

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία:
Ιστορία – Λαϊκός Πολιτισμός
Κατεύθυνση: Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΝΤΟΥΤΣΗΣ

**Τα προσφυγικά σχολεία στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων (1925-1940):
επιθεωρητής, ετερότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και εκπαιδευτική
πολιτική κατά τον Μεσοπόλεμο**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2014

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία:
Ιστορία – Λαϊκός Πολιτισμός
Κατεύθυνση: Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΝΤΟΥΤΣΗΣ

**Τα προσφυγικά σχολεία στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων (1925-1940):
επιθεωρητής, ετερότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και εκπαιδευτική
πολιτική κατά τον Μεσοπόλεμο**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπουσα

Άννα Μανδουλαρά, Επίκουρη Καθηγήτρια Π.Ι.

Μέλη

Παναγιώτης Κιμουρτζής, Λάμπρος Φλιτούρης

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2014

Copyright © Δημήτριος Ντούτσης 2014

“Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved”

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

«Η έγκριση της παρούσης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων του συγγραφέως».

(Ν. 5343/32, άρθρο 202, παρ. 2 και Ν. 1268/82, άρθρο 50, παρ. 8)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
1. Μεθοδολογία και αρχειακό υλικό	13
2. Θεωρητικό πλαίσιο και διάρθρωση της εργασίας	19

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (1830-1982)	27
--	----

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ	39
1. Οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην ελληνική κοινωνία	39
2. Οι εξελίξεις στον τομέα της εκπαίδευσης	44

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ	55
1. Το οθωμανικό σχολείο	56
2. Τα ρουμανικά σχολεία και η αντιμετώπιση της ρουμανικής προπαγάνδας	59
3. Τα εβραϊκά σχολεία	65

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΑ

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΑ:	75
<i>«ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΤΑΙΝΙΑ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗ, ΗΣ Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΕΙΚΩΝ ΕΙΝΑΙ Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΣΥΜΦΟΡΑ»</i>	

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ	91
1. Το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου	91
2. Το υλικό του δημοτικού σχολείου	98
3. Ο σχολικός κήπος	101
4. Το μαθητικό δυναμικό του δημοτικού σχολείου	107
5. Η δράση και η προσφορά του δασκάλου Γεωργίου Ζάγκλη	112
6. Το Νηπιαγωγείο Ανατολής	117

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ	123
1. Το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου	123
2. Οι δάσκαλοι	130
3. Οι μαθητές	132
4. Το Νηπιαγωγείο Νεοκαισάρειας	135
5. Η Σχολική Εφορεία: <i>«τίνι τρόπω θα εξοικονομηθή χρηματικόν ποσόν διά τας απολύτους ανάγκας του σχολείου»</i>	137

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΠΑΦΡΑΣ	149
1. Ίδρυση του δημοτικού σχολείου – Το διδακτήριο	149
2. Οι μαθητές	157
3. Το Νηπιαγωγείο Μπάφρας	159
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	163

ΤΕΚΜΗΡΙΑ – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	169
Α. Τα βιβλία των Επιθεωρητών	170
Β. Το Ρουμανικό Σχολείο	174
Γ. Το Δημοτικό Σχολείο Ανατολής	178
Δ. Το Δημοτικό Σχολείο Νεοκαισάρειας	191
Ε. Το Δημοτικό Σχολείο Μπάφρας	195
ΠΗΓΕΣ – ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	211

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αριθ.	αριθμός.
Β.Δ.	Βασιλικό Διάταγμα.
βλ.	βλέπε.
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους.
ΓΔΗ	Γενική Διοίκηση Ηπείρου.
ΕΗΜ	Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
Ε.Π.	Εκπαιδευτική Περιφέρεια.
έκδ.	έκδοση.
ΕΛΙΑ	Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο.
επιμ.	επιμέλεια.
εφ.	εφημερίδα.
ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ	Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας/ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
κ.ε.	και εξής.
μτφ.	μετάφραση.
ό.π.	όπως προηγουμένως.
περ.	περιοδικό.
ΠΤΔΕ	Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
σ.	σελίδα.
σσ.	σελίδες.
τ.	τεύχος
τ.μ.	τετραγωνικά μέτρα.
τόμ.	τόμος.
φάκ.	φάκελος.
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως.
χ.ο.	χωρίς εκδοτικό οίκο.
χ.χ.	χωρίς χρονολογία έκδοσης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «*Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός*» του Τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και μέσα από συζητήσεις με την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Άννα Μανδουλαρά, διαπίστωσα ένα αρκετά μεγάλο κενό ιστορικών ερευνών σχετικά με την περίοδο του Μεσοπολέμου στα Ιωάννινα. Ένα από τα θεματικά πεδία που έκρινα σκόπιμο ότι θα έχει αξία για τη σημερινή εποχή από ιστορικής πλευράς ήταν και τα προσφυγικά σχολεία των Ιωαννίνων, η ιστορία των οποίων δεν έχει μέχρι τώρα αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής μελέτης, εκτός από σκόρπιες αναφορές σε άρθρα ή άλλες, μικρές επιστημονικές εργασίες. Πρόκειται, ωστόσο, για μία ιδιαίτερα σημαντική περίοδο που σηματοδότησε την πορεία της βασικής εκπαίδευσης των προσφύγων τα μετέπειτα χρόνια.

Κίνητρο για την ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα υπήρξε φυσικά και η διαθεσιμότητα των πηγών, που είχα ήδη εντοπίσει και καταγράψει στο Αρχείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Ιωαννίνων. Το πολύτιμο υλικό που προέκυψε από την έρευνα ευελπιστώ ότι θα χρησιμοποιηθεί μελλοντικά για τη διδασκαλία του μαθήματος της τοπικής Ιστορίας στο σχολείο μέσα από τις πηγές.

Η συγκεκριμένη έρευνα επιχειρεί, μέσα από τη μελέτη των τοπικών εκπαιδευτικών αρχείων, τη συστηματική καταγραφή, ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων που αφορούν μια ενδιαφέρουσα και άγνωστη πτυχή της νεότερης ιστορίας της Ηπείρου, αυτή της εκπαίδευσης των προσφύγων. Η εργασία πραγματεύεται την ίδρυση και καθιέρωση των προσφυγικών σχολείων της πόλης σε ζητήματα που αφορούν στη λειτουργία τους την περίοδο του Μεσοπολέμου. Για την προσέγγιση των, υπό έρευνα, ζητημάτων λάβαμε υπόψη το ιστορικό πλαίσιο και την εκπαιδευτική πολιτική της εποχής, που εξετάζουμε.

Για τη σύνθεση της εργασίας στηριχθήκαμε στις πληροφορίες που αποκαλύπτει το ανέκδοτο αρχειακό υλικό που ερευνήσαμε στα Αρχεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Ιωαννίνων. Πιο συγκεκριμένα, το σχολικό αρχείο που ερευνήθηκε περιλαμβάνει τις εξής άμεσες, ανέκδοτες πηγές: *Βιβλία*

Πράξεων Επιθεωρητών και Εποπτικών Συμβουλίων, Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων, Γενικές Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων και Μητρώο Διδακτηρίων και Διδασκάλων. Επιπλέον, μελετήσαμε το προσωπικό αρχείο της κ. Μαίρης Ζάγκλη, ο πατέρας της οποίας υπήρξε δάσκαλος στο προσφυγικό σχολείο της Ανατολής, πραγματοποιήσαμε έρευνα στο Αρχείο της Μητρόπολης Ιωαννίνων, στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ Ιωαννίνων) και στα δημοτικά σχολεία της Ανατολής, της Νεοκαισάρειας και της Μπάφρας Ιωαννίνων. Τέλος, η εργασία τεκμηριώνεται με την έρευνα του τοπικού τύπου της εποχής και της πλούσιας βιβλιογραφίας που αφορά την εκπαίδευση κατά τον Μεσοπόλεμο.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί προϊόν για το οποίο βοήθησαν πολλοί, τους οποίους θερμά ευχαριστώ. Καταρχάς, την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Άννα Μανδουλαρά, για την οριοθέτηση της έρευνας, την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και την άριστη συνεργασία που είχαμε καθόλη τη διάρκεια της διπλωματικής μου. Επίσης, την ευχαριστώ θερμά για την ανάγνωση του αρχικού χειρογράφου, τους εύστοχους σχολιασμούς, τις κριτικές παρατηρήσεις και βελτιώσεις που μου πρότεινε. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα άλλα δύο μέλη της εξεταστικής επιτροπής, τον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Παναγιώτη Κιμουρτζή και τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Λάμπρο Φλιτούρη.

Ευχαριστώ, επίσης, τον κ. Χριστόδουλο Ευτυχιάδη για την ευγενική παραχώρηση φωτογραφιών του σχολείου της Νεοκαισάρειας από το προσωπικό του αρχείο.

Παράλληλα, ευχαριστώ τη διεύθυνση και το προσωπικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους Ιωαννίνων, της Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων, της Βιβλιοθήκης της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών και της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Την κ. Μαίρη Ζάγκλη, για τη βοήθειά της στον εντοπισμό και συγκέντρωση αρχειακού υλικού στη Μητρόπολη Ιωαννίνων, για την πρόθυμη παραχώρηση πολύτιμων ανέκδοτων εγγράφων και φωτογραφιών από το προσωπικό της αρχείο και για τις συνομιλίες που είχα μαζί της. Οι προφορικές της αναφορές σχετικά με τον πατέρα της, Γεώργιο Ζάγκλη, υπήρξαν πολύτιμες για τη συγγραφή της μελέτης.

Την κ. Αναστασία Παπάζογλου, Πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Νεοκαισάρειας και τον κ. Κωνσταντίνο Ναυρόζογλου, Πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Μπάφρας για τη διάσωση των ιστορικών σχολικών αρχείων, που αποτελούν πολύτιμα τεκμήρια για τη σύγχρονη ιστοριογραφία. Επιπλέον, τους

ευχαριστώ θερμά για την προθυμία και εμπιστοσύνη που επέδειξαν στην παραχώρηση αυτού του υλικού.

Θα ήθελα ακόμη να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον κ. Γρηγόριο Τζίμα (τέως Διευθυντή της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων), για τη δυνατότητα που μου έδωσε να μελετήσω το αρχείο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Ιωαννίνων. Για την επιτόπια έρευνα στο υπόγειο των γραφείων της παραπάνω υπηρεσίας χρειάστηκαν αδιάλειπτοι κόποι και εντατική προσπάθεια διάρκειας σχεδόν τεσσάρων μηνών.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερος την οικογένειά μου για τη στήριξή της καθόλη τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας εργασίας και τους φίλους μου για την κατανόηση και την υπομονή τους.

Θεωρείται αυτονόητο ότι για τυχόν λάθη και παραλείψεις της παρούσας μελέτης η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά τον συντάκτη αυτού του κειμένου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Μεθοδολογία και αρχειακό υλικό

Στην παρούσα μελέτη ο ερευνητικός φακός εστιάζεται στην ίδρυση και λειτουργία των προσφυγικών σχολείων της Ανατολής, της Νεοκαισάρειας και της Μπάφρας στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων. Πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν επίσης στην Κόνιτσα και την Ασφάκα. Αμιγή προσφυγικά σχολεία¹, όμως, ήταν μόνο στις τρεις ανωτέρω περιοχές. Η ετερότητα, επομένως, συνίσταται στη φοίτηση στα συγκεκριμένα σχολεία αποκλειστικά προσφύγων μαθητών, που είχε ως βασικό διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό από την κυρίαρχη, πολιτιστικά, ομάδα, την ομιλούμενη γλώσσα.

Χρονικά η έρευνα καλύπτει την περίοδο από το 1925, με την ίδρυση του πρώτου σχολείου στην Ανατολή, έως και το 1940, λίγα χρόνια δηλαδή μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η οποία σηματοδοτεί μια καινούρια εποχή στην ελληνική ιστορία.

Μέσα από την κριτική αποτίμηση των πηγών απώτερος στόχος είναι όχι μόνο η περιγραφική απεικόνιση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, αλλά και η βαθύτερη κατανόηση και ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων². Θεωρήσαμε, βεβαίως,

¹ Ο χαρακτηρισμός των σχολείων ως προσφυγικών διατηρήθηκε μέχρι και τη μεταρρύθμιση του 1929, οπότε όλα τα σχολεία μετατράπηκαν υποχρεωτικά σε μεικτά (βλ. Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή 1830-2000*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2011², σ. 83). Βέβαια, τα προσφυγικά σχολεία, όπως και άλλα μονοθέσια σχολεία την εποχή αυτή, ήταν μεικτά από την ίδρυσή τους.

² «Η ερμηνεία επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα αντιμετωπίσαν και επηρέασαν τα κοινωνικά γεγονότα, λαμβάνοντας υπόψη το δομικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο της ιστορικής περιόδου» (βλ. Παναγιώτης Παπαδούρης, «Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο λόγο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας (1946 – 1967)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, τχ. 8, 2009, σ. 116). Ειδικά για τις τεχνικές της ερμηνευτικής βλ. John Thompson, *Critical Hermeneutics: a study in the thought of Poul Ricour and Jurgen Habermas*, Cambridge University Press, 1981. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε το κλασσικό πεντάτομο έργο, Charles Samaran (επιμ.), *Η Ιστορία και μέθοδοί της*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979-1989. Ιδιαίτερα πολύτιμες είναι οι αναφορές στην εσωτερική κριτική των κειμένων στον Δ' τόμ., σσ. 73-248.

απαραίτητο να κάνουμε μία σύντομη αναφορά στο γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο (ιδεολογικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό και οικονομικό) της εποχής στο οποίο λαμβάνουν χώρα τα γεγονότα. Εξάλλου, η οικονομική και κοινωνική κατάσταση συνδέονταν απόλυτα με τα όσα σχετίζονταν με την εκπαίδευση.

Για τη διερεύνηση του θέματός μας, που αφορά κυρίως την τοπική ιστορία³, χρησιμοποιήσαμε και την μικροϊστορική προσέγγιση, η οποία συμπληρώνει τις ιστορικές αναλύσεις μακράς διάρκειας και ρίχνει φως σε πλευρές της εκπαίδευσης που δεν είχαν συμπεριληφθεί στη γενική ιστορία. Συνολικά, από τη μελέτη των τεκμηρίων προκύπτει σημαντικός πλούτος πληροφοριών για τον τρόπο που λειτουργούσαν τα προσφυγικά σχολεία, για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των προσφύγων και για τον τρόπο που αντιμετώπιζε το κράτος τα προβλήματα σχετικά με την εκπαίδευσή τους.

Προκειμένου να αποκτήσουμε μία συνολική εποπτεία των δημοτικών σχολείων στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων μας απασχόλησαν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα: Πόσα και ποια προσφυγικά σχολεία λειτουργούσαν στην περιοχή των Ιωαννίνων, ποιο ήταν το μαθητικό τους δυναμικό και πώς εξελίχτηκαν από την ίδρυσή τους μέχρι το 1940; Πόσοι και ποιοι δάσκαλοι υπηρέτησαν σε αυτά; Ποια ήταν η οργάνωση και ποιες οι υλικοτεχνικές τους υποδομές (κτίρια, εποπτικά μέσα, βιβλία, σκεύη, έπιπλα);

Η συγκεκριμένη έρευνα, αν έχει κάποια αξία, είναι όχι μόνο γιατί καλύπτει ένα κενό στο χώρο της ιστορίας της εκπαίδευσης και συγκεκριμένα της τοπικής εκπαιδευτικής βιβλιογραφίας, αλλά κυρίως γιατί μας παρέχει πληροφορίες για τη διαχείριση της ετερότητας⁴ κατά την, υπό εξέταση, περίοδο. Επιπλέον, μπορεί να αξιοποιηθεί, σε συνδυασμό με ανάλογες εργασίες, ως εγχειρίδιο για τη συστηματική διδασκαλία της τοπικής ιστορίας στο σχολείο⁵. Θα μπορούσε, δε, να αποβεί

³ Για τα ζητήματα που αφορούν στη σημασιодότηση της τοπικής ιστορίας βλ. Μαρία Ρεπούση, «Τοπικές ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 112, 2000, σσ.97-108.

⁴ Η ετερότητα αφορά κυρίως «την εθνική, εθνοτική, θρησκευτική και γλωσσική διαφοροποίηση των μελών μιας κοινωνίας και συγκεκριμένα του πληθυσμού που ζει και δραστηριοποιείται στην επικράτεια του εθνικού κράτους» (βλ. Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, *Εκπαίδευση και ετερότητα, Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ. 11).

⁵ Διεξοδικότερα για το θέμα αυτό βλ. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία Νομού Ευβοίας, *Η τοπική ιστορία στο σχολείο. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Χαλκίδα 1995.

πολλαπλώς χρήσιμη και για τους σημερινούς μαθητές, πολλοί εκ των οποίων είναι απόγονοι των πρώτων μαθητών των προσφυγικών σχολείων. Εάν μάθαιναν άγνωστες πτυχές για τη λειτουργία των σχολείων που φοιτούσαν οι πρώτοι πρόσφυγες μαθητές, θα συνέδεαν την ιστορία του σχολείου τους με τα γενικότερα γεγονότα της τοπικής και εθνικής ιστορίας, θα συσχέτιζαν τις αλλαγές στο σχολείο με τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις της κάθε εποχής, θα γνώριζαν την αλληλεπίδραση τοπικού πολιτισμού και σχολικής ζωής και θα έρχονταν σε επαφή με τα προβλήματα της παιδικής ηλικίας των προγόνων τους. Η μελέτη της τοπικής ιστορίας είναι δυνατόν να αναδείξει τη σχέση του τοπικού στοιχείου με το εθνικό, αλλά και τη διαφοροποίηση μεταξύ γενικής και τοπικής ιστορίας. Σε κάθε περίπτωση η μελέτη της τοπικής ιστορίας βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της γενικής, με την προϋπόθεση βέβαια ότι τα τοπικά γεγονότα δεν εξετάζονται αποκομμένα, αλλά εντάσσονται στο ευρύτερο πολιτισμικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο.

Το ερευνητικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα προέρχεται κυρίως από το Αρχείο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων και είναι μέρος συνολικού αρχείου για την Εκπαιδευτική Περιφέρεια (στο εξής Ε.Π.) Ιωαννίνων και την Ε.Π. Ζαγορίου – Μετσόβου. Ειδικά για την επίτευξη των στόχων της συγκεκριμένης εργασίας χρησιμοποιήθηκαν 14 Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων, 4 Γενικές Εκθέσεις, 4 Βιβλία Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου και 2 Βιβλία Πράξεων Επιθεωρητή, που καλύπτουν την περίοδο 1914-1940.

Συντάκτες των παραπάνω εντύπων ήταν οι επιθεωρητές δημοτικής εκπαίδευσης, οι δημόσιοι εκείνοι υπάλληλοι, δηλαδή, που παρακολουθούσαν την εφαρμογή της εκπαιδευτικής νομοθεσίας. Ένα από τα καθήκοντά τους ήταν να συντάσσουν εξαμηνιαίες και ετήσιες Εκθέσεις για τις συνθήκες που επικρατούσαν στα σχολεία της περιφέρειάς τους και να προτείνουν συγκεκριμένες λύσεις για τη θεραπεία των ελλείψεων. Ο Επιθεωρητής ερχόταν σε άμεση επαφή με τα σχολεία, αφού τα επισκεπτόταν δύο φορές ετησίως και σημείωνε τις παρατηρήσεις του. Ήταν ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας που κατέγραφε και διαμόρφωνε τα γεγονότα τη στιγμή που διαδραματίζονταν. Ένας αυτόπτης μάρτυρας, βέβαια, φορέας της κυβερνητικής πολιτικής, αλλά και παράγοντας προόδου για τους εαυτούς τους. Εξάλλου, η παρουσίαση των θετικών στοιχείων που είχαν επιτευχθεί στην περιφέρειά τους αποτελούσε απόδειξη και της δικής τους προσφοράς.

Σήμερα το εν λόγω αρχείο απόκειται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και είναι ακαταλόγογγραφο και αταξινομητο, γεγονός που δυσκολεύει την άνετη

πρόσβαση και περιορίζει τις ερευνητικές προσπάθειες. Το μεγαλύτερο τμήμα του αφορά σε Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων, Βιβλία Πράξεων, εκπαιδευτικές εγκυκλίους και αλληλογραφία του Επιθεωρητή με υπηρεσιακούς παράγοντες. Η μελέτη του φωτίζει πολλές αθέατες πλευρές της εκπαίδευσης μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων το 1913.

Όλες οι πρωτογενείς πηγές της έρευνας αποτελούν επίσημο αρχείο εκπαιδευτικής αρχής και είναι αδημοσίευτες. Ειδικά το υλικό που αξιοποιήθηκε στην παρούσα εργασία, κυρίως οι Εκθέσεις μετά το 1922, προέρχεται από πέντε διαφορετικούς επιθεωρητές: Γ. Ξυδιάς (1918- 1925)⁶, Αριστοτέλης Γκιόλμας⁷ (Νοέμβριος 1925 - Φεβρουάριος 1927), Γεράσιμος Σπετσιέρης⁸ (Φεβρουάριος 1927 - Σεπτέμβριος 1930), Νικόλαος Παπακώστας⁹ (Δεκέμβριος 1930 - Δεκέμβριος 1935),

⁶ Ο Γ. Ξυδιάς τον Σεπτέμβριο του 1925 αποτέλεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα κεντρικό πρόσωπο στα δημοσιεύματα του τοπικού τύπου, ο οποίος τον κατήγγειλε για αθέμιτες σχέσεις με δασκάλα της περιφέρειάς του και ζητούσε την απομάκρυνσή του. Στο σκάνδαλο κυριαρχούσε η ηθική διάσταση και προκάλεσε δικαστικές και διοικητικές ανακρίσεις. Ο Επιθεωρητής πάντως είχε μεταταθεί στο Μεσολόγγι πριν ξεσπάσει το σκάνδαλο (για τις καταγγελίες των εφημερίδων, αλλά και τις πολιτικές προεκτάσεις του σκανδάλου βλ. Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. ΣΤ' 1925-1926, Ιωάννινα 1994, σσ. 89-104).

⁷ Ο Αριστοτέλης Γκιόλμας ήταν από τους πρώτους δασκάλους που εισήλθαν στο επιθεωρητικό σώμα, ύστερα από γραπτές εξετάσεις το 1910. Τις θέσεις των επιθεωρητών καταλάμβαναν συνήθως οι καθηγητές μέσης εκπαίδευσης. Πριν γίνει Επιθεωρητής ο Γκιόλμας υπηρετούσε ως διευθυντής πλήρους δημοτικού σχολείου. Αξίζει να αναφερθεί ότι ανήκε στην ευάριθμη ομάδα των επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης που ήταν μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου (βλ. Κωνσταντίνος Γ. Γιαννόπουλος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή: Η περίπτωση του Β. Παπαγεωργίου (1914 – 1949)*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας, Τομέας Παιδαγωγικής, Ιωάννινα 2009, τόμ. Α', σ. 186 και 285).

⁸ Το διάστημα Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1930 ο Σπετσιέρης είχε λάβει άδεια και τον αντικαθιστούσε ο νόμιμος αναπληρωτής Επιθεωρητής, καθηγητής, Κων. Μισσύρης. Πριν από τη θητεία του στην εκπαιδευτική περιφέρεια Ιωαννίνων ο Σπετσιέρης είχε υπηρετήσει ως Επιθεωρητής στην εκπαιδευτική περιφέρεια Ζαγορίου-Μετσόβου (Νοέμβριος 1925-Ιανουάριος 1927). Στο επιθεωρητικό σώμα εισήλθε το 1923, (βλ. Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή...*, ό.π., τόμ. Β', σ. 339). Για το άρθρο του «Βοηθητικά βιβλία» στο περιοδικό «Εργασία» βλ. (ό.π., τόμ. Α', σ. 292).

⁹ Το διάστημα Οκτωβρίου-Νοεμβρίου 1931 τον Παπακώστα αντικαθιστούσε ο αναπληρωτής Επιθεωρητής Θ. Παπακωνσταντίνου. Επίσης από τον Μάιο του 1935 ως τον Σεπτέμβριο του 1935 τις πράξεις του Εποπτικού Συμβουλίου υπογράφει ο Θεοχάρης Παπαγεωργίου, επειδή ο Επιθεωρητής κωλύοταν για άγνωστους σε μας λόγους. Πριν από τη θητεία του στην εκπαιδευτική περιφέρεια

Γεράσιμος Σπετσιέρης¹⁰ (Οκτώβριος 1935 - Ιούνιος 1936), Νικόλαος Παπακώστας (Οκτώβριος 1937 - Μάρτιος 1938), Θ. Φωτεινόπουλος¹¹ (Νοέμβριος 1938 - 1940).

Τα βιβλία των Εκθέσεων και των πρακτικών είναι χειρόγραφα ή δακτυλόγραφα, με μαλακό ή χοντρό εξώφυλλο, έχουν τη μορφή επίτομου συγγράμματος. Δεμένα με σπάγκο ή κόλλα έχουν συνήθως γραμμένα στην κορυφή του εξωφύλλου ή στη ράχη τον αριθμό του βιβλίου, την εκπαιδευτική περιφέρεια και το σχολικό έτος¹². Η έκτασή τους ποικίλλει, καθώς υπάρχουν Εκθέσεις από 60 σελίδες μέχρι και 400, από τις οποίες οι δύο πρώτες συνήθως αποτελούσαν τον πίνακα των περιεχομένων. Τα περισσότερα από αυτά είναι σε καλή κατάσταση. Συντάκτης των βιβλίων ήταν ο εκάστοτε Επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων. Εκτός από το διαφορετικό περιεχόμενο, διαφορές υπάρχουν στο γραφικό χαρακτήρα, ακόμα και στην ίδια Έκθεση, στην ποιότητα του χαρτιού, στο μέγεθος των βιβλίων και στη γλωσσική διατύπωση. Το ύφος των κειμένων είναι επίσημο, καθώς οι συντάκτες τους τα έστειλαν σε άλλους υπηρεσιακούς παράγοντες.

Οι Εκθέσεις είναι τυποποιημένες, ωστόσο, από χρονιά σε χρονιά παρουσιάζονται αλλαγές στη δομή και στο ύφος. Μέχρι το σχολικό έτος 1924-1925

Ιωαννίνων ο Παπακώστας είχε υπηρετήσει ως Επιθεωρητής στις εκπαιδευτικές περιφέρειες: Ζαγορίου-Κουρέντων (Νοέμβριος 1916-Φεβρουάριος 1918), Καστοριάς (Φεβρουάριος-Οκτώβριος 1918), Ζαγορίου-Μετσόβου (Οκτώβριος 1918-Οκτώβριος 1925). Βιογραφικά στοιχεία για τον Παπακώστα διασώζονται στις *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως (σχολικά έτη 1936-1937 και 1937-1938) των σχολείων της 12^{ης} Ε.Π.*, που συνέταξε ο Γενικός Επιθεωρητής Δημήτριος Παπούλιας (το βιβλίο βρίσκεται στα ΓΑΚ Ιωαννίνων). Από την παραπάνω πηγή προκύπτει ότι ο Παπακώστας γεννήθηκε στο Κομπότι της Άρτας το 1881, απέκτησε το πτυχίο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1905, μετεκπαιδεύτηκε στο Διδασκαλείο και υπηρέτησε ως Γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο θηλέων Ιωαννίνων (ό.π., σ. 1292).

¹⁰ Ο Σπετσιέρης μετατέθηκε στην εκπαιδευτική περιφέρεια Ιωαννίνων από την εκπαιδευτική περιφέρεια της Πρέβεζας στις 15 Οκτωβρίου 1935. Η παράδοση του Γραφείου Επιθεώρησης στα Ιωάννινα έγινε από τον αναπληρωτή Επιθεωρητή, καθηγητή, Θεοχάρους Παπαγεωργίου. Επιθεωρητής μέχρι τότε ήταν ο Νικόλαος Παπακώστας, ο οποίος μετατέθηκε στην εκπαιδευτική περιφέρεια της Πρέβεζας και στον οποίο παρέδωσε από 10-13 Οκτωβρίου το Γραφείο Επιθεώρησης Πρέβεζας ο Σπετσιέρης (βλ. *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε. Π. Ιωαννίνων 1935-1936*, σ. 1).

¹¹ Ο Θ. Φωτεινόπουλος είχε διοριστεί Επιθεωρητής μετά από διαγωνισμό το 1935 (Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή...*, ό.π., τόμ. Β', σ. 421).

¹² Ο πλήρης κατάλογος του εκπαιδευτικού αρχείου της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων για την περίοδο 1914-1950 με αναλυτικά στοιχεία για κάθε τόμο (εξωτερική περιγραφή, περιεχόμενο, αριθμός σελίδων) αποτελεί αντικείμενο άλλης εργασίας, η οποία βρίσκεται ήδη υπό εξέλιξη.

τα βιβλία Εκθέσεων χωρίζονται σε δύο βασικά μέρη: το Γενικό και το Ειδικό. Άλλοτε προτάσσεται το ένα και άλλοτε το άλλο. Το Γενικό Μέρος περιλαμβάνει: σύντομη εισαγωγή σχετικά με την περιφέρεια, συνοπτικά στοιχεία για τα σχολεία (αριθμός, είδος, βαθμός, κατάσταση των σχολείων), τα διδακτήρια, τους σχολικούς κήπους, τα σχολικά έπιπλα, τα διδακτικά όργανα, τα υπηρεσιακά βιβλία, τα αρχεία, τις βιβλιοθήκες, τις Σχολικές Επιτροπές, τους δασκάλους, τους μαθητές (εγγραφή, φοίτηση, πρόοδος, υγεία, καθαριότητα) και το βοηθό του γραφείου, όταν υπήρχε.

Στο Ειδικό Μέρος υπάρχει, καταρχάς, ο πίνακας περιεχομένων, όπου αναφέρονται τα σχολεία, τα ονόματα των δασκάλων και η αντίστοιχη σελίδα εύρεσής τους στο βιβλίο. Στη συνέχεια, ξεχωριστά για κάθε σχολείο, ο Επιθεωρητής περιγράφει και αξιολογεί: το διδακτήριο, τα διδακτικά όργανα, τα έπιπλα και τα σκεύη, τη βιβλιοθήκη, τα υπηρεσιακά βιβλία και το αρχείο του σχολείου, τους μαθητές και το διδακτικό προσωπικό. Καταλήγει με τις συστάσεις και τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για τη «θεραπεία των ελλείψεων». Στις πρώτες Εκθέσεις της περιόδου που εξετάζουμε ο Επιθεωρητής αναφέρει επίσης στοιχεία για τον αριθμό των κατοίκων και των οικογενειών που υπήρχαν σε κάθε χωριό.

Πολύτιμες πληροφορίες αντλήσαμε επίσης από τον *Φ[άκελλο] Ετησίων Γενικών Εκθέσεων 1930-1950*. Πρόκειται για λυτά έγγραφα που εμπεριέχονται σε ένα χάρτινο μαλακό φάκελο και είναι δεμένα με σπάγκο. Στο εσωτερικό το πρώτο φύλλο γράφει: *10^α Φάκελος Ετησίων Γενικών Εκθέσεων Περί της εν γένει εκπαιδ. καταστάσεως της Περιφέρειας από του 1930-1940 και έως 1950 πλήν 1947-48*. Οι Εκθέσεις είναι όλες δακτυλόγραφες και γραμμένες από τη μία όψη. Συντάκτης των κειμένων είναι ο Επιθεωρητής και αποδέκτης η Γενική Διοίκηση Ηπείρου (ΓΔΗ)¹³.

Οι Εκθέσεις αυτές αφορούσαν συνήθως ολόκληρο το σχολικό έτος ή ένα τρίμηνο και περιέγραφαν με σύντομια τις συνθήκες λειτουργίας των σχολείων της περιφέρειας. Αποτελούσαν ένα είδος αξιολόγησης της σχολικής μονάδας για θέματα όπως η φοίτηση και η προαγωγή των μαθητών, η εργασία του διδακτικού προσωπικού και οι ελλείψεις γενικότερα των σχολείων. Ταυτόχρονα, όμως, λειτουργούσαν ως μια μορφή αξιολόγησης και για τον Επιθεωρητή, δεδομένου ότι κρινόταν η αποτελεσματικότητα των προσπαθειών του για τη βελτίωση της

¹³ Λεπτομερείς οδηγίες για τον τρόπο σύνταξης της ετήσιας Γενικής Έκθεσης σχετικά με τη λειτουργία και την κατάσταση των σχολείων της περιφέρειας βλ. στην εγκύκλιο με αριθ. πρωτ. 72996 «Περί της εις το Εκπαιδευτικόν Διοικητικόν Συμβούλιον της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως υποβαλλομένης Γενικής Εκθέσεως», που υπογράφει ο Γεώργιος Παπανδρέου στις 25 Νοεμβρίου 1931.

λειτουργίας των σχολείων¹⁴. Παράλληλα, το υπουργείο πληροφορούνταν για τα προβλήματα της εκπαίδευσης και μπορούσε να αξιοποιήσει τις διαπιστώσεις, για να εφαρμόσει την εκπαιδευτική πολιτική του.

Εκτός από τις *Εκθέσεις Επιθεώρησης των Σχολείων*, πολύτιμες πληροφορίες για τη σύνθεση της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν από τις εξής πρωτογενείς πηγές: τα *Βιβλία Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου* και τα *Βιβλία Πράξεων Επιθεωρητού* της Ε.Π. Ιωαννίνων, βιβλία και έγγραφα από το διασωθέν αρχείο του δημοτικού σχολείου Νεοκαισάρειας (*Βιβλία Πράξεων Σχολικής Εφορείας, Φάκελοι διδακτηριακών στοιχείων και περιουσίας του σχολείου, Τοπογραφικό διάγραμμα οικοπέδου και νέου διδακτηρίου, Βιβλία περιουσίας του σχολείου, Κτηματολόγιον και βιβλίον υλικού, σφραγίδες*), το αρχείο της Μητρόπολης Ιωαννίνων, τα προσωπικά αρχεία της κ. Μαίρης Ζάγκλη και της κ. Βασιλικής Παπαϊωάννου.

Αξιοποιήθηκαν ακόμη τοπικές εφημερίδες, καθώς και νόμοι, διατάγματα και εγκύκλιοι αυτής της περιόδου. Επιπλέον, στις δημοσιευμένες πηγές εντάσσονται μελέτες και άρθρα για τα Ιωάννινα και γενικά κάθε βιβλιογραφική αναφορά που συμβάλλει στη σφαιρική και ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του θέματος και στην τεκμηρίωση της προβληματικής μας. Τέλος, ως ιστορική πηγή αξιοποιείται πολύτιμο φωτογραφικό υλικό της εποχής που εξετάζουμε. Πρόκειται για φωτογραφίες που τεκμηριώνουν την ιστορική πορεία των προσφυγικών σχολείων.

2. Θεωρητικό πλαίσιο και διάρθρωση της εργασίας

Στην παρούσα μελέτη υιοθετούνται οι έννοιες που εισάγει ο γνωστός κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu για να συγκροτήσει τη θεωρητική του πρόταση, γιατί θεωρούμε ότι αποτελούν χρήσιμα αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση και την ερμηνεία των ζητημάτων που εξετάζουμε. Στη δεκαετία του 1960 οι Bourdieu και Passeron κατέδειξαν ότι οι επιδόσεις στο σχολείο είναι άνισες, κυρίως εξαιτίας της κοινωνικής προέλευσης των μαθητών. Τα παιδιά της κυρίαρχης τάξης αποκτούν από

¹⁴ *Ο.π.*, σ. 1. Για τους στόχους και τη λειτουργία του μηχανισμού των «εκθέσεων επιθεώρησης» βλ. Παναγιώτης Παπακωνσταντίνου, *Εκπαιδευτικό έργο και αξιολόγηση στο σχολείο*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα 1993² σσ. 156 – 157.

την οικογένειά τους «πολιτιστικό κεφάλαιο», που είναι παρόμοιο με την κουλτούρα της εκπαίδευσης¹⁵.

Οι εκπαιδευτικοί στα σχολεία αντιμετωπίζουν μαθητές από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, με διαφορετικό κατά τον Bourdieu, «πολιτιστικό κεφάλαιο». Το σχολικό πρόγραμμα, όμως, είναι το ίδιο σε όλα τα σχολεία και δε λαμβάνει υπόψη του την παρουσία του «Άλλου», του διαφορετικού. Το σχολείο χρησιμοποιεί για όλους την ίδια γλώσσα, τις ίδιες αξίες και απαιτεί γνώσεις και δεξιότητες αγνοώντας τις μορφωτικές ανισότητες. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας αντιμετώπισης είναι η εύνοια όσων προέρχονται από οικογένειες με υψηλό οικονομικό-πολιτιστικό και κοινωνικό κεφάλαιο και η επίταση των προβλημάτων των μη προνομιούχων.

Ειδικά η χρήση της ίδιας γλώσσας για όλους ευνοεί τους προνομιούχους, γιατί είναι οικεία σε αυτούς. Αντίθετα για τους μαθητές που δεν μπορούν να την αποκωδικοποιήσουν, η αδυναμία αυτή εμφανίζεται ως έμφυτη ανεπάρκεια. Παγιώνεται, έτσι, μια ιδεολογία που συμβάλλει στην αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών και ευνοεί φυσικά τα συμφέροντα της ανώτερης κοινωνικής τάξης, χωρίς μάλιστα αυτό να γίνεται αντιληπτό¹⁶.

Ιδιαίτερα, λοιπόν, σε ό,τι αφορά την εργασία μας, η περίοδος του Μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από γεγονότα ορόσημα για την ιστορική εξέλιξη και την εκπαίδευση στην Ελλάδα: μικρασιατική καταστροφή, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, παγκόσμια οικονομική κρίση. Μετά από μια περίοδο συνεχών πολέμων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται και σε ένα περιβάλλον ανέχειας από την οικονομική κρίση, η χώρα καλείται να εντάξει 1.221.489 πρόσφυγες. Επιτακτική ήταν, επομένως, η ανάγκη για κοινωνική δικαιοσύνη και κρατικές παροχές. Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης γίνεται αντιληπτή με την οπτική του Bourdieu, δηλαδή

¹⁵ Για μια διεξοδική ανάλυση των ιδεών του Bourdieu και κριτική των θέσεών του βλ. David Blackledge, Barry Hunt, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Μαρία Δεληγιάννη (μτφ.), εκδ. Έκφραση, Αθήνα 1995, σσ. 223-239.

¹⁶ Σουζάννα - Μαρία Νικολάου, *Κοινωνία & Εκπαίδευση*, (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις), Ιωάννινα 2005, σσ. 125-126, Άννα Φραγκουδάκη, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985, σσ. 162-169.

ως «παροχή περισσότερων δυνατοτήτων για τη στήριξη, την εκπαίδευση και τη διεύρυνση του ανθρώπινου – κοινωνικού και πολιτισμικού – κεφαλαίου»¹⁷.

Με βάση τα παραπάνω, η ένταξη του μαθητικού πληθυσμού (ντόπιου και προσφυγικού) στο σχολικό σύστημα, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα του αναλφαβητισμού, απαιτούσε την παροχή υποδομών. Μία σημαντική παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη στις προσπάθειες των προσφύγων να ικανοποιήσουν τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες στην Ελλάδα ήταν το εκπαιδευτικό επίπεδο που είχαν συνηθίσει μέχρι τότε. Πιο συγκεκριμένα, μέχρι σχεδόν την έναρξη των βαλκανικών πολέμων στην επικράτεια της Μικράς Ασίας είχε αναπτυχθεί ένα εκτεταμένο δίκτυο σχολείων, που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την εικόνα που συνάντησαν με τον ερχομό τους στην Ελλάδα, όπου ήταν δύσκολο να λειτουργήσει ακόμη και μονοτάξιο δημοτικό σχολείο.

Στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης ο στόχος της ένταξης των προσφύγων στον εθνικό κορμό σχετίζεται με τη λήψη σημαντικών κοινωνικών μέτρων, τα οποία ήταν απαραίτητα για την άρση των κοινωνικών και οικονομικών εμποδίων. Τέτοια ήταν η κατασκευή σχολικών κτηρίων, η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και η πολιτική επέκτασης του θεσμού των νηπιαγωγείων.

Εκτός, όμως, από τα προβλήματα υλικοτεχνικής υποδομής στα σχολεία, εμπόδιο στην ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση συνιστούσαν τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του σχολικού προγράμματος: φορμαλισμός, κλασικιστικός προσανατολισμός, διδασκαλία της καθαρεύουσας και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση παράλληλα με τη δημοτική. Πρόκειται για σημαντικές παραμέτρους που είχαν αρνητική επίδραση κυρίως στους μαθητές που προέρχονταν από τις μη προνομιούχες τάξεις¹⁸. Όπως είναι φυσικό, η εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής με αυτό τον τρόπο στο ελληνικό δημοτικό σχολείο αυτής της περιόδου αναπαρήγε τις υπάρχουσες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και δημιουργούσε αποφοίτους «λειτουργικά

¹⁷ Γιώργος Κρητικός, «Κοινωνική δικαιοσύνη και εκπαιδευτική πολιτική στον ελληνικό χώρο (1922-1932)», 5^ο επιστημονικό συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης, *Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη*, στο <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/index.php?section=985&page706=1>, (ημερομηνία ανάκτησης: 23 Ιουλίου 1914), σ. 2.

¹⁸ *Ο.π.*, σσ. 3- 7.

εγγράμματους, ικανούς να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός εργατικού δυναμικού στην βιομηχανική ή την αγροτική παραγωγή»¹⁹.

Η θεματική οργάνωση της εργασίας υπήρξε απόρροια του ίδιου του υλικού και χωρίζεται σε δύο μέρη.

Το πρώτο μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Η ιστορικότητα του θεσμού του Επιθεωρητή στην ελληνική εκπαίδευση (1830-1982)» περιγράφονται συνοπτικά οι νομοθετικές αλλαγές αναφορικά κυρίως με τις αρμοδιότητες των επιθεωρητών, θεσμοθετημένων οργάνων της πολιτείας για ενάμιση σχεδόν αιώνα.

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας αποτελείται από δύο υποκεφάλαια, στα οποία εξετάζεται το ιστορικό και εκπαιδευτικό «συγκείμενο» την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ειδικότερα, στο πρώτο υποκεφάλαιο αναφερόμαστε στις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην ελληνική κοινωνία, ενώ στο δεύτερο προσδιορίζονται οι βασικές αλλαγές που αφορούν τον τομέα της εκπαίδευσης.

Στο τρίτο κεφάλαιο επισημαίνεται η ετερότητα στα σχολεία των Ιωαννίνων την εποχή του Μεσοπολέμου και παρουσιάζεται συνοπτικά η λειτουργία του οθωμανικού, των ρουμανικών και των εβραϊκών σχολείων, σύμφωνα με την καταγραφή των δεδομένων που υπάρχουν στις Εκθέσεις των Επιθεωρητών.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας, που είναι το κυρίως ερευνητικό, δομείται σε τέσσερα κεφάλαια, όπου παρουσιάζονται ζητήματα σχετικά με την εγκατάσταση των προσφύγων και αναλύονται οι συνθήκες λειτουργίας των προσφυγικών σχολείων του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων την περίοδο 1925-1940.

Πιο συγκεκριμένα, στο τέταρτο κεφάλαιο καταγράφονται τα πρώτα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες με την άφιξή τους στα Ιωάννινα, ενώ γίνεται ξεχωριστή αναφορά στην εκπαίδευση.

Το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται στα σχολεία της Ανατολής (δημοτικό και νηπιαγωγείο) και χωρίζεται σε έξι υποκεφάλαια, όπου παρουσιάζονται κατά σειρά: το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου, η υλικοτεχνική του υποδομή, ο σχολικός του κήπος, θέματα που αφορούν τους μαθητές του, η δράση και η προσφορά του δασκάλου Γεωργίου Ζάγκλη, -ο οποίος σφράγισε με την παρουσία του την ιστορία του συγκεκριμένου σχολείου- και η λειτουργία του νηπιαγωγείου.

¹⁹ *Ο.π.*, σσ. 5-6.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται το δημοτικό σχολείο και το νηπιαγωγείο της Νεοκαισάρειας. Στα πέντε υποκεφάλαια εξετάζονται ζητήματα που αναφέρονται στο διδακτήριο του δημοτικού σχολείου, στους δασκάλους, στους μαθητές, στο νηπιαγωγείο και στη Σχολική Εφορεία.

Στο έβδομο κεφάλαιο εξετάζεται σε τρία υποκεφάλαια το δημοτικό σχολείο και νηπιαγωγείο της Μπάφρας: το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου, οι μαθητές του και το νηπιαγωγείο.

Τέλος, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η έρευνα και ακολουθεί το παράρτημα, όπου δημοσιεύονται ενδεικτικά κάποια φωτογραφικά τεκμήρια από το αρχειακό υλικό που χρησιμοποιήθηκε.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (1830-1982)

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται συνοπτικά ο θεσμός του Επιθεωρητή, ο οποίος συνδέεται με τον έλεγχο και την εποπτεία του εκπαιδευτικού μηχανισμού και είναι από τους μακροβιότερους στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης. Θεσμοθετήθηκε με το διάταγμα 1372 στις 5 Οκτωβρίου 1830 σχεδόν ταυτόχρονα με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους και με διάφορες τροποποιήσεις παρέμενε σε ισχύ μέχρι την κατάργησή του και την αντικατάστασή του με το θεσμό του Σχολικού Συμβούλου το 1982²⁰. Πρώτος Επιθεωρητής των «διδασκικών καταστημάτων» στην

²⁰ Για την ιστορική διάσταση του θεσμού και τον τρόπο άσκησης, διοίκησης και εποπτείας των επιθεωρητών έχουν γραφτεί πολλές εργασίες. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις εξής: Γ. Βασιλειάδης, «Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσως» στο Ν. Σμύρνης, Η. Βλάχος, Β. Παπαγεωργίου (επιμέλεια), *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαίδευσως, 1932, έτος Α΄*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1932, σσ. 221-246, Σ. Τζουμελέας, Π. Παναγόπουλος, *Η εκπαίδευσή μας τα τελευταία 100 χρόνια*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1933, Ιωάννης Αρχιμανδρίτης, *Τι παρατηρεί, τι ελέγχει, τι αξιολογεί ο Επιθεωρητής κατά την Επιθεώρησιν*, εκδοτικός οίκος Τούλας-Μαυράκος, Πάτρα 1959, Στέφανος Φίλος, *Το χρονικό ενός θεσμού. Η Διοίκηση και η Εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832-1982*, εκδόσεις Βιβλία για όλους, Αθήνα 1984, Α. Ανδρέου, Γ. Παπακωνσταντίνου, *Εξουσία και Οργάνωση – Διοίκηση του Εκπαιδευτικού συστήματος*, εκδόσεις Νέα Σύνορα – Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 1994, Χρήστος Κάτσικας, Κώστας Θεριανός, Θανάσης Τσιριγώτης, Γιώργος Καββαδίας, *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2007, σσ. 67 – 111, Γιώργος Ιορδανίδης, «Ο θεσμός του Επιθεωρητή στην ελληνική εκπαίδευση: ιστορική επισκόπηση της πορείας του θεσμού», στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Πάτρα 1-3 Οκτωβρίου 2004*, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/iordanidis.htm>, (ημερομηνία ανάκτησης: 19 Δεκεμβρίου 2013), Λ. Αθανασίου, Π. Χαμπηλομάτη, *Η αξιολόγηση του διδακτικού έργου: Από τον Επιθεωρητή στον σχολικό σύμβουλο*, στον δικτυακό τόπο με διεύθυνση http://srv-ipeir.pde.sch.gr/educonf/1/12_.pdf, (ημερομηνία ανάκτησης: 9 Δεκεμβρίου 2013). Αναλυτική βιβλιογραφία και σχολιασμός της σχετικά με την ιστορία και το έργο της επιθεώρησης στην Ελλάδα βλ. στο Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή...*, τόμ. Α΄, σσ. 13-28.

Πελοπόννησο διορίζεται ο Ιωάννης Κοκκώνης²¹, ο οποίος κυριάρχησε για πολλά χρόνια στη νεοελληνική εκπαίδευση και είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωσή της. Ο ίδιος συνέγραψε τον *Οδηγό της Αλληλοδιδασκακικής Μεθόδου*, κείμενο στο οποίο καθορίζονται με λεπτομέρεια οι αρμοδιότητες των εφόρων, των δασκάλων δηλαδή α' τάξεως του νομού ή της επαρχίας, οι οποίοι επιθεωρούσαν τα σχολεία της περιφέρειάς τους.

Την περίοδο 1834-1895 ο Επιθεωρητής έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διοίκηση της εκπαίδευσης, καθώς ιεραρχικά ήταν κάτω από τον Υπουργό, ενώ παράλληλα ήταν διευθυντής του Διδασκαλείου και υπουργικός σύμβουλος για τα ζητήματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Με τον Νόμο «Περί Δημοτικών Σχολείων» το 1834 το σύστημα διοίκησης περιελάμβανε και εξωεκπαιδευτικούς παράγοντες, όπως ήταν οι τρεις Επιθεωρητικές Επιτροπές: δημοτική, επαρχιακή και νομαρχιακή. Οι επιτροπές αυτές συγκροτούνταν από μέλη της τοπικής κοινωνίας (δήμαρχος, νομάρχης, κληρικός, πρόεδρος του τοπικού δικαστηρίου, δημότες), οι οποίες επιθεωρούσαν τους δασκάλους, όλες, όμως, οι αναφορές κατέληγαν στον Επιθεωρητή και στον Υπουργό²².

Οι Επιθεωρητικές Επιτροπές ασκούν τον ελεγκτικό τους ρόλο μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα²³ και πιο συγκεκριμένα, το 1895, οπότε ψηφίζεται ο νόμος ΒΤΜΘ' «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσεως»²⁴. Ο νέος νόμος αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης και θεωρήθηκε νεωτερικός, γιατί

²¹ Α. Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως, Σειρά Τρίτη, Τα περί Παιδείας*, Μέρος Β', Αθήνα 1968, σσ. 1384-1389, τεκμ. 640-641. Διεξοδικά για την παρουσία και το έργο του Κοκκώνη στην εκπαίδευση βλ. τη μονογραφία του Χρήστου Τζήκα, *Ι.Π. Κοκκώνης, Ο ρόλος του στη θεμελίωση και τα πρώτα βήματα της δημοτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999.

²² Χρήστος Τζήκας, «Ιστορία της Οργάνωσης και Διοίκησης της Γενικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα 1834-2000» στο Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, τόμ. Β', Gutenberg, Αθήνα 2011, σσ. 711-714. Αναλυτικά για τη σύνθεση, τα καθήκοντα, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των επιτροπών αυτών βλ. Χρυσή Παπαβασιλείου – Πυργιωτάκη, *Από τον Επιθεωρητή στον Σχολικό Σύμβουλο*, (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Ρόδος 2008, σ. 13 κ.ε.

²³ Αθανάσιος Καραφύλλης, *Ο θεσμός του Επιθεωρητή Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010, σ. 15.

²⁴ Γ. Βενθύλος, *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαίδευσεως*, τόμ. Δ', εν Αθήναις 1898, σσ. 19-47.

η εξουσία αποκεντρωνόταν από τον υπουργό στους επιθεωρητές και τα Εποπτικά Συμβούλια. Μία από τις σημαντικές ρυθμίσεις, λοιπόν, ήταν η καθιέρωση του νομαρχιακού Επιθεωρητή και η σύσταση τοπικών Εποπτικών Συμβουλίων με αποφασιστικό ρόλο στη διοίκηση της εκπαίδευσης και ειδικότερα στα ζητήματα που αφορούν στα δημοτικά σχολεία²⁵. Το Εποπτικό Συμβούλιο ανά νομό ήταν πενταμελές και συνεδρίαζε τακτικά τουλάχιστον μία φορά το μήνα, τις υποθέσεις του, δε, εισηγούνταν ο Επιθεωρητής (άρθρο 40). Στη συγκρότηση του Εποπτικού Συμβουλίου μετείχε ο Μητροπολίτης του νομού ως πρόεδρος, ο Γυμνασιάρχης, ένας επιστήμονας, ένας κτηματίας ή έμπορος και ο Επιθεωρητής ο οποίος εισηγούνταν τα θέματα.

Οι υποψήφιοι για νομαρχιακοί επιθεωρητές εξετάζονταν από ειδική επιτροπή σε γραπτή θεωρητική, αλλά και πρακτική δοκιμασία. Οι επιθεωρητές πρώτης τάξεως έπρεπε να είναι κάτοχοι διδακτορικού τίτλου και να έχουν πιστοποιητικά ειδικής σπουδής των παιδαγωγικών σε ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο ή Διδασκαλείο ή να έχουν πτυχίο ανώτερου γαλλικού ή γερμανικού Διδασκαλείου²⁶. Αντίστοιχα, για τους επιθεωρητές δευτέρας τάξεως τα προσόντα ήταν λιγότερα: απαραίτητο ήταν το πτυχίο και διδακτική υπηρεσία ως δημοδιδάσκαλος²⁷.

Ένα από τα καθήκοντα του Επιθεωρητή ήταν η εξαμηνιαία επιθεώρηση των σχολείων με σκοπό την παρακολούθηση της πιστής εφαρμογής των νόμων που αφορούσαν στις εγγραφές των μαθητών, τη ρύθμιση ζητημάτων σχετικά με την έναρξη και λήξη του σχολικού έτους ανάλογα με τις τοπικές περιστάσεις κάθε δήμου και τον έλεγχο των διδακτικών βιβλίων. Προβλεπόταν ακόμη έλεγχος της διαγωγής των δασκάλων προς τις αρχές, τους συναδέλφους, τους μαθητές, τους γονείς και την υπόλοιπη κοινότητα, έλεγχος του ιδιωτικού βίου, των μεθόδων διδασκαλίας και της υπηρεσιακής συνέπειας. Ο Επιθεωρητής παρακολουθούσε το δάσκαλο να διδάσκει, διόρθωνε ύστερα τα σφάλματά του, ενώ όταν το έκρινε απαραίτητο έκανε υποδειγματικές διδασκαλίες. Εξέταζε, επίσης, την καταλληλότητα των διδακτηρίων, φρόντιζε για τις αναγκαίες επισκευές ή βελτιώσεις, συνεργαζόταν με τον αρμόδιο νομομηχανικό στη σύνταξη των σχεδίων και του προϋπολογισμού για την

²⁵ Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2013, σ. 86 και 88.

²⁶ Διάταγμα «Περί διαγωνισμού των βουλομένων να διορισθώσι νομαρχιακοί επιθεωρηταί των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσως και των ελληνικών» στο Γ. Βενθύλος, *Το θεσμολόγιον...*, ό.π., τόμ. Δ', σ. 121.

²⁷ *Ο.π.*, σ. 126.

οικοδόμηση ή μεταρρύθμισή τους και επιτηρούσε για την εφαρμογή όσων εγκρίνονταν²⁸.

Αυτό πάντως που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι οι βασικές ρυθμίσεις του νόμου του 1895, παρά τις επιμέρους ελάσσονες αλλαγές που έγιναν τα επόμενα χρόνια, ίσχυσαν στην ελληνική εκπαίδευση για πολλές δεκαετίες²⁹. Ουσιαστικά ο Επιθεωρητής αναλαμβάνει κεντρικό ρόλο σε θέματα λειτουργίας των σχολείων, αλλά και υλοποίησης της εκπαιδευτικής πολιτικής, καθώς επιφορτίζεται με καθήκοντα διοίκησης, εποπτείας, αξιολόγησης και επιμόρφωσης των δασκάλων³⁰.

Σημαντικές αλλαγές που αφορούσαν στα Εποπτικά Συμβούλια πραγματοποιήθηκαν κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου³¹. Η ρύθμιση των σχετικών θεμάτων γινόταν με τον νόμο ΓΩΚΗ΄ «Περί Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσεως», ο οποίος ψηφίστηκε το 1911. Τα τοπικά Εποπτικά Συμβούλια πλέον έχουν τριμερή σύνθεση και αποτελούνται από τον Πρόεδρο των Πρωτοδικών, τον αρχαιότερο Γυμνασιάρχη της περιοχής και τον Επιθεωρητή³². Επίσης, για πρώτη φορά ελέγχεται η αυθαιρεσία των Επιθεωρητών με την ίδρυση του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου Δημοτικής Εκπαίδευσης με έδρα την Αθήνα³³.

Σημαντική εξέλιξη στην ιστορική επισκόπηση της επιθεώρησης αποτελεί ο νόμος 240 «Περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως»³⁴, ο οποίος καθορίζει το θεσμικό πλαίσιο της επιθεώρησης μέχρι το 1929. Ο νόμος προβλέπει το διορισμό ενός Επιθεωρητή σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια και καταργεί τη *διάκριση επιθεωρητών α΄ και β΄ τάξης*. *Επιπλέον, σηματοδοτεί την επιλογή Επιθεωρητών από το σώμα των δασκάλων, καθώς μέχρι τότε οι θέσεις καταλαμβάνονταν κυρίως από καθηγητές μέσης εκπαίδευσης*. Στην κορυφή της εκπαιδευτικής ιεραρχίας, μετά τον

²⁸ Διάταγμα «Περί καθηκόντων των β΄ τάξεως επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και περί της σχέσεως αυτών προς τους νομαρχιακούς επιθεωρητάς» στο Γ. Βενθύλος, *Το θεσμολόγιον...*, ό.π., τόμ. Δ΄, σσ. 128-131.

²⁹ Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα»...*, ό.π., σ. 96.

³⁰ Χρήστος Τζήκας, «Ιστορία της Οργάνωσης και Διοίκησης...», ό.π., σ. 715.

³¹ Αθανάσιος Καραφύλλης, *Ο θεσμός του Επιθεωρητή...*, ό.π., σσ. 23-24.

³² Νόμος ΓΩΚΗ, 18 Ιουλίου 1911, «Περί Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της δημοτ. Εκπαίδευσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 185, άρθρο 10.

³³ Αθανάσιος Καραφύλλης, *Ο θεσμός του Επιθεωρητή...*, ό.π., σ. 24.

³⁴ Νόμος 240, 16 Απριλίου 1914, «Περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 97, σσ. 505-512.

Υπουργό, βρίσκεται το κεντρικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, το οποίο αντικατέστησε το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο που είχε συσταθεί με το νόμο ΓΩΚΗ. Εξακολουθούν να υφίστανται τα περιφερειακά Εποπτικά Συμβούλια, τα οποία είναι ισάριθμα με τις 70 εκπαιδευτικές περιφέρειες της χώρας. Η σύνθεσή τους γίνεται πάλι πενταμελής και απαρτίζονται από τον Γυμνασιάρχη ή τον Διευθυντή του Διδασκαλείου, τον Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων και δύο επιστήμονες που διαμένουν μόνιμα στην έδρα του συμβουλίου και ψηφίζουν από τους δασκάλους. Στην πράξη, όμως, ατόνησε η διάταξη για τους δύο αιρετούς επιστήμονες, με αποτέλεσμα τα Εποπτικά Συμβούλια να έχουν τριμερή σύνθεση³⁵.

Το Εποπτικό Συμβούλιο γνωμοδοτεί για τη σύσταση, τον υποβιβασμό, τη συγχώνευση, τη διαίρεση και την κατάργηση των δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων, για το χρόνο της έναρξης και λήξης των μαθημάτων σε όσα σχολεία εξαιτίας των τοπικών συνθηκών δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν όσα ίσχυαν γενικά. Επιπρόσθετα, προτείνει τον διορισμό, γνωμοδοτεί για την προαγωγή και αποφασίζει για τη μετάθεση και πειθαρχική τιμωρία ή απόλυση των δασκάλων και των νηπιαγωγών.

Ο νόμος όριζε, επίσης, με λεπτομέρεια τα καθήκοντα του Επιθεωρητή, ο οποίος είχε την υποχρέωση να επισκέπτεται τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο όλα τα σχολεία, δημοτικά και νηπιαγωγεία, της περιφέρειάς του, να εξετάζει την κατάσταση του διδακτηρίου και του υλικού και να επαγρυπνεί για την τήρηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι ημέρες της περιοδείας του υπολογίζονταν συνολικά σε 120-160. Στόχος των επιθεωρήσεων ήταν, ακόμη, η εξακρίβωση της επιμέλειας, της ικανότητας και της διαγωγής των δασκάλων στο σχολείο και στην κοινωνία, καθώς και η επιμόρφωσή τους με σειρά μαθημάτων και συνέδρια. Στις αρμοδιότητες του Επιθεωρητή συμπεριλαμβάνονται η άσκηση πειθαρχικού ελέγχου στους δασκάλους, η γνωμοδότηση για τη διεξαγωγή δημοπρασιών για μίσθωση διδακτηρίων, η θεώρηση των μισθοδοτικών καταστάσεων των δασκάλων, η τήρηση βιβλίου των διδακτηρίων των δημοτικών σχολείων και βιβλίου ποιότητας των δασκάλων της περιφέρειάς του. Μετά από κάθε επιθεώρηση ο Επιθεωρητής ήταν υποχρεωμένος να

³⁵ Βλ. άρθρο 4 του νόμου 567 «Περί τροποποιήσεως του νόμου 240 περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 15, 12 Ιανουαρίου 1915, σσ. 105-108 και άρθρο 3 του νόμου 826 «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του αναγκαστικού Διατάγματος της 29 Ιουνίου 1917 «περί συμπληρώσεως κλπ. του νόμου 567 περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 188, τ. Α', σ. 653.

υποβάλλει ημερολόγιο περιοδείας και έκθεση επιθεώρησης αναφορικά με την εκπαιδευτική κατάσταση των σχολείων και των δασκάλων που είχε επιθεωρήσει.

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο Επιθεωρητής υπέβαλε τις Εκθέσεις στους ανώτερους του από τους οποίους κρινόταν και ο ίδιος για την κατάσταση της εκπαίδευσης στην περιφέρειά του. Αντίγραφα έστειλε στο Υπουργείο Παιδείας, στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, στον Νομάρχη και στον Γενικό Επιθεωρητή. Ο νόμος προέβλεπε, τέλος, ότι τον Επιθεωρητή βοηθούσε στις εργασίες του γραφείου ένας από τους δασκάλους της περιφέρειας και ένας κλητήρας, οι οποίοι διορίζονταν και απολύονταν από τον οικείο νομάρχη με πρόταση του Επιθεωρητή.

Επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων διορίζονταν, εφόσον δεν είχαν υπερβεί το 45^ο έτος της ηλικίας τους: α) διδάκτορες της φιλοσοφικής σχολής ή της σχολής των φυσικών και των μαθηματικών, από όσους αποδεδειγμένα είχαν διετείς σπουδές στην Εσπερία ή υπηρεσία δημοδιδασκάλου πέντε τουλάχιστον ετών, β) διδάσκαλοι με πενταετή προϋπηρεσία και αποδείξεις διετών παιδαγωγικών σπουδών στην Εσπερία μετά από δοκιμασία ενώπιον του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ή διδάσκαλοι με δεκαετή προϋπηρεσία μετά από εξετάσεις ενώπιον του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και γ) όσοι είχαν υπηρετήσει ως επιθεωρητές. Η τοποθέτησή των επιθεωρητών στην εκπαιδευτική περιφέρεια ήταν για μία εξαετία, όταν όμως υπήρχε υπηρεσιακή ανάγκη μπορούσαν να μετατεθούν και νωρίτερα.

Οι λεπτομέρειες του νόμου 240/1914 εξειδικεύονται με Β.Δ. το 1915³⁶. Σύμφωνα με το διάταγμα, οι επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων επέβλεπαν τα δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία της περιφέρειάς τους και εκπροσωπούσαν το Εποπτικό Συμβούλιο. Κατά τις επιθεωρήσεις, μεταξύ άλλων, εξακρίβωναν αν οι διευθυντές των σχολείων εκπλήρωναν πιστά όσα έργα τους είχαν ανατεθεί. Επίσης, έκαναν διαπιστώσεις για τη σωματική και πνευματική κατάσταση, την επιμέλεια, την ευσυνειδησία, την επιστημονική και παιδαγωγική ικανότητα και τη διαγωγή των εκπαιδευτικών. Έκαναν έλεγχο αν δίδασκαν ανελλιπώς, αν εφάρμοζαν το αναλυτικό πρόγραμμα, αν έκαναν ορθή χρήση των εποπτικών μέσων και διδακτικών οργάνων, αν φρόντιζαν για την περαιτέρω μόρφωσή τους καταρτίζοντας αξιόλογη επιστημονική και παιδαγωγική βιβλιοθήκη. Ξεχωριστή αναφορά γινόταν στη διαγωγή των δασκάλων στην κοινωνία και τη συμβολή τους στην κοινότητα που

³⁶ Β.Δ. «Περί των έργων των διευθυντών, επιθεωρητών και ιατρών των σχολείων», *ΦΕΚ*, αρ. φύλλου 168, 5 Μαΐου 1915, τ. Α'.

υπηρετούσαν. Ο Επιθεωρητής με έγκριση του υπουργείου συγκαλούσε τους δασκάλους πλησιόχωρων σχολείων σε τοπικά συνέδρια, στα οποία παρείχε γενικές επιστημονικές και παιδαγωγικές οδηγίες, έκανε κατάλληλες υποδειγματικές διδασκαλίες και υποδείκνυε μέτρα για τη θεραπεία των ελλείψεων που παρατηρούσε.

Επιπλέον, ο Επιθεωρητής είχε το δικαίωμα, με αφορμή την επιθεώρηση των σχολείων ή από καταγγελίες, να ενεργεί ανακρίσεις κατά των λειτουργών της δημοτικής εκπαίδευσης και να ασκεί πειθαρχική εξουσία, επιβάλλοντας μάλιστα επίπληξη και πρόστιμο μέχρι 10 δρχ. Ειδικά σε ό, τι αφορά τα διδακτήρια, ο Επιθεωρητής όφειλε να περιγράφει στις Εκθέσεις «λεπτομερώς και σαφώς» την κατάσταση και το υλικό τους, να αναφέρει τις απαιτούμενες επισκευές και συμπληρώσεις και τις αναγκαίες δαπάνες. Τέλος, εισηγούνταν στο Εποπτικό Συμβούλιο όσα έπρεπε να γίνουν για τη βελτίωση της εκπαίδευσης της περιφέρειάς του.

Ειδικά για την περίοδο που εξετάζουμε σημαντικό σταθμό αποτελεί η ψήφιση του νόμου 2857 το 1922³⁷, ο οποίος εισάγει τη μετεκπαίδευση των δασκάλων που θα στελεχώσουν τα επόμενα χρόνια το επιθεωρητικό σώμα. Εκτός από τους πτυχιούχους της Φιλοσοφικής Σχολής ή της Σχολής των Φυσικών και Μαθηματικών, επιθεωρητές πλέον μπορούσαν να διοριστούν και πτυχιούχοι δημοδιδάσκαλοι που είχαν τουλάχιστον εξαετή προϋπηρεσία στο δημοτικό σχολείο, *«παρακολουθήσαντες δ' εν τω ημετέρω Πανεπιστημίω επί διετίαν κύκλον παιδαγωγικών και άλλων μαθημάτων και υποστάντες εν αυτή επιτυχή δοκιμασίαν»*.

Ο επιθεωρητικός έλεγχος γίνεται ασφυκτικότερος κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά. Ειδικά οι επιθεωρητές των «Νέων Χωρών» (Ηπειρος, Μακεδονία, Θράκη) υποχρεώνονται να επιθεωρούν όλα τα σχολεία της περιφέρειάς τους τουλάχιστον τρεις φορές ετησίως³⁸. Τα Εποπτικά Συμβούλια πλέον απαρτίζονται από έναν ανώτερο αξιωματικό όπλου και δύο επιθεωρητές στοιχειώδους εκπαίδευσης.

³⁷ Νόμος 2857, 1 Αυγούστου 1922, «Περί προσόντων, διαβαθμίσεως και αποδοχών των Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 133, τ. Α', σσ. 715-717. Σύμφωνα με το άρθρο 7, σε κάθε σχολείο τηρούνταν βιβλίο επιθεωρήσεως, στο οποίο μετά από κάθε επίσκεψη σημειωνόταν από τον Επιθεωρητή ο χρόνος της επίσκεψης και οι κυριότερες παρατηρήσεις. Επιθεωρητής που δεν επισκεπτόταν τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο τα σχολεία της περιφέρειάς του τιμωρούνταν με απολογία με βάση απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με πρόστιμο από 300 μέχρι 800 δρχ.

³⁸ Αναγκαστικός Νόμος 252, 17 Οκτωβρίου 1936, «Περί αυξήσεως των θέσεων των Επιθεωρητών της Δημοτικής εκπαίδευσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 460, τ. Α', σ. 2454.

Ο ανώτερος αξιωματικός προέρχεται από το Σώμα Στρατού ή Μεραρχίας ή Συντάγματος που εδρεύει στην έδρα του Εποπτικού Συμβουλίου. Όταν δεν υπήρχε καμία στρατιωτική μονάδα από τις παραπάνω, στο Εποπτικό Συμβούλιο μετείχε πρωτοδίκης ο οποίος διοριζόταν από τον Πρόεδρο του οικείου Πρωτοδικείου³⁹. Σύμφωνα με εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας, ο Επιθεωρητής ήταν παντοδύναμος στα εποπτικά του καθήκοντα, καθώς το Υπουργείο θεωρούσε ότι ήταν ο «οφθαλμός της Κυβερνήσεως» στην περιφέρειά του, «το όργανον του Κράτους, διά του οποίου εμφανίζεται τούτο εν τη εκπαιδευτική αρμοδιότητί του και ενεργεί συμφώνως προς τους σχετικούς νόμους και Διατάγματα»⁴⁰.

Μέχρι το 1959, που καθιερώθηκε η εκπροσώπηση του κλάδου των εκπαιδευτικών στο Κεντρικό Υπηρεσιακό Συμβούλιο, πολύ μικρές αλλαγές έγιναν στο θεσμό του Επιθεωρητή. Το κύρος του αποδυναμώθηκε ακόμη περισσότερο κατά την περίοδο της δικτατορίας του 1967-1974⁴¹, ως αποτέλεσμα της επιλογής προσώπων που στήριζαν το καθεστώς. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας πάντως δεν οδήγησε άμεσα στην αλλαγή των προσανατολισμών σχετικά με τη διοίκηση και την εποπτεία της εκπαίδευσης που είχαν διαμορφωθεί ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Τα συνδικαλιστικά, όμως, όργανα των εκπαιδευτικών προετοίμασαν το κλίμα για την αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου, καθώς ήταν πάγιο και επιτακτικό το αίτημα για την καθιέρωση ενός νέου θεσμού που θα ανταποκρινόταν στις σύγχρονες εκπαιδευτικές και κοινωνικές ανάγκες⁴².

Οι επιθεωρητές βέβαια καλούνταν να καλύψουν συγκεκριμένες ανάγκες, να αναδείξουν και να λύσουν υπαρκτά προβλήματα. Για την τελική αποτίμηση της κρίσης μας πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι την περίοδο αυτή εργάζονταν κάτω από

³⁹ Αναγκαστικός Νόμος 767, 5 Ιουλίου 1937, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 255, τ. Α', σσ. 1603-1613.

⁴⁰ Αθανάσιος Καραφύλλης, *Ο θεσμός του Επιθεωρητή...*, ό.π., σσ. 37-38.

⁴¹ Ειδικότερα για τη διαδικασία της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών από τους επιθεωρητές την περίοδο 1947-1974 βλ. τη μεταπτυχιακή εργασία της Δήμητρας Μήλα, *Η Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης μέσα από τις εκθέσεις των Επιθεωρητών την περίοδο 1947-1974. Η περίπτωση των Α' και Β' Περιφερειών του Νομού Αχαΐας*, Σχολή Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 2008.

⁴² Αθανάσιος Παναγόπουλος, *Το σύστημα εποπτείας και ελέγχου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Η περίπτωση του Σχολικού Συμβουλίου και οι θέσεις της Δ.Ο.Ε. για το θεσμό*, (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην προσχολική ηλικία, Πάτρα 2012, σσ. 36-42.

εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, που ανάγονται τόσο σε εθνικό όσο και τοπικό επίπεδο. Η νομοθεσία προέβλεπε πολλά καθήκοντα. Εκτός από τις πορείες που έκαναν για να επιθεωρήσουν τα σχολεία, προήδρευαν σε τοπικά παιδαγωγικά συνέδρια, επόπτευαν τις εκτελούμενες εργασίες στα διδακτήρια, συνέτασσαν μισθοδοτικές καταστάσεις και Εκθέσεις επιθεωρήσεως για δασκάλους, τις οποίες υπέβαλαν στις αρμόδιες αρχές. Έπρεπε επομένως να ανταποκριθούν σε μια ογκώδη γραφική εργασία⁴³ και να γνωρίζουν επαρκώς μία μεταβαλλόμενη νομοθεσία για ποικίλα εκπαιδευτικά θέματα. Ωστόσο, η επείγουσα γραφική εργασία τον κρατούσε εντός του γραφείου και τον μετέβαλε από καθοδηγητή και Επιθεωρητή σε γραφέα και διεκπεραιωτή.

Για το λόγο αυτό, προκειμένου το έργο τους να μην διενεργείται πλημμελώς από διοικητική και καθοδηγητική άποψη, οι επιθεωρητές ζητούσαν επανειλημμένως από το Υπουργείο πεπειραμένο και μόνιμο βοηθό⁴⁴, που θα στελέχωνε τα γραφεία των επιθεωρητών όλων των εκπαιδευτικών περιφερειών του κράτους. Αυτό θα

⁴³ Θετικό στοιχείο, φυσικά, αποτελεί το γεγονός ότι το σύνολο σχεδόν του γραπτού υλικού που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας και αποτελεί για μας την «πρώτη ιστορική ύλη» συντάχτηκε από τους επιθεωρητές. Για το περιεχόμενο τέτοιων γραπτών μαρτυριών βλ. Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου, «Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)» στο Εργαστήριο Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Σχολή Επιστημών Αγωγής, *Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)*, Νεάπολη Κρήτης – Ιωάννινα 2005, σσ. 21-22.

⁴⁴ *Εκθεσις περί της εκπαιδευτικής καταστάσεως της ως άνω εκπαιδευτικής περιφέρειας [Ζαγορίου – Μετσόβου] κατά τους τρεις μήνας ήτοι Οκτώβριον, Νοέμβριον και Δεκέμβριον ε.έ. 1930-1931*, σσ. 12-13. Μια ανάγλυφη εικόνα της πραγματικότητας διατυπώνεται από τον ίδιο τον Επιθεωρητή: «Εγώ ιδιαιτέρως λόγω ιδιαιτέρων συνθηκών και τεχνικών δυσχερειών στα σχολεία της έδρας μου, δεν έχω ούτε ώρας τινάς την ημέραν διδ/λο τινά να με βοηθή εις το γραφείο μου. Επί πλέον δε ούτε κλητήρα, μη εγκρίνοντος του Υπουργείου Οικονομικών. Δύναται τις να φαντασθή εις ποίαν θέσιν ευρίσκομαι και ποία η ψυχική μου κατάσταση, προ του καθ' εκάστην απεράντου όγκου της Γραφικής εργασίας, όστις πρέπει απαραίτητως να περάση ολόκληρος από τα χέρια μου. Και γεννάται το ερώτημα. Είναι εν τοιαύτη περιπτώσει εύκολον το καθοδηγητικόν και διοικητικόν έργον του Επιθεωρητού; Δύναται ούτος να ανταποκριθή εις τας υπό του νόμου επιβαλλόμενας υποχρεώσεις του; Δύναται να ανοίξη βιβλία, να μορφωθή, να καταστή ωφέλιμος και στους διδ/λους και εις το σχολείον;» (*Εκθεσις περί της εξελίξεως της όλης εκπαιδευτικής καταστάσεως δι' ολόκληρον το διαρρέυσαν σχολικόν έτος 1930-1931*, σ. 17). Με το νόμο 4178, 28 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου ε.έ. Ν. Διατάγματος «περί των επιθεωρητών δημοτικής εκπαιδεύσεως και των βοηθών αυτών» το 1929 οι επιθεωρητές αποκτούσαν και βοηθούς, οι οποίοι μπορούσαν αργότερα να καταλάβουν και θέσεις επιθεωρητών (βλ. *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 211, τ. Α').

σήμαινε την απαλλαγή τους από το φόρτο της γραφειοκρατίας και θα είχε πολλαπλές ωφέλειες για την εκπαίδευση⁴⁵. Σε διαφορετική περίπτωση ο Επιθεωρητής αναγκαζόταν να πληρώσει για την αντιγραφή των Εκθέσεων «εξ ιδίων αντιγραφέα» και να μεταφέρει μόνος του την αλληλογραφία στο Ταχυδρομείο⁴⁶. Το αίτημα φαίνεται ότι έγινε δεκτό από το Υπουργείο, αλλά όταν η οικονομική κατάσταση ήταν δύσκολη, η θέση του βοηθού καταργούνταν, οπότε ο Επιθεωρητής αναγκαστικά μεταβαλλόταν «εις αενάως εργαζομένην γραφομηχανήν»⁴⁷.

Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι ο Επιθεωρητής επιθεωρεί και ελέγχει συγκεκριμένες κατηγορίες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Γενικά, οι βασικές παράμετροι του μηχανισμού ελέγχου είναι το σχολείο, οι μαθητές και ο δάσκαλος. Οι παρατηρήσεις του Επιθεωρητή έχουν στόχο τη συμμόρφωση των εκπαιδευτικών σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής, δεδομένου ότι οι αξιολογικές κρίσεις του είχαν καθοριστική επίδραση στην επαγγελματική εξέλιξη και προαγωγή τους.

Στη συνείδηση των εκπαιδευτικών ο θεσμός του επιθεωρητή είναι συνδεδεμένος με αρνητικά στοιχεία⁴⁸, κυρίως εξαιτίας του ελεγκτικού χαρακτήρα της αξιολόγησης και της έλλειψης επιστημονικής και παιδαγωγικής καθοδήγησης. Τις περισσότερες φορές η αξιολόγηση στοχοποιούσε αρνητικά το δάσκαλο και αθώωνε την εκπαιδευτική πολιτική σε ό,τι αφορά τις ευθύνες της για τη λειτουργία των σχολείων. Αποτέλεσε, επίσης, πεδίο έντονων αντιπαραθέσεων με τις συνδικαλιστικές ομοσπονδίες, δεδομένου ότι ασκούσε ασφυκτικό έλεγχο στα σχολεία και προσπαθούσε με αυταρχικό τρόπο να εφαρμοστούν οι κατευθύνσεις της επίσημης κρατικής πολιτικής στην περιφέρειά τους.

Τελικά, το πάγιο αίτημα της εκπαιδευτικής κοινότητας για διαχωρισμό του επιστημονικού από το παιδαγωγικό έργο θα γίνει πράξη με τον νόμο 1304/1982, ο οποίος καθιερώνει τον θεσμό του Σχολικού Συμβούλου και βάζει τέλος στο θεσμό του Επιθεωρητή. Οι αρμοδιότητες πλέον είναι κατεξοχήν συμβουλευτικές και

⁴⁵ Εκθέσεις Επιθεωρήσεως των Σχολείων της Στοιχ. Εκπαιδύσεως Ζαγορίου 1919-1923, σ. 83^β.

⁴⁶ Εκθεσεις κατά τους τρεις μήνες ήτοι Οκτώβριον, Νοέμβριον και Δεκέμβριον ε.έ. 1930-1931, ό.π., σ. 8.

⁴⁷ Εκθέσεις Επιθεωρήσεως των Σχολείων της Στοιχ. Εκπαιδύσεως Ζαγορίου Σχολ. έτους 1924-25, σ. 93.

⁴⁸ Για τις επικρίσεις που δέχτηκε ο θεσμός βλ. ενδεικτικά Λεωνίδας Αθανασίου, *Αξιολόγηση της επίδοσης του μαθητή στο σχολείο και του διδακτικού έργου*, Ιωάννινα 2000, χ.ο., σσ. 292 - 297.

παιδαγωγικές και δεν έχουν καμία σχέση με την εξουσία και την αυταρχικότητα που είχε ο Επιθεωρητής⁴⁹.

Για την επίτευξη των σκοπών της παρούσας έρευνας, πάντως, έχει ιδιαίτερη σημασία η διάσωση των *Εκθέσεων Επιθεωρήσεως*, γιατί μας επιτρέπουν αφενός την ιστορική σύνθεση των προσφυγικών σχολείων και αφετέρου μας δίνουν πολύτιμες μαρτυρίες για τις εκπαιδευτικές και ιδεολογικές συνθήκες κατά τον Μεσοπόλεμο. Επειδή, όμως, τα εκπαιδευτικά γεγονότα συναρθρώνονται με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις γενικότερα είναι απαραίτητο να εντάξουμε την εκπαίδευση στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής.

⁴⁹ Από την εποχή της κατάργησης του θεσμού μέχρι σήμερα, το ζήτημα της αξιολόγησης του εκπαιδευτικού και της σχολικής μονάδας έχει έλθει πολλές φορές στην επικαιρότητα με στόχο την εφαρμογή του στη σχολική πράξη, χωρίς, όμως, αποτέλεσμα. Στις μέρες μας, επίσης, η συζήτηση για την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού αποτελεί πρώτο θέμα στην εκπαιδευτική κοινότητα. Βασική απαίτηση του εκπαιδευτικού κόσμου είναι η εφαρμογή της αξιολόγησης με επιστημονικό τρόπο, που σε καμία περίπτωση δεν θα παραπέμπει σε πρακτικές επιθεωρητισμού του παρελθόντος.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

1. Οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην ελληνική κοινωνία

Η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι πολύ σημαντική από άποψη ιστορική σε ό,τι αφορά την ολοκλήρωση του ελληνικού εθνικού κράτους στη σημερινή του μορφή. Η απαρχή της οργάνωσης ενός σύγχρονου αστικού κράτους έγινε με το κίνημα στο Γουδί το 1909, το οποίο πολιτικά εκφράστηκε με τη διακυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Δύο χρόνια αργότερα οι βαλκανικοί πόλεμοι οδήγησαν στην επέκταση των βόρειων ελληνικών συνόρων και την ένταξη των Νέων Χωρών στο ελληνικό κράτος. Την ευφορία, όμως, αυτή διαδέχτηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο εσωτερικός διχασμός και η μικρασιατική καταστροφή, η οποία σήμαινε το θάνατο της Μεγάλης Ιδέας και την έλευση στην Ελλάδα 1.500.000 προσφύγων⁵⁰.

Η μαζική έλευση των προσφύγων δημιούργησε έκρυθμη κατάσταση στη χώρα και επέφερε κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές μεταβολές. Στην αποκατάσταση συνέβαλαν ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις, ενώ οι ενέργειες της κρατικής πολιτικής χαρακτηρίζονταν από αποσπασματικότητα. Αρχικά, η ελληνική κυβέρνηση ίδρυσε το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (1922-1925), το οποίο μερίμνησε για τους πρώτους προσφυγικούς συνοικισμούς στα αστικά κέντρα. Το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων συνέχισε η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), η οποία λειτούργησε από το Σεπτέμβριο του 1923 μέχρι το τέλος του 1930. Την επόμενη περίοδο (1930-1940) τις αρμοδιότητες της Ε.Α.Π. ανέλαβε το

⁵⁰ Κατά την περίοδο που εξετάζουμε δεν υπήρχαν στο διεθνές δίκαιο γραπτές ρυθμίσεις που να προστατεύουν τους πρόσφυγες, καθώς απουσίαζε ένας απόλυτα δεκτός ορισμός της έννοιας. Τα στοιχεία που προσδιορίζουν την ιδιότητα του πρόσφυγα και υιοθετήθηκαν από το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου το 1936 συνοψίζονται στα ακόλουθα: «i) πρόκειται για πρόσωπο που βρίσκεται έξω από το κράτος, την ιθαγένεια του οποίου φέρει, ii) αποτελεί θύμα δίωξης και iii) είναι απροστάτευτο. Η σχέση του πρόσφυγα με το κράτος καταγωγής του, αντί να βασίζεται στην εμπιστοσύνη και την πίστη, διέπεται από φόβο και αποξένωση» (βλ. Νίκος Ζάικος, «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η διεθνής δικαιοϊκή προοπτική», στο *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2009, σ. 23).

Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας⁵¹. Η ομαλή ένταξη των προσφύγων προϋπόθετε τη δημιουργία βασικών υποδομών (οικίες, νοσοκομεία), στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και τα σχολεία⁵².

Σε πολιτικό επίπεδο η εποχή του Μεσοπολέμου υπήρξε μια περίοδος ιδιαίτερα ταραχώδης για την ελληνική ιστορία με βασικό χαρακτηριστικό την έλλειψη σταθερότητας. Ειδικά τα έτη 1922-1928 κυρίαρχα γεγονότα, εκτός από την πολιτική αστάθεια, είναι η δημιουργία εργατικών στρωμάτων, η θεσμοθέτηση της αβασίλευτης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, οι δικτατορίες Πάγκαλου και Κονδύλη και η νέα κυβέρνηση του Βενιζέλου. Αποτελεί, όμως, κοινή διαπίστωση ότι οι πολιτικές εξελίξεις και μεταβολές επηρεάζουν και τις εκπαιδευτικές αλλαγές. Η διαφορετική οπτική που έχουν οι πολιτικές δυνάμεις για την οικονομία και την κοινωνία αποτυπώνεται και στην εκπαίδευση. Οι επιδράσεις φαίνονται στις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής και τον τρόπο εφαρμογής της επιθεώρησης σε μια προσπάθεια των φιλελευθέρων να θεμελιώσουν την αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση⁵³.

Η περίφημη ανταλλαγή οδήγησε στην ομογενοποίηση του πληθυσμού της Ελλάδας και στην προσπάθεια των βενιζελικών ειδικά κυβερνήσεων για εθνική ολοκλήρωση και μέσα από την αφομοίωση των εθνικών μειονοτήτων. Στην επίτευξη του στόχου της εθνικής ομογενοποίησης καταλυτικό ρόλο είχε και η εκπαίδευση. Σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από την ίδρυση και τη δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις (1913, 1917, 1929) στοχεύουν στον αστικό εκσυγχρονισμό και στη διαμόρφωση μιας «νέας εθνικής συνείδησης». Ο

⁵¹ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση, μνήμη και ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων*, (διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Ιωάννινα 2004, σ. 61, Αναστασία Μηλίτση-Νίκα, Χριστίνα Θεοφιλοπούλου – Στεφανούρη, *Προσφυγικοί συνοικισμοί Καλαμάτας – Μεσσήνης*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γ.Α.Κ. – Αρχαία Νομού Μεσσηνίας, Αθήνα 2008, σ. 73, στο <http://gak.mes.sch.gr/Actvt/Immigr-01a.pdf> (ημερομηνία ανάκτησης: 15 Ιουλίου 2014).

⁵² Δημήτρης Ανωγιάτης Πελέ, Αδαμαντία Μαρσέλου, «Ιατρικές υπηρεσίες στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. Γεωγραφική κατανομή σύμφωνα με μια αναλυτική καταγραφή του 1926», περ. *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τ. 104 (2007), σ. 10.

⁵³ Κωνσταντίνος Γιαννόπουλος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή...*, τόμ. Α', σσ. 196-197.

δημοτικισμός συνδέεται με τον εθνικισμό⁵⁴ και τη διαμόρφωση μιας ομοιόμορφης εθνικής παιδείας, που βάζει στο περιθώριο τις τοπικές ιδιαιτερότητες των πληθυσμών⁵⁵. Εξάλλου, οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι, θεωρούσαν ότι η δημοτική, «γλώσσα απλή και κατανοητή που θα εξέφραζε τον ελληνικό πολιτισμό», με την ενοποιητική της δράση θα βοηθούσε στην ενσωμάτωση των Νέων Χωρών στον εθνικό κορμό. Αποτελούσε, επομένως, «το μέσο για την εκπλήρωση του αλυτρωτικού οράματος»⁵⁶.

Στο οικονομικό πεδίο, παρά τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα που προκάλεσαν οι πολεμικές αναμετρήσεις την περίοδο 1912-1922, η αστική τάξη συνεχίζει την προσπάθεια αλλαγών που είχε ξεκινήσει από το 1909. Σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού αναμφίβολα απασχολείται στον αγροτικό τομέα, ωστόσο, μεταξύ 1907-1928 σημειώνεται σημαντική ανάπτυξη της βιομηχανίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Οι πρόσφυγες λόγω των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων στις χώρες προέλευσής τους, συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Ουσιαστικά, όμως, η ανάπτυξη αφορούσε την ελαφριά βιομηχανία, γι' αυτό και, παρά τις μεταρρυθμίσεις στον αγροτικό τομέα με τις απαλλοτριώσεις μεγάλων γαιοκτησιών, δεν απετράπη η πτώχευση της οικονομίας το 1932. Παρά τις επενδύσεις που είχαν γίνει από ξένους, τα προβλήματα αποκατάστασης των προσφύγων που αντιμετώπιζε η χώρα και η οικονομική εξάντληση από τη Μικρασιατική εκστρατεία, οδήγησαν σε αύξηση της ανεργίας και αναζήτηση εξωτερικού δανεισμού για την κάλυψη των υποχρεώσεων⁵⁷.

⁵⁴ Σύμφωνα με τον Γ. Θ. Μαυρογορδάτο, «ο δημοτικισμός από την αρχή συνδέεται άρρηκτα με τον εθνικισμό και μάλιστα με τον αλυτρωτισμό. Αλλά κι αυτά τα ζητήματα αποκτούν νέα εθνική διάσταση και σημασία μετά το 1912, μπροστά στην επείγουσα ανάγκη αφομοίωσης νέων πληθυσμών και εμπέδωσης της εθνικής τους συνείδησης» (Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Ο Διχασμός ως κρίση Εθνικής Ολοκλήρωσης», στο Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. «Εστία», Αθήνα 1983, σ. 80). Η ίδια ανάγκη για διαμόρφωση μιας νέας εθνικής συνείδησης υπαγορεύει, επίσης, τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της εκπαιδευτικής πολιτικής μετά ιδίως τον ερχομό των προσφύγων (ό.π., σ. 78 και 80).

⁵⁵ Μιχάλης Δαμανάκης, «Παιδαγωγικός Λόγος και Εθνικός Άλλος στην Περίοδο του Μεσοπολέμου» στο *Επιστήμες της Αγωγής (πρώην Σχολείο και Ζωή)*, τ. 2 (2011), σσ. 199-201.

⁵⁶ Χριστίνα Κουλούρη, «Γλωσσικός διχασμός και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=89209> ημερομηνία ανάκτησης: 7 Νοεμβρίου 2014).

⁵⁷ Χρήστος Κάτσικας – Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης...*, ό.π., σσ. 114-115. Ειδικότερα για την αντανάκλαση της κρίσης στην ελληνική οικονομία και κοινωνία του Μεσοπολέμου

Οι επιπτώσεις για τη χώρα μας φάνηκαν λίγα χρόνια αργότερα: ανεργία, κοινωνική δυστυχία, ιδιαίτερα υψηλό κόστος διαβίωσης. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το χρονικό διάστημα 1922-1935 υπήρξε αύξηση των τιμών κατά 207 %, ενώ των μισθών μόνο κατά 83 %⁵⁸. Τα οικονομικά προβλήματα βέβαια συνδέονται και με τις συνθήκες που επικρατούσαν στο εσωτερικό της χώρας. Αναφερόμαστε κυρίως στην αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος και στην ανάγκη των κυβερνήσεων να προσφύγουν σε εξωτερικό δανεισμό. Η οικονομική κρίση κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου συνδέεται με τις ελλείψεις στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, τη φτώχεια και την κακή υγεία. Η βελτίωση, επομένως, του βιοτικού επιπέδου απαιτούσε τη βοήθεια και άλλων κοινωνικών παραγόντων, όπως καλή μόρφωση, υιοθέτηση υγιεινών συνηθειών και οικονομική ευρωστία.

Από τις Εκθέσεις επιθεωρήσεως αντλούμε πολύτιμα στοιχεία για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της Ε.Π. Ιωαννίνων. Σε πολλά σχολεία της περιφέρειας η φτώχεια μαστίζε τους κατοίκους σε τέτοιο βαθμό, ώστε το ενδιαφέρον για την εξασφάλιση του άρτου δεν τους επέτρεπε να ασχοληθούν με τη μόρφωση ή με την καθαριότητα. Άλλα κοινωνικά αίτια που είχαν σχέση με την υγεία του μαθητή και την εξάπλωση των επιδημιών ήταν η ανεπαρκής διατροφή, οι κακές συνθήκες υγιεινής στην κατοικία⁵⁹, η έλλειψη ατομικής υγιεινής και τα χαμηλά εισοδήματα. Πρόκειται για παράγοντες που σίγουρα δεν διαμορφώνουν ένα κατάλληλο παιδαγωγικό πλαίσιο στο σπίτι και αναμφίβολα έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη σχολική πορεία των προσφύγων μαθητών.

βλ. Mark. Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, (μτφ: Σ. Μαρκέτος), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002.

⁵⁸ Γιώργος Νικολαΐδης, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, «Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα τον Μεσοπόλεμο: γεγονότα, συγκρούσεις και εννοιολογικοί μετασχηματισμοί», στο *Δημόσια Υγεία και Κοινωνική Πολιτική: ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 455. Για μια περιεκτική ερμηνεία της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί τον 20° αιώνα βλ. Harry Hendrick, *Child Welfare. Historical dimensions, contemporary debate*, University of Bristol, The Policy Press, 2003.

⁵⁹ Στην Ελλάδα οι λαϊκές κατοικίες ελάχιστα ήταν πρακτικές και υγιεινές. «Το καλυβόσπιτο του χωριού», μπορεί να ήταν στερεό κατασκεύασμα και να διακρινόταν για την αισθητική του, όμως, «μέσα στην σκοτεινή και γεμάτη από καπνούς ατμόσφαιρα ... το μεγαλύτερο μέρος του αγροτικού πληθυσμού συναγελάζεται μέρα νύχτα με τα ζώα και τα προϊόντα του» (βλ. Βασίλειος Βαλαώρας, *Η Υγιεινή του χωριού*, Αθήνα 1945, σ. 44 κ.ε.).

Ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας σε όλη τη μεσοπολεμική περίοδο αντιμετώπιζε εγγενείς δυσκολίες. Η εκμετάλλευση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας επαρκούσε μόνο για οικιακή κατανάλωση, γεγονός που δημιουργούσε και προβλήματα επιβίωσης. Στην επιδείνωση της κατάστασης συνέτειναν τα περιορισμένης έκτασης αγροτεμάχια, οι εδαφικές και οι κλιματολογικές συνθήκες⁶⁰. Κατά την περίοδο της διεθνούς οικονομικής κρίσης, η χαμηλή αποδοτικότητα της γεωργίας και οι πενιχρές σοδειές διαμόρφωσαν μία δραματική πραγματικότητα σε αρκετούς πληθυσμούς της υπαίθρου, όπου η πείνα είχε λάβει κοινωνικές διαστάσεις⁶¹.

Οι οικονομικές αυτές μεταβολές είχαν συνέπειες και στην ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας. Στον πρωτογενή τομέα, η θέσπιση των νόμων κατά της μεγάλης γαιοκτησίας, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία στρώματος μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών γης. Αντίστοιχα στο δευτερογενή τομέα η ανάπτυξη της βιομηχανίας διαμόρφωσε το κοινωνικό στρώμα των εργατών. Παράλληλα, οι διαφοροποιήσεις αυτές αντικατοπτρίζονται και στο πολιτικό επίπεδο. Οι νέες κοινωνικές ομάδες δεν μπορούν να εκφραστούν όλες από τον φιλελεύθερο χώρο, γεγονός που οδηγεί στην εμφάνιση νέων πολιτικών δυνάμεων. Έτσι, το 1918, ιδρύεται το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα, το οποίο το 1924 μετονομάζεται σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Σοσιαλιστικές τάσεις επίσης υπάρχουν και στο εσωτερικό της αστικής τάξης, με τη «Δημοκρατική Ένωση» του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, ο Βενιζέλος, όμως, συνεχίζει να είναι η κυρίαρχη πολιτική φυσιογνωμία και εγγύηση σταθερότητας⁶².

Το 1930 με την υπογραφή του συμφώνου φιλίας Ελλάδας – Τουρκίας και με τη διάλυση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων διαλύονται και τα όνειρά

⁶⁰ Μαρία Παπαθανασίου, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 2003, σσ. 40 - 41.

⁶¹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμ. Β', Μέρος 1^ο, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 44.

⁶² Σήφης Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση, Μεταρρυθμιστικές Προσπάθειες 1913-929*, τόμ. Α', Gutenberg, Αθήνα 1994, σσ. 39-40.

τους για πλήρη αποζημίωση⁶³. Την κυβέρνηση Βενιζέλου διαδέχεται στην εξουσία ο Παναγής Τσαλδάρης, τον οποίο επιχείρησε να ανατρέψει πραξικοπηματικά το 1933 ο στρατηγός Πάγκαλος. Το 1935 ο Γ. Κονδύλης επέβαλε δικτατορία και ανέστειλε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929. Όμως, η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε μετά το 1932 και η αδυναμία της αστικής τάξης να δώσει λύση σε σοβαρά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας έδωσε την ευκαιρία στον Ιωάννη Μεταξά να κηρύξει δικτατορία την 4^η Αυγούστου 1936 με πρόσχημα την αποτροπή του κομμουνιστικού κινδύνου.

2. Οι εξελίξεις στον τομέα της εκπαίδευσης

Παρά τις σημαντικές αλλαγές που είχαν συντελεστεί στη γεωγραφία, τη σύνθεση του πληθυσμού, στο σύνταγμα, στην οικονομία, την κοινωνική διαστρωμάτωση και την πολιτιστική φυσιογνωμία της χώρας, τα βασικά στοιχεία και ο ιδεολογικός προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος στην αρχή της περιόδου που εξετάζουμε παρέμεναν αμετάβλητα. Παλιές παιδαγωγικές αρχές και μέθοδοι διδασκαλίας, ακατάλληλα σχολικά κτήρια, μικρή συμμετοχή γυναικών διδασκαλισσών σε σύγκριση με τους άντρες, αποτύπωναν την εικόνα της στατικότητας στην εκπαίδευση και έκαναν αισθητή, όπως πολλές φορές στο παρελθόν άλλωστε, την ανάγκη αποτελεσματικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης⁶⁴.

Στο διάστημα του Μεσοπολέμου συνεχίζονται οι προσπάθειες εφαρμογής και ολοκλήρωσης των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες είχαν αρχίσει με τα νομοσχέδια του 1913 από τη βενιζελική κυβέρνηση. Την τριετία 1917-1920 εισάγονται σημαντικές καινοτομίες στον τομέα της εκπαίδευσης και ειδικότερα της γλώσσας. Οι επιτελικές θέσεις που κατέχουν στο υπουργείο παιδείας ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Δημήτρης Γληνός είχαν καθοριστικό ρόλο στη συγγραφή νέων αναγνωστικών βιβλίων, γραμμένων στη δημοτική γλώσσα και με βάση τις σύγχρονες ανάγκες των μαθητών. Οι αλλαγές, όμως, των πολιτικών κομμάτων στην εξουσία και οι πολεμικές περιστάσεις είχαν ως αποτέλεσμα πολλές παλινωδίες και την αναστολή εκσυγχρονιστικών παρεμβάσεων για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης. Η απώλεια των εκλογών από τον Βενιζέλο το 1920 έδωσε

⁶³ Ελένη Βλέτσα, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων στο νομό Ιωαννίνων: Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ιωάννινα (1923-1930)*, (πτυχιακή εργασία), Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Αθήνα 2005, σ. 13.

⁶⁴ Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα»...*, ό.π., σ. 165.

τη δυνατότητα στους αντιπάλους του να συστήσουν ειδική επιτροπή στο υπουργείο παιδείας με σκοπό την επιστροφή στην καθαρρεύουσα και την ποινική δίωξη των πρωταγωνιστών της προηγούμενης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης⁶⁵.

Την περίοδο 1922-1928 υπήρξαν συνολικά 34 κυβερνήσεις και 25 υπουργοί Παιδείας, οι οποίοι ακύρωναν το έργο του προκατόχου τους. Η κατάσταση γινόταν ακόμη δυσκολότερη από την αύξηση του μαθητικού δυναμικού και των ποσοστών του αναλφαβητισμού. Μέσα σε αυτή την ταραχώδη συγκυρία, οι εκπαιδευτικές εξελίξεις αντιμετωπίζονται κριτικά από τα συνδικαλιστικά σωματεία των εκπαιδευτικών. Το 1922 ιδρύεται η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας (ΔΟΕ) και το 1924 η Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (ΟΛΜΕ)⁶⁶. Σύμφωνα με τον Αλέξη Δημαρά, τα δύο σημαντικότερα εκπαιδευτικά γεγονότα σε αυτό το διάστημα ήταν η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1925) και η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1927)⁶⁷. Στο διάστημα αυτό, επίσης, ψηφίστηκε το Σύνταγμα του 1927, στο οποίο μεταξύ άλλων υπήρχε μία σημαντική πρόβλεψη για την εκπαίδευση που αφορούσε στην καθιέρωση της υποχρεωτικής εξάχρονης εκπαίδευσης⁶⁸.

Σε τοπικό επίπεδο, σημαντικό γεγονός που αποτυπώνει το ενδιαφέρον για τις εκπαιδευτικές εξελίξεις είναι η ίδρυση του πνευματικού σωματείου με την επωνυμία «Ηπειρωτικός Εκπαιδευτικός Όμιλος». Από τη δημοσίευση του καταστατικού του στις 7 Μαΐου 1924 στην εφημερίδα «Ηπειρος» πληροφορούμαστε ότι είχε σκοπό την αναμόρφωση της ελληνικής παιδείας και τη δημιουργία πνευματικής κίνησης. Η επίτευξη του σκοπού του προβλεπόταν με ομιλίες, επιστημονικές ανακοινώσεις και με συγγραφή άρθρων στο περιοδικό «Ηπειρωτικά Χρονικά». Βασικές θέσεις του προγράμματος του «Ηπειρωτικού Εκπαιδευτικού Ομίλου» ήταν: α) «*Η παιδεία πρέπει να γίνη κτήμα όλου του έθνους...* β) *η παιδεία πρέπει να στήση τα θεμέλιά της απάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής...ο ιδανικός σκοπός πρέπει να είναι, ν' αναπτύξη, όσο μπορεί περισσότερον τες σωματικές, πνευματικές και ψυχικές δυνάμεις του Έλληνος...* γ) *η παιδεία μας πρέπει να θεμελιωθή στον γνήσιον νεοελληνικόν κόσμον, δηλαδή τη ζωντανή γλώσσα, λαϊκή παράδοση...* δ) *ν' αφήση κατά μέρος τον ψευτοκλασικισμόν και την προγονοπληξίαν...* ε) *να δοθή στο σημερινό ελληνόπουλο*

⁶⁵ Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλίου – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή...*, ό.π., σ. 75.

⁶⁶ Χρήστος Κάτσικας – Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης...*, ό.π., σ. 116.

⁶⁷ Αλέξης Δημαράς, *Το «ανακοπτόμενο άλμα»...*, ό.π., σ. 182 και 185.

⁶⁸ Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλίου – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή...*, ό.π., σ. 101.

ζωντανή σχολική ζωή». Ο «Ηπειρωτικός Εκπαιδευτικός Όμιλος» συμφωνούσε στις βασικές αρχές του με τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο» των Αθηνών, με τον οποίο έπρεπε να βρίσκεται σε στενή συνάφεια ώστε να εκπληρώσει καλύτερα τον σκοπό του⁶⁹.

Στο μεταξύ οι δύο βασικοί πρωταγωνιστές της μεταρρύθμισης, Δελμούζος και Γληνός, αγωνίζονται για την προώθηση των θέσεών τους από τις διευθυντικές εκπαιδευτικές θέσεις που κατέχουν στο Μαράσλειο Διδασκαλείο και στη Παιδαγωγική Ακαδημία αντίστοιχα. Οι έντονες, ωστόσο, αντιδράσεις οδήγησαν στην απόλυσή τους το 1926, ενώ ένα χρόνο αργότερα η ιδεολογική τους διάσταση οδήγησε και στη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Διώξεις για το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα που εφάρμοζε στο Διδασκαλείο Θηλέων Θεσσαλονίκης δέχτηκε επίσης το 1928 ο διευθυντής του Μίλτος Κουντουράς. Μέσα από όλες, λοιπόν, αυτές τις συγκρούσεις και τις αλληπάλληλες αλλαγές της περιόδου 1917-1928 *«εδραιώθηκαν ακόμη περισσότερο τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, δηλαδή, ο μονοδρομικός σχολικός μηχανισμός και ο κλασικιστικός προσανατολισμός του, αφού ανακόπηκε η προσπάθεια που είχε ξεκινήσει από την προηγούμενη περίοδο για τον αστικό εκσυγχρονισμό του»*⁷⁰.

Η εκ νέου ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα των Φιλελευθέρων το 1928 θέτει σε προτεραιότητα τον εκσυγχρονισμό του αστικού κράτους και τον εξορθολογισμό των δομών του. Τα νέα μέτρα προσανατολίζονταν προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά και ειδικότερα προς τη λύση των διαχρονικών προβλημάτων της ελληνικής εκπαίδευσης. Ο υπουργός παιδείας Κωνσταντίνος Γόντικας στα νομοσχέδια που εισηγήθηκε στη βουλή μεταξύ άλλων έκανε λόγο για εξάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, δημοτική γλώσσα στο σχολείο, μέριμνα για την προσχολική εκπαίδευση, αναβάθμιση της μόρφωσης των δασκάλων⁷¹.

Μία από τις βασικές προτεραιότητες της κυβερνητικής παράταξης είναι και η προσπάθεια αντιμετώπισης του διδακτηριακού ζητήματος (νόμος 4179). Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από κείμενο του αρμόδιου Υπουργού Παιδείας

⁶⁹ Γιάννης Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. Ε' 1923-1924, Ιωάννινα 1993, σσ. 147-148.

⁷⁰ Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, *Από το κοντόλι στον υπολογιστή...*, ό.π., σσ. 75-76.

⁷¹ *Ο.π.*, σ. 101. Για τη δράση του Κωνσταντίνου Γόντικα στο Υπουργείο Παιδείας βλ. Αλέξης Δημαράς «Υπουργείο Παιδείας» στο Κ. Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Β. Γόντικας 1870-1937. Θεσμικές αλλαγές κατά τον Μεσοπόλεμο*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2003, σσ. 81-89.

Κ. Γόντικα που κατατέθηκε στη Βουλή: «οσονδήποτε όμως και αν αυξήσωμεν τα έτη της φοιτήσεως, οσονδήποτε και αν βελτιώσωμεν το ποιόν και το ποσόν των διδασκάλων, δεν είναι δυνατόν να ελπίσωμεν εις μίαν ικανοποιητικήν λειτουργίαν των δημοτικών σχολείων, εάν δεν στεγάσωμεν αυτά εις υγιεινά και παιδαγωγικώς ιδρυμένα διδακτήρια...»⁷².

Βέβαια το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο αυτή την περίοδο κάθε άλλο παρά ευνοούσε τη βελτίωση του προβλήματος της σχολικής στέγης. Οι διαδοχικές πολεμικές αναμετρήσεις για περισσότερο από μία δεκαετία προκάλεσαν γενικότερες αναταραχές στην εσωτερική οργάνωση του κράτους και την οικονομική δυσπραγία των κοινοτήτων και των κατοίκων. Στις Εκθέσεις επιθεωρήσεως ως δυσυπέβλητα εμπόδια, εκτός από την εμπόλεμη κατάσταση, θεωρούνται: η επιστράτευση, η έλλειψη εργατών και έμπειρων τεχνιτών, η ύψωση των ημερομισθίων, η ασύλληπτη υπερτίμηση των υλικών οικοδομής, η υποτίμηση της δραχμής και η απουσία επαρκούς προσωπικού στις δημόσιες υπηρεσίες. Ωστόσο, και μέσα σε ένα τέτοιο αρνητικό κλίμα υπήρξε πρόοδος, καθώς ανεγέρθηκαν νέα διδακτήρια και έγιναν σοβαρές επισκευές και μεταρρυθμίσεις. Η απουσία των αναφερόμενων αποτρεπτικών παραγόντων, ίσως επέτρεπε και μεγαλύτερα επιτεύγματα⁷³.

Εξάλλου, τα διδακτήρια αποτελούσαν πάντα προτεραιότητα για τους επιθεωρητές, γιατί είναι οι χώροι όπου οι μαθητές περνούν μεγάλο μέρος της φοίτησής τους και έχουν μεγάλη σημασία για τη σωματική και πνευματική ανάπτυξή τους. Η εξασφάλιση των κατάλληλων προϋποθέσεων, προκειμένου να προστατευθεί η υγεία των μαθητών, απαιτεί την εφαρμογή των κανόνων της σχολικής υγιεινής⁷⁴ και

⁷² Σήφης Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση, Κείμενα: Εισηγητικές εκθέσεις εκπαιδευτικών νομοσχεδίων. Συζητήσεις στη Βουλή – Σχόλια, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1913-1929*, τόμ. Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994, σ. 235.

⁷³ *Εκθέσεις... 1924-25*, ό.π., σ. 96.

⁷⁴ Τον κυρίαρχο ρόλο στον τομέα της σχολικής υγιεινής τον είχαν Γερμανοί επιστήμονες. Στα πρώτα σχετικά εγχειρίδια, όπου αναλύεται η επίδραση της σχολικής φοίτησης στην υγεία των μαθητών, συμπεριλαμβάνεται το έργο του Rudolf Virchow, *On Effects of Schools on Health*, (1870). (Βλ. Jaroslav Vaculic, "School Hygiene a hundred years ago", *School and Health* 21, 3/2008, σσ. 63-64). Ειδικά για τα σχολικά κτήρια μεγάλη έμφαση δόθηκε από τους Burgerstein και Netolitzky, *Handbuch der Schulhygiene*, 2. Aufl., Jena 1902. Η πρώτη έκδοση έγινε στην ίδια πόλη το 1895. Αξίζει να σημειώσουμε ότι το έργο αυτό διασκευάστηκε στα ελληνικά από τον Γεώργιο Βλάμο και εκδόθηκε το 1904 από τη «Βιβλιοθήκη Μαρασλή» με τίτλο *Η Υγιεινή του Σχολείου*. (Για τα μέρη που περιλαμβάνει

της παιδαγωγικής. Στην Ελλάδα, όμως, οι όροι αυτοί δεν τηρούνταν με αποτέλεσμα πολλοί μαθητές, έναν αιώνα μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, να στεγάζονται σε ανθυγιεινά και ακατάλληλα σχολικά κτήρια⁷⁵. Ουσιαστική λύση στο σοβαρό στεγαστικό πρόβλημα δόθηκε από τον Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος, όταν ανέλαβε το Υπουργείο Παιδείας, συνήψε δάνειο με τη σουηδική εταιρεία Aktiebolaget Kreuger και Roll με σκοπό την ανέγερση και αποπεράτωση σχολικών κτηρίων⁷⁶.

Στη φιλοσοφία της μεταρρύθμισης του 1929 ήταν, επίσης, η συνεκπαίδευση και η γενίκευση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Η αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας καθιστούσε επιτακτική την αναδιάρθρωση του σχολείου και την αλλαγή προσανατολισμού σε πρακτικές κατευθύνσεις. Βασικό σημείο αποτελούσε η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας και ένα νέο παιδαγωγικό πλαίσιο, το οποίο εμπνέεται από τα παιδαγωγικο-ιδεολογικά ρεύματα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού και του Σχολείου Εργασίας. Ο Βενιζέλος επιδιώκει τον εκσυγχρονισμό σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο και τη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης που επικεντρώνεται στη διαμόρφωση νέας εθνικής συνείδησης, «η οποία με όχημα κυρίως την εκπαίδευση θα συντελούσε αποφασιστικά και στην αφομοίωση των προσφυγικών πληθυσμών». Σε αυτό το πλαίσιο εκσυγχρονισμό εντάσσεται και η ανάδειξη της σημασίας της γεωργικής και τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης⁷⁷.

το βιβλίο των Burgerstein και Netolitzky, βλ. Jaroslav Vaculic, "School Hygiene...", *ό.π.*, σ. 65. Για τη μονογραφία του Βλάμου και την επίδρασή της στην εξέλιξη της ελληνικής σχολικής υγιεινής βλ. Δημήτριος Ντούτσης, *Η Σχολική Υγιεινή στην Ελλάδα (1864-1913)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Ιωάννινα 2008, σσ. 339-349).

⁷⁵ Ενδεικτικά για την κατάσταση των διδακτηρίων την περίοδο 1926-1931, βλ. τον πίνακα του διευθυντή της Σχολικής Υγιεινής την εποχή αυτή, Εμμανουήλ Λαμπαδάριου, στο «Η ελληνική σχολική υγιεινή. Ιστορία-εξέλιξις-αποτελέσματα», *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδευσεως*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, έτος Α΄, Αθήναι 1932, σ. 138.

⁷⁶ Βλ. αναλυτικά Σήφης Μπουζάκης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου (1888 – 1968). Ο πολιτικός της παιδείας*, τόμ. Α΄: 1888 – 1932, Gutenberg, Αθήνα 1997, σ. 37 και Βασιλική Θεοδώρου, Δέσποινα Καρακατσάνη, *«Υγιεινής Παραγγέλματα»: Ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, εκδ. Διόνικος, Αθήνα 2010, σσ. 444-450.

⁷⁷ Π. Ράπτης, «Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική κίνηση του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα: συνάψεις και αποκλίσεις στον κύκλο της θεσμικής ασυνέχειας», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, *Συνέδριο Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Ιωάννινα 17-20 Μαΐου 2007, Ιωάννινα 2007, διαθέσιμο στο <http://conf2007.edu.uoi.gr/Praktika/97-151.pdf>, σσ. 110-111, (ημερομηνία ανάκτησης: 17 Ιουνίου 2014).

Επί υπουργίας Γ. Παπανδρέου (1930-1932) γίνονται προσπάθειες κοινωνικής πολιτικής, η αρνητική, όμως, οικονομική συγκυρία εμπόδιζε την υλοποίησή της στην πράξη⁷⁸. Η κοινωνική διάσταση της εκπαιδευτικής πολιτικής και το στίγμα των προνοιακών ρυθμίσεων είχε δοθεί από τον ίδιο στην εισήγηση των νομοσχεδίων του 1929. Θέλοντας να αναδείξει το χρέος του κράτους να αντιμετωπίσει τις οικονομικές δυσχέρειες, προκειμένου η εκπαίδευση να καταστεί υποχρεωτική, σε αγόρευσή του στη Βουλή εκφράζει την ευχή, «*όπως η κοινότης ή η σχολική επιτροπή... λαμβάνει μέριμναν περί εκείνων, οι οποίοι είναι αποδεδειγμένως άποροι, παρέχουσα εις αυτούς, είτε βιβλία, είτε υποδήματα, είτε εν απολύτω ανάγκη, εάν ευρίσκονται οι γονείς μακράν του χωριού, και ολίγην τροφήν*»⁷⁹.

Στο πλαίσιο αυτό οι επιθεωρητές συνιστούσαν στις οικείες σχολικές επιτροπές να συνδράμουν τους άπορους μαθητές που δε φοιτούσαν τακτικά στο σχολείο λόγω ένδειας (έλλειψη υπόδησης και ένδυσης) και να διευκολύνουν τη φοίτησή τους⁸⁰. Οι επιτροπές δραστηριοποιούνταν με διορθωτικά μέτρα, όπως παροχή βιβλίων, ρουχισμού, ακόμα και ψυχολογική στήριξη στους «αδυνάτους». Απώτερος στόχος πάντα η μείωση του αναλφαβητισμού⁸¹, τα ποσοστά του οποίου το 1928 άγγιζαν το 40, 9 % του πληθυσμού ηλικίας άνω των 8 ετών. Το επίπεδο, όμως, της μόρφωσης σχετίζεται άμεσα με τη δημόσια υγεία και το οικονομικό επίπεδο, διαπίστωση που προκύπτει από το βαθμό προόδου σε χώρες με μικρά και μεγάλα ποσοστά αναλφαβητισμού. Οι αμόρφωτοι άνθρωποι έχαναν περισσότερα παιδιά στη βρεφική ηλικία, η οικογένειά τους παρουσίαζε μεγαλύτερη νοσηρότητα και ήταν γενικά περισσότερο εξαθλιωμένοι⁸². Πρόκειται μάλλον για φαύλο κύκλο, καθώς δυσμενείς

⁷⁸ Για μια επιγραμματική αναφορά βλ. Σήφης Μπουζάκης, «Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1929: «Νέα παράσταση της παλιάς κωμωδίας» ή «προσπάθεια των κομμουνιστών, όπως υπονομευθώσι τα θεμέλια του αστικού κράτους»; -Μία ακόμη προσπάθεια ερμηνείας-», στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών 'Ελευθέριος Βενιζέλος', *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σσ. 152-153.

⁷⁹ Σήφης Μπουζάκης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου...*, ό.π., τόμ. Α', τεκμήριο 4, σ. 176.

⁸⁰ *Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της εκπαιδευτικής περιφερείας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1931-1932*, σ. 14.

⁸¹ Ευαγγελία Καλεράντε, «Προσέγγιση του θέματος του αναλφαβητισμού από την κυβέρνηση Βενιζέλου και από τη δικτατορία Μεταξά», στο *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 275.

⁸² Βασίλειος Βαλαώρας, *Η Υγιεινή ...*, ό.π., σσ. 92-94.

παράγοντες, όπως η οικονομική δυσπραγία, το χαμηλό βιοτικό επίπεδο και οι τοπικές ιδιαιτερότητες, συνέβαλαν αποφασιστικά στην εμφάνιση του αναλφαβητισμού.

Το παραπάνω ζήτημα, εξάλλου, υπήρξε βασικό θέμα συζήτησης του ανώτατου εκπαιδευτικού συμβουλίου, που συνήλθε στις 27 Οκτωβρίου 1930 υπό την προεδρία του Γεωργίου Παπανδρέου. Στα πορίσματα που κατέληξε το συμβούλιο συμπεριλαμβάνεται η ενίσχυση των ιδρυμάτων κοινωνικής πρόνοιας και η ενθάρρυνση για το σκοπό αυτό κάθε ιδιωτικής πρωτοβουλίας υπέρ της μαθητικής ηλικίας, ο πολλαπλασιασμός των νυχτερινών σχολών, η προστασία της υγείας των μαθητών με την ενίσχυση της σχολιατρικής υπηρεσίας και η ενίσχυση και συστηματική οργάνωση των μαθητικών συσσιτίων⁸³.

Στο παραπάνω πλαίσιο αντιμετώπισης του αναλφαβητισμού εντάσσεται και η ίδρυση νυχτερινών σχολών «διά τους αγραμμάτους» στα Ιωάννινα ήδη από το Σεπτέμβριο του 1927⁸⁴. Δύο χρόνια αργότερα η εκπαιδευτική περιφέρεια Ιωαννίνων αριθμούσε 170 σχολεία. Ο Επιθεωρητής προσπαθεί να αντιμετωπίσει το θέμα του αναλφαβητισμού με την ίδρυση 14 νυχτερινών σχολών για τους αγράμματους. Από αυτές οι 7 θα ιδρύονταν στις ξενόφωνες κοινότητες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν η Ανατολή, η Νεοκαισάρεια και η Μπάφρα. Προϋπόθεση λειτουργίας των σχολών ήταν η συμπλήρωση 5 τουλάχιστον αναλφάβητων, δεδομένου ότι σε αυτές η φοίτηση δεν ήταν υποχρεωτική⁸⁵. Οι παραπάνω νυκτερινές σχολές ιδρύθηκαν, ωστόσο, μόνο στα χαρτιά και δεν λειτούργησαν «ελλείψει απαιτούμενης πιστώσεως», όπως πληροφορεί ο Επιθεωρητής το Εποπτικό Συμβούλιο στη συνεδρίαση της 23^{ης} Ιουνίου 1930. Ο Επιθεωρητής ελπίζει ότι θα λειτουργήσουν το επόμενο σχολικό έτος και

⁸³ Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, εν Αθήναις 1942, σ. 313.

⁸⁴ Εφ., *Αγροτική Ηχώ*, Δισεβδομαδιαία Πανηπειρωτική Αγροτική Εφημερίς, αριθ. φύλλου 116, 24 Σεπτεμβρίου 1927. Ο Σύλλογος δημοδιδασκάλων της πόλης καλούσε όσους ενδιαφέρονταν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα, να κάνουν την εγγραφή τους στην Καπλάνειο Σχολή. Η πρόσκληση απευθυνόταν και στα διάφορα σωματεία και οργανώσεις της πόλης, «όπως φροντίσωσι διά την εγγραφὴν εἰς τὴν σχολὴν ἀγραμμάτων».

⁸⁵ Πράξις 271 της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1929 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*.

προτείνει μάλιστα τη λειτουργία άλλων 20, σύμφωνα με το άρθρο 12 του Νόμου 4397⁸⁶.

Γενικότερα, η εκπαιδευτική πολιτική του Βενιζέλου κατά το τελευταίο διάστημα της κυβερνητικής θητείας του έχει ιστορική σημασία, γιατί για πρώτη φορά η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έπειτα από αλλεπάλληλες αποτυχημένες προσπάθειες απέκτησε νομική υπόσταση. Ήταν, επίσης, η πρώτη φορά που υποστηρίχθηκαν με συνέχεια και συνέπεια οι καινοτόμες ρυθμίσεις και από τους δύο υπουργούς παιδείας (Γόντικα και Παπανδρέου). Οι θεσμικές αλλαγές, λοιπόν, της περιόδου 1929-1932 αποτελούν «τη σημαντικότερη τομή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης από τη δεκαετία του 1830» με δεδομένο βέβαια το ευρύτερο πολιτικοοικονομικό πλαίσιο της εποχής, απόρροια του οποίου εξάλλου ήταν και το ιδιώνυμο⁸⁷. Πρόκειται για το νόμο 4229/1929⁸⁸, σύμφωνα με τον οποίο, όποιος διέδιδε «ανατρεπτικές» ιδέες, αντιμετώπιζε ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι μηνών⁸⁹ και σίγουρα η ψήφισή του αποτέλεσε πλήγμα στις διεκδικήσεις του συνδικαλιστικού κινήματος.

Η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού μετά το 1932 και η ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων σηματοδότησε μία γενικότερη συντηρητική στροφή, ειδικά μετά το 1935, που στον τομέα της εκπαίδευσης εκφράστηκε με την αναστολή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και την εξουδετέρωση των εκσυγχρονιστικών μέτρων. Ο έλεγχος στην εκπαίδευση έγινε ασφυκτικότερος από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Η οριστική ανατροπή των καινοτόμων παρεμβάσεων της μεταρρύθμισης του 1929 και η χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής έγινε αρχικά από τον υπουργό παιδείας Κωνσταντίνο Γεωργακόπουλο (1936-1938) και στη συνέχεια από τον ίδιο τον Μεταξά ο οποίος ανέλαβε το υπουργείο παιδείας το διάστημα 1938-1940⁹⁰.

Ανάμεσα στα μέτρα που επηρέασαν τη λειτουργία των σχολείων ήταν ο περιορισμός εκ νέου του δημοτικού σχολείου, «του σχολείου του λαού», στα τέσσερα

⁸⁶ Πράξις 285 της 23^{ης} Ιουνίου 1930 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*. Βλ. επίσης στο ίδιο πράξις 14^η της 10^{ης} Ιουλίου 1931. Για το νόμο 4397 «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσεως» βλ. *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 309, 24 Αυγούστου 1929, τ. Α΄.

⁸⁷ Αλέξης Δημαράς, *Το «ανακοπτόμενο άλμα»...*, ό.π., σσ. 194-195.

⁸⁸ Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλίου – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή...*, ό.π., σ. 75.

⁸⁹ Χρήστος Κάτσικας- Κώστας Ν. Θεριανός, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης...*, ό.π., σ. 135.

⁹⁰ Αλέξης Δημαράς, *Το «ανακοπτόμενο άλμα»...*, ό.π., σ. 206.

χρόνια και οι εξετάσεις για το γυμνάσιο⁹¹. Επιπρόσθετα, μία από τις ενέργειές του καθεστώτος ήταν η συγκρότηση στα σχολεία της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (EON), που αποτέλεσε το βασικό προπαγανδιστικό μέσο της ιδεολογίας της 4^{ης} Αυγούστου για τη στήριξη του καθεστώτος και τον έλεγχο της εκπαίδευσης⁹². Η EON ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1936 με τον αναγκαστικό νόμο 334 με φανερό σκοπό την «επωφελή διάθεση του ελευθέρου από της εργασίας χρόνου των νέων, προς προαγωγή της σωματικής και ψυχικής καταστάσεως αυτών και ανάπτυξιν του εθνικού φρονήματος και της πίστεως προς την θρησκείαν». Απώτερος στόχος βέβαια ήταν η αποδοχή του καθεστώτος από ευρύτερα λαϊκά στρώματα⁹³.

Η δικτατορία του Μεταξά επηρεάζει, όπως ήταν αναμενόμενο, και την εκπαιδευτική πραγματικότητα των Ιωαννίνων. Οι επιθεωρητές σε ρόλο συντονιστή του διδακτικού προσωπικού στις συναντήσεις που έχουν μαζί του προσπαθούν να προωθήσουν τις ιδεολογικές αρχές του Νέου Κράτους⁹⁴. Ο Επιθεωρητής Ευριπίδης Κωνσταντόπουλος μάλιστα υπήρξε στέλεχος της EON, καθώς διετέλεσε Περιφερειακός Υποδιοικητής αρχικά και στη συνέχεια Διοικητής της Οργάνωσης για την περιοχή Ιωαννίνων και υπαίθρου. Χαρακτηριστικό του ύφους και του πλαισίου στο οποίο κινείται η προπαγάνδα του Επιθεωρητή είναι και το ακόλουθο απόσπασμα:

⁹¹ Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, *Από το κοντόλι στον υπολογιστή...*, ό.π., σσ. 101-102.

⁹² Για το θέμα αυτό βλ. αναλυτικότερα στο Ευθυμία Παυλίδου, *Σχολείο και EON: μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης του μεταξικού καθεστώτος*, (αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2007, Γεωργία Κοντού, *Η πολιτική και κοινωνική ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου και ο τρόπος με τον οποίο αυτή επηρέασε την εκπαίδευση και τη νεολαία (E.O.N.)*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ιωάννινα 2013.

⁹³ Αθανασία Μπαλτά, «Το περιοδικό της EON *Η Νεολαία*, Σκοποί και απήχηση», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα 1-5 Οκτώβρη 1984, τόμ. Β', εκδ. ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1986, σσ. 631-632.

⁹⁴ Από Γενικές Εκθέσεις άλλων εκπαιδευτικών περιφερειών προκύπτει ότι οι επιθεωρητές έδιναν βαρύτητα σε αυτό το θέμα. Στις παιδαγωγικές συγκεντρώσεις που έκαναν οι επιθεωρητές στα σχολεία αντικείμενο συζήτησης μεταξύ άλλων αποτελούσαν και τα εξής: ο καταλληλότερος τρόπος οργάνωσης της Εθνικής Νεολαίας, το εξωσχολικό έργο του διδασκάλου και η EON (βλ. *Εκθεσεις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939*, σσ. 23-24). Θεωρούμε πολύ πιθανό ότι ανάλογες συζητήσεις γίνονταν και από τον Επιθεωρητή της εκπαιδευτικής περιφέρειας Ιωαννίνων, για την οποία ,ωστόσο, δεν εντοπίστηκαν στο αρχείο ανάλογες εκθέσεις.

«η δημιουργία του μορφωτικού τούτου οργανισμού παρά την οικογένειαν και το σχολείον διά την καλήν καθοδήγησιν, την πειθαρχίαν και τον φρονηματισμόν της Νεολαίας και τον ιδεολογικόν αυτής καταρτισμόν επί τη βάσει των αρχών και των κατευθύνσεων του Ν. Κράτους και των αναγκών και προβλημάτων της λαϊκής και Κρατικής μας ζωής επέφερε μέχρι σήμερα άριστα αποτελέσματα»⁹⁵.

Οι δάσκαλοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους συνήθως ως ομαδάρχες και διοικούσαν ομάδες από «σκαπανείς» μαθητές ή εξωσχολικούς «φαλαγγίτες»⁹⁶. Ο Επιθεωρητής αναφερόταν με εγκωμιαστικά σχόλια για τους δασκάλους που ανέπτυσαν εξωσχολική δράση στον τομέα της οργάνωσης της νεολαίας⁹⁷. Προκειμένου να προσελκύσουν μέλη στην οργάνωση, σε μια εποχή με δύσκολες οικονομικές συνθήκες, που έλειπαν βασικά είδη ένδυσης και υπόδησης, κατασκευάζονταν ακόμα και στολές για όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες και διοργανώνονταν εορτές, οι οποίες έδιναν ζωή στο χωριό και εξυπηρετούσαν πολλαπλώς τους κατοίκους⁹⁸.

Στην υπηρεσία, λοιπόν, της λαϊκής παιδείας με την έναρξη του σχολικού έτος 1938-1939 οι επιθεωρητές αποφάσισαν τη συγκρότηση γενικού πενθήμερου παιδαγωγικού συνεδρίου στα Ιωάννινα στο οποίο τα θέματα που συζητήθηκαν απηχούν και το ιδεολογικό κλίμα της εποχής. Σκοπός του συνεδρίου, το οποίο ονομάστηκε «πολιτικοπαιδαγωγικό» ήταν ο «διαφωτισμός» του δασκάλου, η προσαρμογή του στη νέα πολιτική πραγματικότητα και η επιστροφή του στην «αιωνίαν ελληνικήν Πατρίδα και τας αρετάς της ψυχής της φυλής»⁹⁹. Επιπλέον, το συνέδριο αποσκοπούσε στην επίτευξη ενιαίου πνεύματος, κοινών κατευθύνσεων, αμοιβαιότητας, αλληλεγγύης και καλλιέργειας αγωνιστικής διάθεσης στην υπηρεσία της λαϊκής παιδείας¹⁰⁰, κοντολογίς στον έλεγχο της εκπαίδευσης από το καθεστώς του Ι. Μεταξά.

⁹⁵ Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939, σσ. 25-26.

⁹⁶ Β'. Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου-Μετσόβου 1939-1940, ό.π., σ. 63. Οι σκαπανείς ήταν ηλικία από 8-14 ετών και οι φαλαγγίτες από 14 ετών και άνω (βλ. Ευθυμία Παυλίδου, Σχολείο και ΕΟΝ..., ό.π., σ. 57).

⁹⁷ Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου-Μετσόβου 1938-1939, σ. 48.

⁹⁸ Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων 1938-1939, ό.π., σ. 153.

⁹⁹ Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939, σ. 10.

¹⁰⁰ Ο.π., σ. 25.

Οι ιδεολογικές κατευθύνσεις της νέας πολιτικής αποτυπώνονται στη θεματολογία του συνεδρίου που περιελάμβανε τα εξής: «το σχολείο και ο διδάσκαλος του Νέου Κράτους», «Λαογραφία, σχολείο και Νέο Κράτος», «Ποίηση, λαϊκό τραγούδι, λαός και σχολείο στο Νέο Κράτος», «η ελληνική λαϊκή κοινότητα και παιδεία ως βιολογικές ανάγκες», «το σχολείο και η λαϊκή τέχνη, μουσική, χορός, αξίες και δημιουργίες συνολικά ως βασικά στοιχεία ολοκλήρωσης του Νέου Κράτους και των λαϊκών πνευματικών αναγκών», «η διδασκαλία της ιστορίας στο λαϊκό σχολείο από το πνεύμα της ελληνικής θέσης και προοπτικής με σκοπό τη δημιουργία «φυλετικώς, ψυχικώς και πνευματικώς συνδεδεμένων Ελλήνων», «τα φυσιολογικά μαθήματα, οι σχολικοί κήποι, οι βιοκοινότητες, ο Έλληνας δάσκαλος ως μορφωτής Ελλήνων», «η ποίηση ως ζωή, ως θρησκεία και λαϊκή δημιουργία», «η θρησκεία ως ανάγκη, ως ζωή και ως λύτρωση», «η ΕΟΝ ως μορφωτικός παράγοντας και η συμβολή του εκπαιδευτικού κόσμου στην ολοκλήρωση του έργου της», «η αξία των τεχνικών μαθημάτων στο σχολείο», «δημιουργήματα της λαϊκής τέχνης και η σχέση τους προς το έργο του δημιουργικού σχολείου και του νέου ελληνικού πολιτισμού», «η πατριδογνωσία ως κέντρο διδασκαλίας», «η λειτουργία του μονοταξίου σχολείου», «το μορφωτικό έργο της διδασκάλισσας στα σχολεία της υπαίθρου» και «οικογένεια και σχολείο». Επιπλέον σε αυτό το πενθήμερο συνέδριο έγιναν σχετικές διαλέξεις για την αντιαεροπορική άμυνα, για τη δενδροκομία, τη γεωργία και τη μελισσοκομία, για την υγιεινή του σχολείου και των μαθητών και για την προστασία του πρασίνου και του δάσους γενικά¹⁰¹.

¹⁰¹ Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφερείας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939, σσ. 25-26. Η θεματολογία πάντως ήταν παρόμοια σε αυτά τα συνέδρια, όπως προκύπτει και από ανάλογη Έκθεση του σχολικού έτους 1936-1937, σσ. 33-34.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Χαρακτηριστικό στοιχείο της πόλης των Ιωαννίνων, αλλά και της ευρύτερης περιοχής τα μεσοπολεμικά χρόνια, ήταν ο πολυεθνικός και πολυπολιτισμικός χαρακτήρας. Στη γιαννιώτικη κοινωνία υπήρχαν ομάδες με διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις, διαφορετικές θρησκείες και διαφορετική γλώσσα από την κυρίαρχη ομάδα. Αυτό το πολυεθνικό παρελθόν¹⁰² επηρέασε την πολιτιστική και ιστορική ταυτότητα της πόλης και αναμφίβολα αποτελεί βασικό συστατικό της αυτογνωσίας μας.

Οι εθνοτικές ομάδες¹⁰³ που είχαν εκπαιδευτική παρουσία την περίοδο αυτή ήταν οι Βλαχόφωνοι, οι Οθωμανοί μέχρι το 1924 και οι Ισραηλίτες. Πρόκειται για πληθυσμούς οι οποίοι κατοικούσαν στα Ιωάννινα από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας. Η δημογραφική φυσιογνωμία, όμως, άλλαξε ριζικά από το 1920 ως το 1944. Καταρχάς με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923) και την εγκατάσταση 3.000 περίπου προσφύγων στην πόλη, την αποχώρηση των Τουρκογιαννιωτών με προορισμό την Κωνσταντινούπολη και κατά δεύτερο λόγο με το Ολοκαύτωμα των Εβραίων το 1944.

Ανάλογα με τη γλώσσα που μιλούσαν οι μαθητές οι επιθεωρητές κάνουν λόγο στις Εκθέσεις τους για ξενόφωνους, αλλόφωνους ή τουρκόφωνους μαθητές. Ειδικά για την Μπάφρα, την Νεοκαισάρεια και την Ανατολή οι χαρακτηρισμοί των επιθεωρητών ήταν «προσφυγικός, τουρκόφωνος συνοικισμός». Έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην καλλιέργεια της γλώσσας, δεδομένου ότι αυτή μαζί με τη θρησκεία αποτελούν από τα βασικά χαρακτηριστικά προσδιορισμού της εθνικής ταυτότητας και εξυπηρετούσαν τις αφομοιωτικές πρακτικές της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

¹⁰² Σήμερα, βέβαια, στην πόλη δεν υπάρχουν όλες οι παραπάνω εθνότητες, η παρουσία τους, όμως, διατηρείται στη συλλογική μνήμη, αλλά και σε υλικά τεκμήρια, όπως είναι τα σχολεία.

¹⁰³ Οι δείκτες με τους οποίους αυτοπροσδιορίζεται η εθνοτική ομάδα είναι ο βιογενετικός, ο γεωγραφικός, ο γλωσσικός, ο πολιτισμικός, ο θρησκευτικός, ο οικονομικός και ο πολιτικός (βλ. Μιχάλης Δαμανάκης, *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 33).

Μέσω της ενίσχυσης της επίσημης γλώσσας το σχολείο επιδιώκει την ομοιογένεια, την ενίσχυση της εθνικής ιδεολογίας και της εθνικής ταυτότητας.

Εξάλλου, το ζήτημα της γλώσσας αποτέλεσε κομβικό σημείο αμφισβήτησης της ελληνικότητας των προσφύγων από την πλευρά των ντόπιων. Για πολλά χρόνια οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονταν ως «ο ακατανόητος ξένος» που ανήκε σε μια σαφώς διαφορετική ομάδα με ιδιαίτερα εθνοτικά χαρακτηριστικά. Αλλά και από την πλευρά των προσφύγων η χρήση της τουρκικής γλώσσας αποτελούσε διαφοροποιητικό στοιχείο από τους γηγενείς που διαμόρφωνε, όμως, παράλληλα τη συλλογική τους ταυτότητα και λειτουργούσε ως στοιχείο αυτογνωσίας¹⁰⁴. Από την ίδρυση ήδη του νεοελληνικού κράτους η γλώσσα ήταν ένα από τα στοιχεία, -τα άλλα ήταν η καταγωγή, τα έθιμα, ο χαρακτήρας και η θρησκεία- τα οποία χρησιμοποιούσε η επίσημη ιδεολογία και η εκπαίδευση ως τεκμήρια ελληνικότητας ενός υποκειμένου¹⁰⁵.

Πιο συγκεκριμένα, λοιπόν, στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου υπήρχαν διαφορετικά σχολεία για κάθε εθνικότητα, τα οποία λειτουργούσαν στη βάση που προέβλεπε η αντίστοιχη νομοθεσία (νόμος 568 «περί Ισραηλιτικών και Οθωμανικών σχολείων», νόμος 2456/1915 «περί Ισραηλιτικών κοινοτήτων»). Ας δούμε, λοιπόν, συνοπτικά το οθωμανικό σχολείο, τα ρουμανικά σχολεία και τα ισραηλιτικά σχολεία, των οποίων η παρουσία τεκμηριώνεται με αναφορές στις Εκθέσεις Επιθεωρήσεως¹⁰⁶.

1. Το οθωμανικό σχολείο

Στα Ιωάννινα λειτουργούσε οθωμανικό σχολείο μέχρι το 1923 λόγω του τουρκόφωνου πληθυσμού που είχε παραμείνει στην πόλη μετά την απελευθέρωσή της το 1913. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ήπειρος*, λίγο μετά την απελευθέρωση της πόλης των Ιωαννίνων από τους 16.528 κατοίκους, χριστιανοί ήταν οι 11.842,

¹⁰⁴ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π. σ. 234.

¹⁰⁵ Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, *Εκπαίδευση και ετερότητα...*, ό.π., σ. 114.

¹⁰⁶ Από άλλες πηγές, επίσης, μαρτυρείται και η παρουσία ιταλικού σχολείου στην πόλη των Ιωαννίνων το 1925. Στο σχολείο φοιτούσαν 40 μαθητές, φτωχοί και κυρίως Ισραηλίτες, που διδάσκονταν στο χώρο της εκκλησίας από δύο καθολικούς ιερείς την ιταλική γλώσσα με μικρή αμοιβή (βλ. Φεβρωνίας Γιαννώρου, *Εκπαίδευση και ετερότητα στα Ιωάννινα: Τα δημοτικά σχολεία της Alliance Israélite Universelle 1904-1940*, (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Ιωάννινα 2012, σσ. 37-38).

οθωμανοί οι 2.184 και ισραηλίτες οι 2.502¹⁰⁷. Η πλειονότητα των μουσουλμάνων στην περιοχή της Ηπείρου μιλούσε την αλβανική γλώσσα, ειδικά στην πόλη των Ιωαννίνων, όμως, υπήρχαν πολλοί ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι (Τουρκογιαννιώτες), οι οποίοι εκτός από την ομιλία χρησιμοποιούσαν τα ελληνικά με τουρκικούς χαρακτήρες και στη γραφή τους. Με εξαίρεση τους μουσουλμάνους με αλβανική καταγωγή, οι οποίοι εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή των πληθυσμών, μέχρι τον Ιούνιο του 1925 αποχώρησαν από την Ήπειρο 2.993 μουσουλμάνοι¹⁰⁸.

Σύμφωνα με τη συνθήκη των Αθηνών (1913), με την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών οι μουσουλμανικές κοινότητες διατηρούσαν το δικαίωμα λειτουργίας αυτόνομων σχολείων στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας. Την ευθύνη για την επιθεώρηση στα σχολεία αυτά είχαν ο αρχιμουφτής, οι μουφτήδες και οι Επιθεωρητής δημοτικής εκπαίδευσης του ελληνικού κράτους. Τα μαθήματα θα διδάσκονταν στην τουρκική γλώσσα, παράλληλα, όμως, ήταν υποχρεωτική η διδασκαλία και της ελληνικής¹⁰⁹.

Με βάση το παραπάνω πλαίσιο το ελληνικό κράτος εισαγάγει την υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα Οθωμανικά και Ισραηλιτικά σχολεία στις Νέες Χώρες (νόμος 568 του 1915 «περί διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας εν Οθωμανικούς και Ισραηλιτικούς σχολείους των Νέων Χωρών»)¹¹⁰. Στηριζόμενος, λοιπόν, στον παραπάνω νόμο ο Μουφτής Ιωαννίνων απέστειλε έγγραφο προς το Εποπτικό Συμβούλιο (18 Αυγούστου 1915), το οποίο στηρίχτηκε στο άρθρο 2 και πρότεινε τον ορισμό ενός δασκάλου για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στο μουσουλμανικό σχολείο αρρένων και μιας διδασκάλισσας για το αντίστοιχο σχολείο θηλέων της πόλης¹¹¹.

¹⁰⁷ Εφ. *Ήπειρος*, αριθμός 59.239, 10 Οκτωβρίου 1913. Αναλυτικά στατιστικά στοιχεία για την εξέλιξη του μουσουλμανικού πληθυσμού στην περιοχή της Ηπείρου τη δεκαετία 1913-1923 βλ. Ιωάννης Γκλαβίνας, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης. Σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 25-29.

¹⁰⁸ Ιωάννης Γκλαβίνας, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί...*, ό.π., σσ. 27-29.

¹⁰⁹ *Ο.π.*, σ. 290.

¹¹⁰ *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 15, 12 Ιανουαρίου 1915.

¹¹¹ Πράξις 9^η της 16^{ης} Νοεμβρίου 1915 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1914-1922*. Βλ. στο ίδιο βιβλίο, 16^{ον} πρακτικόν της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1916, τα ονόματα των δασκάλων που προτάθηκαν για την ανάθεση της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας.

Στις 13 Δεκεμβρίου 1916 το Εποπτικό Συμβούλιο ομόφωνα αποφάσισε και πρότεινε να επιτραπεί ο διορισμός ξεχωριστής διδασκάλισσας στο τουρκικό παρθεναγωγείο, ώστε η ελληνική γλώσσα να διδάσκεται με την αρμόζουσα σπουδαιότητα και σοβαρότητα. Αντίθετα με την απόσπαση, σύμφωνα με τον Επιθεωρητή, το σπουδαιότερο αυτό μάθημα κινδύνευε να θεωρηθεί και «*υπ' αυτών έτι των μικρών οθωμανοπαίδων*» ως δευτερεύον και πάρεργο. Αυτό, όμως, θα κατέρριπτε στις συνειδήσεις των μικρών μουσουλμανοπαίδων την αξιοπρέπεια του κράτους, το οποίο «*έχει καθήκον να εμφυσήσει και καλλιέργηση από τας μικράς ηλικίας εις τας ψυχάς των αλλοθρήσκων και αλλογλώσσων μαθητών τον σεβασμόν προς την επίσημον του Κράτους γλώσσαν*»¹¹².

Τον Φεβρουάριο του 1919 φοιτούσαν στο οθωμανικό σχολείο αρρένων 60 μαθητές οι οποίοι ανήκαν στις τρεις κατώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου και 30 νήπια. Το συγκεκριμένο έτος, λοιπόν, στο σχολείο αυτό οι μαθητές «*όλως απόπως*» διδάσκονταν μόνο την τουρκική γλώσσα, παρόλο που μητρική τους γλώσσα ήταν η ελληνική. Όπως και για τα υπόλοιπα μαθήματα, η διδασκαλία γινόταν από Μουσουλμάνους δασκάλους που μισθοδοτούνταν από την τοπική τουρκική κοινότητα. Τίποτα ελληνικό από Έλληνες δασκάλους. Για την άρση του σοβαρού αυτού ζητήματος, ο Επιθεωρητής, λαμβάνοντας υπόψη του και την έλλειψη διδασκάλων, πρότεινε να οριστεί τουλάχιστον ένας δάσκαλος ή διδασκάλισσα που με επιμίσθιο να διδάσκει την ελληνική γλώσσα στο σχολείο. Το Εποπτικό Συμβούλιο έκανε αποδεκτή την πρόταση του Επιθεωρητή και στήριξε την απόφασή του στον νόμο 517 (αρ.Π, εδ. 2, παράγ. α') και 568 (αρ. 1 & 2, εδ. α' & β')¹¹³.

Το ίδιο θέμα επανήλθε σε συνεδρίαση του Εποπτικού Συμβουλίου τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Ο Επιθεωρητής επισημαίνει αυτή τη φορά ότι στο συγκεκριμένο σχολείο πρέπει να εγκριθεί ο διορισμός τακτικού διδασκάλου, όπως είχε γίνει και στο σχολείο θηλέων της ίδιας κοινότητας. Το οθωμανικό σχολείο αρρένων, λοιπόν, είχε πέντε τάξεις και εξήντα μαθητές και είχε ανάγκη ξεχωριστού διδασκάλου. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα ετερόθρησκα σχολεία από

¹¹² 20^{ον} Πρακτικόν της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1916 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1914-1922*, σ. 61. Το εποπτικό συμβούλιο διόρισε στη συγκεκριμένη θέση τη διδασκάλισσα Νικολαΐδα Πλατσαίου (βλ. στο ίδιο βιβλίο το 23^{ον} πρακτικόν της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1917, σ. 65).

¹¹³ Συνεδρίαση 45^η της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1919, 99^{ον} Πρακτικόν στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1914-1922*, σ. 121.

δασκάλους των δημοσίων σχολείων «επί επιμισθίω» δεν μπορούσε να δώσει αποτέλεσμα, γιατί θα είχαν διαθέσιμες αρκετές ώρες. Η μόνη χρησιμότητα μίας τέτοιας ενέργειας ήταν η οικονομική ενίσχυση των διδασκάλων με ένα επιμίσθιο¹¹⁴. Το 1922 στο οθωμανικό σχολείο αρρένων υπηρετούσε ο διδάσκαλος Χρήστος Οικονομίδης¹¹⁵.

Με την πράξη 203 (10 Ιουνίου 1924) το Εποπτικό Συμβούλιο γνωμοδοτεί για την κατάργηση και των δύο διδασκαλικών θέσεων αρρένων και θηλέων του οθωμανικού σχολείου των Ιωαννίνων, εφόσον αυτό από πολύ χρόνο είχε σταματήσει να λειτουργεί. Εξάλλου, ήταν ζήτημα χρόνου η αναχώρηση των οθωμανών κατοίκων της πόλης που διατηρούσαν και συντηρούσαν τα οθωμανικά σχολεία¹¹⁶. Με την εγκατάσταση των προσφύγων το οθωμανικό σχολείο καλύπτει πλέον νέες ανάγκες.

2. Τα ρουμανικά σχολεία και η αντιμετώπιση της ρουμανικής προπαγάνδας

Οι βλαχόφωνοι πληθυσμοί στην Ήπειρο ήταν συγκεντρωμένοι κυρίως στην περιοχή της Πίνδου. Η δημιουργία του κουτσοβλαχικού ζητήματος αρχίζει από το 1860 με την ίδρυση του Μακεδονο-Ρουμανικού κομιτάτου και την πρωταγωνιστική δράση του δασκάλου Απόστολου Μαργαρίτη, ο οποίος υποστήριζε ότι η νότια περιοχή του Δούναβη αποτελούσε μέρος της ρουμανικής επικράτειας. Συνέπεια της δράσης του Μαργαρίτη ήταν η δημιουργία σχολικού δικτύου, η έκδοση σχολικών βιβλίων, ενώ ο ίδιος το 1862 διορίστηκε από τη ρουμανική κυβέρνηση γενικός Επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹¹⁷. Βασικός στόχος της ρουμανικής προπαγάνδας ήταν ο προσηλυτισμός των Ελλήνων Βλάχων μέσω του σχολείου και της γλώσσας.

¹¹⁴ Συνεδρίαση να΄ της 13^{ης} Νοεμβρίου 1919, Πρακτικόν 119^{ον} στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1914-1922*, σ. 140.

¹¹⁵ Πράξις 164 της 10^{ης} Δεκεμβρίου 1922 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*.

¹¹⁶ Πράξις 203 της 10^{ης} Ιουνίου 1924 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*, σ. 151.

¹¹⁷ Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, εκδ. Ίδρυμα Ευάγγελου Αβέρωφ – Τοσίτσα, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.) Τρικάλων, Τρίκαλα 1992, σσ. 27-34.

Στα Ιωάννινα λειτουργούσε μικτό Ρουμανικό δημοτικό σχολείο ως παράρτημα του ρουμανικού Γυμνασίου Ιωαννίνων σε ικανοποιητικό διδακτήριο στην οδό Σαμουήλ 28. Το σχολείο αρχικά ήταν μονοτάξιο, το 1929 προήχθη σε τριτάξιο παρόλο που ο αριθμός των μαθητών είχε ελαττωθεί, ενώ το 1932 λειτουργούσε ως διτάξιο. Η άδεια της λειτουργίας του σχολείου αυτού είχε εκδοθεί από τη ΓΔΗ τον Σεπτέμβριο του 1913 με έγγραφο που έφερε την υπογραφή του Τμηματάρχη Αναστασίου Σακελλαρίου¹¹⁸. Σύμφωνα με το νόμο 4862/1931 «Περί των ξένων σχολείων» τα ρουμανικά (κουτσοβλαχικά) σχολεία, θεωρούνταν μειονοτικά και δε συμπεριλαμβάνονταν στα ξένα σχολεία. Συνεπώς μπορούσαν να φοιτούν σε αυτό και μαθητές με ελληνική υπηκοότητα που ανήκαν μόνο στην κουτσοβλαχική μειονότητα¹¹⁹.

Στο σχολείο αυτό το 1927 φοιτούσαν 35 μαθητές και μαθήτριες. Το 1929 είχαν εγγραφεί 32 μαθητές και μαθήτριες, αλλά οι 3 είχαν αποσυρθεί και φοιτούσαν 29 σε πέντε τάξεις. Το σχολικό έτος 1931-1932 φοιτούσαν μόνο 14 μαθητές (1 νήπιο και οι υπόλοιποι σε πέντε τάξεις) από τους 22 που ήταν συνολικά εγγεγραμμένοι. Αιτία του μικρού αριθμού των φοιτώντων ήταν η απόσυρση των εγγεγραμμένων, επειδή το οικοτροφείο είχε καθυστερήσει να αποστείλει τα σχετικά έγγραφα, καθώς άνοιξε τα τέλη Οκτωβρίου του 1931. Γενικά πάντως ο αριθμός των μαθητών ήταν διαρκώς μειούμενος, με αποτέλεσμα το σχολικό έτος 1935-1936 να φοιτούν 8 μαθητές και 3 νήπια. Ο Επιθεωρητής Γερ. Σπετσειέρης απέδιδε αυτή την ελάττωση, καταρχάς, στον περιορισμό των επιχορηγήσεων από το κέντρο στη Θεσσαλονίκη που συντηρούσε την προπαγάνδα στα σχολεία και είχε ως συνέπεια τον περιορισμό των οικοτροφών. Δεύτερη σημαντική αιτία θεωρεί την ανάγκη που αισθάνονταν οι Κουτσοβλαχοί στην Ελλάδα, ώστε τα τέκνα τους να μάθουν καλύτερα τα ελληνικά γράμματα. Δεν αρκούσαν, ωστόσο, μόνο σε διαπιστώσεις, αλλά διατύπωνε και την άποψή του, σύμφωνα με την οποία «εάν δε και ευκολίαι τινές παρέχονται εις απόρους

¹¹⁸ Βλ. Έκθεση του Επιθεωρητή Γερ. Σπετσειέρη της 31-10-1927 στο *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε. Π. Ιωαννίνων 1927-1928*, σ. 31.

¹¹⁹ Σήφης Μπουζάκης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου...*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 39-42 και 225. Βλ. επίσης την Έκθεση επιθεωρήσεως του σχολείου στις 31 Μαρτίου 1936, όπου ο Επιθεωρητής Γερ. Σπετσειέρης κάνει λόγο και για εμπιστευτική εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας γι' αυτό το θέμα (*Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936*, σσ. 136-137). Για τις μειονότητες στην ελληνική επικράτεια την περίοδο του Μεσοπολέμου βλ. Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995.

κουτσοβλαχοφώνους δι' εισαγωγής τέκνων των εις Ελληνικά Οικοτροφεία προς φοίτησιν εις τα Ελληνικά σχολεία ο περιορισμός του αριθμού των εις το σχολείον αυτό φοιτώντων θα ήτο μείζων έτι»¹²⁰. Από τη μελέτη των Εκθέσεων την περίοδο 1927-1936 προκύπτει ότι οι μαθητές του ρουμανικού σχολείου κατάγονταν από τα εξής χωριά: Περιβόλι, Αβδέλα, Σαμαρίνα, Βωβούσα, Γρεβενήτι, Παλαιοσέλι, Συρράκο, Παλαιοχώρι Συρράκου, Δρεστενίκο, Καλαμπάκα, Μέτσοβο, Δίστρατο Ιωαννίνων, ακόμη και από τη Βόρειο Ήπειρο. Οι περισσότεροι από αυτούς διατρέφονταν στο τοπικό Ρουμανικό οικοτροφείο.

Το σχολείο διευθυνόταν από μία Ρουμάνα διδασκάλισσα, τη Δομνίκα Νικολέσκου¹²¹, η οποία καταγόταν από τη Ρουμανία και ήταν απόφοιτος του Διδασκαλείου του Μοναστηρίου. Στο σχολείο κυριαρχούσε η ρουμανική γλώσσα, την οποία σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούσαν οι μαθητές και η διδασκάλισσα. Η ελληνική ακουγόταν μόνον όταν η διδασκάλισσα έκανε «μηχανικώς άνευ κατανοήσεως κουτσοβλάχικον ανάγνωσιν». Λίγοι μαθητές είχαν προμηθευτεί ελληνικά βιβλία, ρουμανικά, όμως, χορηγούσε δωρεάν το οικοτροφείο. Τα χρησιμοποιούμενα ρουμανικά βιβλία δεν έφεραν την έγκριση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και ο Επιθεωρητής παρήγγειλε στη δασκάλα να φροντίσει τάχιστα για τη λήψη της σχετικής έγκρισης¹²². Επίσης, ζήτησε να προμηθευτούν οι μαθητές ελληνικά αναγνωστικά βιβλία, καθώς και να διδάσκεται επαρκώς η ελληνική γλώσσα¹²³. Στις Εκθέσεις ο Επιθεωρητής επεσήμαινε την υποχρέωση των δασκάλων να προπαγανδίζουν την ελληνική γλώσσα¹²⁴.

¹²⁰ Βλ. *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936*, σ. 137.

¹²¹ Η Νικολέσκου ήταν Ρουμάνα υπήκοος, η καταγωγή της όμως ήταν από το Περλεπέ, που τότε ανήκε στη Σερβική Μακεδονία. Ήταν απόφοιτος του εννεαταξίου ρουμανικού Διδασκαλείου Μοναστηρίου έτους 1902, όπου διδασκόταν και η ελληνική. Ήταν διευθύντρια του ρουμανικού σχολείου και παράλληλα δίδασκε στην Α', Β' και Ε' τάξη (βλ. *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1931-1932*, σ. 43).

¹²² Τα διδακτικά βιβλία που ήταν αναγκαία για το σχολείο παραχωρούνταν δωρεάν από το κέντρο των ελληνικών αρχών και έδρα του Επιθεωρητή των ξένων σχολείων στη Θεσσαλονίκη. Από εκεί λοιπόν έπρεπε να εξασφαλίσει την έγκριση η διευθύντρια, σύμφωνα με τις υποδείξεις του Επιθεωρητή (*Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σσ. 97-99).

¹²³ Έκθεση του Επιθεωρητή Γερ. Σπετσιέρη της 31-10-1927 στο *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1927-1928*, σ. 31.

¹²⁴ *Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφερείας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939*, σ. 56.

Στο σχολείο υπηρετούσε, επίσης, η διδασκάλισσα εργόχειρων Νίνα Κελέφα¹²⁵ και οι διδάσκαλοι Ιωάννης Βαρδούλης¹²⁶ και Δημ. Βασιλάκης. Χρησιμοποιούνταν μόνο δύο αίθουσες διδασκαλίας και οι διδάσκαλοι δίδασκαν εκ περιτροπής τα μαθήματα στα ρουμανικά. Δάσκαλοι και μαθητές χρησιμοποιούσαν κατεξοχήν τη ρουμανική γλώσσα, ενώ η ελληνική ακουγόταν μόνο όταν διδασκόταν, «ατελώς» πάντοτε, ανάγνωση από ελληνικά αναγνωστικά. Οι μαθητές εντούτοις μιλούσαν και καταλάβαιναν και την ελληνική λόγω κυρίως του εξωσχολικού τους περιβάλλοντος¹²⁷.

Η συγκρότηση, όμως, και η οργάνωση σχολικού προγράμματος δεν ήταν πάντα δεδομένη για το ρουμανικό σχολείο. Έτσι, το σχολικό έτος 1931-1932 δεν είχε καταρτιστεί αναλυτικό ούτε ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στηρίζονταν σε πρόγραμμα που είχε καταργηθεί και το σχολείο εργαζόταν με βάση σημειώσεις που είχαν εξαχθεί από διάφορα παιδαγωγικά περιοδικά. Τα μαθήματα διδάσκονταν στη ρουμανική (κουτσοβλαχική) γλώσσα, η οποία κυριαρχούσε στο πρόγραμμα μαθημάτων. Ειδικά τα νήπια και οι μαθητές της Α΄ τάξης διδάσκονταν όλα τα μαθήματα μόνο στα ρουμανικά. Από τη Β΄ τάξη και πάνω γινόταν διδασκαλία στην ελληνική γλώσσα ποιημάτων και διαλόγων, όχι όμως εθνικού περιεχομένου, καθώς και καθημερινή ανάγνωση για μισή ώρα από εγκεκριμένο αλφαβητάριο. Η ερμηνεία, ωστόσο, γινόταν στη ρουμανική γλώσσα¹²⁸. Τα σημεία που επικέντρωσε την προσοχή του ο Επιθεωρητής στις παρατηρήσεις ήταν: α) ο ικανός αριθμός εποπτικών μέσων (εικόνες Φυσικής Ιστορίας, Ανθρωπολογίας, Ιεράς Ιστορίας, Γεωγραφικοί χάρτες ρουμανικής έκδοσης), β) καμία εικόνα του βασιλιά Καρόλου, γ) μία εικόνα του στρατηγού Τραϊανού στη χώρα πέρα από τον Ίστρο, δ) μία εικόνα τριών Ρουμάνων στρατηγών ηρώων του Α΄ παγκοσμίου

¹²⁵ Η Κελέφα ήταν Ελληνίδα υπήκοος που καταγόταν από το Φλαμπουράρι Ζαγορίου. Είχε αποφοιτήσει το 1928 από το ρουμανικό Σχολαρχείο των Ιωαννίνων, όπου διδασκόταν τέσσερις φορές την εβδομάδα την ελληνική. Δίδασκε τα νήπια, τη Β΄ και τη Δ΄ τάξη (βλ. *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1931-1932*, σ. 43).

¹²⁶ Ο Βαρδούλης ήταν Έλληνας υπήκοος από το Περιβόλι. Από το σχολικό έτος 1931-1932 αποσπάστηκε στο ρουμανικό σχολείο Γρεβενών (βλ. *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1931-1932*, σ. 43).

¹²⁷ Έκθεση του Επιθεωρητή Γερ. Σπετσιέρη της 3-12-1929 στο *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σσ. 97-99.

¹²⁸ Αναλυτικά για το πρόγραμμα μαθημάτων για κάθε τάξη, όπως το κατέγραψε ο Επιθεωρητής σύμφωνα με προφορική ομολογία της διευθύντριας βλ. Παράρτημα.

πολέμου, ε) μία εικόνα του ναύαρχου Κουντουριώτη (προέδρου της ελληνικής δημοκρατίας) σε φύλλο καρφωμένο στον τοίχο και στ) η απουσία ιστορίας της νεότερης Ελλάδας.

Ρουμανικά (κουτσοβλαχικά) σχολεία (διτάξιο δημοτικό και μονοτάξιο νηπιαγωγείο) λειτουργούσαν, επίσης, στην κοινότητα της Βωβούσας, την οποία στη Ρουμανία θεωρούσαν «*ακρόπολη των Κουτσοβλάχων της Πίνδου*». Το διδακτικό προσωπικό των σχολείων αυτών είχε ρουμανική παιδεία και δεν κατέβαλλε σχεδόν καμία προσπάθεια για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τους μαθητές. Στην περιοχή της Πίνδου και ειδικότερα στα βλαχόφωνα χωριά του Ζαγορίου, του Μετσόβου και των Τζουμέρκων υπήρχαν Κουτσόβλαχοι (ελληνόφρονες ή ρουμανίζοντες), οι οποίοι μιλούσαν το κουτσοβλαχικό ιδίωμα και έπρεπε να αφομοιωθούν και να εξελληνιστούν γλωσσικά.

Μετά την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών στο ελληνικό κράτος ένας από τους βασικούς στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν η επίτευξη αφομοίωσης ετερόγλωσσων πληθυσμών με διαφορετικά γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία και η ένταξή τους στον «εθνικό κορμό». Το νηπιαγωγείο αποτέλεσε το βασικό μηχανισμό που εξυπηρέτησε την ανάγκη εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας από τους αλλόφωνους πληθυσμούς που κατοικούσαν στα μέρη αυτά¹²⁹.

Για να επιτύχει την επέκταση της δράσης της η ρουμανική προπαγάνδα χρησιμοποιούσε διάφορα μέσα: παρείχε δωρεάν ό,τι χρειαζόταν για το σχολείο, χρηματικά βοηθήματα σε άπορες οικογένειες, συντηρούσε οικοτροφείο με λύκειο στα Ιωάννινα, εξασφάλιζε εκπαιδευτική κινητικότητα και θέσεις εργασίας στους μαθητές των σχολείων της, ασκούσε πιέσεις στους γονείς να στέλνουν τα παιδιά τους στα μειονοτικά σχολεία, παρουσίαζε πλασματικό αριθμό νηπίων και διοργάνωνε πολιτιστικές εκδηλώσεις.

¹²⁹ Όσα καταγράφονται στο παρόν κεφάλαιο για τα ρουμανικά σχολεία στις βλαχόφωνες περιοχές της Πίνδου, τα μέσα της ρουμανικής προπαγάνδας και τις προτάσεις των επιθεωρητών για την καταπολέμησή τους αποτελούν περιληπτική απόδοση άρθρου του υπογράφοντα για τα ξενόφωνα σχολεία. Βλ. ειδικότερα Δημήτριος Ντούτσης, «Θεσμικές παρεμβάσεις για τη γλωσσική κατάρτιση των νηπίων στα ξενόφωνα νηπιαγωγεία της Ηπείρου κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1918-1940): οι πρακτικές των επιθεωρητών», στα *Πρακτικά του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης* με θέμα: «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση», www.eriande.elemedu.upatras.gr, 2011, σσ. 399-410, (ημερομηνία ανάκτησης: 11 Ιανουαρίου 2014).

Με τους τρόπους αυτούς επιδιωκόταν η συγκέντρωση αρκετού αριθμού μαθητών και η δημιουργία μερίδας «ρουμανιζόντων». Η διαμόρφωση μιας τέτοιας κατάστασης έκανε τον Επιθεωρητή να κάνει λόγο για ειδική αποστολή των ελληνικών σχολείων, τα οποία επεδίωκαν να συγκρατήσουν τους μαθητές τους, αλλά και να πετύχουν την απόσπαση όσων φοιτούσαν στο ρουμανικό σχολείο. Στο πλαίσιο αυτό, τα νηπιαγωγεία λειτουργούσαν ακόμα και όταν δεν συγκέντρωναν το νόμιμο αριθμό των μαθητών, ενώ όπου παρουσιαζόταν ανάγκη η νηπιαγωγός δίδασκε και την Α' τάξη.

Οι επιθεωρητές με τις ενέργειες και τις προτάσεις τους υποστήριζαν την ανάγκη ιδιαίτερης κρατικής μέριμνας για τους ξενόφωνους συνοικισμούς. Βασική προτεραιότητα σε πολλές περιπτώσεις αποτελούσε η βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής και η ανέγερση κατάλληλων διδακτηρίων. Πρότειναν ακόμη τη διάθεση χρημάτων στη Σχολική Εφορεία προκειμένου να καλυφθούν βασικές ανάγκες των απόρων οικογενειών και την επιλογή του καλύτερου διδακτικού προσωπικού με αυξημένο μισθό. Προτάθηκαν, όμως, και αυστηρότερα μέτρα, όπως η συστηματική παρακολούθηση από τα όργανα της τάξης των ρουμανοδιδασκάλων, οι οποίοι θεωρούνταν ότι προπαγάνδιζαν υπέρ των ρουμανικών σχολείων. Κοινός παρανομαστής πάντως όλων των προτάσεων, παρόλο που αυτές δεν υλοποιούνταν, ήταν η ενίσχυση της γλώσσας μέσω του σχολείου, η ελάττωση των ξενοφώνων και η επίρρωση του εθνικού φρονήματος.

Το μειωμένο κρατικό ενδιαφέρον έκανε τους επιθεωρητές να αισθάνονται ότι διεξήγαν μόνοι τους τον αγώνα. Γι' αυτό και στις Εκθέσεις τους διατύπωναν τη δυσαρέσκειά τους για το γεγονός ότι δε λαμβάνονταν σοβαρές αποφάσεις και μέτρα για το συστηματικό παραμερισμό της κουτσοβλαχικής διαλέκτου. Βασικό σημείο αρνητικής κριτικής υπήρξε η τοποθέτηση στα ξενόφωνα σχολεία βλαχόφωνων εκπαιδευτικών, οι οποίοι προτιμούσαν τη μητρική τους γλώσσα. Η ρητορική των επιθεωρητών γίνεται οξύτερη κατά τη μεταξική περίοδο, καθώς η εξουδετέρωση της προπαγάνδας συνδέεται με την εξασφάλιση απόλυτης ομοιογένειας του λαού, την ισχύ, τη λαϊκή ενότητα και τη δημιουργία γνήσιου ελληνικού πολιτισμού. Αποτελεσματικό μέτρο θεωρείται η ίδρυση οικοτροφείων, στα οποία θα φοιτούν νέοι και νέες από το 7^ο μέχρι το 18^ο έτος της ηλικίας τους. Η διάθεση χρημάτων προς τον σκοπό αυτό δίνει στον Επιθεωρητή τη βεβαιότητα ότι μετά την παρέλευση μιας γενεάς θα εξασφαλισθεί εξ ολοκλήρου η ομοιογένεια της χώρας.

Οι στρατηγικές που υιοθετούσαν και οι μέθοδοι που εφάρμοζαν οι επιθεωρητές για την υποχώρηση της κουτσοβλαχικής είχαν γενικά ήπιο χαρακτήρα. Ο τρόπος βέβαια που αντιλαμβάνονταν και διαχειρίζονταν τα εκπαιδευτικά προβλήματα των ξενόφωνων επηρεάζονταν από την προσωπική τους παιδεία, την ιδεολογία τους, αλλά και την ιδεολογική θεώρηση της εκάστοτε κυβερνητικής παράταξης. Στο επίκεντρο, βεβαίως, όσον αφορά τη βελτίωση της γλωσσικής διδασκαλίας των ξενόφωνων βρισκόταν ο εκπαιδευτικός, ο οποίος είχε και προπαγανδιστικό ρόλο στις κοινότητες που υπηρετούσε, καθώς έπρεπε να ελέγξει και να διαμορφώσει τη γλωσσική συμπεριφορά των παιδιών σε όλο το φάσμα της καθημερινότητάς τους.

Οι επιθεωρητές προσπαθούσαν να κινητοποιήσουν το κρατικό ενδιαφέρον για την καταπολέμηση των ρουμανικών προπαγανδιστικών παρεμβάσεων. Οι ελληνικές αρχές, ωστόσο, αντιμετώπιζαν το ζήτημα των Κουτσοβλάχων και των εκπαιδευτικών τους ιδρυμάτων με ανοχή και χωρίς ανησυχία, παρά τους πυρήνες ρουμανιζόντων στις βλαχόφωνες κοινότητες. Η πλειονότητα των Βλάχων, εξάλλου, είχε ελληνική εθνική συνείδηση, σε αντίθεση με άλλες μειονότητες αυτή την εποχή. Αλλά και η Ρουμανία είχε προβλήματα με τους μειονοτικούς πληθυσμούς στο έδαφός της, οι οποίοι αμφισβητούσαν την ενσωμάτωσή τους. Επιπλέον, η έλλειψη κινδύνου συνδέεται με το γεγονός ότι οι δύο χώρες δεν είχαν κοινά σύνορα, ενώ η Ρουμανία δεν αμφισβητούσε τις συνθήκες ειρήνης. Η φιλελεύθερη αυτή αντιμετώπιση της βλαχόφωνης εκπαίδευσης υπήρχε από την εποχή των βαλκανικών πολέμων και συνεχίστηκε τη μεταξική περίοδο.

3. Τα εβραϊκά σχολεία¹³⁰

Τα Ιωάννινα θεωρούνται η μητρόπολη των Ρωμανιωτών Εβραίων, οι οποίοι έζησαν για πολλούς αιώνες στην πόλη και έκαναν έντονη την πνευματική τους

¹³⁰ Το παρόν κεφάλαιο για τα εβραϊκά σχολεία αποτελεί περίληψη ανακοίνωσης που έγινε από τον υπογράφο στο συνέδριο «Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τα Γιάννενα», τον Μάρτιο του 2013, με τίτλο «Τα εβραϊκά δημοτικά σχολεία των Ιωαννίνων κατά το Μεσοπόλεμο: Οι Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων», *Πρακτικά του Συνεδρίου*, Ιωάννινα 2014, σσ. 455-466. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης τη διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία της Φεβρωνίας Γιαννώρου, *Εκπαίδευση και ετερότητα στα Ιωάννινα: Τα δημοτικά σχολεία της Alliance Israélite Universelle 1904-1940*, Ιωάννινα 2012. Η συγκεκριμένη εργασία εστιάζει το ερευνητικό της ενδιαφέρον στα αρχεία της *Alliance Israélite Universelle* στο Παρίσι.

παρουσία. Ακόμα και υπό την οθωμανική διοίκηση, η εκπαίδευση ήταν ένα από τα ζητήματα που απασχολούσε τους Εβραίους. Το 1904 αποτελεί σημαντικό σταθμό για την εβραϊκή κοινότητα, καθώς ιδρύθηκε στην πόλη παράρτημα της Σχολής Alliance Israélite Universelle, η οποία λειτούργησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60.

Το έτος αυτό, λοιπόν, άρχισε να λειτουργεί δημοτικό σχολείο και σχολαρχείο, τα οποία στεγάζονταν σε δύο διδακτήρια. Τα οικήματα είχαν ανεγερθεί χάρη κυρίως στις συνδρομές της Alliance και ανήκαν στην τοπική ισραηλιτική κοινότητα. Στο ένα στεγάζονταν οι δύο κατώτερες τάξεις και στο άλλο οι τέσσερις ανώτερες. Μέχρι το 1929 λειτουργούσαν δύο τριτάξια σχολεία, ένα αρρένων και ένα θηλέων, όπου φοιτούσαν και νήπια. Ωστόσο, η φοίτηση δεν ήταν πάντα αμιγής, καθώς στο σχολείο των αρρένων ο αριθμός των μαθητών κάποιες χρονιές ήταν μεγαλύτερος, εξαιτίας του ότι στις ανώτερες τάξεις φοιτούσαν και κορίτσια. Το 1930 τα δύο σχολεία της ισραηλιτικής κοινότητας, τριτάξιο αρρένων και τριτάξιο θηλέων, συγχωνεύθηκαν σε ένα εξατάξιο μεικτό, μέχρι τα τέλη της ίδιας δεκαετίας, οπότε το σχολείο υποβιβάστηκε σε τετρατάξιο.

Η κατάσταση του σχολείου που φοιτούσαν οι μεγαλύτεροι μαθητές των τεσσάρων ανώτερων τάξεων ήταν ικανοποιητική στις αρχές της δεκαετίας του '30. Στην πορεία, όμως, του χρόνου είχε και αυτό προβλήματα, ώστε στα τέλη της ίδιας δεκαετίας παρουσιαζόταν «πεπαλαιωμένο» και είχε ανάγκη επισκευών. Διέθετε εννέα διαμερίσματα, τα οποία χρησιμοποιούνταν ως αίθουσες διδασκαλίας, αποθήκες και γραφεία διεύθυνσης και προσωπικού. Σε μία από αυτές τις αίθουσες στεγάζονταν και τα γραφεία της ισραηλιτικής κοινότητας Ιωαννίνων. Σύμφωνα με όσα καταγράφονται στις Εκθέσεις, το κτήριο αυτό είχε αφεθεί στην τύχη του, ενώ θα μπορούσε να στεγάσει ολόκληρο το σχολείο, εφόσον γίνονταν οι κατάλληλες επισκευές.

Το δεύτερο κτήριο, στο οποίο φοιτούσαν οι μαθητές των κατώτερων τάξεων είχε αρχικά σοβαρότερα προβλήματα και διέθετε μόνο δύο κατάλληλες αίθουσες. Οι υπόλοιπες ήταν ακατάλληλες από άποψη υγιεινής, γιατί δεν ικανοποιούσαν βασικά κριτήρια που αφορούσαν στον αερισμό, τον ηλιασμό και το φωτισμό τους. Χορηγήθηκαν, ωστόσο, κρατικά ποσά και έγιναν επισκευές, που βελτίωσαν αισθητά την εικόνα του.

Στα σχολεία υπηρετούσαν Έλληνες και Εβραίοι δάσκαλοι, η διεύθυνση, όμως, ανήκε πάντα σε Γάλλους, οι οποίοι διορίζονταν και μισθοδοτούνταν από την Alliance. Ο διορισμός και η μισθοδοσία των δασκάλων της ελληνικής γλώσσας γινόταν από το κράτος. Οι επιθεωρητές είχαν θετική στάση απέναντί τους και τους

έβλεπαν με συγκατάβαση, γιατί, καταρχάς, θεωρούσαν ότι οι συνθήκες εργασίας στο ισραηλιτικό σχολείο ήταν περιοριστικές της ελεύθερης δράσης τους. Επιπλέον, πίστευαν ότι η διεξαγωγή του εκπαιδευτικού έργου στα ισραηλιτικά σχολεία ήταν πιο δύσκολη, επειδή απευθύνονταν σε μαθητές ξένης φυλετικότητας και μάλιστα υπό τη διεύθυνση ξένου. Στις παρατηρήσεις τους επεσήμαιναν την αναγκαιότητα της έμφασης στη διδασκαλία των ιστορικών κυρίως μαθημάτων στα σημεία στα οποία εξαιρείται ο ελληνικός πολιτισμός και η περίοδος ακμής του ελληνικού έθνους.

Στα εβραϊκά σχολεία διορίζονταν, όμως, και δάσκαλοι από την ισραηλιτική κοινότητα, οι οποίοι δίδασκαν τη γαλλική γλώσσα, την εβραϊκή θρησκεία και την ιουδαϊκή γλώσσα. Στην επιθεώρηση του 1939 ο Επιθεωρητής είναι η πρώτη φορά που επιθεωρεί Ισραηλίτες δασκάλους. Οι Εβραίοι δάσκαλοι παρουσιάζονται προσηλωμένοι στις εθνικές και θρησκευτικές παραδόσεις, στη διατήρηση των εθίμων του λαού τους και την καλλιέργεια της ιουδαϊκής τους συνείδησης. Αναφορικά με την κατάρτισή τους, από τις διαθέσιμες πηγές προκύπτει ότι δύο από τους δασκάλους που δίδασκαν εβραϊκή γλώσσα και θρησκεία ήταν απλώς απόφοιτοι της Β΄ τάξης του ελληνικού σχολείου. Επίσης, η ισραηλιτική κοινότητα είχε προσλάβει μια γυναίκα με μηνιαίο μισθό 500 δρχ. για να εκτελεί καθήκοντα νηπιαγωγού, μολονότι στερούνταν τα σχετικά προσόντα. Επιπλέον, στο προσωπικό συμπεριλαμβάνονταν και δύο Εβραίοι κάτοικοι των Ιωαννίνων που είχαν προσληφθεί εκτάκτως για να απασχολούν τους μαθητές τις Κυριακές.

Σε ό,τι αφορά το μαθητικό δυναμικό τα ισραηλιτικά σχολεία ήταν τα πολυπληθέστερα της πόλης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τον Σεπτέμβριο του 1920, το σχολείο αρρένων είχε περίπου 350 μαθητές και το σχολείο θηλέων 250. Βέβαια, ο αριθμός των εγγεγραμμένων μαθητών δεν συνέπιπτε με τον αριθμό των παρόντων, οι οποίοι ήταν συνήθως λιγότεροι εξαιτίας των ασθενειών. Για παράδειγμα, στην επιθεώρηση του 1932 έλειπαν μαθητές εξαιτίας της ελονοσίας και του παράτυφου. Επιπλέον, όπως συνηθιζόταν την εποχή αυτή, δεν πήγαιναν όλοι οι μαθητές στο σχολείο, γι' αυτό και ο Επιθεωρητής έδινε οδηγίες για την υποχρεωτική φοίτηση και άλλων «*Ισραηλιτοπαίδων*». Ένα χαρακτηριστικό πάντως που επισημαίνεται στις Εκθέσεις ήταν η ζωηρότητα και η ευφυΐα των Εβραίων μαθητών. Οι επιθεωρητές θεωρούσαν προνόμιο της φυλής την ιδιάζουσα οξύτητα αντίληψης που είχαν τα παιδιά των Εβραίων, παρά την, όπως πίστευαν, αντιπαιδαγωγική μέθοδο, η οποία εφαρμοζόταν από τον διευθυντή και τους δασκάλους των εβραϊκών μαθημάτων. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Επιθεωρητή: «*προικισμένοι από τη φύση με*

προνομιακή αντίληψη, την οποία μπορούσε εύκολα να αντιληφθεί κάποιος στα έζυπνα και σπινθηροβόλα μάτια τους, μα και στις επίσης έζυπνες και επιτυχείς απαντήσεις τους».

Άλλο ένα στοιχείο των σχολείων που αναδεικνύεται στα κείμενα των επιθεωρητών ήταν το πρόγραμμα της Σχολής, το οποίο προέβλεπε τη διδασκαλία της ελληνικής και της εβραϊκής γλώσσας, προτεραιότητα, όμως, δινόταν στη γαλλική γλώσσα και το γαλλικό πολιτισμό. Η έμφαση στη γαλλική γλώσσα και κουλτούρα σχετίζεται με την εκπολιτιστική σημασία που αποδιδόταν την εποχή αυτή στα γαλλικά, τα οποία θεωρούνταν γλώσσα των κοινωνικών και πολιτιστικών επαφών στους κόλπους της καλής κοινωνίας και της αστικής τάξης όλων των θρησκευμάτων της Ανατολής. Για τους λόγους αυτούς εξάλλου στο εβραϊκό σχολείο πήγαιναν και πολλοί Έλληνες μαθητές.

Η γαλλική ατμόσφαιρα ήταν εμφανής σε ποικίλες πτυχές της σχολικής καθημερινότητας. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι το πρόγραμμα και τα υπηρεσιακά βιβλία ήταν γραμμένα στα γαλλικά, η σφραγίδα είχε γαλλικούς χαρακτήρες, οι μαθητές χρησιμοποιούσαν βιβλία που είχαν εκδοθεί στο Παρίσι, ενώ τους επιβαλλόταν να χρησιμοποιούν τη γαλλική γλώσσα και στα διαλείμματα. Η Σχολή πάντως έφερνε σε επαφή τους μαθητές της με τις δυτικές αξίες και το δυτικό πολιτισμό, βοηθώντας τους έτσι να αποκτήσουν ευρωπαϊκή παιδεία και να χειραφετηθούν ιδεολογικά, παρά τις αντιδράσεις που υπήρχαν από συντηρητικά μέλη της κοινότητας ότι απειλούσε την παραδοσιακή δομή της. Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η παιδεία τους συμπληρωνόταν με τη διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας και θρησκείας που κρατούσε τους μαθητές ενωμένους με τις παραδοσιακές αξίες της εβραϊκής κοινωνίας.

Οι επιθεωρητές φυσικά έδιναν προτεραιότητα στην ελληνική γλώσσα, η οποία ήταν υποχρεωτική στο σχολικό πρόγραμμα ως ανεξάρτητο μάθημα. Στα ελληνικά διδάσκονταν ακόμη τα μαθήματα των Μαθηματικών, της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τη διδασκαλία των Θρησκευτικών οι μαθητές υποχρεώνονταν, σύμφωνα με το θρησκευτικό έθιμο, να φέρνουν μέσα στην αίθουσα τα πηλικά τους, όπως έφερνε τον πίλο του και ο δάσκαλός τους. Σε όλη τη διάρκεια του μαθήματος πάνω στο τραπέζι και μπροστά από τους μαθητές βρισκόταν τοποθετημένος ένας κερματοσυλλέκτης της εθνικής ιουδαϊκής εστίας, στον οποίο οι μαθητές έριχναν τον οβολό τους κατά προαίρεση συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία του Εθνικού Εβραϊκού Ταμείου. Ο κερματοσυλλέκτης με τα υποβλητικά σύμβολα

ήταν προβεβλημένος σε όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας μπροστά από τους μαθητές, υποβάλλοντάς τους απ' αυτή την ηλικία την σιωνιστική ιδεολογία.

Το σημείο, όμως, που οι επιθεωρητές έδιναν ιδιαίτερη σημασία ήταν τα εποπτικά μέσα και τα διδακτικά όργανα, τα οποία ήταν ελάχιστα, αν και οι πόροι του σχολείου δεν ήταν τόσο πενιχροί ώστε να μη μπορεί ούτε τα στοιχειώδη διδακτικά όργανα να προμηθευτεί. Βασικό εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό του σχολείου θεωρούνταν καταρχάς ο διευθυντής του και κατά δεύτερο λόγο η προσκόλληση των Ισραηλιτών στην παράδοση. Οι Ισραηλίτες κατηγορούνται γιατί δεν είχαν κατανοήσει την αξία των εποπτικών μέσων για το σύγχρονο σχολείο, ενώ πίστευαν στη διδασκαλία των λόγων και στην αξία των πολλών γνώσεων που μεταδίδονται από το δάσκαλο.

Ένας άλλος εκπαιδευτικός παράγοντας που ο Επιθεωρητής αναγνωρίζει την αξία του και θεωρεί αναγκαίο για το σχολείο είναι η βιβλιοθήκη. Αποτελούσε, όμως, ζητούμενο για το εβραϊκό σχολείο, καθώς τα βιβλία που υπήρχαν, γραμμένα αποκλειστικά στη γαλλική γλώσσα, δεν ήταν για χρήση των παιδιών. Η βιβλιοθήκη είχε παραχωρηθεί από την Alliance και το περιεχόμενό της με γαλλικά βιβλία εξυπηρετούσε, σύμφωνα με τον Επιθεωρητή, προπαγανδιστικούς σκοπούς, όπως η διάδοση της γαλλικής γλώσσας μεταξύ του ηλικιωμένου πληθυσμού. Υπήρχε, όμως, βιβλιοθήκη στο γραφείο του διευθυντή, αρκετά πλούσια, αλλά χωρίς παιδαγωγικό ή μαθητικό τμήμα. Επίσης, παλαιά εβραϊκά βιβλία, «ατάκτως συσσωρευμένα», που δε χρησιμοποιούνταν από τους δασκάλους και τους μαθητές, υπήρχαν και σε κάποιο ερμάριο του διαδρόμου.

Στο τέλος πάντως της δεκαετίας του '30 η κατάσταση του εβραϊκού σχολείου από άποψη στέγασης και εφοδιασμού έδινε την εικόνα ενός εγκαταλειμμένου ιδρύματος. Στον Επιθεωρητή προκαλούσε εντύπωση ότι οι ιθύνοντες ενδιαφέρονταν περισσότερο να εξασφαλίσουν συνθήκες άνετης διαμονής για τους εαυτούς τους, ενώ πολύ λιγότερο φρόντιζαν για την πρόοδο και τη βελτίωση των συνθηκών λειτουργίας του σχολείου τους.

Τα εβραϊκά σχολεία, εκτός από τη διάρκεια του Α' παγκοσμίου πολέμου, συντηρούνταν από την Alliance. Ακόμη, από την ίδια οργάνωση μισθοδοτούνταν οι Εβραίοι δάσκαλοι και ο διευθυντής. Ειδικότερα, οι πόροι του σχολείου προέρχονταν: α. από την ετήσια εισφορά της οργάνωσης 70.000 δραχμών περίπου που χρησιμοποιούνταν σχεδόν αποκλειστικά για τη μισθοδοσία του διευθυντή Μόρδο Πιτσόν, β. την επιχορήγηση της τοπικής ισραηλιτικής κοινότητας 40-45.000 δρχ.

ετησίως, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας εντούτοις προερχόταν από κρατική επιχορήγηση και γ. από τα δίδακτρα 15.000 δρχ. που εισπράττονταν από τους μαθητές. Τα ποσά αυτά βέβαια διετίθεντο κυρίως για τη μισθοδοσία του προσωπικού.

Οι επιθεωρητές προτείνουν διδακτικές πρακτικές που δεν αποτελούσαν διδακτικές αρχές του ισραηλιτικού σχολείου, ωστόσο, είχαν καθιερωθεί από το Σχολείο Εργασίας ως σύγχρονοι μέθοδοι: εποπτικότητα στη διδασκαλία σε αντίδραση προς τη λογοκοπία, εκδρομές, διδασκαλία στο ύπαιθρο, καλλιέργεια του σχολικού κήπου, δημιουργική εργασία και αυτενέργεια των μαθητών, εισαγωγή χειροτεχνικών μαθημάτων στο σχολικό πρόγραμμα. Ευθύνες για την αρνητική εικόνα και τη στασιμότητα του σχολείου καταλογίζονται στους επόπτες, οι οποίοι είχαν άγνοια για εκπαιδευτικά θέματα. Το βάρος, όμως, της κριτικής πέφτει στον διευθυντή, ο οποίος κατηγορείται για σιωνισμό, συντηρητικότητα, προσκόλληση στην παράδοση και αδιαφορία προς τη σύγχρονη διδακτική. Επιπλέον, επικρίνεται, διότι στερούνταν παιδαγωγικής μόρφωσης και τίτλων σπουδών του Ελληνικού σχολείου, ήταν φανατικός Ισραηλίτης, ξένος προς τα ελληνικά ήθη και τον ελληνικό πολιτισμό, εμπνεόταν από αισθήματα αντιπάθειας έναντι του ελληνισμού και είχε ως βασική του φροντίδα την προώθηση της γαλλικής γλώσσας. Δείγματα της συμπεριφοράς του στην πράξη που ενοχλούσαν τους επιθεωρητές ήταν το γεγονός ότι δε γνώριζε καλά ελληνικά, το ότι απαξίωνε τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στην αλληλογραφία και ο παραμερισμός του ελληνικού διδακτικού προσωπικού από τη διοίκηση του σχολείου. Με βάση τέτοιες διαπιστώσεις, λοιπόν, πρότειναν την απομάκρυνσή του από το σχολείο και την αντικατάστασή του με Έλληνα διευθυντή, ο οποίος θα είχε ως βασική αποστολή του την απαλλαγή του σχολείου από την κυριαρχία της γαλλικής ατμόσφαιρας.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην περίοδο δικτατορίας του Μεταξά, κατά την οποία οι επιθεωρητές δε φαίνεται ότι συμμερίζονταν την ευνοϊκή στάση του αυταρχικού καθεστώτος απέναντι στους Ισραηλίτες. Έτσι, ο Επιθεωρητής Θεόδωρος Φωτεινόπουλος, διατυπώνει τη γνώμη ότι θα ήταν προτιμότερη η κατάργηση του ισραηλιτικού σχολείου και η διατήρησή του ως κανονικού δημοσίου εξατάξιου με έναν ή δύο διδασκάλους της εβραϊκής γλώσσας και θρησκείας. Επικαλείται μάλιστα και οικονομικά κριτήρια, καθώς με το χαρακτήρα που είχε το σχολείο στοίχιζε στο ελληνικό δημόσιο περισσότερα χρήματα από όσα θα απαιτούνταν για τη διατήρησή του ως κρατικό. Την ίδια περίοδο επίσης οι Εβραίοι δάσκαλοι κρίνονταν από τον Επιθεωρητή και από «εθνικής ελληνικής απόψεως». Κριτήρια αξιολόγησης

αποτελούσαν ο φυλετικός φανατισμός και ο βαθμός επικινδυνότητάς τους αναφορικά με την επίδρασή τους στο φρόνημα των μαθητών.

Καταλήγοντας, θα λέγαμε ότι υπάρχει μία διαρκής καχυποψία και προκατάληψη των Ελλήνων επιθεωρητών απέναντι στο εβραϊκό διδακτικό προσωπικό, αλλά και αποδοκιμασία γενικά των πρακτικών στο εβραϊκό σχολείο. Η αιτία ήταν ότι η κύρια γλώσσα του σχολείου ήταν τα γαλλικά και ότι χρηματοδοτούνταν από ξένο οργανισμό. Οι επιθεωρητές θεωρούσαν τα σχολεία ως ξένα και σε καμία περίπτωση δεν μπορούσαν να αποδεχτούν τη διδασκαλία των γαλλικών, παρόλο που η ρωμανιώτικη κοινότητα είχε ως μητρική της γλώσσα τα ελληνικά και δεν υπήρχε επομένως ζήτημα γλωσσικής αφομοίωσης των μαθητών. Με τις παρεμβάσεις τους στοχεύουν στην ανανέωση του σχολείου στις σύγχρονες απαιτήσεις της διδακτικής, στον έλεγχο της εκπαίδευσης των Εβραίων και στην επιβολή ενός ελληνοκεντρικού χαρακτήρα. Στην πράξη αυτό γινόταν με συνεχείς πιέσεις για χρήση της ελληνικής γλώσσας, με αρνητικά σχόλια για τη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας και σαφείς υποδείξεις για εκσυγχρονισμό των διδακτικών μεθόδων και εφοδιασμό του σχολείου με τα απαραίτητα εποπτικά και διδακτικά μέσα.

Από την άλλη πλευρά ο διευθυντής παρουσιάζεται άκαμπτος και αρνητικός στην αναγκαιότητα εφαρμογής στο σχολείο των σύγχρονων διδακτικών πρακτικών. Ίσως έτσι πίστευε ότι απειλούνταν ο χαρακτήρας του σχολείου και κατά συνέπεια της κοινότητας. Η λειτουργία, όμως, του σχολείου με το συγκεκριμένο τρόπο αντικατοπτρίζει τη γενικότερη στάση της κοινότητας απέναντι στις αλλαγές. Μέσω του σχολείου δηλαδή η στατική κοινωνία των Εβραίων αρνείται να δεχτεί τη μετάβαση από την έντονη προσήλωση στην παράδοση και το θρησκευτικό δόγμα στις σύγχρονες απαιτήσεις της Παιδαγωγικής.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΑ:
«ΣΧΗΜΑΤΙΖΕΤΑΙ ΤΑΙΝΙΑ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗ, ΗΣ Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΕΙΚΩΝ ΕΙΝΑΙ Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΣΥΜΦΟΡΑ»

Με την απελευθέρωση της Ηπείρου το 1913 αρχίζει και η προσπάθεια ενσωμάτωσής της στο εθνικό κράτος. Παράλληλα, η περιοχή έπρεπε να αντιμετωπίσει ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπιζε συνολικά η χώρα, το αγροτικό ζήτημα και τη διανομή γης¹³¹. Σοβαρό πρόβλημα, επίσης, για την τάξη και την ασφάλεια ήταν η ληστεία¹³², η οποία είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις την εποχή αυτή και συνδέεται αναμφίβολα με το δυσμενές κοινωνικοοικονομικό κλίμα. Στον τομέα της εκπαίδευσης το κράτος καλείται να αφομοιώσει και τον προσφυγικό μαθητικό πληθυσμό που φτάνει στην πόλη μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Ειδικά τη χρονική περίοδο 1918-1925, οι άκρως δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν εμπόδιζαν τη σωστή λειτουργία των σχολείων. Οι βασικότεροι αρνητικοί παράγοντες ήταν η στράτευση των δασκάλων και η εμπόλεμη κατάσταση που επικρατούσε από το 1912 και εξής¹³³. Οι δυσχέρειες αυτές συνεπάγονταν την έλλειψη διδακτικού προσωπικού¹³⁴, αλλά και *«την αφαίρεσιν των προστατών των οικογενειών, την οικονομικήν δυσπραγίαν των κατοίκων, την υπερτίμησιν των ειδών γραφής και χειροτεχνίας, την πενίαν, την πείναν. Οι μαθηταί έστιν ότε στερούνται και αυτών των διδακτικών βιβλίων, δι' έλλειψιν υποδημάτων αποφεύγουσι να παρακολουθήσωσι το μάθημα της Γυμναστικής ή των Διδακτ. Περιπάτων... Εάν δε εις*

¹³¹ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σσ. 64-72.

¹³² Για το θέμα αυτό βλ. διεξοδικότερα στο Νικόλαος Α. Αναστασόπουλος, *Παραβατικές συμπεριφορές και καταστολή στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα του νομού Ιωαννίνων*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2012.

¹³³ *Εκθέσεις... 1919-1923*, ό.π., σ. 29^β.

¹³⁴ *Εκθέσεις... 1924-25*, ό.π., σ. 100.

ταύτα προστεθώσι αι ενσκήψασαι επιδημιαί και άλλα επουσιωδέστερα, σχηματίζεται ταινία κινηματογραφική, ης η τελευταία εικών είναι η Μικρασιατική συμφορά»¹³⁵.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα ο μικρασιατικός ελληνισμός γνώρισε οικονομική, δημογραφική και πολιτιστική ανάπτυξη. Ειδικά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από εκπαιδευτική άνθηση όχι μόνο στα παράλια, αλλά και στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Η ανοδική αυτή πορεία διήρκεσε μέχρι το 1908, όταν εκδηλώθηκε το κίνημα των Νεότουρκων, για να ακολουθήσει ο ξεριζωμός από τις προγονικές εστίες, ο οποίος ολοκληρώθηκε το 1923¹³⁶.

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης, ο μεγαλύτερος αριθμός προσφύγων εγκαταστάθηκε στις περιοχές της Μακεδονίας, της Θράκης και της Αττικής. Στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου οι πρόσφυγες έφταναν κατά χιλιάδες μέσω των λιμανιών της Πρέβεζας και της Πάργας και στη συνέχεια διασπείρονταν σε όλη την περιοχή¹³⁷. Ο προσφυγικός πληθυσμός της Ηπείρου ήταν μικρότερος από άλλες περιφέρειες¹³⁸, ήταν, όμως, ικανός αριθμός για να αλλάξει τη σύνθεση και να επιφέρει αύξηση του τοπικού μαθητικού πληθυσμού. Στο μεταξύ, το διάστημα 1921-1922 είχαν συγκεντρωθεί 870 πρόσφυγες από τη Βόρειο Ήπειρο εξαιτίας του βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Σε μια περίοδο, λοιπόν, που η πόλη αντιμετώπιζε αρκετές δυσλειτουργίες στην προσπάθεια προσαρμογής της στο ελληνικό κράτος, έπρεπε να απορροφήσει έναν σημαντικό

¹³⁵ *Εκθέσεις... 1924-25*, ό.π., σ. 101. Στα παραπάνω, όμως, αίτια, παρά τις υφιστάμενες περί υποχρεωτικής φοίτησης διατάξεις, πρέπει να προστεθεί η αμέλεια των γονέων, των οποίων την καταγγελία για πολλούς λόγους οι δάσκαλοι απέφευγαν (βλ. *Εκθέσεις... 1919-1923*, ό.π., σ. 30^α).

¹³⁶ Αναστασία Μηλίτση-Νίκα, Χριστίνα Θεοφιλοπούλου – Στεφανούρη, *Προσφυγικοί συνοικισμοί...*, ό.π., σσ. 15-24.

¹³⁷ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ. 178, αρ. εγγρ. 892.

¹³⁸ Στην απογραφή του 1928 ο συνολικός πληθυσμός της πόλης των Ιωαννίνων ήταν 21.503 κάτοικοι από τους οποίους οι 3.117 ήταν πρόσφυγες, δηλαδή ποσοστό 14,5 % του συνολικού πληθυσμού (βλ. Γιώργος Ν. Λαμπίδης, *Οι πρόσφυγες του 1922*, έκδοση «Ελληνική Φωνή», Αθήνα 1982, σ. 168, Αλέκα Καραδήμου – Γερόλυμπου, «Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμ. Β', Μέρος 1^ο, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 64). Στην ίδια απογραφή ο πληθυσμός της Ανατολής ήταν 587 κάτοικοι, της Ασφάκας 93, της Νεοκαισάρειας 220 και της Μπάφρας 118 (βλ. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1935, σσ. 144-145 και 151-152).

αριθμό προσφύγων χωρίς βέβαια να υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές¹³⁹. Οι διοικητικές και αστυνομικές αρχές είχαν την ευθύνη της στέγασής τους, ενώ Νομάρχες και υποδιοικητές είχαν την υποχρέωση να υποβάλουν στο Υπουργείο Περίθαλψης καταστάσεις οικημάτων κατάλληλων για τη στέγασή τους¹⁴⁰.

Αρχικά, για την εγκατάσταση των προσφύγων, επιτάχθηκαν σπίτια και δημόσια κτήρια, όπως σχολεία και οικοτροφεία, χώροι ανεπαρκείς όπου συνωστίζονταν πολλά άτομα με ασθένειες που απειλούσαν τη δημόσια υγεία¹⁴¹. Ειδικότερα, η στέγαση των προσφύγων έγινε σε τουρκικά σπίτια, τζαμιά, στο χώρο του κάστρου, στους στρατιωτικούς φούρνους στον Κουραμπά, στην Καλούτσιανη, στο χάνι «Δωδώνη», στο Γυαλί Καφενέ, στο Γυμνάσιο Θηλέων, στο Οικοτροφείο Θηλέων «Ζωοδόχος Πηγή», σε μοναστήρια στο νησί Ιωαννίνων και στον Άγιο Ιωάννη Μπουνίλας (Ανατολή)¹⁴². Με την άφιξη, λοιπόν, των προσφύγων δημιουργήθηκε μια νέα κατάσταση για την πόλη των Ιωαννίνων, όπου η στέγαση και η περίθαλψη¹⁴³ χιλιάδων ανθρώπων αποτελούσε το μεγαλύτερο πρόβλημα. Οι

¹³⁹ Μαριάννα Δ. Χριστοπούλου, «Η ένταξη των προσφύγων στην περιοχή των Ιωαννίνων (1922-1930)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. 38, Ιωάννινα 2004, σσ. 213-214. Βλ. επίσης το άρθρο «Η κατά των Βορειοηπειρωτών κρατική αστοργία», του διευθυντή της εφ. *Ελευθερία*, Χρ. Χρηστοβασίλη, ο οποίος προσπαθεί να επηρεάσει την κοινή γνώμη κατά του Βενιζέλου (αριθ. φύλλου 152, 18 Μαΐου 1925, σ. 1).

¹⁴⁰ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ. 178, αριθ. εγγρ. 944.

¹⁴¹ *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού. Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2009. σ. 25 και 28. Τα θέματα της υγείας των προσφύγων αντιμετωπίζονταν κυρίως στο νοσοκομείο Χατζηκώστα, ενώ υπήρχε και απολυμαντήριο στην είσοδο της πόλης στη θέση του Αγίου Ιωάννη (ό.π., σσ. 31-32).

¹⁴² *Ο.π.*, σ. 30. Βλ. το τηλεγράφημα, με ημερομηνία 1 Δεκεμβρίου 1922, του Γενικού Διοικητή Ηπείρου προς τον Νομάρχη Πρέβεζας, με το οποίο του ζητούσε να δώσει οδηγίες στους αρμόδιους σωφέρ που έρχονταν από την Πρέβεζα στα Ιωάννινα, προκειμένου να παραμείνουν στη Μονή του Αγίου Ιωάννη δέκα οικογένειες (ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ. 178, αριθ. εγγρ. 721). Όπως ήταν αναμενόμενο, η στέγαση των προσφύγων στην πόλη δεν έγινε χωρίς προβλήματα ούτε έλειψαν οι προστριβές με τους γηγενείς (βλ. ενδεικτικά εφ. *Ελευθερία*, αριθ. φύλλου 136, 23 Μαρτίου 1925 και αριθ. φύλλου 557, 7 Φεβρουαρίου 1929). Εκτενέστερα για τις εντάσεις που σημειώθηκαν μεταξύ γηγενών και ντόπιων τις πρώτες δεκαετίες βλ. Μαριάννα Χριστοπούλου, «Η ένταξη των προσφύγων...», *ό.π.*, σ. 222 κ.ε.

¹⁴³ Η περίθαλψη των προσφύγων αρχικά γινόταν με κρατικούς πόρους και χορηγούνταν προσφυγικά επιδόματα. Ο ίδιος μάλιστα ο Υπουργός Περιθάλψεως, Α. Δοξιάδης, με εγκύκλιό του ζητούσε από τους κατά τόπους υπεύθυνους για τη διαχείριση των σχετικών ενταλμάτων να διευκολύνουν τους δικαιούχους (βλ. ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ. 178, αριθ. εγγρ. 650).

καταυλισμοί που διέμεναν πολλές φορές αποτελούσαν εστία μετάδοσης θανατηφόρων μολυσματικών νόσων χωρίς να λαμβάνονται αποτελεσματικά μέτρα πρόληψης¹⁴⁴.

Η σίτιση γινόταν με διανομή αλευριού ή ψωμιού σε επιλεγμένα κέντρα, όπως και με τη λειτουργία του λεγόμενου *Οικονομικού Προσφυγικού Συσσιτίου*¹⁴⁵. Παράλληλα, η ΓΔΗ έκανε έκκληση προς τους κατοίκους της Ηπείρου να ενισχύσουν τους εράνους υπέρ των προσφύγων¹⁴⁶. Τα ποσά που συγκεντρώνονταν από διάφορες επιτροπές και σωματεία, διατίθονταν για την κάλυψη διαφόρων αναγκών των προσφύγων¹⁴⁷, μεταξύ των οποίων και για τους μαθητές. Τέτοια μαρτυρία, για παράδειγμα, αποτελεί το έγγραφο του Γενικού Διοικητή Ηπείρου, Μίνωα Πετυχάκη, το οποίο απευθύνει προς τον Διευθυντή της Νομαρχίας Ιωαννίνων, προκειμένου αυτός να καταβάλει το ποσό που είχε συγκεντρώσει από εράνους στον Προϊστάμενο του Γραφείου Περιθάλψης προσφύγων, Λάζαρο Μουδόπουλο, για την προμήθεια βιβλίων και γραφικής ύλης για τους άπορους πρόσφυγες μαθητές¹⁴⁸. Για την αγορά βιβλίων, επίσης, διατέθηκαν χρήματα από την «Επιτροπή Εράνων υπέρ των προσφύγων», ενώ η Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών «η Ζωοδόχος Πηγή» συνέλεξε συνολικά 8.137, 95 δρχ., τις οποίες διέθεσε για αγορά υποδημάτων και «βάμβακος ή ερίου προς κατασκευήν πλεκτών ενδυμάτων, διανεμηθέντων υπό των μελών της αδελφότητος Κυριών εις τους προσφυγόπαιδας»¹⁴⁹.

Κατά τις διακοπές των Χριστουγέννων του 1929 διοργανώθηκε η «Εβδομάς παιδιού». Ο Επιθεωρητής διοργάνωσε συσκέψεις με τους διευθυντές των σχολείων της πόλης και τις κυρίες του τοπικού Πατριωτικού Ιδρύματος για τη διοργάνωση παιδικών εορτών, τα έξοδα των οποίων καλύπτονταν από τους ευπορότερους

¹⁴⁴ Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. Ε' 1923-1924..., ό.π., σσ. 15-17.

¹⁴⁵ *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Ελληνισμού...*, ό.π., σσ. 34-37.

¹⁴⁶ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, Φ. 178, αρ. εγγρ. 893.

¹⁴⁷ Αναλυτικά για το θέμα αυτό βλ. ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ. 211, υποφ. Π, 1923, «Ερανοι, επιδόματα, δωρεά υπέρ προσφύγων. Διαχείρισις και διανομή αυτών κλπ. Επισιτιστικά προσφύγων. Εγγραφαί προσφύγων, μητρώα». Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι ο Επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων Ζαγορίου, τον Αύγουστο του 1923, είχε συγκεντρώσει από τους δασκάλους της περιοχής και διέθεσε για την περίθαλψη των προσφύγων 225 δρχ, όπως και ο Ηπειρωτικός Αλληλοβοηθητικός Σύνδεσμος «ο Πύρρος» της Νέας Υόρκης 9.939, 75 δρχ. (ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, Φ. 211, υποφ. Π, αρ. εγγρ. 91, 103, 104. Πρβλ. και έγγραφα 100 και 101, ό.π., στον Φ. 178).

¹⁴⁸ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, αρ. εγγρ. 71, 72 με ημερομηνία 19 Οκτωβρίου 1923.

¹⁴⁹ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, Φ. 211, υποφ. Π, αρ. εγγρ. 128.

μαθητές. Το Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως¹⁵⁰ ανέλαβε τη διοργάνωση εκδήλωσης με τη συμμετοχή όλων των σχολείων, με σκοπό να διανεμηθούν «είδη ματισμού και υποδήσεως εις απορώτερα παιδιά»¹⁵¹.

Τα προβλήματα δημόσιας υγείας στους νέους τόπους εγκατάστασης ήταν σίγουρα μεταξύ των σοβαρών ζητημάτων που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες. Ο Αλ. Πάλλης στις 7 Ιουνίου 1925 επισημαίνει την ανάγκη δημιουργίας προσφυγικού φαρμακείου. Σύμφωνα με τον Πάλλη, το «Αδελφάτο Ελεών» δεν μπορούσε να αναλάβει εκτέλεση συνταγών για τους πρόσφυγες, δεδομένου ότι περιέθαλπε ήδη 1.000 άτομα και θα προστίθονταν επιπλέον 3.500 πρόσφυγες. Επειδή, όμως, και το στρατιωτικό φαρμακείο αδυνατούσε να εξακολουθήσει τη χορήγηση φαρμάκων, η Γενική Διοίκηση αποφάσισε προσωρινά και όχι περισσότερο από ένα μήνα να εκτελούνται οι συνταγές για 1.000 πρόσφυγες στο «Φαρμακείο Ελεών», ενώ για τους υπόλοιπους να εκτελούνται στο στρατιωτικό. Ο Γενικός Διοικητής¹⁵² επισημαίνει την ανάγκη ίδρυσης ξεχωριστού προσφυγικού φαρμακείου, δεδομένου ότι το Υπουργείο Υγιεινής είχε ήδη αναλάβει την αποστολή φαρμάκων και τη διάθεση μηνιαίου ποσού για την αντιμεθία προσωπικού στο «Φαρμακείο Ελεών». Επιπρόσθετα, ήταν εύκολη η ίδρυση του φαρμακείου προσφύγων, γιατί υπήρχε και χώρος στο Διοικητήριο.

¹⁵⁰ Για τη δράση και το ρόλο του Πατριωτικού Ιδρύματος την περίοδο 1922-1940 βλ. Βασιλική Θεοδώρου, Δέσποινα Καρακατσάνη, «Υγιεινής Παραγγέλματα»..., ό.π., σσ. 361-364 και 404- 411.

¹⁵¹ Αριθ. 8. *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε. Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 133. Το παράρτημα του Πατριωτικού Ιδρύματος στα Ιωάννινα προσέφερε σημαντικό κοινωνικό έργο. Το 1925, για παράδειγμα, υπό την προεδρία της Ιουλίας Αράπη το παράρτημα του ιδρύματος περιελάμβανε διάφορα τμήματα που φρόντιζαν για την υγιεινή των απόρων ασθενών και την αποστολή δεμάτων ιματισμού και τροφίμων στους στρατιώτες. Υπήρχε επίσης και τμήμα συσσιτίων το οποίο παρείχε ημερησίως 250 μερίδες φαγητού «αρίστης ποιότητας εις απόρους μαθητάς ων οι πλείστοι πρόσφυγες» (βλ. εφ. *Ελευθερία*, αριθ. φύλλου 120, 26 Ιανουαρίου 1925, σ. 2). Αργότερα, ίδρυσε και βρεφοκομείο, ενώ παρείχε καθημερινή τροφή σε περισσότερους από πεντακόσιους μαθητές δημοτικών σχολείων και υπόδηση στις εορτές των Χριστουγέννων, με τη συνδρομή των Αγαθοεργών Καταστημάτων, του Δήμου Ιωαννιτών και του κράτους (βλ., ό.π., φύλλο 821 της 5^{ης} Ιουνίου 1933).

¹⁵² Ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου, τουλάχιστον μέχρι το 1930, είχε πολλές δικαιοδοσίες για τη λειτουργία της εκπαίδευσης στην περιοχή του. Βλ. στο σημείο αυτό το υπόμνημα της 17^{ης} Ιουνίου 1930 με τις διαμαρτυρίες του Γενικού Διοικητή Ηπείρου προς το Υπουργείο Παιδείας σχετικά με τον περιορισμό των δικαιωμάτων του στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιφέρειάς του (Φ. 117 ~ 25, «Υπόμνημα του Γενικού Διοικητή Ηπείρου προς το Υπουργείο Παιδείας σχετικά με τα δικαιώματά του επί της λειτουργίας της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης», στο *Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου Μουσείου Μπενάκη*).

Τέλος ο Αναπληρωτής του Γενικού Διοικητή ζητά πίστωση 20.000 δραχμών για υλικά φαρμακείου την επίβλεψη των οποίων θα είχαν οι ιατροί των προσφύγων¹⁵³.

Με βάση όσα προέβλεπε η σύμβαση για την ανταλλαγή των πληθυσμών, στους πρόσφυγες έπρεπε να καταβληθεί αποζημίωση «με περιουσία ίσης αξίας και ίδιας φύσης με αυτή που εγκατέλειψαν». Αυτό, όμως, δε συνέβη στην πράξη, καθώς η αποζημίωση έγινε με χρήματα και ομολογίες¹⁵⁴. Εξάλλου, η διαδικασία εκτίμησης της αξίας των εγκαταλειμμένων περιουσιών από επιτροπή που συστήνόταν για το σκοπό αυτό ήταν αρκετά χρονοβόρα¹⁵⁵. Στα Ιωάννινα είχε συσταθεί Γραφείο Ανταλλαγής, το οποίο διηύθυνε ο Οικονομικός Έφορος Αντ. Καμπανόπουλος. Με ανακοίνωσή του στις 28 Απριλίου 1925, ο διευθυντής πληροφορούσε τους «Ανταλλαξιμους ομογενείς» ότι μέχρι 15 Ιουνίου έπρεπε να υποβάλουν δήλωση για τις περιουσίες τους που είχαν εγκαταλείψει στην Τουρκία¹⁵⁶.

Από το σύνολο των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην Ήπειρο, δημιουργήθηκαν στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων τα προσφυγικά χωριά της Ανατολής, της Νεοκαισάρειας και της Μπάφρας. Τα χωριά αυτά που εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία αποτελούσαν τσιφλίκια παλιών τουρκογιαννιωτών μπέηδων, οι οποίοι εγκατέλειψαν την περιοχή μετά τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923¹⁵⁷. Πρόσφυγες επίσης είχαν εγκατασταθεί στην Ασφάκα και στην Κόνιτσα, αμιγώς, όμως, προσφυγικές κοινότητες ήταν μόνο οι αναφερθείσες περιοχές.

Η **Ανατολή** βρίσκεται νότια των Ιωαννίνων και σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από την πόλη. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή προέρχονταν από διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας και του Πόντου. Οι περισσότεροι κατάγονταν από το χωριό *Γενίερ* της κωμόπολης Ντούτσιε στη Νικομήδεια, μερικοί από το *Τοσκάτ* ή *Τοσκάτη*, μεσογειακή πόλη του Πόντου, αρκετοί από τη *Σαφράμπολη*, λίγοι από την *Πάφρα* και ελάχιστοι από το *Κουρμπάν*

¹⁵³ Βλ. τηλεγράφημα του Αλ. Πάλλη, Αναπληρωτή Γενικού Διοικητού Ηπείρου, στις 7 Ιουνίου 1925 με θέμα: «περί του φαρμακείου ελεών – πρόσφυγες. Ανάγκη δημιουργίας προσφυγικού φαρμακείου». Κοινοποίηση στον Μητροπολίτη Ιωαννίνων, VIII Μεραρχία. Αρχείο Μητρόπολης Ιωαννίνων, φάκ. *Διοικητικό, Μητροπολίτες Ιωαννίνων, Σπυρίδων, Μητροπολίτης Ιωαννίνων*.

¹⁵⁴ Ελένη Βλέτσα, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων...*, ό.π., σ. 12.

¹⁵⁵ *Όπ.*, σ. 47.

¹⁵⁶ Εφ. *Ελευθερία*, αριθ. φύλλου 147, 30 Απριλίου 1925, σ. 2.

¹⁵⁷ Γιάννης Κ. Παπαϊωάννου, *Γεγονότα από τη νεότερη ιστορία*, Ιωάννινα 2006, σ. 86.

της Ρωσίας και *Σοχόνμι* της Γεωργίας. Στον τόπο καταγωγής τους είχαν τα δικά τους σχολεία όπου διδάσκονταν την ελληνική γλώσσα¹⁵⁸.

Από τη Ντούτζια της Μικράς Ασίας οι πρόσφυγες επιβιβάστηκαν στο λιμάνι του Πειραιά και στη συνέχεια στην Πρέβεζα, από όπου μετά από αρκετές περιπλανήσεις κατέληξαν στα Ιωάννινα¹⁵⁹. Βασική αιτία της επιλογής του τόπου ήταν οι ασθένειες που αντιμετώπιζαν στις άλλες περιοχές και κυρίως η ελονοσία¹⁶⁰. Σε μια περιοχή, λοιπόν, που πριν υπήρχαν μόνο λιβάδια οι πρόσφυγες δημιούργησαν τη ζωή τους από την αρχή. Στους ντόπιους, η συγκεκριμένη τοποθεσία ήταν γνωστή με το όνομα «Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας» από το ομώνυμο μοναστήρι¹⁶¹. Τα εγκαίνια του προσφυγικού συνοικισμού, ο οποίος έλαβε το όνομα Ανατολή «λίαν προσφυώς», τελέστηκαν στις 14 Σεπτεμβρίου 1925, με κάθε λαμπρότητα, καθώς χοροστάτησε ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων και ήταν προσκεκλημένες οι θρησκευτικές, πολιτικές και στρατιωτικές αρχές της πόλης. Μετά την τελετή ακολούθησαν αθλητικοί αγώνες¹⁶².

¹⁵⁸ *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σσ. 13-17.

¹⁵⁹ Γιάννης Κ. Παπαϊωάννου, *Γεγονότα από τη νεότερη ιστορία*, Ιωάννινα 2006, σσ. 12-13.

¹⁶⁰ Ελένη Βλέτσα, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων...*, ό.π., σσ. 20-21. Για την αντιμετώπιση της ελονοσίας και τη διανομή κινίνης στα σχολεία ο Επιθεωρητής συνεργαζόταν με τον υγειονομικό Επιθεωρητή, με το νομίατρο και το Ανθελονοσιακό Κέντρο Ιωαννίνων, το οποίο έστελνε στις ελονοσιόπληκτες κοινότητες ανθελονοσιακό συνεργείο από ειδικούς. Το πρόβλημα όμως ήταν ότι δεν υπήρχε επαρκής ποσότητα, καθώς το ανθελονοσιακό κέντρο στερούνταν κινίνης όλους τους εαρινούς μήνες (βλ. *Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως... 1931-1932*, ό.π., σ. 15, *Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως... 1933-1934*, ό.π., σ. 19). Έτσι, όσοι είχαν προσβληθεί από ελονοσία αναγκάζονταν να προμηθεύονται την κοινή κινίνη των φαρμακείων και φαρμακευτορείων, η οποία όμως δεν ήταν αποτελεσματική για την καταπολέμηση της νόσου (βλ. εφ. *Ελευθερία*, αριθ. φύλλου 676, 7 Ιουλίου 1930, σ. 2).

¹⁶¹ Σχετικά με την εκκλησία του Αϊ Γιάννη και το τοπωνύμιο Μπουνίλα βλ. Δ. Σαλαμάγκας, *Ο Αη-Γιάννης της Μπουνίλας*, Ανάτυπο από την «Ηπειρωτική Εστία» 1959 και 1960, Γιάννινα 1960.

¹⁶² Εφ. *Ελευθερία*, αριθ. φύλλου 187, 17 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1. Τον Ιούνιο του 1931, «αναγνωρίζεται εις ιδίαν κοινότητα ο εν τω Νομώ Ιωαννίνων επαρχία Ιωαννίνων, συνοικισμός Ανατολής υπό το όνομα «κοινότης Ανατολής» και με έδραν τον ομώνυμον συνοικισμόν, αποσπώμενος του δήμου Ιωαννιτών του αυτού Νομού και επαρχίας» (βλ. Διάταγμα, «Περί αναγνωρίσεως κοινότητος Ανατολής εν τω νομώ Ιωαννίνων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 174, 30 Ιουνίου 1931, τ. Α'). Την 14^η Σεπτεμβρίου, ημέρα Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, έχουν επιλέξει οι κάτοικοι της Ανατολής να εορτάζουν την ίδρυση της κοινότητας στο χώρο του πρώτου σχολείου του χωριού. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 14 Σεπτεμβρίου 1931 ιδρύεται επίσημα η νέα κοινότητα και στις 14 Σεπτεμβρίου 1932 θεμελιώθηκε επίσημα το σχολείο (βλ. Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 102 και 106).

Το χωριό της **Νεοκαισάρειας** βρίσκεται εννέα περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικά από την πόλη των Ιωαννίνων και ένα χιλιόμετρο απόσταση από το διπλανό χωριό της Μπάφρας. Μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, οι πρόσφυγες με καταγωγή από τα χωριά *Καράτζορεν*, *Ζίλε* (*Ζέλε* ή *Ζίλα*), *Χασακί* και *Τιρχάς* εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές. Όσοι κατάγονταν από το Ζίλε και το Καράτζορεν κατέφθασαν μέσω Κέρκυρας στα Ιωάννινα το 1924, από όπου τελικά εγκαταστάθηκαν στη σημερινή περιοχή της Νεοκαισάρειας¹⁶³. Τα δύο πρώτα χρόνια παρέμειναν σε αντίσκηνα μέχρι να ολοκληρωθούν οι απαλλοτριώσεις και να αποκτήσουν τελικώς το 1926 δικά τους σπίτια. Στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, επιπλέον επιβαρυντικός παράγοντας ήταν και η αντιμετώπιση των θανατηφόρων κρουσμάτων της ελονοσίας¹⁶⁴. Στη συνέχεια οι εβδομήντα τέσσερις περίπου οικογένειες συνέστησαν τον *Προσφυγικό Όμιλο Νέας Καισαρείας περιοχής Κολονιατίου* μέχρι την κατάργησή του το 1934, οπότε και ιδρύθηκε η κοινότητα Νεοκαισάρειας¹⁶⁵.

Η **Μπάφρα** απέχει από τα Ιωάννινα περίπου οχτώ χιλιόμετρα. Οι κάτοικοί της κατάγονται από την *Καισάρεια*, τα καπαδοκικά χωριά *Τσατ* και *Τασλίκ*, την *Πάφρα* και τη *Σαμψούντα* του Πόντου¹⁶⁶. Αξίζει να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των κατοίκων του χωριού Τσατ είχε αρμενική καταγωγή και οι Έλληνες ήταν λιγосτοί. Το χωριό διέθετε σχολείο, όπου η φοίτηση ήταν μικτή και η διδασκαλία γινόταν από τον παπά του χωριού. Οι μαθητές μάθαιναν να διαβάζουν την τουρκική γλώσσα με ελληνικούς, όμως, χαρακτήρες, τα γνωστά καραμανλίδικα. Το οδοιπορικό των ξεριζωμένων κατοίκων του Τσατ και του Τασλίκ από τις εστίες τους άρχισε το 1924,

¹⁶³ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σσ. 147-150. Για την καταγωγή των κατοίκων βλ. και *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σ. 48.

¹⁶⁴ Ελένη Βλέτσα, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων...*, ό.π., σ. 23.

¹⁶⁵ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 154. Ο πληθυσμός του χωριού έφτασε τα επόμενα χρόνια τους 570 κατοίκους, μειώθηκε όμως εξαιτίας της μετανάστευσης πολλών κατοίκων στη Σουηδία και τη Γερμανία. Στο χωριό και στους κήπους των σπιτιών ευδοκίμούσε η καρδιά. Η πλαγιά του βουνού στους πρόποδες της οποίας βρίσκεται ο οικισμός ήταν κατάφυτη από αμπέλια και αμυγδαλιές. Στους αγρούς του χωριού καλλιεργούνταν σε μεγάλη έκταση ο καπνός (βλ. έγγραφο με στοιχεία για το σχολείο στον φάκ. *Εξερχόμενη Αλληλογραφία και Σχέδια. Σχολ. Έτος 1969-1970*), η καλλιέργεια του οποίου, ωστόσο, δεν ήταν προσοδοφόρα, με αποτέλεσμα πολλοί νέοι κάτοικοι να οδηγηθούν στη μετανάστευση (Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 164).

¹⁶⁶ Ελένη Βλέτσα, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων...*, ό.π., σ. 24.

για να καταλήξει το 1927 στο Μπιζάνι, όπου η ΕΑΠ τους εγκατέστησε στο χωριό Αμπελιά¹⁶⁷. Εκεί παρέμειναν για ένα εξάμηνο, καθώς οι αντίξοες καιρικές συνθήκες κατέστρεψαν τα αντίσκηνά τους, οπότε αναγκάστηκαν να μεταφερθούν στην Μπάφρα, όπου ήδη είχε σχηματιστεί προσφυγικός οικισμός από τους κατοίκους της Πάφρας του Πόντου¹⁶⁸. Τα δύο χωριά, πάντως, της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας, αποτελούσαν μία ενιαία κοινότητα μέχρι το 1936, οπότε χωρίστηκαν σε δύο ανεξάρτητες κοινότητες¹⁶⁹.

Το Νοέμβριο του 1926 το Γραφείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Υποκατάστημα Ιωαννίνων, καλούσε μέσω του ημερήσιου τύπου τους ενδιαφερόμενους πρόσφυγες που δικαιούνταν αποζημίωση να καταθέσουν απαραίτητα αντίγραφο της πράξης της Εκτιμητικής Επιτροπής που είχαν στα χέρια τους. Η διανομή ομολογιών, καθώς και η διανομή του ποσοστού σύμφωνα με τη σύμβαση, άρχισε από 3 Νοεμβρίου και γινόταν κατά κοινότητες τόπου καταγωγής των προσφύγων¹⁷⁰. Σύμφωνα με το άρθρο 14 της Σύμβασης Ανταλλαγής των Πληθυσμών, βασική αρχή για την αποκατάσταση ήταν η περιουσιακή κατάσταση των προσφύγων στη χώρα που είχαν εγκαταλείψει¹⁷¹. Ο έλεγχος των δηλώσεων των περιουσιακών στοιχείων που είχαν εγκαταλειφθεί στην Τουρκία ρυθμιζόταν με τον νόμο «περί ιδρύσεως Διοικητικών Επιτροπών» που ψηφίστηκε στις 7 Απριλίου 1925. Για το σκοπό αυτό, λοιπόν, συστήνονταν Εκτιμητικές Επιτροπές, οι οποίες εκτιμούσαν την κινητή και ακίνητη περιουσία και όριζαν το ελάχιστο ποσό για τον δικαιούχο¹⁷².

¹⁶⁷ Στην Αμπελιά, επίσης, που παλαιότερα ονομαζόταν Βοδίβιστα, η ΕΑΠ είχε αποδώσει κλήρο σε οικογένειες που διέμεναν στην Μπάφρα (βλ. στο Παράρτημα το «Παραχωρητήριο» στον Ισαάκ Μυρόγλου. Από το προσωπικό αρχείο της Βασιλικής Παπαϊωάννου). Πρόκειται για τίτλους κυριότητας με τους οποίους το Δημόσιο παραχωρούσε το δικαίωμα χρήσης ακινήτων σε ιδιώτες.

¹⁶⁸ *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σσ. 53-55.

¹⁶⁹ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 131.

¹⁷⁰ Εφ. *Ελευθερία*, αριθ. φύλλου 305, 4 Νοεμβρίου 1926, σ. 2.

¹⁷¹ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 88.

¹⁷² Πασχάλης Βαλσαμίδης, «Σφραγίδες προσφυγικών σωματείων και συλλόγων της Θεσσαλονίκης (1914-1927)», στο <http://www.ionikiestia.gr/sinedrio/3.pdf> (ημερομηνία ανάκτησης: 29 Ιουνίου 2014). Αναλυτικότερα για τον τρόπο που γινόταν η εκτίμηση των περιουσιών των δικαιούχων βλ. Αθανάσιος Πρωτονοτάριος, *Το προσφυγικό πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως*, Τύποις "Πυρσού" Ανω. Εταιρίας, Αθήναι 1929, σσ. 106-111 και Άγγελος Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή*

Μία τέτοια πράξη εντοπίσαμε στο προσωπικό αρχείο της Βασιλικής Παπαιωάννου και αφορά την Εκτιμητική Επιτροπή της κοινότητας Ρουμ – Καβάκ στην περιοχή της Καισάρειας. Η επιτροπή είχε ως τόπο συνεδρίασης το σχολείο και αποτελούνταν από τον Πρόεδρο, Ιωάννη Ταστεμήρογλου, τον Γραμματέα, Βασίλειο Πύρρο και τα μέλη Παύλο Μαυρίδη και Ευάγγελο Αζαριάδη. Σε κάθε σελίδα ξεχωρίζει με ερυθρό χρώμα η στρογγυλή σφραγίδα, εντός της οποίας και περιμετρικά γράφει με κεφαλαία γράμματα «Κοινοτική Εκτιμητική Επιτροπή Ρουμ – Καβάκ». Στο κέντρο, επίσης, αναγράφεται η φράση: «Επαρχία Καισάρειας, Εν Καρδίτσα 1926». Η πράξη αφορά τη δήλωση που είχε κάνει στις 28 Ιουλίου 1924 ο Θωμάς Πεντάογλου, γεωργός, ο οποίος είχε εγκαταλείψει στην Τουρκία ακίνητη περιουσία αξίας 115 τουρκικών χρυσών λιρών. Στις 14 Μαΐου 1927 έλαβε από την Εθνική Τράπεζα Ελλάδος ομολογίες συνολικής αξίας 7.105 δραχμών και 5 λεπτών¹⁷³.

Οι οικονομικές δυσχέρειες, όμως, για τους πρόσφυγες δεν μπορούσαν να ξεπεραστούν εύκολα, αν και εργάζονταν πολύ σκληρά. Τα πρώτα χρόνια, τουλάχιστον, οι ανάγκες της επιβίωσης και η ανέχεια οδηγούσαν στην εργασία και τα παιδιά, τα οποία με την άσκηση του επαγγέλματος του λούστρου εξασφάλιζαν «τον καθημερινόν άρτον»¹⁷⁴. Για μερικά προσφυγόπουλα, όμως, η κατάσταση ήταν σαφώς δυσκολότερη, καθώς περιέρχονταν στις οδούς της πόλης και ζητιάνευαν ημίγυμνα, ακόμη και με άσχημες καιρικές συνθήκες¹⁷⁵.

Από την αρχή πάντως της εγκατάστασής τους στους νέους τόπους μία από τις βασικές ανάγκες που προσπάθησαν να καλύψουν οι πρόσφυγες ήταν και το ζήτημα του σχολείου. Οι ενέργειες των επιθεωρητών για την ίδρυση και λειτουργία σχολείων στις περιοχές που ζούσαν πρόσφυγες έγιναν σχεδόν από το χρόνο εγκατάστασής τους σε αυτές. Σε συνεδρίαση της 9^{ης} Μαΐου 1925 ο Επιθεωρητής ανακοίνωσε στο Εποπτικό Συμβούλιο ότι, σύμφωνα με το υπ' αριθμ. 2469/1925 έγγραφο του Γραφείου Εποικισμού Ιωαννίνων, είχαν ιδρυθεί στην περιφέρεια τρεις νέοι συνοικισμοί προσφύγων: στη Μπουνίλα, στην Μπάφρα και στην Ασφάκα στο 16^ο χιλιόμετρο της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Κόνιτσας. Ο Επιθεωρητής στην εισήγησή

ελληνικών & τουρκικών πληθυσμών και η εκτίμηση των εκατέρωθεν εγκαταλειφθησών περιουσιών, Εκδόσεις «Ενώσεως Σμυρναίων», Αθήνα 1989.

¹⁷³ Πράξη Εκτιμητικής Επιτροπής της περιουσίας του Θωμά Πεντάογλου (από το προσωπικό αρχείο της κ. Βασιλικής Παπαιωάννου, βλ. Παράρτημα).

¹⁷⁴ Μαριάννα Χριστοπούλου, «Η ένταξη των προσφύγων...», *ό.π.*, σ. 217.

¹⁷⁵ *Ο.π.*, σ. 224.

του αναφέρθηκε στην ανάγκη ίδρυσης δημοτικών σχολείων στους παραπάνω συνοικισμούς. Προϋπόθεση βέβαια ήταν, όπως βεβαίωνε και το Γραφείο Εποικισμού, να γίνουν οι σχετικές ενέργειες για την ανέγερση διδακτηρίων, ώστε τα σχολεία να αρχίσουν να λειτουργούν κατά το προσεχές έτος. Για τους λόγους αυτούς πρότεινε την ίδρυση στον πρώτο συνοικισμό διτάξιου δημοτικού σχολείου και μονοτάξιου νηπιαγωγείου, γιατί οι οικογένειες που είχαν συγκεντρωθεί, σύμφωνα με το ανωτέρω έγγραφο, ανέρχονταν σε 145. Αντίστοιχα, για τους δύο τελευταίους συνοικισμούς πρότεινε την ίδρυση μονοτάξιου μεικτού δημοτικού σχολείου, γιατί οι οικογένειες σε αυτούς τους συνοικισμούς τη συγκεκριμένη ημερομηνία δεν υπερέβαιναν τις 40. Έτσι, με βάση την εισήγηση του Επιθεωρητή, το Εποπτικό Συμβούλιο γνωμοδότησε για την ίδρυση ενός διτάξιου μεικτού δημοτικού σχολείου και ενός μονοτάξιου νηπιαγωγείου στον προσφυγικό συνοικισμό Μπουνίλας και ενός μονοτάξιου μεικτού δημοτικού σχολείου για καθέναν από τους συνοικισμούς Μπάφρας και Ασφάκας¹⁷⁶, οι οποίες συγκέντρωναν λιγότερες από 50 οικογένειες η καθεμία¹⁷⁷.

Το γεγονός ότι υπήρξε μέριμνα για την άμεση ίδρυση σχολείων στις παραπάνω περιοχές, δείχνει αφενός τη μεγάλη σημασία που απέδιδαν οι κάτοικοι στην εκπαίδευση και αφετέρου το σημαντικό ρόλο που απέδιδε το κράτος στο σχολείο για την ενσωμάτωση των προσφύγων. Οι παραπάνω ενέργειες ίδρυσης σχολείων πρέπει να ενταχτούν στο γενικότερο πλαίσιο των οξυμένων προβλημάτων στο χώρο της εκπαίδευσης στην ευρύτερη περιοχή. Πιο συγκεκριμένα, οι ελλείψεις σε δασκάλους και κατάλληλα διδακτήρια ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στη σχολική καθημερινότητα των Ιωαννίνων μετά την απελευθέρωση. Στην αρχή της δεκαετίας του 1930 η διδακτηριακή κατάσταση στην Ήπειρο περιγράφεται ανάγλυφα στην Έκθεση της Ιεράς Μητρόπολης Ιωαννίνων προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: *«τρώγλαι και αχυρώνες εστέγαζον και στεγάζουν κατά το πλείστον εισέτι τους Ηπειρωτόπαιδας. Τρώγλαι εστερημένοι δαπέδου, χωρίς παράθυρα, χωρίς θρανία, ανήλιοι και ανθυγιεινά, ήσαν και είναι εισέτι μερικώς τα Ηπειρωτικά*

¹⁷⁶ Στις Εκθέσεις Επιθεωρήσεως το μονοτάξιο δημοτικό σχολείο Ασφάκας χαρακτηριζόταν «ξενόφωνο». Το σχολικό έτος 1933-1934 φοιτούσαν 15 μαθητές, οι οποίοι αποτελούσαν ένα τμήμα και μιλούσαν όλοι τουρκικά. Εξάλλου, και οι γονείς των παιδιών ελάχιστα μιλούσαν την ελληνική γλώσσα, γι' αυτό και ο δάσκαλος στο σχολείο είχε εστίασει τη διδασκαλία του στην εκμάθηση της ελληνικής (*Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1933-1934*, σ. 44).

¹⁷⁷ Πράξις 220 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*.

διδασκλήρια»¹⁷⁸. Αλλά και στο τέλος της ίδιας δεκαετίας, σύμφωνα με Έκθεση του Επιθεωρητή Θ. Φωτεινόπουλου, από τα έξι σχολεία της πόλης μόνο το Α΄ και Β΄ δημοτικό στεγάζονταν σε υγιεινό και κατάλληλο διδασκλήριο το γνωστό με την ονομασία Καπλάνειος σχολή. Τα υπόλοιπα στεγάζονταν σε παλαιά και ανθυγιεινά κτήρια, εντελώς ακατάλληλα για τον προορισμό τους, ένα από τα οποία ανήκε σε ιδιώτη, ο οποίος εισέπραττε από το δημόσιο ενοίκια που ανέρχονταν σε 4.000 δρχ. μηνιαίως. Την εποχή εκείνη, δεν είχε ακόμη αποπερατωθεί η ανέγερση του συγκροτήματος της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας, όπου θα στεγάζονταν άλλα τρία σχολεία. Απέμεναν, όμως, άλλα δύο σχολεία (Ε΄ και ΣΤ΄) για τη στέγαση των οποίων επιβαλλόταν η ανάγκη ενός ακόμη συγκροτήματος διδασκλήριων ή δύο εξατάξιων, ώστε να ολοκληρωθεί η λύση του προβλήματος της σχολικής στέγης της πόλης¹⁷⁹.

Τα προβλήματα επιτάθηκαν μετά την έλευση των προσφύγων, οι οποίοι αρχικά εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της πόλης, οι περισσότεροι, όμως, έμεναν στην περιφέρεια του Γ΄ σχολείου θηλέων. Στη συνεδρίαση της 13^{ης} Μαρτίου 1923 ο Επιθεωρητής ανακοίνωσε στο Εποπτικό Συμβούλιο ότι οι προσφυγόπαιδες που προσήλθαν στα σχολεία των Ιωαννίνων υπερέβαιναν τους εκατό. Όμως, τα σχολεία που υπήρχαν τότε δεν επαρκούσαν για τους μαθητές που προέρχονταν από την πόλη. Παρατηρούνταν συνεπώς επικίνδυνος συνωστισμός λόγω των επιπολαζουσών επιδημικών ασθενειών και επιβαλλόταν η αραίωσή τους. Στην έκθεσή του ο επιθεωρητής πρότεινε, ακόμη, την ίδρυση διταξίου δημοτικού σχολείου «χάρη των προσφυγοπαίδων» σύμφωνα και με το πνεύμα της υπ΄ αριθμ. 8850 (έτους 1923) επίσημης διαταγής του προϊσταμένου του υπουργείου «προκληθείσης διά της υπ΄ αριθμ. 702 ε.έ. αναφοράς του». Το Εποπτικό Συμβούλιο γνωμοδότησε για τη σύσταση στα Ιωάννινα ενός επιπλέον μονοτάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων με

¹⁷⁸ Βλ. Φ. 117 ~ 19, «Έκθεση της Ιεράς Μητρόπολης Ιωαννίνων προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με το διδασκλήριο πρόβλημα στην Ήπειρο», στο *Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου Μουσείου Μπενάκη*, σ. 2.

¹⁷⁹ *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε. Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 3. Τα εγκαίνια του Καπλάνειου έγιναν στις 28 Μαρτίου 1926. Το μεγάλοπρεπο διδασκλήριο είχε ανεγερθεί με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Σπυριδώνα, ο οποίος συνέχισε το φιλεκαπαιδευτικό του έργο και τις επόμενες δεκαετίες (βλ. Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. ΣΤ΄ 1925-1926, Ιωάννινα 1994, σσ. 184-186).

την επωνυμία 12^ο δημοτικό σχολείο αρρένων Ιωαννίνων και ενός μονοτάξιου σχολείου θηλέων με την επωνυμία Δ΄ δημοτικό σχολείο θηλέων¹⁸⁰.

Τον Ιούνιο του 1923 ο Επιθεωρητής εκτιμούσε ότι προσφυγόπαιδες που είχαν εγγραφεί στα παραπάνω δημοτικά σχολεία, μονοτάξιο αρρένων και μονοτάξιο θηλέων, και στα διάφορα άλλα δημοτικά σχολεία της πόλης, ανέρχονται σε 157 άρρενες και 174 θήλεις. Ήταν πρόδηλο επομένως ότι τα δύο παραπάνω σχολεία δεν επαρκούσαν για όλους τους νέους μαθητές. Ο Επιθεωρητής επίσης θεωρούσε αδύνατο «να κατανεμηθώσι οι ελληνίζοντες» στα υπόλοιπα δημοτικά σχολεία, δεδομένου μάλιστα ότι αυτά δεν μπορούσαν να αναλάβουν ούτε τους ντόπιους μαθητές που θα φοιτούσαν στην πρώτη τάξη εξαιτίας του περιορισμένου χώρου που διέθεταν¹⁸¹. Επιπρόσθετα, η απότομη μεταβολή των αριθμητικών μεγεθών αναφορικά με τους μαθητές δημιουργούσε νέες ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό. Έτσι, χρησιμοποιούνταν ακόμη και οι νηπιαγωγοί για τη διδασκαλία μαθημάτων στις μικρές τάξεις¹⁸².

Στις προτάσεις του για τα σχολεία θηλέων ο Επιθεωρητής πρότεινε, καταρχάς, να προαχθεί το Α΄ τριτάξιο δημοτικό σχολείο θηλέων σε τετρατάξιο. Σε αυτό φοιτούσαν πάνω από 220 μαθήτριες εκτός των προσφυγοπαίδων με τις οποίες υπερέβαινε τις 250. Επίσης πρότεινε το Δ΄ δημοτικό σχολείο θηλέων (προσφυγικό) να προαχθεί σε διτάξιο, ώστε να συμπεριλάβει τις πλεονάζουσες μαθήτριες από τα άλλα δύο δημοτικά σχολεία θηλέων και εκείνες τις οποίες φιλοξενούσαν τα νηπιαγωγεία που στεγάζονταν στα παραπάνω σχολεία. Η αίθουσα του νηπιαγωγείου, καθώς και

¹⁸⁰ Πράξις 172 της 23^{ης} Μαρτίου 1923 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*. Το διδακτήριο του Δ΄ δημοτικού σχολείου θηλέων ανήκε μέχρι τότε στην τουρκική κοινότητα. Ήταν ευρύχωρο διδακτήριο, στο οποίο στεγαζόταν προσωρινά και το Γ΄ δημοτικό σχολείο θηλέων Ιωαννίνων (βλ. πράξις 215 της 28 Φεβρουαρίου 1925 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931* και Πράξις 236, ό.π.). Από το 1925 το Δ΄ διτάξιο προσφυγικό σχολείο είχε συγχωνευθεί «σιωπηρά» με το Γ΄ πεντατάξιο δημοτικό σχολείο θηλέων. Είχε γίνει έτσι ένα καινούριο εξατάξιο δημοτικό σχολείο θηλέων με το όνομα Γον Ελισσαβέτειον Ιωαννίνων. Το 1927 το εποπτικό συμβούλιο γνωμοδότησε επίσημα για τη συγχώνευση των δύο παραπάνω σχολείων (βλ. Πράξις 251 της 25^{ης} Οκτωβρίου 1927 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*).

¹⁸¹ Πράξις 182 της 30^{ης} Ιουνίου 1923 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*, σ. 120.

¹⁸² Πράξις 192 της 22^{ης} Δεκεμβρίου 1923 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*, σ. 124.

μία από τις νηπιαγωγούς θα χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για τη διδασκαλία μαθημάτων στις μαθήτριες της Α΄ τάξης, γιατί στις κατώτερες κυρίως τάξεις παρατηρούνταν ο μεγαλύτερος συνωστισμός. Το σχολείο αυτό είχε ήδη εγκατασταθεί στο οθωμανικό σχολείο¹⁸³. Μετά τις τροποποιήσεις που πρότεινε ο Επιθεωρητής και για τα σχολεία αρρένων, το Εποπτικό Συμβούλιο αποφάσισε ομόφωνα, καταρχάς, για την προαγωγή του Α΄ τριτάξιου δημοτικού σχολείου θηλέων σε τετρατάξιο, γιατί είχαν εγγραφεί συνολικά σε αυτό μαζί με τους προσφυγόπαιδες πάνω από 240 και ήταν ήδη κατά 40 επιπλέον του αναγκαίου αριθμού για την προαγωγή του σχολείου. Το συμβούλιο γνωμοδότησε επίσης για τη συγχώνευση του μονοτάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων (προσφυγικό) με το Γ΄ τριτάξιο αρρένων σε ένα δημοτικό σχολείο με το όνομα Γ΄ δημοτικό σχολείο (Καπλάνειος σχολή). Παράλληλα, γνωμοδότησε και για την προαγωγή αυτού του σχολείου σε διτάξιο, για να συμπεριλάβει και τους «πλείστους εκ των προσφυγοπαίδων». Για την κάλυψη των αναγκών του το σχολείο αυτό μπορούσε να χρησιμοποιήσει μία από τις αίθουσες του οθωμανικού σχολείου που βρισκόταν κοντά.

Μετά τις παραπάνω τροποποιήσεις τα σχολεία θηλέων συγχωνεύονταν πλέον με τα νηπιαγωγεία, τα οποία λειτουργούσαν μαζί με την Α΄ τάξη. Η ύπαρξη τριών διτάξιων νηπιαγωγείων στην πόλη των Ιωαννίνων δεν δικαιολογούνταν για τον Επιθεωρητή. Εξάλλου αυτά λειτουργούσαν χάριν των νηπίων των προσφύγων, τα οποία ανέρχονταν περίπου σε 50¹⁸⁴. Δεν ήταν, όμως, εύκολη και η κατάργησή τους, γιατί φιλοξενούσαν προσφυγόπουλα, τα οποία δεν μπορούσαν να συγκεντρωθούν από διάφορα σημεία της πόλης σε ένα διδακτήριο. Τα νηπιαγωγεία, όμως, δεν εξυπηρετούσαν άλλο σκοπό, δεδομένου ότι όλοι οι κάτοικοι, των Οθωμανών και των Ισραηλιτών μη εξαιρουμένων, είχαν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική. Το 1923 ο προϊστάμενος της αρμόδιας υπηρεσίας του υπουργείου Παιδείας πρότεινε τον υποβιβασμό του Β΄ νηπιαγωγείου σε μονοτάξιο, για να έχει καταλληλότερο σχετικά διδακτήριο και να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για τους προσφυγόπαιδες που είχαν

¹⁸³ Πράξις 182 της 30^{ης} Ιουνίου 1923 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*, σ. 120.

¹⁸⁴ Πράξις 192 της 22^{ας} Δεκεμβρίου 1923 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*, σσ. 123-124.

συγκεντρωθεί στην πόλη των Ιωαννίνων, οι γονείς των οποίων ήταν όλοι τουρκόφωνοι¹⁸⁵.

Στις 30 Ιανουαρίου 1925 το Εποπτικό Συμβούλιο μετά από προηγούμενη εισήγηση του Επιθεωρητή αποφάνθηκε ομόφωνα την ανάκληση της απόφασης που είχε παρθεί με βάση την 163 πράξη του προηγούμενου έτους σχετικά με τον υποβιβασμό του Α΄ εν Ιωαννίνους τετρατάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων σε τριτάξιο, «διότι δύναται τούτο εφεξής να συγκεντρώση υπέρ τους 200 μαθητάς» συμπληρώνοντας τον αριθμό από τους προσφυγόπαιδες, οι οποίοι υπερέβαιναν συνολικά τους 260 σύμφωνα με τους πίνακες εγγραφέντων μαθητών που είχαν υποβληθεί. Οι πρόσφυγες αυτοί δεν ήταν δυνατόν να κατανεμηθούν «στα εσχάτως ιδρυθέντα δύο μονοτάξια σχολεία αρρένων και θηλέων και κατ' ανάγκην θα κατανεμηθώσιν και εις τα λοιπά σχολεία της πόλεως»¹⁸⁶.

Το πλήθος και ο περιορισμός του αρχειακού υλικού υπαγορεύουν και τα όρια μελέτης της παρούσας έρευνας, η οποία περιορίζεται στα σχολεία των προσφύγων στις κοινότητες της Ανατολής, Μπάφρας και Νεοκαισάρειας, οι οποίες βρίσκονται στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων. Οι κάτοικοι και των τριών κοινοτήτων έδωσαν από την αρχή σχεδόν της εγκατάστασής τους στους νέους τόπους προτεραιότητα στο θέμα της εκπαίδευσης, παρόλο που έπρεπε να καλύψουν άμεσα βασικές ανάγκες επιβίωσης, όπως η διατροφή, η υδροδότηση και η προστασία από τις επιδημίες.

¹⁸⁵ Πράξις 174 της 14^{ης} Απριλίου 1923 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*. Το Β΄ νηπιαγωγείο λειτουργούσε το 1930 ως μονοτάξιο και φοιτούσαν σε αυτό νήπια προσφύγων (βλ. 9^{ον} *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 12).

¹⁸⁶ Πράξις 182 της 30^{ης} Ιουνίου 1923 στο *Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924*.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

*Εις τον προσφυγικόν, τουρκόφωνον, τούτον συνοικισμόν λειτουργούν δύο σχολεία, δημοτικόν και νηπιαγωγείον*¹⁸⁷.

1. Το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου

Το δημοτικό σχολείο του προσφυγικού συνοικισμού της Μπουνίλας, όπως ονομαζόταν αρχικά η Ανατολή, είναι το παλαιότερο προσφυγικό σχολείο που λειτούργησε στην περιοχή των Ιωαννίνων. Άρχισε να λειτουργεί από το σχολικό έτος 1925-1926 ως διτάξιο μεικτό με 32 μαθητές. Εξαιτίας της έλλειψης σχολικού κτηρίου οι μαθητές στεγάζονταν σε δύο κελιά της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη, στον ίδιο χώρο που λειτουργούσε επίσης μονοτάξιο νηπιαγωγείο και αστυνομικός σταθμός¹⁸⁸. Οι αρχικές ενέργειες για τη λειτουργία του σχολείου έγιναν από τον Πρόεδρο της Προσφυγικής Ομάδας, Παντελή Μουσιιάδη μετά από αίτησή του στον Μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα¹⁸⁹.

Καθώς, όμως, ο αριθμός των μαθητών μεγάλωνε, οι συνθήκες λειτουργίας του σχολείου στα κελιά του μοναστηριού γίνονταν όλο και πιο αφόρητες. Τα δύο κελιά της εκκλησίας του Ιερού Ναού του Αγίου Ιωάννη δεν επαρκούσαν για την στέγαση ούτε του ενός τρίτου των μαθητών του συνοικισμού. Σύμφωνα με τους επιθεωρητές, η φοίτηση των μαθητών γινόταν «*υπό αφαντάστους ανθυγιεινάς συνθήκας*», επειδή ο συνοικισμός κατοικούνταν από 146 οικογένειες και σε κάθε οικογένεια αναλογούσαν μαθητές περισσότεροι του ενός. Έτσι, οι 150 περίπου μαθητές στεγάζονταν «*προσωρινώς τμηματικώς*» στα σκοτεινά κελιά του Αγίου Ιωάννη συνολικής

¹⁸⁷ Απόσπασμα από την επιθεώρηση της 10^{ης} Ιανουαρίου 1930 στο 8^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 135.

¹⁸⁸ 9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 25.

¹⁸⁹ Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού..., ό.π., σ. 97.

επιφάνειας 24 τ.μ. Ο Επιθεωρητής χαρακτηρίζει το χώρο όπου γίνονταν προσωρινά τα μαθήματα «κυριολεκτικώς τρώγλη»¹⁹⁰.

Ήταν συνεπώς απαραίτητο και επείγον να ανεγερθεί σχολικό κτήριο ανάλογο σε μέγεθος και με όρους σύμφωνους με τους κανόνες της υγιεινής. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλαν όλοι οι αρμόδιοι φορείς της εκπαίδευσης, η Μητρόπολη και οι κάτοικοι. Το 1930 το Γραφείο Εποικισμού παραχώρησε σχολικό κλήρο 24 στρεμμάτων και γήπεδο για την ανέγερση του σχολείου¹⁹¹. Είχε εξασφαλιστεί, επίσης, κάποιο χρηματικό ποσό το οποίο βρισκόταν στο Ταμείο Αποκατάστασης της Επιτροπής Προσφύγων. Παράλληλα, ο Επιθεωρητής είχε κάνει σχετικές ενέργειες για την εξασφάλιση της αναγκαίας αρωγής από το Μεικτό Συμβούλιο Ταμείου Ανταλλαξιμών κοινοτικών-κοινοφελών περιουσιών του Υπουργείου Γεωργίας και κατήρτισε διδακτηριακή επιτροπή στην οποία ανέθεσε την προαγωγή του έργου¹⁹².

Αλλά και η προσφυγική ομάδα συνέστησε επιτροπή που αποτελούνταν από τους Νικόλαο Τροχόπουλο, Νικόλαο Ιγνατιάδη, Παναγιώτη Αγατσίδη, Αριστείδη Χριστοφορίδη και Περικλή Χαμπέογλου, με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων. Τα ποσά για την αγορά των οικοδομικών υλικών συγκεντρώθηκαν από διάφορες πηγές: από ενοίκιο της σχολικής έκτασης, από κρατικές δαπάνες, από έκτακτη φορολογία βοσκής ξένων ζώων στις κοινοτικές εκτάσεις, από ανώνυμες δωρεές, από προσφορές των κτηνοτρόφων, οι οποίοι έδιναν εθελοντικά 7 λεπτά την οκά από τα προϊόντα τους¹⁹³.

Η χρηματική αυτή αρωγή, ωστόσο, μάλλον ήταν μικρή, γι' αυτό και η σχολική επιτροπή του συνοικισμού Ανατολής με αναφορά της προς τη Μητρόπολη Ιωαννίνων παρακαλούσε να γίνουν σύντομα όσες ενέργειες κρίνονταν απαραίτητες για τη διάθεση επαρκούς κονδυλίου. Στην αναφορά επισημαίνεται η προθυμία των

¹⁹⁰ 9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 55 και 11^{ον}. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933, σ. 7.

¹⁹¹ Ελισάβετ Γ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 105 και Αριθ. 8. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 135.

¹⁹² Αριθ. 8. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 135. Το Ταμείο Ανταλλαξιμών χορήγησε το 1933 για την αποπεράτωση του διδακτηρίου του δημοτικού σχολείου Ανατολής 28.000 δρχ. (βλ. σχετικό έγγραφο της Τεχνικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας προς τον Επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων Ιωαννίνων με ημερομηνία 15 Ιουλίου 1933 στο Αρχείο Μητρόπολης, *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

¹⁹³ Ελισάβετ Γ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 105.

ενδιαφερόμενων οικογενειών για διάθεση συνεχούς προσωπικής εργασίας, δεδομένου ότι η χρηματική ενίσχυση με τις συνθήκες που επικρατούσαν ήταν αδύνατη¹⁹⁴. Καταρχάς, αναφέρουν ότι «όλως αυθορμήτως πάσαι ανεξαιρέτως αι οικογένειαι του Συνοικισμού επροθυμοποιήθησαν να συνησφέρουν προσωπικήν εργασίαν» για τη μεταφορά όλου του οικοδομήσιμου υλικού στον τόπο ανέγερσης του σχολικού κτηρίου. Η εξόρυξη των υλικών αυτών από το λατομείο είχε αρχίσει από τον Αύγουστο του 1930. Οι εργασίες προχωρούσαν «απροσκόπτως» και χρησιμοποιούνταν αφενός οι ευτελείς πόροι του συνοικισμού και αφετέρου η προσφορά των 10.000 δραχμών που είχε γίνει για το σκοπό αυτόν από το δήμο Ιωαννιτών¹⁹⁵. Οι κάτοικοι έδειχναν πραγματικό ζήλο και προθυμία για την ανέγερση του σχολείου τους. Οι συνθήκες φοίτησης εξάλλου των μαθητών επέβαλλαν και τις ενέργειές τους. Η προσωπική εργασία αφορούσε και την εκτέλεση αποστραγγιστικών έργων για την αποπεράτωση του ανεγειρόμενου διδακτηρίου¹⁹⁶.

Ο Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων Ιωαννίνων, Νικόλαος Χρ. Παπακώστας, ενδιαφερόταν για την ανέγερση διδακτηρίου και συνεργαζόταν για το σκοπό αυτό με τον σχολικό αρχιτέκτονα Ηλείου¹⁹⁷. Εκτός από τον έλεγχο του γηπέδου που θα ανεγειρόταν το νέο διδακτήριο¹⁹⁸, έκαναν μαζί ελέγχους για να

¹⁹⁴ Βλ. «Αναφορά Σχολικής Επιτροπής του Συνοικισμού Ανατολής δήμου Ιωαννιτών προς την Ιεράν Μητρόπολιν Ιωαννίνων με ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 1930», Αρχείο Μητρόπολης, *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηλείου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

¹⁹⁵ «Αναφορά Σχολικής Επιτροπής του Συνοικισμού Ανατολής δήμου Ιωαννιτών προς την Ιεράν Μητρόπολιν Ιωαννίνων...», *ό.π.*

¹⁹⁶ Βλ. την αλληλογραφία του σχολικού αρχιτέκτονα με τον Υπουργό Γενικό Διοικητή Ηλείου, Αλέξανδρο Εμπειρικό-Κουμουνοδούρο με ημερομηνία 22 και 29 Νοεμβρίου 1933 στο *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηλείου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

¹⁹⁷ Βλ. έγγραφο του Επιθεωρητή «Προς τον κ. Σχολικόν Αρχιτέκτονα Ηλείου» με ημερομηνία 28 Αυγούστου 1931, *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηλείου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950). Ο Επιθεωρητής ζητάει από τον σχολικό αρχιτέκτονα να τον ενημερώσει σχετικά με την υποβολή διαγράμματος του γηπέδου για την ανέγερση του δημοτικού σχολείου Ανατολής και της σχετικής αναφοράς προς το Υπουργείο Παιδείας.

¹⁹⁸ Πράξις 7^η της 30^{ης} Μαΐου 1931 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*.

διαπιστώσουν την πορεία των εργασιών του υπό ανέγερση τριτάξιου δημοτικού σχολείου¹⁹⁹.

Βασική ευθύνη για όλα τα παραπάνω ζητήματα που αφορούσαν την εξασφάλιση των υγιεινών όρων του διδακτηρίου είχε το Αρχιτεκτονικό Τμήμα του Υπουργείου Παιδείας. Οι αρχιτέκτονες, όμως, του συγκεκριμένου τμήματος λόγω της έλλειψης προσωπικού και της υπερβολικής εργασίας δεν μπορούσαν να κάνουν επιτόπιες επισκέψεις. Οι αποφάσεις τους για ζητήματα επιλογής γηπέδου στηρίζονταν πολλές φορές στις Εκθέσεις των επιθεωρητών²⁰⁰, οι οποίοι εξαιτίας αυτών των δυσλειτουργιών τους κατηγορούσαν ότι δεν προσέρχονταν όταν ζητούσαν τη γνωμοδότησή τους ή όταν έπρεπε να συντάξουν κάποια μελέτη. Στο Αρχιτεκτονικό Τμήμα του Υπουργείου, επίσης, μέσω της ΓΔΗ, ο Επιθεωρητής υπέβαλλε αναφορές με κατάλογο των κατοίκων, προκειμένου να επιβληθεί υποχρεωτικός έρανος, σύμφωνα με το άρθρο 9 του νόμου 2442²⁰¹ του 1920. Ο συγκεκριμένος νόμος προέβλεπε την ίδρυση σε κάθε δήμο ή κοινότητα Ταμείων Εκπαιδευτικής Πρόνοιας, τα οποία αναλαμβάνουν σημαντικό μέρος των εξόδων των σχολείων²⁰².

¹⁹⁹ Στις 24 Σεπτεμβρίου 1934 ο Επιθεωρητής Νικόλαος Παπακώστας μετέβη στην Ανατολή μαζί με τον αναπληρωτή Σχολικό Αρχιτέκτονα Ιωαννίνων, όπου ενήργησαν έλεγχο της τοιχοποιίας του υπό περάτωση τριτάξιου δημοτικού σχολείου (βλ. 13^ο. Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1934-1935, σ. 65). Την ίδια περίοδο ο Επιθεωρητής έκανε ελέγχους των διδακτηριακών εργασιών σε συνεργασία με τον σχολικό αρχιτέκτονα και αρμόδιους μηχανικούς (βλ. αναλυτικότερα στο Στον Βιβλίων Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1934-1935, σσ. 13-14 και 17-18). Επίσης, με τον Σχολικό Αρχιτέκτονα ο Επιθεωρητής μετέβη στην Ανατολή και στις 31 Δεκεμβρίου 1934, για να παραλάβει την περατωθείσα τοιχοποιία και στέγη του ανεγερθέντος διδακτηρίου (βλ. 13^ο. Βιβλίων Εκθέσεων... 1934-1935, ό.π., σ. 70 και Στον Βιβλίων Πράξεων..., ό.π., σ. 89). Για τους όρους κατασκευής της στέγης και άλλων μερών του διδακτηρίου βλ. τους όρους της δημοπρασίας στο Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

²⁰⁰ Ελένη Καλαφάτη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1821-1929). Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988, σσ. 205-206.

²⁰¹ Ζ'. Εκπαιδ. Περιφέρεια Ζαγορίου. Βιβλίων Εκθέσεων. Από Νοεμβρίου 1927 – τέλους Μαρτίου 1929, σ. 34. Για το νόμο 2442, 11 Αυγούστου 1920, «Περί ίδρύσεως Ταμείων εκπαιδευτικής προνοίας προς κατασκευήν διδακτηρίων καθ' άπαν το Κράτος και προμήθειαν σχολικών επίπλων και διδακτικών οργάνων» βλ. ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 181, σσ. 1795-1805.

²⁰² Τα Ταμεία Εκπαιδευτικής Πρόνοιας λειτουργούσαν παράλληλα με τα σχολικά ταμεία. Βασικός σκοπός τους ήταν η ανέγερση διδακτηρίων και ο εφοδιασμός των σχολείων με εποπτικά μέσα διδασκαλίας. Ειδικότερα, η ίδρυσή τους γινόταν σε κάθε δήμο ή κοινότητα που ήθελε να αποκτήσει διδακτήρια ευπρεπή, τα οποία να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της υγιεινής και της παιδαγωγικής.

Η Κεντρική Διδακτηριακή Επιτροπή Ηπείρου τοποθέτησε μόνιμο σχολικό μηχανικό στην Τεχνική Υπηρεσία το 1927. Μέχρι τότε τις σχετικές αρμοδιότητες αναλάμβανε ένας ιδιώτης και ένας εμπειροτέχνης. Τα προβλήματα, όμως, που υπήρχαν στη στελέχωση της υπηρεσίας, είχαν ως συνέπεια την αδυναμία της τεχνικής επίβλεψης των έργων. Για τα σχολικά κτήρια της Ηπείρου ήταν υπεύθυνος ένας μόνο μηχανικός, ο οποίος ήταν αδύνατο λόγω του φόρτου εργασίας να ελέγχει και να παρακολουθεί όλα τα εκτελούμενα έργα, ειδικά κατά τη χειμερινή περίοδο²⁰³.

Για τη βελτίωση της διδακτηριακής κατάστασης ο Επιθεωρητής ζητούσε τη στελέχωση της τεχνικής σχολικής υπηρεσίας, διότι όπως υφίστατο στα Ιωάννινα, ήταν αδύνατο να αντεπεξέλθει σε όλες τις προβαλλόμενες απαιτήσεις. Έτσι, πολλές σχολικές εφορείες προέβαιναν σε ανέγερση ή επισκευή διδακτηρίων χωρίς την έγκριση της αρμόδιας υπηρεσίας, καθόσον αυτή ήταν αδύνατο να μεταβαίνει παντού όπου προσκαλούνταν. Το αποτέλεσμα, όμως, τέτοιων πρακτικών ήταν η εκτέλεση εργασιών αμφίβολης ποιότητας, οι οποίες δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν στέρεες και σύμφωνες προς τις απαιτήσεις της υγιεινής και της τέχνης²⁰⁴. Εκτός, όμως, από την οργάνωση και τη στελέχωση των αρμόδιων τεχνικών υπηρεσιών, το βασικό μέτρο που ζητούσαν οι επιθεωρητές στις Εκθέσεις τους από τις προϊστάμενες αρχές ήταν η χορήγηση επαρκών πιστώσεων για την επισκευή των διδακτηρίων.

Το 1930 η ΓΔΗ ανακοινώνει στον Πρόεδρο της Προσφυγικής Ομάδας Ανατολής την απόφασή της να εγκρίνει το σχέδιο πόλεως. Σκοπός ήταν να πάρει τίτλο κυριότητας και το οικοπέδο που θα οικοδομούνταν το σχολείο. Για την εξεύρεση χρημάτων, προκειμένου να χτιστεί το σχολικό κτήριο, συστάθηκε η «Πενταμελής σχολική επιτροπή Αγίου Ιωάννη Μπονίλας», η οποία συγκέντρωσε το

Οι πόροι τους έπρεπε να αντληθούν από προϊόντα ειδικής τοπικής φορολογίας και υποχρεωτικών εράνων, τις εισφορές των κοινοτήτων, των σχολικών ταμείων και των Ιερών Ναών και Μονών, τις κρατικές αρωγές, τα κληροδοτήματα και τις δωρεές, τους εκούσιους εράνους στους κατοίκους της κοινότητας και τις εισφορές σε προσωπική εργασία. Παράλληλα, μπορούσαν να ιδρύονται διδακτηριακές επιτροπές, οι οποίες είχαν αποκλειστικό σκοπό την ανέγερση διδακτηρίων από κληροδοτήματα ή άλλους πόρους. Με την αποπεράτωση, όμως, του έργου οι επιτροπές αυτές διαλύονταν (βλ. Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδευσεως...*, ό.π., σ. 491).

²⁰³ Βλ. Φ. 117 ~ 19, «Εκθεση της Ιεράς Μητρόπολης Ιωαννίνων προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με το διδακτηριακό πρόβλημα στην Ήπειρο», στο *Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου Μουσείου Μπενάκη*, σ. 2 και 6.

²⁰⁴ *Εκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της εκπαιδευτικής περιφερείας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1931-1932*, σ. 32.

χρηματικό ποσό των 39.950 δρχ. Τα χρήματα προέρχονταν από ενοικιάσεις σχολικών κτημάτων (12.500 δρχ.), από τον Ναούμ Μάτση ως εθελοντική προσφορά των κτηνοτρόφων (7.800 δρχ.), από έκτακτη φορολογία σε όσους έβοσκαν ζώα στο «Παρκίο» (4.000 δρχ.), από προσφορές των συγχωριανών (8.500 δρχ.) και από ανώνυμες δωρεές (6.500 δρχ.)²⁰⁵.

Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ηπειρος», ο θεμέλιος λίθος του δημοτικού σχολείου Ανατολής κατατέθηκε τον Φεβρουάριο του 1932. Εκτός από το πλήθος του κόσμου, από τα ονόματα των επισήμων αναφέρεται ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων, ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων Ιωαννίνων Νικ. Παπακόστας, ο Αναγνωστόπουλος, ο Χρ. Δεβέκος, ο Μουσιάδης και ο Λαζαρίδης. Μετά τον αγιασμό εκφώνησαν λόγο ο Μητροπολίτης Σπυρίδων, ο Επιθεωρητής, ο Διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Ανατολής, Γ. Ζάγκλης και ο Λαζαρίδης εκ μέρους της κοινότητας²⁰⁶.

Η έναρξη των εργασιών, όμως, έγινε τον Ιούλιο του 1932, με υποσχέσεις για τη συνδρομή του υπουργείου, αλλά και την προσωπική συμπαράσταση του Γεωργίου Παπανδρέου. Στις 26 Ιουλίου η κοινότητα είχε στην κατοχή της την άδεια και το σχέδιο, το οποίο μετά από δύο ημέρες τίθεται σε εφαρμογή από την Τεχνική Υπηρεσία της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου. Υπεύθυνος εργοδηγός ήταν ο Γεώργιος Νικολάου. Για το σκάψιμο των θεμελίων και τη μεταφορά των υλικών εργαζόνταν 12 συνεργεία χωρισμένα σε τετραμελείς ομάδες. Άμμος μεταφερόταν από την περιοχή «Βρύση», πέτρες από το «Παρκίο» και από τα χωριά Μάρμαρα, Ραψίστα και Αϊ-Γιώργη, ασβέστης από τα χωριά Αυγό και Λοζέτσι²⁰⁷ (παλαιά ονομασία του σημερινού χωριού Ελληνικό).

Η επίσημη τελετή της θεμελίωσης έγινε την 14^η Σεπτεμβρίου 1932, εορτή της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού, παρουσία του Μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα,

²⁰⁵ Το ποσό που συγκεντρώθηκε κατατέθηκε στην Αγροτική Τράπεζα και παραδόθηκε στον Πρόεδρο της Κοινότητας Κωνσταντίνο Εμμανουηλίδη. Η επιτροπή αποτελούνταν από τους Νικόλαο Τροχόπουλο (ταμία), Παναγιώτη Αγατσίδα, Αριστείδα Χριστοφορίδη, Περικλή Χαμπέογλου και Νικόλαο Ιγνατιάδη (βλ. αναδημοσίευση από την εφ. *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* στο *Αρχειό του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σσ. 97-98).

²⁰⁶ Βλ. απόκομμα της εφημερίδας με ημερομηνία 21 Φεβρουαρίου 1932, αριθμός φύλλου 40.121, φάκ. *Ηθικάί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁰⁷ Αναδημοσίευση από την εφ. *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* στο *Αρχειό του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σ. 99.

πολλών επισήμων και πλήθους κόσμου. Από την ομιλία του εκπροσώπου των προσφύγων Σταύρου Καπόγλου πληροφορούμαστε ότι το οικόπεδο είχε παραχωρηθεί από το υπουργείο Γεωργίας, ενώ προσωπικά για το χτίσιμο του σχολείου είχε ενεργήσει και ο υπουργός παιδείας Γεώργιος Παπανδρέου. Πιο συγκεκριμένα, ο υπουργός παιδείας εκτός από το σχέδιο, είχε αποστείλει και το χρηματικό ποσό των 30.000 δρχ. Επίσης, άλλες 25.000 δρχ. είχαν συγκεντρωθεί από προσφορές²⁰⁸.

Η προσωπική εργασία των κατοίκων στην κατασκευή του σχολείου ήταν καθοριστική. Το κοινοτικό συμβούλιο μάλιστα για το σκοπό αυτό χρέωσε στον καθένα από τέσσερα έως πέντε μεροκάματα. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του πληροφορητή Χρήστου Ιωάννου, «κουβαλάγαμαν πέτρα πέτρα από το βουνό από το Παρκιό με τα κάρα, και φτιάξαμαν το σχολείο εδώ. Εσύ είσαι μάστορας εσύ θα φτιάξεις τον τοίχο. Εσύ είσαι με το κάρο εσύ θα φέρεις πέτρα. Εσύ είσαι εργάτης θα βοηθήσεις εκεί τους μαστόρους. Και το σχολείο έγινε με το δάσκαλο το Ζάγκλη, με το μακαρίτη το Γιώργο, αυτός ήτανε δάσκαλος και αυτός έβαλε μπρος... και φτάσαμε το σχολείο, εκεί πάνω. Εγώ κουβάλαγα ένα μήνα πέτρα απ' το βουνό με το κάρο»²⁰⁹.

Το διδακτήριο αποπερατώθηκε το 1935, οπότε και εγγράφηκαν για το επόμενο σχολικό έτος 120 μαθητές²¹⁰. Στην επιθεώρηση της 22^{ης} Νοεμβρίου 1935 ο Επιθεωρητής αναφέρει ότι το νέο διδακτήριο είχε ακόμη αρκετές εσωτερικές ελλείψεις, γι' αυτό και σε συνεδρία στην οποία συμμετείχαν οι δάσκαλοι και τα μέλη της σχολικής εφορείας έγιναν κατάλληλες υποδείξεις και συστάσεις για τη συμπλήρωσή τους²¹¹. Με βάση αυτές τις ελλείψεις, η ΓΔΗ χορήγησε 30.000 δρχ., τις οποίες η σχολική εφορεία αξιοποίησε για την αποπεράτωση των ξυλουργικών έργων, την κατασκευή των τριών υπόστεγων των θυρών και τον ελαιοχρωματισμό των παραθύρων²¹². Για την πραγματοποίηση εργασιών στο σχολείο ο Επιθεωρητής

²⁰⁸ Ο.π., σσ. 100-101.

²⁰⁹ Ελισάβετ Γ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 105.

²¹⁰ Αναδημοσίευση από την εφ. *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* στο *Αρχειό του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σ. 97.

²¹¹ *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936*, σ. 3.

²¹² Βλ. ακριβές αντίγραφο του πρακτικού της Σχολικής Εφορείας (πράξις 8^η) με ημερομηνία 20 Νοεμβρίου 1936 στο *Αρχειό Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

διενεργούσε κάθε φορά μειοδοτική δημοπρασία και έστελνε τα πρακτικά για έγκριση στον σχολικό αρχιτέκτονα²¹³.

Στα τέλη του 1938, πάντως, οι εργασίες δεν είχαν ολοκληρωθεί ακόμη. Υπήρχαν εκκρεμότητες με τα εσωτερικά επιχρίσματα, χρειαζόταν, όμως, κρατική αρωγή, εφόσον από τους κατοίκους είχε εκδηλωθεί συμμετοχή στη δαπάνη της ανέγερσης που υπερέβαινε την οικονομική τους αντοχή. Παρά τις ελλείψεις αυτές, ωστόσο, οι μαθητές στεγάζονταν πλέον σε ένα νεόδμητο ημιανώγειο κτήριο, το οποίο περιελάμβανε 4 αίθουσες διδασκαλίας, φωτεινές και υγιεινές, ένα γραφείο και διαδρόμους αρκετά ευρείς για την άνετη κυκλοφορία των μαθητών²¹⁴.

Μετά από κάθε επιθεώρηση, ο Επιθεωρητής υποδείκνυε στους δασκάλους τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για τη βελτίωση των σχολικών συνθηκών, ανάλογα με τις διαπιστώσεις που έκανε. Η ευθύνη μεταβιβαζόταν στον δάσκαλο, ο οποίος έπρεπε να δείξει την ανάλογη φροντίδα και το ενδιαφέρον για φθορές που προέκυπταν από τη λειτουργία του διδακτηρίου. Τέτοιες επισκευές χρειάζονταν τα πατώματα, οι θύρες, τα παράθυρα, οι υαλοπίνακες, οι στέγες, τα θρανία, οι τοίχοι και τα έπιπλα. Σε αντίθετη περίπτωση οι εκπαιδευτικοί αντιμετώπιζαν την αρνητική αξιολόγηση του Επιθεωρητή από τον οποίο ενίοτε κατηγορούνταν για αμέλεια ή αδιαφορία, ενώ επαινούσαν οι πρωτοβουλίες των φιλότιμων και δραστήριων δασκάλων.

2. Το υλικό του δημοτικού σχολείου

Η κατάσταση των σχολικών επίπλων συνήθως συμβάδιζε με αυτή του διδακτηρίου. Έτσι, όταν το διδακτήριο ήταν παλαιό και είχε προβλήματα, διέθετε ανάλογη επίπλωση. Στη σχολική επίπλωση περιλαμβάνεται πρωτίστως το θρανίο και στη συνέχεια ο μαυροπίνακας και η έδρα του δασκάλου. Αμέσως μετά τα διδακτήρια, τα θρανία αποτελούσαν τη δεύτερη προτεραιότητα του Επιθεωρητή. Η σωστή κατασκευή τους απαιτούσε να λαμβάνονται υπόψη οι όροι της υγιεινής και της

²¹³ Βλ. σχετικά έγγραφα για την κατασκευή επιχρισμάτων τον Μάρτιο του 1940 στο *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, box. 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

²¹⁴ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 119. Το σχολικό ταμείο εξάλλου είχε τακτικά έσοδα περίπου 5-7.000 δρχ., οι οποίες διετίθεντο «μετά φειδούς και περισκέψεως» (ό.π., σ. 121).

παιδαγωγικής²¹⁵. Σε διαφορετική περίπτωση προκαλούνταν σοβαρές βλάβες στην υγεία του μαθητή, όπως σκολίωση, κύρτωση, μυωπία, αναπνευστικές διαταραχές. Επομένως, η κατασκευή και η επιλογή των κατάλληλων θρανίων έπρεπε να ανταποκρίνεται στις σωματικές διαστάσεις του μαθητή, ώστε να προσαρμόζεται το θρανίο στο παιδί και όχι το αντίστροφο²¹⁶.

Η σχολική πραγματικότητα, βέβαια, διέφερε από τις επίσημες νόρμες. Ο Επιθεωρητής σε κάθε σχολείο κατέγραφε σε ποια κατάσταση βρίσκονταν τα σχολικά έπιπλα με χαρακτηρισμούς όπως «οικτρά», «άθλια», «ανεκτά», «άριστα», έκανε παρατηρήσεις για τον επιτυχή χρωματισμό και την καθαριότητά τους, επεσήμαινε πάντα την ανάγκη επισκευής, ανανέωσης και συμπλήρωσης θρανίων και άλλου σχολικού υλικού, όταν ήταν προς όφελος της υγείας των παιδιών. Ένα σχολείο εκείνης της εποχής διέθετε συνήθως μόνο τα «απαραιτήτως αναγκαία» έπιπλα: ένα τραπέζι, το μαυροπίνακα συνήθως με οκρίβαντα, κάποια ερμάρια πιθανόν, ξύλινα ή ψάθινα καθίσματα, σκίμποδες σε ορισμένα σχολεία, μία σιδερένια θερμάστρα και εικόνες αναρτημένες στους τοίχους. Οτιδήποτε παραπάνω αποτελούσε πολυτέλεια.

Τα παλαιά θρανία αποτελούνταν από δύο παράλληλες σανίδες, συνήθως μαύρες, από τις οποίες αυτή που ήταν τοποθετημένη χαμηλότερα χρησίμευε ως κάθισμα των μαθητών, ενώ η ψηλότερη ως γραφείο. Τα βιβλία τοποθετούνταν σε ένα είδος θυρίδας κάτω από την ψηλότερη σανίδα. Τα θρανία αυτά δεν διέθεταν ερεισίνωτο, είχαν συγκεκριμένες διαστάσεις (4 μέτρα μήκος και 0,75 μέτρα ύψος) και κάθονταν οι μαθητές όλων των αναστημάτων²¹⁷.

²¹⁵ Το ζήτημα της βελτίωσης των σχολικών επίπλων αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Στις αρχές του 20ου αιώνα υπήρχαν σχεδόν 200 τύποι σχολικών θρανίων που είχαν κατασκευαστεί σύμφωνα με τις αρχές της υγιεινής. Πιο συγκεκριμένα, έπρεπε να επιτρέπουν την άνετη και χαλαρή στάση ολόκληρου του σώματος, να μην εμποδίζουν την κυκλοφορία του αίματος, την αναπνοή και τα νεύρα, να υποστηρίζουν τη σπονδυλική στήλη και να εξασφαλίζουν τη σωστή απόσταση των ματιών από το γραφείο, ώστε οι μαθητές να εκτελούν εύκολα τις εργασίες τους στην τάξη (βλ. Jaroslav Vaculic, “School Hygiene...”, ό.π., σ. 66).

²¹⁶ Δημ. Στεφάνου, *Σχολική Υγιεινή μετά Στοιχείων Παιδολογίας*, έκδοσις πρώτη, Εκδόσεις Ηλίας Παυλόπουλος, Αθήνα [χ.χ.], σ. 75.

²¹⁷ Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως...*, ό.π., σ. 504.

Το δημοτικό σχολείο στεγάστηκε για μία δεκαετία στα κελιά της εκκλησίας, όπου το εποπτικό υλικό ήταν υποτυπώδες. Το 1930 απέκτησε βιβλιοθήκη²¹⁸, χάρτη και επισκευάστηκαν τα θρανία²¹⁹. Με την πάροδο του χρόνου σταδιακά η κατάσταση βελτιώθηκε: τον Μάιο του 1931 η σχολική επίπλωση περιοριζόταν σε έξι θρανία παλαιού τύπου ανεπαρκή, 2 μαυροπίνακες και 1 ψάθινο κάθισμα. Αντίστοιχα, το εποπτικό υλικό περιελάμβανε έξι γεωγραφικούς χάρτες σε φύλλα, 1 αριθμητήριο, 40 εικόνες φυσιογνωσίας (Φυσικής Ιστορίας), 44 εικόνες Παλαιάς και Καινής Διαθήκης και όργανα²²⁰. Το 1933 προστέθηκαν άλλα δύο θρανία, δύο χάρτες επιπλέον, υδρόγειος σφαίρα και μικρή συλλογή γεωργικών εργαλείων για την καλλιέργεια του σχολικού κήπου²²¹.

Η στέγαση στο νέο διδακτήριο δε σήμαινε αυτόματη αντικατάσταση των παλαιών θρανίων και εξοπλισμό με σύγχρονη επίπλωση. Οι 156 μαθητές του σχολείου εξακολουθούσαν να κάθονται σε παλαιά, ακατάλληλα και ανεπαρκή σχολικά έπιπλα. Την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, βέβαια, όπως άλλωστε και στα περισσότερα σχολεία, στο διδακτήριο της Ανατολής υπήρχαν κορνίζες του βασιλιά και του πρωθυπουργού, καθώς και μία σημαία. Το εποπτικό υλικό ενισχύθηκε με ποικίλες σειρές χαρτών (γεωφυσικών, οικονομικών), σειρές εικόνων με ήρωες της ελληνικής επανάστασης και συλλογές οργάνων Φυσικής Πειραματικής και Χημείας. Σημαντική στον τομέα αυτό ήταν η συμβολή του δασκάλου του σχολείου, Γεωργίου Ζάγκλη, ο οποίος κατασκεύασε ένα μέρος απ' αυτό το υλικό²²².

Μέρος του σχολείου, τέλος, ήταν και η βιβλιοθήκη, με λίγα παιδαγωγικά βιβλία αρχικά²²³, η προμήθεια των οποίων αυξήθηκε «αλματωδώς» με τον ερχομό του Ζάγκλη. Έτσι, το 1933 «εντός καινουργούς, ευπροσώπου ερμαρίου» φυλάσσονταν 40 περίπου βιβλία: 10 παιδαγωγικά, 23 βοηθητικά για τη διδασκαλία και τους

²¹⁸ Ο νόμος 4397, 24 Αυγούστου 1929, «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 309, τ. Α', άρθρο 14, προέβλεπε ότι για την ίδρυση των σχολικών βιβλιοθηκών και τον πλουτισμό τους αναγραφόταν ετήσια πίστωση 200 δρχ. για κάθε σχολείο.

²¹⁹ Αριθ. 8. *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 135.

²²⁰ 9^{ον} *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 55.

²²¹ 11^{ον} *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 7, *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 121.

²²² *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σσ. 120- 121.

²²³ Αριθ. 8. *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 135. Βλ. επίσης 9^{ον} *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 55.

μαθητές, 5 εγκυκλοπαιδικών γνώσεων και 2 Νομοθεσίας»²²⁴. Με την εγκατάσταση στο νέο διδακτήριο η βιβλιοθήκη σταδιακά πλουτίστηκε με 700 περίπου μαθητικά βιβλία, «περί τα 10 τοιαύτα χάριν των διδασκάλων», που χρησιμοποιούνταν επαρκώς από τους μαθητές²²⁵.

3. Ο σχολικός κήπος

*Είναι τόση η υπεροχή του Σχολικού τούτου κήπου εν σχέσει προς πάντας τους λοιπούς ώστε να μη διστάζωμεν να είπωμεν ότι μετά δυσκολίας και μετά πάροδον χρόνου μακρού προβλέπομεν ότι είναι δυνατό να δημιουργηθή άλλος όμοιος... η επίδρασις του Σχολ. κήπου τούτου υπερέβη τα όρια της Ανατολής και είναι γνωστός εις όλα τα χωρία της περιφέρειας*²²⁶.

Το ενδιαφέρον για τη γεωργική εκπαίδευση απασχόλησε τον εκπαιδευτικό και πολιτικό κόσμο από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Εντονότερη, όμως, συζήτηση γι' αυτό το θέμα γίνεται την περίοδο του Μεσοπολέμου από εκπροσώπους του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, αλλά και από πολιτικούς, με προεξάρχοντα τον Α. Παπαναστασίου²²⁷. Η σπουδαιότητα που αποδίδει η ελληνική πολιτεία στον σχολικό κήπο σηματοδοτείται με τον νόμο 3600 του 1928. Σύμφωνα με το άρθρο 1, «*ουδέν κτίριον σχολείου ανεγείρεται άνευ εξασφαλίσεως καταλλήλου και επαρκούς χώρου προς σύστασιν σχολικού κήπου ανεξαρτήτως του γυμναστηρίου και της αυλής*»²²⁸.

Επιπρόσθετα, ο θεσμός των σχολικών κήπων σχετίζεται και με το εκπαιδευτικό πλαίσιο της εποχής. Αναφερόμαστε στις παιδαγωγικές κατευθύνσεις τα μεσοπολεμικά χρόνια και ειδικότερα στις αρχές της δράσης και της αυτενέργειας του μαθητή που προωθούσε το Σχολείο Εργασίας²²⁹. Η διατήρηση του σχολικού κήπου

²²⁴ 11^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933, σ. 7.

²²⁵ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 121.

²²⁶ Απόσπασμα από την Έκθεση της Γεωργικής Υπηρεσίας Ιωαννίνων για τον σχολικό κήπο της Ανατολής με ημερομηνία 18 Ιουλίου 1938, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²²⁷ Παντελής Κυπριανός – Μανώλης Χουμειριανός, «Γεωργική εκπαίδευση και εκσυγχρονισμός του αγροτικού χώρου στην Ελλάδα, 1895-1914», *Ιστορ.*, τχ. 13, 2003, σ. 49.

²²⁸ Νόμος 3600, 11 Ιουλίου 1928, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 7 Οκτωβρίου 1927 Ν.Δ. «περί στοιχειώδους γεωργικής εκπαίδευσως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 121, τ. Α'.

²²⁹ Μεταξύ των υποστηρικτών του Σχολείου Εργασίας συμπεριλαμβάνεται ο Γεράσιμος Σπετσιέρης, Επιθεωρητής των σχολείων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Ιωαννίνων, ο οποίος είχε εκδώσει και σχετικό εγχειρίδιο με τίτλο *Το Σχολείον Εργασίας στην πράξη*, εκδ. Δημητράκου, Αθήναι 1932.

βοηθούσε σαφώς στη βιωματική προσέγγιση της γνώσης, στην έρευνα, την ανακάλυψη και την ενεργό συμμετοχή του μαθητή στην οικοδόμηση της γνώσης. Επιπλέον, ήταν σύμφωνη με το πνεύμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929, η οποία έδινε έμφαση στην επαγγελματική και πρακτική εκπαίδευση, ενώ είχε σκοπό τη διδασκαλία των φυσιογνωστικών μαθημάτων και την απόκτηση από τους μαθητές προκαταρκτικών γνώσεων για την καλλιέργεια της γης. Εάν το σχολείο δεν διέθετε κατάλληλη έκταση, χορηγούνταν δωρεάν από την κοινότητα που λειτουργούσε το σχολείο²³⁰.

Στην Ανατολή, βέβαια, υπήρχε κατάλληλος χώρος, καθώς το σχολείο διέθετε έκταση για σχολικό κήπο, η οποία το 1930 είχε φυτευτεί με δέντρα με τη φροντίδα του Γραφείου Εποικισμού²³¹. Το νέο διδακτήριο διέθετε επαρκή αυλή, δεντροφυτεμένη στο βόρειο τμήμα της και κοντά σε αυτή έκταση περίπου 2,5 στρεμμάτων που είχε μετατραπεί σε σχολικό κήπο, τα προϊόντα του οποίου πωλούνταν προς όφελος του σχολικού ταμείου²³².

Κατά την περίοδο που υπηρετούσε στο σχολείο ο δάσκαλος Γεώργιος Ζάγκλης η ίδρυση του σχολικού κήπου δεν αντιμετωπιζόταν ως θεσμική υποχρέωση, αλλά ως βασικός προσανατολισμός που πρέπει να έχουν οι διδακτικές πρακτικές σε ένα σχολείο. Το έργο του είχε παιδαγωγικά οφέλη στους μαθητές, παράλληλα, όμως, βοήθησε στην προώθηση γεωργικών γνώσεων και μεθόδων στην ευρύτερη περιοχή, καθώς η φήμη του είχε υπερβεί τα όρια της Ανατολής και ήταν γνωστός σε όλα τα χωριά της περιφέρειας. Οι κάτοικοι προσέτρεχαν συχνά σε αυτόν, επειδή αποτελούσε ένα περιβάλλον ευάρεστο και ψυχαγωγικό, αλλά και για να δουν και να διδαχθούν. Ο Ζάγκλης ως άνθρωπος της πράξης, παρόλο που ο ίδιος δεν είχε τύχει γεωργικής μετεκπαίδευσης, είχε κατορθώσει να φτιάξει σχολικό κήπο «αρτιότατον», όμοιος του οποίου δεν λειτουργούσε στην περιφέρεια Ιωαννίνων. Το δημιούρημά του φυσικά ήταν αποτέλεσμα τόσο του ζήλου και του ενθουσιασμού του όσο και των γεωργικών γνώσεων και των ικανοτήτων που αναμφισβήτητα είχε²³³.

²³⁰ Βλ. άρθρο 13 του νόμου 4397 «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσεως»..., *ό.π.*

²³¹ Αριθ. 8. *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 135.

²³² *11^{ον} Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 7.

²³³ Έγγραφο από το Γραφείο της Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων με ημερομηνία 31^η Μαΐου 1937, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη. Σχεδιάγραμμα διαμόρφωσης του σχολικού κήπου του δημοτικού σχολείου Ανατολής υπάρχει στο Αρχείο της Μητρόπολης Ιωαννίνων, το οποίο

Την περίοδο αυτή, πάντως, δινόταν ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη της γεωργίας. Η ΓΔΗ μάλιστα διενήργησε διαγωνισμό των προτύπων κτημάτων και οπωρώνων που είχαν ιδρυθεί το 1930 στα διάφορα χωριά από φιλοπρόόδους γεωργούς και υπό την επίβλεψη της Γεωργικής Υπηρεσίας. Ως αμοιβή προβλεπόταν η χορήγηση βραβείων για ηθική και υλική ικανοποίηση όσων είχαν επιδείξει ζωηρότερο ενδιαφέρον και μεγαλύτερη επιμέλεια στην εκμετάλλευση των προτύπων κτημάτων και των οπωρώνων, αλλά και όσων γενικά παρουσίαζαν αξιόλογη επίδοση κατά την καλλιέργεια των κτημάτων τους. Για τα βραβεία αυτά είχε διατεθεί ανάλογη πίστωση τόσο από το Υπουργείο Γεωργίας όσο και από το Γεωργικό Ταμείο Ιωαννίνων. Προκειμένου να υποκινηθεί ο ζήλος και να αναπτυχθεί η άμιλλα μεταξύ των προοδευτικότερων γεωργών σχετικά με τη μελλοντική επιμελέστερη εκμετάλλευση της ηπειρωτικής γης, ο Γενικός Διοικητής, Γ. Μόδης, παρακαλεί τον Μητροπολίτη Σπυρίδωνα να διαθέσει ανάλογη πίστωση²³⁴. Πράγματι, μετά από λίγες ημέρες ο Μητροπολίτης απαντά στο έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου και γνωστοποιεί στον Γενικό Διοικητή ότι τα Αγαθοεργά Καταστήματα διέθεταν 1.000 δραχμές για τη βράβευση των προοδευτικότερων γεωργών²³⁵.

Έμφαση στην αξία της καλλιέργειας του σχολικού κήπου και του σημαντικού του εξωσχολικού προορισμού στην ύπαιθρο δίνει και το μεταξικό καθεστώς²³⁶. Ο Επιθεωρητής κάνει ιδιαίτερη μνεία στον κήπο, τον οποίο θεωρεί τον τελειότερο της περιφέρειας, πρότυπο στο είδος του, «αληθές δείγμα ανωτέρου γεωργικού πολιτισμού», και τον συγκρίνει με τα καλύτερα αγροκτήματα. Η διαμόρφωσή του είχε γίνει με επιμέλεια και τρόπο επιστημονικό, καθώς ήταν χωρισμένος σε συμμετρικές πρασιές με βάση επιτυχές σχεδιάγραμμα, «με αύλακας γεφυρωμένους διά πλακών εις

ταξινόμησε και κατέγραψε η κ. Μαίρη Ζάγκλη. Βλ. φάκ. *Αρχείο Γραφείου Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου*, υποφάκελος 3.38, Ανατολή Ιωαννίνων (1930-1950).

²³⁴ Αρχείο Μητρόπολης Ιωαννίνων, φάκ. *Διοικητικό, Μητροπολίτες Ιωαννίνων, Σπυρίδων, Μητροπολίτης Ιωαννίνων*, επιστολή του Γενικού Διοικητή Ηπείρου προς τον Μητροπολίτη Σπυρίδωνα με ημερομηνία 6 Οκτωβρίου 1931.

²³⁵ Αρχείο Μητρόπολης Ιωαννίνων, φάκ. *Διοικητικό, Μητροπολίτες Ιωαννίνων, Σπυρίδων, Μητροπολίτης Ιωαννίνων*, επιστολή του Μητροπολίτη Σπυρίδωνα προς την Γενική Διοίκηση Ηπείρου με ημερομηνία 19 Οκτωβρίου 1931.

²³⁶ *Εκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939*, σ. 45.

τα σημεία διασταυρώσεώς των μετά των αναχωμάτων των χρησιμοποιουμένων διά την κυκλοφορίαν»²³⁷.

Η καλλιέργεια των λαχανικών και των οσπρίων αποτελούσαν «ζώσας παρορμήσεις προς τους κατοίκους ίνα επιδοθώσιν προς αναλόγους καλλιεργείας, τα δε εν αυτό τμήματα πειραματικών καλλιεργειών και γραμμικής σποράς διαφόρων ποικιλιών σιτηρών αποτελούν αληθείς σμικρογραφίας πειραματικών αγρών και αποτελεσματικότερον μέσον μεταδόσεως συγχρονισμένων καλλιεργητικών μεθόδων εις μεγάλους και μικρούς». Επιπλέον, οι χιλιάδες των δενδρυλλίων, τα οποία διανεμόνταν στους κατοίκους, αποτελούσαν αξιόλογη συμβολή στην ανάπτυξη της δενδροκομίας στην Ανατολή και στα γειτονικά χωριά²³⁸.

Πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο που έβλεπαν τους σχολικούς κήπους οι αρμόδιες υπηρεσίες αντλούμε από σχετικό έγγραφο του Γραφείου της Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων. Η άρτια εικόνα που παρουσίαζε ο σχολικός κήπος του δημοτικού σχολείου Ανατολής τον καθιστούσε «κέντρον προπαγάνδας και διδασκαλίας, ου μόνον των μαθητών του Σχολείου, αλλά και των γεωργών του χωρίου». Όλες οι εργασίες του κήπου (προετοιμασία, λίπανση, διαίρεση, σπορά, φύτευση, βοτανίσματα, ποτίσματα, περιποίηση πτηνών και κουνελιών) γίνονταν αποκλειστικά από τους μαθητές του σχολείου, με την επίβλεψη και καθοδήγηση του δασκάλου. Οι μαθητές, δηλαδή, δεν ήταν θεατές στην καλλιέργεια του σχολικού κήπου, καθώς ασκούσαν ταυτόχρονα την παρατηρητικότητά τους, μάθαιναν τον τρόπο της καλλιέργειας διαφόρων φυτών²³⁹ και ανέπτυσσαν την αγάπη προς τα ζώα και τα φυτά, τα οποία θεωρούσαν δημιουργήματά τους²⁴⁰.

Επιπλέον, οι αρμόδιοι της Γεωργικής Περιφέρειας εκτιμούσαν ότι ο συγκεκριμένος σχολικός κήπος με την πάροδο του χρόνου θα συμβάλει τα μέγιστα στη γεωργική πρόοδο και ανάπτυξη του χωριού, γιατί βοηθούσε στη διάδοση νέων βελτιωμένων ποικιλιών και νέων προσοδοφόρων καλλιεργειών (ψυχανθή και κτηνοτροφικά φυτά), που δεν ήταν και τόσο γνωστά στους καλλιεργητές. Σε κάθε

²³⁷ Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 119.

²³⁸ Ο.π., σσ. 119-120.

²³⁹ Έγγραφο του Γραφείου της Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων με ημερομηνία 31 Μαΐου 1937, φάκ. Ηθικαί Αμοιβαί, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁴⁰ Δακτυλόγραφη Έκθεση της Γεωργικής Υπηρεσίας Ιωαννίνων για τον σχολικό κήπο της Ανατολής με ημερομηνία 18 Ιουλίου 1938, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη. Βλ. επίσης Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σσ. 119-120.

περίπτωση, λοιπόν, η εργασία του δασκάλου Γ. Ζάγκλη αποτελούσε πρότυπο για τους άλλους δασκάλους. Το ευκαίριο για τη Γεωργική Υπηρεσία ήταν να βρεθούν κι άλλοι μιμητές δάσκαλοι, κυρίως στα πεδινά χωριά, ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες καλλιέργειας και διατροφής του γεωργικού πληθυσμού²⁴¹.

Ο κήπος ήταν άρτιος από κάθε άποψη και είχε σχεδιαστεί με συστηματικό τρόπο, που λάμβανε υπόψη του πολλές παραμέτρους σχετικά με τη λειτουργική του προσέγγιση. Συνολικά αποτελούνταν από οκτώ τμήματα²⁴². Καταρχάς, υπήρχε φυτώριο με πρασιές από διάφορα δέντρα: καρυδιές, βερικοκιές, δαμασκηγιές, βυσσινιές, κερασιές, φουντουκιές, κορομηλιές, καστανιές, ροδακιγιές, συκιές, κυδωνιές, ροδιές, ακόμη και ελιές. Η επιτυχία ενός τέτοιου φυτωρίου απαιτούσε σαφώς τεχνικές γνώσεις που μόνο οι γεωπόνοι κατείχαν. Το τμήμα του σπορείου περιελάμβανε αμυγδαλιά, μηλιά, αχλαδιά, μουριά και τα καλλωπιστικά τριάκανθο, ακακία, πλάτανο, δύο ποικιλίες πεύκου και κυπαρίσσι. Το τρίτο τμήμα ήταν ο βοτανικός κήπος, ο οποίος περιελάμβανε τα εξής φυτά: φακή, βίκος, ρόβη, κάνναβη, κεχρί, λούπινο, λινάρι, αραβόσιτο, σκούπα, σήμομο ή σήσομο, ζαχαροκάλαμο, γλυκάνισο, ρεβίθι, αραχίδα, βαμβάκι, κριθάρι, βρώμη, σίκαλη και τριφύλλι. Πολλά από τα παραπάνω φυτά, όπως το σήσομο, η κάνναβη, το λινάρι, η αραχίδα, τα κτηνοτροφικά τεύτλα, ο βίκος, ήταν άγνωστα ακόμη και στους ενήλικους. Το τέταρτο τμήμα το οποίο καλλιεργούνταν με ιδιαίτερη φροντίδα ήταν η άμπελος. Η επιτυχία εδώ, όμως, ήταν διδακτική και στο σύνολο του χωριού, ιδίως για την καταπολέμηση των ασθενειών. Το πέμπτο τμήμα του σχολικού κήπου ήταν πειραματικός αγρός σιτηρών. Το έκτο τμήμα, ο λαχανόκηπος, περιελάμβανε καλλιεργημένα είδη λαχανικών. Το τμήμα αυτό αποτελούσε άμεση διδασκαλία και συντελούσε στην προαγωγή της λαχανοκομίας του χωριού, καθώς δίδασκε καλλιέργεια άγνωστων λαχανικών και εισήγαγε νέες ποικιλίες. Το έβδομο τμήμα, ο ανθόκηπος, δεν είχε οικονομικό περιεχόμενο, αλλά *«καλλιτεχνικώτατα διηρημένος αποτελεί κάτι το άγνωστον διά το χωρίον»*. Το όγδοο τμήμα περιελάμβανε οικιακά ζώα και πτηνά, (περιστέρια, διάνοι, κουνέλια, χήνες, πάπιες, όρνιθες, μελεαγρίδες), τα οποία επίσης εκτρέφονταν με υποδειγματικό τρόπο. Η εκτροφή μάλιστα γινόταν με επιστημονικό τρόπο σε ορνιθώνες ή κλωβούς που είχαν εφοδιαστεί με τα κατάλληλα εξαρτήματα. Στο σχολικό κήπο υπήρχαν, επίσης, 60 καλλωπιστικά δέντρα και κυψέλη. Δεν έμενε

²⁴¹ Έγγραφο του Γραφείου της Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων (31 Μαΐου 1937)..., *ό.π.*

²⁴² Έκθεση της Γεωργικής Υπηρεσίας Ιωαννίνων με ημερομηνία 18 Ιουλίου 1938, *ό.π.*

κανέννας χώρος ανεκμετάλλευτος. Ακόμη και στους διαδρόμους, αλλά και γύρω από το σχολικό κήπο είχαν φυτευτεί 17 μουριές, 150 τριανταφυλλίες και 200 οπορωφόρα δέντρα. Όλα αυτά φυσικά ήταν πρωτοφανή για το χωριό. Υπήρχε ακόμη και σηροτροφείο. Με μικρή ποσότητα φύλλων από μουριά είχε γίνει μία μικρή, αλλά τελειότατη εκτροφή κουκουλόσπορου σε κλίβανο επώασης του σπόρου, σε συνθήκες κανονικού αερισμού και θερμοκρασίας που ελεγχόταν με θερμόμετρο. Στον κήπο, εκτός από τους δρόμους, τους διαδρόμους και τις πρασιές, είχαν κατασκευαστεί, επίσης, εγγειοβελτιωτικά έργα, 16 συνολικά γεφυράκια και αύλακες αποστράγγισης των όμβριων υδάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο σχολικός κήπος ήταν ξερικός και προβλεπόταν πηγάδι²⁴³ και άρδευση.

Για το έργο του αυτό ο Ζάγκλης γνώρισε πολλούς επαίνους, καθώς επρόκειτο για κήπο «εφάμιλλον του οποίου δεν έχει να επιδείξη η Ήπειρος». Στον κήπο καλλιεργούνταν όλα τα είδη των φυτών συστηματικά και κατά τάξεις²⁴⁴. Το 1937 η Διεύθυνση Γεωργίας της ΓΔΗ εξέφρασε προς τον Ζάγκλη και τους μαθητές του δημοτικού σχολείου Ανατολής την «άκραν... ευαρέσκειαν» για την άρτια λειτουργία του σχολικού κήπου²⁴⁵. Λίγες ημέρες αργότερα ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων Ιωαννίνων, Νικόλαος Παπακόστας, ανακοίνωσε στον Ζάγκλη ότι το Εποπτικό Συμβούλιο με την υπ' αριθμ. 10/29-6-1937 πράξη τον είχε προτείνει για χορήγηση επαίνου και τιμητικής διάκρισης «μετά χιλιοδράχμου γέρατος επί τιμητική διακρίσει μεταξύ των συναδέλφων»²⁴⁶. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους ο Ζάγκλης απέσπασε έπαινο και τιμητική διάκριση με βραβείο 800 δρχ. από το Υπουργείο Παιδείας «διά την εξαιρετικώς ευδόκιμον υπηρεσίαν»²⁴⁷.

²⁴³ Η υδροδότηση ήταν ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα του οικισμού της Ανατολής, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να αναγκάζονται να φτιάχνουν πηγάδια. Οι ανάγκες των κατοίκων καλύπτονταν από μία βρύση που υπήρχε κοντά στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη, από δύο κοινοτικά πηγάδια, αλλά και από το πηγάδι που διέθετε το σχολείο. Δίκτυο ύδρευσης η κοινότητα απέκτησε μόλις τη δεκαετία του 1970 (βλ. Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σσ. 103-104).

²⁴⁴ Απόκομμα δημοσιεύματος στην εφ. *Ηπειρωτικός Αγών* Ιωαννίνων, αριθ. φύλλου 3510, 5 Ιανουαρίου 1939, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁴⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 16-6-1937, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁴⁶ Έγγραφο με ημερομηνία 30 Ιουνίου 1937, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁴⁷ Έγγραφο με ημερομηνία 24 Δεκεμβρίου 1938, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη. Βλ. επίσης στο ίδιο αρχείο και στον ίδιο φάκ. απόκομμα της εφημερίδας *Ηπειρωτικός Αγών*, αριθ.

Θα ακολουθήσουν βραβεύσεις σε ανώτερο επίπεδο. Αναλυτικότερα, τον Δεκέμβριο του 1938 η Ακαδημία Αθηνών βράβευσε τον Ζάγκλη για την ανάπτυξη και τη συντήρηση του σχολικού κήπου²⁴⁸. Επρόκειτο για τα οκτώ βραβεία Εμμανουήλ Μπενάκη, 2.500 δρχ. το καθένα, που προορίζονταν για τους άριστους σχολικούς κήπους στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Θράκη και την Κρήτη. Επίσης, ισάριθμα βραβεία Μπενάκη από 2.000 δρχ. το καθένα δίνονταν για τους επόπτες των βραβευόμενων κήπων διδασκάλους. Έτσι, λοιπόν, στις 29 Δεκεμβρίου 1938, σε πανηγυρική της συνεδρία η Ακαδημία Αθηνών απένειμε «βραβείον 2.500 δρχ. εις το Δημοτικόν Σχολείον Ανατολής της επαρχίας Ιωαννίνων διά τον άριστα κατηρτισμένον και γνωστόν εις όλην την περιφέρειαν σχολικόν του κήπον, ως και βραβείον 2.000 δρχ. εις τον δημιουργήσαντα τον κήπον τούτον διδάσκαλον κ. Γεώργιον Ζάγκλην»²⁴⁹.

Σήμερα, η σχολική αυλή έχει αναδιαμορφωθεί και υπάρχει μόνο το παλαιό πέτρινο σχολείο και ένα τμήμα από την παλαιά αυλή. Ο υπόλοιπος χώρος έχει χρησιμοποιηθεί για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών των κατοίκων της περιοχής και ειδικότερα για τη στέγαση του 2^{ου} Δημοτικού Σχολείου Ανατολής.

4. Το μαθητικό δυναμικό του σχολείου

Το σχολείο λειτουργούσε ως διτάξιο παρόλο που δεν είχε τον προβλεπόμενο αριθμό μαθητών. Σύμφωνα με τον σχετικό πίνακα που είχε αποστείλει η διευθύντρια του σχολείου στον Επιθεωρητή, το σχολικό έτος 1925-1926 το δημοτικό σχολείο της Μπουνίλας είχε μόνο 50 μαθητές, δηλαδή τόσους όσους είχαν και τα μονοτάξια σχολεία. Η διευθύντρια μάλλον είχε υπολογίσει στο σύνολο και τους μαθητές του παρακείμενου προσφυγικού συνοικισμού της Μπάφρας, ο οποίος επίσης στερούνταν διδακτηρίου. Γι' αυτό και η διδασκάλισσα του σχολείου αυτού είχε διαταχθεί από τον Επιθεωρητή της περιφέρειας, Γ. Ξυδιά, να εγκαταστήσει προσωρινά το σχολείο στα δωμάτια του ναού του Αγίου Ιωάννη Μπουνίλας. Έτσι, το σχολικό έτος 1925-1926 στη Μπουνίλα δίδασκαν δύο διδασκάλισσες, η μόνιμη του σχολείου Μπουνίλας και η

φύλλου 3510 της 5^{ης} Ιανουαρίου 1939, όπου διατυπώνονται τα θερμά συγχαρητήρια της εφημερίδας στον «εκλεκτόν εργάτην της Παιδείας» με αφορμή τη βράβεισή του από την Ακαδημία Αθηνών.

²⁴⁸ Έγγραφο της Ακαδημίας Αθηνών με αριθμ. πρωτ. 11550 και ημερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1938, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁴⁹ Έγγραφο της Ακαδημίας Αθηνών με ημερομηνία 29 Δεκεμβρίου 1938, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

αποσπασμένη της Μπάφρας²⁵⁰. Πρόκειται για τις δασκάλες Ουρανία Δεσπότη και Ελένη Παπαζήση²⁵¹.

Το επόμενο, όμως, σχολικό έτος, 1926-1927, ο Επιθεωρητής επειδή δεν προέβλεπε σημαντική αύξηση του αριθμού των μαθητών, πρότεινε τον υποβιβασμό του σχολείου σε μονοτάξιο, καθώς δεν συνέτρεχε εξαιρετικός λόγος να διατηρείται διτάξιο σχολείο με τόσο μικρό αριθμό μαθητών. Στην απόφασή του συνεκτίμησε το γεγονός ότι οι μαθητές μιλούσαν με ευχέρεια την ελληνική γλώσσα²⁵². Το σχολείο προήχθη ξανά σε διτάξιο τον Ιούλιο του 1931. Τα δεδομένα που στήριζαν την παραπάνω απόφαση ήταν ότι ο μέσος όρος των εξετασθέντων μαθητών τα τρία τελευταία χρόνια ήταν 45 (35, 40, 60). Επιπλέον, η κοινότητα χορηγούσε μέχρι την περάτωση του υπό ανέγερση τριτάξιου διδακτηρίου δωμάτιο και τα απαιτούμενα σχολικά έπιπλα²⁵³.

Η σχολική καθημερινότητα των μαθητών ήταν αρκετά δύσκολη. Ειδικά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του σχολείου συνωστίζονταν σε ανεπαρκείς χώρους μαθητές διαφόρων ηλικιών, οι οποίοι πολλές φορές είχαν ηλικία μεγαλύτερη από ό,τι απαιτούσε η τάξη που φοιτούσαν. Οι γονείς με δικά τους έξοδα αγόραζαν όσα χρειάζονταν για το σχολείο: βιβλία, τετράδια, πλάκες²⁵⁴. Το πρόγραμμα μαθημάτων ήταν πολύωρο, καθώς οι μαθητές έπρεπε να βρίσκονται στο σχολείο από τις 8 το πρωί μέχρι τις 12 το μεσημέρι και από τις 3 μέχρι τη δύση του ήλιου²⁵⁵. Το απόγευμα

²⁵⁰ Πράξις 232 στο *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

²⁵¹ *Ο.π.*, πράξις 240.

²⁵² Το συμβούλιο γνωμοδότησε θετικά στην εισήγηση του Επιθεωρητή και αποφάσισε να μετατεθεί η Παπαζήση στην κενή θέση του δημοτικού σχολείου θηλέων Λοζετσίου ως υπεράριθμος (*ό.π.*, πράξις 248 της 28^{ης} Ιουνίου 1927). Στις 24 Σεπτεμβρίου όμως του ίδιου έτους το συμβούλιο απέρριψε αιτήσεις μετάθεσης, μεταξύ των οποίων και της Παπαζήση, διότι δε συνέτρεχαν λόγοι για την πραγματοποίησή τους ή οι θέσεις που ζητούσαν δεν ήταν κενές (*ό.π.*, πράξις 250). Τελικά, η Παπαζήση αποσπάστηκε στο δημοτικό σχολείο Λοζετσίου μέχρι τον υποβιβασμό του σχολείου Ανατολής (*ό.π.*, πράξις 253 της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1927). Βλ., επίσης, Πράξις 257 στο *Β' Βιβλίου Πράξεων Επιθεωρητού 1920-1930*, σσ. 136-137. Για τα έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας σχετικά με τον υποβιβασμό του σχολείου βλ. Πράξις 265 στο ίδιο βιβλίο.

²⁵³ *Ο.π.*, πράξις 14^η της 10^{ης} Ιουλίου 1931.

²⁵⁴ Αναδημοσίευση από την εφ. *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* στο *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, *ό.π.*, σ. 104.

²⁵⁵ Ύστερα από εισήγηση του Επιθεωρητή και έγκριση του Εποπτικού Συμβουλίου με την πράξη 2^α στις 26 Φεβρουαρίου 1935 οι ώρες εργασίας των σχολείων καθορίστηκαν ως εξής: Από 1^{ης} Οκτωβρίου 8.30 π.μ. – 12.30 μ.μ., 3.30 – 5.30 μ.μ., από 15^{ης} Νοεμβρίου 9 π.μ. – 1 μ.μ., 3 – 5 μ.μ., από 1^{ης} Μαρτίου

του Σαββάτου ήταν ελεύθερο από σχολικές υποχρεώσεις, τα παιδιά, όμως, έπρεπε να βοηθήσουν τους γονείς τους στις αγροτικές δουλειές (χωράφια, ζώα)²⁵⁶, που ήταν και ο κύριος τομέας απασχόλησης της πρώτης γενιάς των προσφύγων.

Η πολύωρη απασχόληση των παιδιών στο σχολείο δε σημαίνει εκμάθηση μόνο των γνώσεων που περιέχονται στα μαθήματα του σχολικού προγράμματος. Τα παιδιά αποκτούν ταυτόχρονα μια πρώτη εικόνα για τον κόσμο της εργασίας, μαθαίνοντας την αναγκαιότητα της ακρίβειας στην ώρα και της επιμελούς εκτέλεσης των καθηκόντων που τους αναθέτουν αυτοί που έχουν την εξουσία²⁵⁷.

Μία σημαντική παράμετρος που επηρέαζε τη σχολική ζωή των μαθητών ήταν οι συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης των οικογενειών. Δεδομένου ότι και στην πόλη των Ιωαννίνων η παροχή του ηλεκτροφωτισμού ήταν ατελής και δημιουργούνταν προβλήματα υγείας στον πληθυσμό εξαιτίας της ύδρευσης, συμπεραίνουμε ότι και στις προσφυγικές οικίες η κατάσταση θα ήταν δυσκολότερη. Επιπρόσθετοι επιβαρυντικοί παράγοντες για τους πρόσφυγες ήταν η οικονομική εξάντληση, ο συνωστισμός στις κατοικίες και το ελλιπές διαιτολόγιο. Το πλαίσιο αυτό ευνοούσε τη διάδοση ασθενειών, από τις οποίες η συχνότερη και σοβαρότερη, όπως προκύπτει από τις αρχαιακές πηγές, ήταν η ελονοσία. Έτσι, στην επιθεώρηση της 10^{ης} Ιανουαρίου 1930 πληροφορούμαστε ότι στο δημοτικό σχολείο υπήρχαν πέντε τάξεις και φοιτούσαν 40 μαθητές, κάποιοι από τους οποίους είχαν προσβληθεί από ελώδεις πυρετούς²⁵⁸. Οι επιθεωρητές έδιναν βαρύνουσα σημασία στην υγεία και τη σωματική καθαριότητα των μαθητών και καθοδηγούσαν τους δασκάλους σε περίπτωση που οι

8.30 π.μ. – 12.30 μ.μ., 3.30 – 5.30 μ.μ., από 1^{ης} Απριλίου 8 π.μ. – 12 μ.μ., 3.30 – 5.30 μ.μ., από 1^{ης} Μαΐου μέχρι τέλους σχολικού έτους 7.30 π.μ. – 11.30 μ.μ., 4.30 – 6.30 μ.μ.. Σε ό,τι αφορά στα νηπιαγωγεία η πρωινή έναρξη γινόταν μία ώρα αργότερα από το δημοτικό σχολείο. Για τον καθορισμό των συγκεκριμένων ωρών ο Επιθεωρητής έλαβε υπόψη του την απόσταση των κατοικιών από το σχολείο, τις καιρικές συνθήκες στο νομό Ιωαννίνων τις διάφορες εποχές το έτους και όλες γενικά τις συνθήκες που λειτουργούσαν τα σχολεία της πόλης των Ιωαννίνων και της περιφέρειας γενικά. Επίσης, στην απόφασή του υπολόγισε τη γνώμη των διευθυντών και των δασκάλων των σχολείων, την εγκριτική γνώμη του σχολιάτρου και φυσικά το Προεδρικό Διάταγμα της 18/21 Νοεμβρίου 1929 (βλ. *Στον Βιβλίων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1934-1935*, σσ. 97-98).

²⁵⁶ Αναδημοσίευση από την εφ. *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* στο *Αρχειό του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού...*, ό.π., σ. 104.

²⁵⁷ Anthony Giddens, *Κοινωνιολογία*, Δημήτρης Γ. Τσαούσης (μτφ. και επιμ.), Gutenberg, Αθήνα 2002, σ. 549.

²⁵⁸ Αριθ. 8. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 135.

μαθητές τους ήταν «ολιγώτερον του δέοντος καθαροί»²⁵⁹. Το βασικό, όμως, μέσο αντιμετώπισης της νόσου ήταν η συστηματική χρήση κινίνης στο σχολείο, φάρμακο που φαίνεται ότι ήταν αποτελεσματικό, καθώς τον Μάιο του 1931 είχαν εγγραφεί όλοι οι μαθητές και είχε αποκατασταθεί η «βλαβείσα υγεία τους» από την ελονοσία²⁶⁰.

Ο Επιθεωρητής προσπαθούσε να δώσει λύσεις στα προβλήματα που αντιμετώπιζε το σχολείο και να διευκολύνει τη λειτουργία του. Για παράδειγμα, επειδή η αίθουσα διδασκαλίας του δημοτικού ήταν μικρή, η πρώτη τάξη διέμενε στην αίθουσα του νηπιαγωγείου και διδασκόταν από τη νηπιαγωγό, ενώ η διδασκάλισσα δίδασκε τις άλλες τέσσερις τάξεις. Ταυτόχρονα, όμως, ο Επιθεωρητής δεν ξεχνούσε και τον εποπτικό-ελεγκτικό του ρόλο: αξιολογούσε τον τρόπο διδασκαλίας και τις επιδόσεις των μαθητών σε όλα τα μαθήματα: ανάγνωση, γραφή, γραμματική, γεωγραφία, αριθμητική, χειροτεχνία²⁶¹. Βασικό μέλημά του ήταν η τακτική φοίτηση των μαθητών, η οποία δεν ήταν πάντοτε εφικτή, ειδικά την περίοδο της καπνοφυτείας. Για την αντιμετώπιση της αναπλήρωσης των μαθημάτων στις περιπτώσεις αυτές, αποφάσιζε την παράταση του διδακτικού έτους.

Τέλος, μια άλλη παράμετρος που ο Επιθεωρητής έδινε έμφαση κατά την επιθεώρηση ήταν η γλώσσα ομιλίας των μαθητών, οι οποίοι ήταν «τέκνα τουρκοφώνων και λαζοφώνων οικογενειών», ωστόσο, μιλούσαν «ελευθέρως και φυσικώς την ελληνικήν, αποτέλεσμα κατά μέγιστο μέρος της επιδράσεως του νηπιαγωγείου και του δημοτικού σχολείου»²⁶². Οι περισσότεροι μαθητές είχαν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική, την οποία μιλούσαν στο ποντιακό ιδίωμα, υπήρχαν εντούτοις και αρκετοί τουρκόφωνοι²⁶³.

Η αξιολόγηση των μαθητών από τον Επιθεωρητή εμπεριείχε, επίσης, περιγραφική εκτίμηση χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των μαθητών. Αναφέρουμε ενδεικτικό απόσπασμα από επιθεώρηση του σχολικού έτους 1938-1939:

²⁵⁹ *Ο.π.*, σ. 137. Το σχολείο πάντως είχε καθαρίστρια και κλητήρα που φρόντιζαν για την καθαριότητα του σχολείου (βλ. Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 334).

²⁶⁰ 9^{ον} *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 55.

²⁶¹ Αριθ. 8. *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 137. «Αι Χειροτεχνικάί Εργασίαι χρησιμοποιούνται πλουσίως υπό των μαθητών, ιδία κατά την αναπαράστασιν διδαχθέντων κατά τα άλλα μαθήματα, τα δε προϊόντα των μαρτυρούν επιμελή εκτέλεσιν και καλλιεργημένην δεξιότητα των μαθητών» (*Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 121).

²⁶² 9^{ον} *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 55.

²⁶³ *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σσ. 121-122.

«φύσει ευφυείς δεικνύουν θάρρος και ικανότητα προς αυτενέργειαν, εκφράζονται δε ελευθέρως διατυπώνοντες μετά παρρησίας γνώμας και κρίσεις επί των διδασκομένων... Οποσδήποτε η ικανότης και η αγάπη αυτών προς εργασία είναι χαρακτηριστική»²⁶⁴.

Με την κατασκευή πάντως του νέου διδακτηρίου αυξήθηκε ραγδαία και ο αριθμός των μαθητών μέχρι το 1939. Έτσι, το σχολικό έτος 1932-1933 είχαν εγγραφεί 98 μαθητές, αλλά φοιτούσαν οι 92. Για τους ελάχιστους που παραμελούσαν τη φοίτηση είχαν ληφθεί τα νόμιμα μέτρα²⁶⁵. Το σχολικό έτος 1935-1936 φοιτούσαν 126 μαθητές²⁶⁶, γεγονός που δικαιολογούσε τη νόμιμη απαίτηση του Επιθεωρητή για προαγωγή του σχολείου (άρθρο 3 του νόμου 4397), δεδομένου ότι η κοινότητα Ανατολής χορηγούσε αμισθί την αναγκαία αίθουσα παραδόσεως με τα απαραίτητα σχολικά έπιπλα και όργανα²⁶⁷. Τέλος, το σχολικό έτος 1938-1939 ήταν εγγεγραμμένοι 154 μαθητές σε όλες τις τάξεις, αλλά παρόντες κατά την επιθεώρηση ήταν οι 145.

Στον επόμενο πίνακα φαίνεται η αλματώδης αύξηση του αριθμού των μαθητών την περίοδο 1925 – 1939. Η σταδιακή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, η ανέγερση του νέου διδακτηρίου, αλλά και γενικότερα η κρατική εκπαιδευτική πολιτική, η οποία επιδίωκε την κοινωνική ενσωμάτωση των προσφύγων μέσω του σχολείου, είχαν αναμφισβήτητα την επίδρασή τους στη σχολική φοίτηση.

²⁶⁴ Ο.π., σσ. 121-122.

²⁶⁵ 11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933, σ. 7. Όταν οι μαθητές έλειπαν αδικαιολόγητα από το σχολείο ο Επιθεωρητής αποφάσιζε την επιβολή προστίμου στους γονείς. Έτσι, λοιπόν, στις 15 Απριλίου 1931 επιβλήθηκε πρόστιμο 25 δραχμών σε 7 γονείς για άτακτη φοίτηση των τέκνων τους τον Φεβρουάριο του 1931 και σε άλλους 8 για τον ίδιο λόγο τον μήνα Μάρτιο. Η επιβολή των ποινών από τον αρμόδιο Επιθεωρητή ήταν συνέπεια της μηνυτήριας αναφορά του διευθυντή του σχολείου, όπως προέβλεπε η σχετική νομοθεσία (βλ. 3^{ον} Βιβλίο Πράξεων Επιθεωρητού έτους 1931, σσ. 24-27). Για την επιβολή ανάλογων προστίμων στη Νεοκαισάρεια και στην Ανατολή, αλλά και την απαλλαγή των γονέων εξαιτίας της άθλιας οικονομικής κατάστασής τους βλ. στο ίδιο σσ. 55-56, 58-62. Οι αποφάσεις του Επιθεωρητή λαμβάνονταν με βάση τη σχετική νομοθεσία, δηλαδή τον νόμο 4397 (άρθρα 6-8) «Περί υποχρεωτικής φοιτήσεως των μαθητών» και τον νόμο 4755 «Περί τελών χαρτοσήμου».

²⁶⁶ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936, σ. 3.

²⁶⁷ Στον Βιβλίο Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1934-1935, πράξις 9^η της 16^{ης} Ιουλίου 1935. Στην εισήγησή του ο Επιθεωρητής ανέφερε ότι το διτάξιο δημοτικό σχολείο Ανατολής Ιωαννίνων τα τρία τελευταία έτη είχε κατά μέσο όρο 104 εξετασθέντες μαθητές.

Σχολικό έτος	Μαθητές
1925-1926	32
1926-1927	32
1928-1929	35
1929-1930	40
1930-1931	60
1932-1933	92
1935-1936	126
1938-1939	145

Πίνακας 1:Το μαθητικό δυναμικό του δημοτικού σχολείου Ανατολής (1925-1939)

5. Η δράση και η προσφορά του δασκάλου Γεωργίου Ζάγκλη (1907-1997)

Οι δάσκαλοι που υπηρέτησαν στο σχολείο μέχρι το 1940 ήταν η Ουρανία Δεσπότη²⁶⁸, η Ελένη Παπαζήση, ο Γεώργιος Ζάγκλης και η Ιοκάστη Μαϊδάτση²⁶⁹.

²⁶⁸ Από τις διαθέσιμες πηγές προκύπτει ότι η Δεσπότη δίδασκε στο δημοτικό σχολείο Ανατολής τουλάχιστον μέχρι το σχολικό έτος 1938-1939. Καταγόταν από τα Ιωάννινα, ήταν πτυχιούχος Αρσακείου Αθηνών έτους 1922 και δίδασκε στο κατώτερο τμήμα (βλ. *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 124).

²⁶⁹ Η Μαϊδάτση υπηρέτουσε στο σχολείο από το 1934, οπότε το δημοτικό σχολείο Ανατολής προήχθη από μονοτάξιο σε διτάξιο (Διάταγμα, 1 Νοεμβρίου 1934, «Περί ιδρύσεως και προαγωγής δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 377, τ. Α'). Η οργανική θέση που δημιουργήθηκε καλύφθηκε με το διορισμό της Ιοκάστης Μαϊδάτση, η οποία υπηρέτουσε στο σχολείο και το σχολικό έτος 1935-1936 (βλ. *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936*, σ. 3). (Αναλυτικά για τον τρόπο και τα κριτήρια με τον τρόπο που το Εποπτικό Συμβούλιο έκανε τους διορισμούς βλ. *Στον Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1934-1935*, σ. 50). Η Ιοκάστη Μαϊδάτση το σχολικό έτος 1931-1932 είχε τοποθετηθεί ως παιδαγωγός στον Παιδικό Σταθμό Ιωαννίνων και προσέφερε τις υπηρεσίες της ως βοηθός της νηπιαγωγού. Ο Επιθεωρητής επισημαίνει την ικανότητα και εργατικότητα της και θεωρεί καλό να της χορηγηθεί θέση διδασκάλισσας σε δημοτικό σχολείο. Το ίδρυμα ανήκε στο Υπουργείο Πρόνοιας και συντηρούνταν με κρατικές δαπάνες. Διοικούνταν από τριμελή επιτροπή που αποτελούνταν από τον Γενικό Επιθεωρητή των Σχολείων, τον Νομίατρο, έναν υπάλληλο του Υπουργείου Πρόνοιας και τεσσάρων κυριών που διορίζονταν από τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1931, εκτός από τα νήπια, περιελάμβανε και μαθητές των δύο κατώτερων τάξεων του δημοτικού σχολείου ηλικίας μέχρι 10 ετών. Έκτοτε όμως, χάριν οικονομίας, περιόρισε τον αριθμό των παιδιών και κατήργησε τη θέση της διδασκάλισσας. Η εγγραφή των παιδιών γινόταν ύστερα από αίτηση και πιστοποιητικό του Δημάρχου

Όλοι είχαν σημαντικό ρόλο στη μόρφωση των προσφυγόπουλων, αυτός, όμως, που ξεχώρισε για την προσφορά του στο σχολείο και στην κοινότητα ήταν ο Γεώργιος Ζάγκλης. Το χρονικό διάστημα που υπηρέτησε στο σχολείο από όλους τους επιθεωρητές καταγράφεται η προσπάθειά του να βελτιώσει τις συνθήκες λειτουργίας του. Σε μια εποχή που οι επιθεωρητές ήταν ιδιαίτερα αυστηροί με τους δασκάλους, για τον Ζάγκλη οι κρίσεις ήταν τις περισσότερες φορές θετικές.

Ο Γεώργιος Ζάγκλης καταγόταν από τους Καλαρύτες Ιωαννίνων, γεννήθηκε το 1907 και απεβίωσε το 1997 στα Ιωάννινα. Σπούδασε στο τριτάξιο Διδασκαλείο Ιωαννίνων, απ' όπου αποφοίτησε το 1927²⁷⁰. Πριν διοριστεί ως μόνιμος δημοδιδάσκαλος, με βαθμό ακολούθου, στο δημοτικό σχολείο Ανατολής είχε σχεδόν διετή διδασκαλική υπηρεσία από τη θητεία του στην κοινότητα Μεσόπυργου Άρτας²⁷¹ και στον Γοργόμυλο Πρέβεζας²⁷². Στο μονοτάξιο δημοτικό σχολείο Ανατολής διορίστηκε στις 5 Φεβρουαρίου 1931²⁷³ και έμεινε για δεκαπέντε χρόνια. Διηύθυνε το σχολείο και παράλληλα δίδασκε τις μεγαλύτερες τάξεις. Μετατέθηκε από εκεί στις 25 Ιουλίου 1946 στο μονοτάξιο δημοτικό σχολείο Αγίων Αποστόλων Μετσόβου της εκπαιδευτικής περιφέρειας Ζαγορίου - Μετσόβου²⁷⁴. Οι αιτίες της απομάκρυνσής του από το σχολείο της Ανατολής ήταν οι εναντίον του κατηγορίες για κομμουνιστική προπαγάνδα στο χωριό²⁷⁵. Παρά την αναγνώριση που είχε εισπράξει

για την απορία της οικογένειας και των εκτός της οικίας εργαζόμενων μητέρων τους (βλ. 10^{ον} Εκθέσεις επιθεωρήσεως Δημοτ. Σχολείων Ιωαννίνων 1931-1932, σσ. 48-50).

²⁷⁰ Βλ. στο παράρτημα το απολυτήριο του τριτάξιου Διδασκαλείου Ιωαννίνων. Για τη λειτουργία, τον τρόπο εισαγωγής και τα μαθήματα των σπουδαστών στα τριτάξια Διδασκαλεία βλ. Σήφης Μπουζάκης, Χρήστος Τζήκας, *Η Κατάρτιση των Δασκάλων – Διδασκαλισμών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τόμ. Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 52-54.

²⁷¹ Έγγραφο με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1927 και 31 Ιανουαρίου 1929 στο προσωπικό αρχείο του Γ. Ζάγκλη.

²⁷² Έγγραφο με ημερομηνία Μαρτίου 1930 και 30 Ιουνίου 1930 στο προσωπικό αρχείο του Γ. Ζάγκλη.

²⁷³ Έγγραφο υπ' αριθμ. 309/5-2-1931 του Επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Ιωαννίνων στο προσωπικό αρχείο του Γ. Ζάγκλη. Βλ. επίσης πράξις 3^η της 5^{ης} Φεβρουαρίου 1931 στο 3^{ον} Βιβλίο Πράξεων Επιθεωρητού έτους 1931, σ. 10.

²⁷⁴ Πιστοποιητικό Υπηρεσιακών Μεταβολών, σ. 2, έγγραφο του Επιθεωρητή στοιχειώδους εκπαίδευσως Ιωαννίνων με αριθ. πρωτ. 143 και ημερομηνία 16/8/1946 από το προσωπικό αρχείο του Γ. Ζάγκλη.

²⁷⁵ Ακριβές αντίγραφο αποσπάσματος της υπ' αριθμ. 3/20-6-1945 πράξης του ΕΣΣΕ Ν. Ιωαννίνων, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη. Η κομμουνιστική ιδεολογία θεωρούνταν νομικά αδίκημα από το 1929 με την ψήφιση από την κυβέρνηση Βενιζέλου του νόμου 4229 «Περί των μέτρων ασφαλείας του

από τους κατοίκους της κοινότητας, η ανταμοιβή της πολιτείας σίγουρα δεν ήταν η κατάλληλη για έναν άνθρωπο με πλούσιο και παράλληλα καινοτόμο εκπαιδευτικό έργο στο σχολείο της κοινότητας.

Καταρχάς, είχε αποφασιστική συμβολή στην ανέγερση του δημοτικού σχολείου, καθώς υπήρξε «*στυλοβάτης του όλου έργου, μα προπάντων των κατοίκων*»²⁷⁶. Η πρότασή του να καταγραφούν οι τεχνίτες που θα αναλάμβαναν τις οικοδομικές εργασίες ανέγερσης του σχολείου έγινε ομόφωνα αποδεκτή από το κοινοτικό συμβούλιο και παραδόθηκε στη συνέχεια στο Γενικό Διοικητή Ηπείρου. Εκτός από την εθελοντική προσωπική εργασία των κατοίκων, βρέθηκαν 20 κτίστες, 4 σοβατσήδες, 7 μαραγκοί, 60 κάρα δίτροχα και 2 τετράτροχα²⁷⁷. Χάρη στις ενέργειες του Ζάγκλη το δημοτικό σχολείο της Ανατολής, το οποίο στεγαζόταν στα κελιά της εκκλησίας, απέκτησε επιβλητικό οικοδόμημα με ελάχιστες δαπάνες²⁷⁸.

Από τα πρώτα χρόνια της παρουσίας του Ζάγκλη στο σχολείο Ανατολής το Εποπτικό Συμβούλιο τον επαινούσε για την προσπάθεια και τους κόπους τους οποίους είχε καταβάλει για την ανέγερση του τριτάξιου διδακτηρίου²⁷⁹. Στις 6 Ιουλίου 1934 ο Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων, Ν. Παπακώστας, ανακοίνωσε στον Ζάγκλη ότι το Εποπτικό Συμβούλιο στη συνεδρία της 29^{ης} Ιουνίου 1934 τον επήνεσε «*διά την καλήν εν τω Σχολείω εργασίαν και την κατ' εξακολούθησιν άοκνον προσπάθειαν υπέρ της περατωθείσης τοιχοποιίας του ανεγειρομένου Τριταξίου Διδακτηρίου Ανατολής*»²⁸⁰.

κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», γνωστού ως ιδιώνυμο (ειδικά για τη δίωξη των εκπαιδευτικών, βλ. άρθρο 6, παράγραφος 1 στο ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 245, 25 Ιουλίου 1929, τ. Α'). Ο Ζάγκλης έλαβε μέρος στην εθνική αντίσταση και βασανίστηκε από τους Ιταλούς. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου φυλακίστηκε στο Μεσολόγγι, ενώ το χρονικό διάστημα 1946-1951 βρέθηκε εκτός εκπαιδευτικής υπηρεσίας και εξορίστηκε στην Ικαρία και τη Μακρόνησο.

²⁷⁶ Αναδημοσίευση από την εφ. *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* στο Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού..., ό.π., σ. 99.

²⁷⁷ Ο.π., σ. 98.

²⁷⁸ Απόκομμα δημοσιεύματος στην εφημερίδα *Ηπειρωτικός Αγών* Ιωαννίνων, αριθμός φύλλου 3510 της 5^{ης} Ιανουαρίου 1939, φάκ. *Ηθικά Αμοιβάι*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁷⁹ Έγγραφο με ημερομηνία 4-7-1933, φάκ. *Ηθικά Αμοιβάι*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁸⁰ Έγγραφο με ημερομηνία 6 Ιουλίου 1934 φάκ. *Ηθικά Αμοιβάι*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

Η αναγνώριση και η ευγνωμοσύνη, όμως, θα έρθει και από τους τελικούς αποδέκτες των εργασιών του, τους μαθητές²⁸¹ και τους γονείς τους. Στις 20 Ιανουαρίου 1935 με ευχαριστήριο που απέστειλαν στην εφημερίδα «Ηπειρος» εκφράζουν τις άπειρες ευχαριστίες τους προς τον διδάσκαλο Γεώργιο Ζάγκλη, «τον άοκνον, αεικίνητον και δραστήριον τούτον μοχλόν της Σχολικής Εφορείας Ανατολής διότι: 1^{ov}) Διά των ενεργειών του κατώρθωσεν ώστε να αποπερατωθή η τοιχοποιία και η στέγη του τριταξίου διδακτηρίου...παρ' όλας τας αντιδράσεις τας οποίας συνήντησεν. 2^{ov}) Εμερίμνησεν και επλουτίσθη το σχολείον δι' επίπλων, εικόνων, χαρτών, κτλ. 3^{ov}) Εμερίμνησεν διά την αγοράν βιβλίων εις άπόρους μαθητάς. 4^{ov}) Εφρόντισεν ν' αυξηθούν οι πόροι του σχολικού ταμείου διά λαχειοφόρων αγορών, χειροτεχνικών έργων αυτών τούτων και 5^{ov}) Διά των εν γένει προσπαθειών του φροντίζει διά την μόρφωσιν των μαθητών του»²⁸².

Την επόμενη ημέρα, 21 Ιανουαρίου 1935, μία άλλη εφημερίδα, ο «Ηπειρωτικός Αγών», σε κριτικό της σημείωμα για τη συνέχιση των εργασιών στο δημοτικό σχολείο Ανατολής, υπογραμμίζει «την εν γένει δράση του Διευθυντού του εν λόγω Σχολείου κ. Γεωργίου Ζάγκλη. Διότι εις τας ευγενείς και αόκνους αυτού προσπαθείας οφείλεται η ανέγερσις του σχολείου»²⁸³.

Οι επιθεωρητές στις Εκθέσεις τους εξαιρούν τον Ζάγκλη, γιατί από την πρώτη στιγμή της τοποθέτησής του στο δημοτικό σχολείο Ανατολής βελτίωσε σημαντικά τις συνθήκες. Υπογραμμίζουν ιδιαίτερα τη μεθοδικότητα και τη συστηματικότητα της διδασκαλίας του, τη διδακτική και διοικητική του ικανότητα, τη φιλοπονία και την κοινωνική του δράση²⁸⁴. Το 1940 μαζί με τους μαθητές του σχολείου, αλλά και με προσωπική εργασία των κατοίκων ο Ζάγκλης δημιούργησε δεντροστοιχία μπροστά από το χωριό στη δημόσια οδό Ιωαννίνων-Πρεβέζης. Για το λόγο αυτό επαινείται

²⁸¹ Η ανάμνηση της μορφής του δασκάλου αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στα λόγια του μαθητή του Χρήστου Θεοδωρίδη: «...είχαμε έναν δάσκαλο που ήταν άλλος δάσκαλος, δεν υπήρχε τέτοιος δάσκαλος.... Γεώργιος Ζάγκλης.... Ήτανε πολύ δάσκαλος, τι να σου πω, άλλο πράγμα... ήτανε καλός» (απόσπασμα από απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη στο Ελισάβετ Γ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 106).

²⁸² Απόκομμα δημοσιεύματος στην εφ. *Ηπειρος*, αριθ. φύλλου 2443, 20 Ιανουαρίου 1935, φάκ. *Ηθικάί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁸³ Απόκομμα δημοσιεύματος στην εφ. *Ηπειρωτικός Αγών* Ιωαννίνων, αριθ. φύλλου 2444 21 Ιανουαρίου 1935, φάκ. *Ηθικάί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁸⁴ *Εκθέσεις επιθεωρήσεως 1930-1931, Εκπ. Περιφ. Ιωαννίνων*, σσ. 56-57.

εγγράφως από τη ΓΔΗ τόσο ο ίδιος όσο και οι μαθητές και όλοι όσοι συνετέλεσαν στο έργο²⁸⁵.

Επίκεντρο των εργασιών που γίνονταν στο σχολείο από τον Ζάγκλη ήταν ο μαθητής. Με τις ενέργειές του συνέβαλε στην αύξηση του μαθητικού δυναμικού, επέβαλε την υποχρεωτική φοίτηση, συνετέλεσε στην ομιλία της ελληνικής, καλλιέργησε τον σχολικό κήπο, ενέπνευσε την αγάπη για τη γη στους μαθητές του και φρόντισε για την επαρκή επίπλωση του σχολείου²⁸⁶. Σε δύσκολες οικονομικές συνθήκες εργάστηκε με όραμα και διαδραμάτισε αναμφισβήτητο ρόλο στον εκσυγχρονισμό του σχολείου. Φρόντιζε να πλουτιστεί το σχολείο με εικόνες, ποικίλες σειρές χαρτών, συλλογές οργάνων Φυσικής Πειραματικής και χημικών στοιχείων, ενώ πολλά από τα εποπτικά μέσα εφηύρε και κατασκεύασε ο ίδιος²⁸⁷. Μεριμνήσε ακόμη για την αύξηση των πόρων του σχολικού ταμείου, για την αγορά βιβλίων σε άπορους μαθητές και για τη δημιουργία αξιόλογης μαθητικής βιβλιοθήκης.

Η φήμη που απέκτησε το σχολείο της Ανατολής χάρη στον Ζάγκλη δεν είναι άσχετη με τη διοργάνωση παιδαγωγικής συγκέντρωσης στους χώρους του στις 3 Δεκεμβρίου 1938. Στη συγκέντρωση συμμετείχε ο Γενικός Επιθεωρητής της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, οι δάσκαλοι της πόλης των Ιωαννίνων, αλλά και των γειτονικών χωριών. Οι συγκεντρωθέντες παρακολούθησαν την προμεσημβρινή λειτουργία του σχολείου και συζήτησαν για θέματα σχετικά με την οργάνωση της εργασίας και της ζωής στο σχολείο, καθώς και για τη διδασκαλία των μαθημάτων. Αναπτύχθηκε, επίσης, στους δασκάλους η απαίτηση «*όπως η ζωή του λαού μας με τας πλουσίας λαογραφικάς, Θρησκευτικάς, Εθνικάς, Οικονομικάς κ.λ. εκδηλώσεις της αποτελεί την βάση της εργασίας του σχολείου, όπως παρά τοις μαθηταίς καλλιεργήται το πνεύμα της πειθαρχημένης ελευθερίας και της σκοπίμου ενεργητικότητας*»²⁸⁸. Τα τοπικά συνέδρια βέβαια ήταν συνήθη τακτική των επιθεωρητών αυτή την εποχή,

²⁸⁵ Έγγραφο με ημερομηνία 24 Απριλίου 1940, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη.

²⁸⁶ *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως 1932-1933, Εκπ. Περιφ. Ιωαννίνων*, σσ. 8-9.

²⁸⁷ Απόκομμα δημοσιεύματος στην εφ. *Ηπειρωτικός Αγών* Ιωαννίνων, αριθ. φύλλου 3510, 5 Ιανουαρίου 1939, φάκ. *Ηθικαί Αμοιβαί*, προσωπικό αρχείο Γ. Ζάγκλη και *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σσ. 121-122. Ανάλογη, επίσης, ήταν και η δράση του Ζάγκλη στα άλλα σχολεία που υπηρέτησε: Πέραμα, Δρίσκοι, Γαρδίκι, 3^ο και 4^ο Δημοτικά Σχολεία Ιωαννίνων.

²⁸⁸ *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 47 και *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σσ. 123-125.

καθώς με αυτά επιδίωκαν τον επαρκή «διαφωτισμό» των δασκάλων στις νέες κατευθύνσεις του κράτους και σε ζητήματα που αφορούσαν το «νέο σχολείο».

6. Το Νηπιαγωγείο Ανατολής

Με βάση τον νόμο 4397 του 1929 στόχος ήταν η επέκταση του θεσμού των νηπιαγωγείων, ώστε η ίδρυσή τους να αποτελέσει μέτρο πρόληψης του αναλφαβητισμού. Η άποψη αυτή υιοθετούνταν από τους προοδευτικούς, αντίθετα με τους συντηρητικούς, οι οποίοι συνέδεαν τα νηπιαγωγεία με την κάλυψη των αναγκών των ξενοφώνων²⁸⁹. Βασική προκαταρκτική διαπίστωση για το θεσμό της προσχολικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα αποτελεί το γεγονός ότι νηπιαγωγεία ιδρύονταν στις ελληνικές κοινότητες του εξωελληνικού χώρου (Κωνσταντινούπολη, Θράκη, Μακεδονία, Μικρά Ασία, Ρουμανία, Αίγυπτος, Κρήτη). Πρωτεύων στόχος, πέρα από την εκπαιδευτική – παιδαγωγική τους λειτουργία, ήταν η κάλυψη εθνικών αναγκών και κυρίως η γλωσσική καλλιέργεια και η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας σε περιοχές όπου ο πληθυσμός ήταν μικτός²⁹⁰ ή ελάχιστα φιλικός προς το ελληνικό στοιχείο²⁹¹.

Την εποπτεία των νηπιαγωγείων είχαν οι επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων, οι οποίοι διενεργούσαν και τις επιθεωρήσεις, μολονότι δεν είχαν συνάφεια με την προσχολική εκπαίδευση²⁹². Οι Εκθέσεις που αφορούν τα νηπιαγωγεία έχουν

²⁸⁹ Ευαγγελία Καλεράντε, «Προσέγγιση του θέματος του αναλφαβητισμού από την κυβέρνηση Βενιζέλου και από τη δικτατορία Μεταξά», στο *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 274. «Σκοπός των νηπιαγωγείων είναι η δ' απλών και τερπνών παιδιών, ασχολιών και ασκήσεων υποβοήθησις της σωματικής και πνευματικής εξέλιξως των νηπίων και η διά του τρόπου τούτου προπαρασκευή αυτών διά το δημοτικών σχολείων... Νηπιαγωγεία ιδρύονται... όπου είναι δυνατόν να συγκεντρωθούν είκοσι τουλάχιστον νήπια, κατά προτίμησιν εν οίς συνοικισμοίς παρίσταται ανάγκη γλωσσικής προπαιδείας των νηπίων διά το δημοτικών σχολείων» (βλ. άρθρο 2 του νόμου 4397 «Περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως»..., *ό.π.*, σ. 2679).

²⁹⁰ Χαράλαμπος Χαρίτος, *Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο...*, *ό.π.*, σ. 87.

²⁹¹ *Ο.π.*, σ. 156. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι από τα 7 Διδασκαλεία Νηπιαγωγών που λειτουργούσαν αυτή την εποχή τα 5 βρίσκονταν στην Ήπειρο και τη Μακεδονία (βλ. Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (ΚΕΕ), (εποπτεία: Αλέξης Δημαράς, επιμέλεια: Κώστας Καρακαλάκης), *Τα Εκπαιδευτικά Συνέδρια του 1930, II Συνέδριον Διευθυντών και Υποδιευθυντών Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως και των Νηπιαγωγών*, Αθήνα 2004, σ. 406).

²⁹² Βλ. Γαλήνη Ρεκαλίδου, Ευθυμία Πεντέρη, «Η αξιολόγηση των νηπιαγωγών: «Το ήθος είναι καλή, συνετή, ηθική και σοβαρά...». Ερμηνεία έργων και λόγων του παρελθόντος μέσα από σύγχρονες

την ίδια δομή με αυτές που αναφέρονται στη δημοτική εκπαίδευση και θίγουν παρόμοια προβλήματα. Οι επιθεωρητές πάντως δεν προχωρούσαν εύκολα στη σύσταση σχολείων προσχολικής αγωγής την περίοδο αυτή, καθώς συμμορφώνονταν σε εγκύκλιο του υπουργείου, σύμφωνα με την οποία υποδεικνυόταν η κατάργηση των νηπιαγωγείων στις ελληνόφωνες κοινότητες και η ίδρυσή τους στις ξενόφωνες²⁹³.

Στην Ανατολή το νηπιαγωγείο άρχισε να λειτουργεί παράλληλα με την ίδρυση του δημοτικού σχολείου. Το Εποπτικό Συμβούλιο με την πράξη 229 της 5^{ης} Οκτωβρίου 1925 αποφάσισε την μετακίνηση της Βασιλικής Κέεση από το νηπιαγωγείο Παλαιοχωρίου Συρράκου και την τοποθέτησε στο αρτισύστατο μονοτάξιο μεικτό νηπιαγωγείο του προσφυγικού συνοικισμού Μπουνίλας²⁹⁴. Το σχολικό έτος 1926-1927 φοιτούσαν 20 νήπια²⁹⁵, τα οποία στεγάζονταν στο άθλιο

θεωρήσεις και διαμόρφωση προτάσεων για τη σημερινή πραγματικότητα», *Επιστημονικό Βήμα*, τ. 12, Ιανουάριος 2010, σ. 17. Για τα κριτήρια με τα οποία αξιολογούσαν οι επιθεωρητές στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα βλ. Κατερίνα Σαραφίδου, Κωνσταντίνος Μαργαριτόπουλος, «Εκθέσεις ‘‘Υπηρεσιακής Ικανότητας’’ των Νηπιαγωγών Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Δράμας (1920-1960)», *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, τχ. 15, Σεπτέμβριος 2009, σσ. 166-179.

²⁹³ Πρόκειται για την υπ’ αριθμ. 1956 υπουργική εγκύκλιο της 2 Φεβρουαρίου 1915 (βλ. 19^ο πρακτικό στο *Αον Βιβλίων Πρακτικών Εποπτικού Συμβουλίου Ιωαννίνων 1914- 1922*, ό.π., σ. 56).

²⁹⁴ Με την ίδια πράξη, εκτός από τη Βασιλική Κέεση στο νηπιαγωγείο, μετατέθηκε, επίσης, στο δημοτικό σχολείο από το Λοζέτσι η Ουρανία Δεσπότου. Σύμφωνα με τον Επιθεωρητή και οι δύο είχαν εξαιρετικούς λόγους να μετατεθούν, επειδή ήταν φτωχές και ορφανές. Κατάγονταν από τα Ιωάννινα και διατηρούσαν το μισθό τους για τις οικογένειές τους, από τις οποίες είχαν απομακρυνθεί, καθώς υπηρετούσαν σε χωριά αρκετά απομακρυσμένα (βλ. *Βιβλίων Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*). Η Βασιλική Κέεση καταγόταν από τα Ιωάννινα και είχε λάβει το πτυχίο της από το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Καλλιθέας το 1917 (βλ. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 137). Σύζυγος του Γεωργίου Ζάγκλη με τον οποίο συνεργάστηκε για τη γενική πρόοδο του σχολείου, υπηρέτησε στο νηπιαγωγείο Ανατολής όλη την περίοδο που εξετάζει η παρούσα έρευνα. Απέκτησε την εκτίμηση και την αγάπη των κατοίκων «ασκούσα εν τίνι μέτρω και επ’ αυτών την εκπολιτιστικήν επίδρασίν της», αν και ο Επιθεωρητής επιθυμούσε περισσότερη εξωσχολική δράση (*Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 450).

²⁹⁵ Πράξις 248 της 28^{ης} Ιουνίου 1927 στο *Βιβλίων Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931*. Βλ. και Πράξις 257 στο *Β’ Βιβλίων Πράξεων Επιθεωρητού 1920-1930*, σσ. 136-137. Το σχολικό έτος 1929-1930 είχαν εγγραφεί 34 νήπια και φοιτούσαν τα 32 σε ένα τμήμα, το σχολικό έτος 1930-1931 είχαν εγγραφεί 50 νήπια και ήταν χωρισμένα σε δύο τμήματα, το 1932-1933 είχαν εγγραφεί 44 νήπια, το σχολικό έτος 1935-1936 φοιτούσαν 53 νήπια και το 1938-1939 φοιτούσαν 50 νήπια (βλ. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ.

διδασκαστήριο του δημοτικού²⁹⁶. Με την κατασκευή του νεόδμητου διδασκαστηρίου μία αίθουσα, ευρύχωρη, φωτεινή και υγιεινή διατέθηκε για τις ανάγκες του νηπιαγωγείου²⁹⁷.

Στις αρχές της δεκαετίας του 30 το υλικό του νηπιαγωγείου ήταν εντελώς ανεπαρκές: 4 θρανία παλαιού τύπου ακατάλληλα, 15 εικόνες Φυσικής Ιστορίας, ένας μαυροπίνακας, ένα τραπέζι και ένα ψάθινο κάθισμα²⁹⁸. Αλλά και μετά από μία περίπου δεκαετία, στην επιθεώρηση του 1939, παρόλο που το νηπιαγωγείο είχε στεγαστεί στο καινούριο διδασκαστήριο, η επίπλωσή του ήταν ακόμη «ατελεστάτη» και περιελάμβανε 18 ακατάλληλα έδρανα, κακότεχνα τραπέζια, 1 αμμοδόχο και 1 μαυροπίνακα. Εποπτικά μέσα για τις ασκήσεις δεν υπήρχαν και χρησιμοποιούνταν απλά αντικείμενα και εικόνες από το δημοτικό σχολείο, ενώ αξιοποιούνταν τα φυτά του κήπου και της αυλής. Ακόμα και για τις χειροτεχνικές εργασίες που εκτελούσαν τα νήπια, τα υλικά παρέχονταν από το ταμείο του δημοτικού σχολείου, δεδομένου ότι το ταμείο του νηπιαγωγείου δεν είχε καθόλου έσοδα²⁹⁹.

Στον λόγο των επιθεωρητών, όπως αυτός αποτυπώνεται στις Εκθέσεις επιθεώρησης των νηπιαγωγείων, έχει ξεχωριστή βαρύτητα η γλωσσική αφομοίωση των νηπίων. Σε κάθε Έκθεση που συντάσσουν επισημαίνουν το επίπεδο της γλωσσικής κατάστασης των προσφύγων. Η γενική αίσθηση που υπάρχει πάντως είναι ότι ο εξελληνισμός των νηπίων είχε επιτευχθεί, καθώς τα περισσότερα καταλάβαιναν καλά και μιλούσαν με αρκετή ευχέρεια την ελληνική ακόμη και καθ' οδόν³⁰⁰. Στις προσπάθειες του σχολείου να διαμορφώσει το γλωσσικό κώδικα των παιδιών συνέβαλαν φυσικά οι οικογένειες, οι οποίες τα πρώτα χρόνια μιλούσαν περισσότερο την τουρκική, αλλά σταδιακά τα ελληνικά κυριάρχησαν στα περισσότερα σπίτια³⁰¹.

135, 1930-1931, σ. 25, 1932-1933, σ. 22, 1935-1936, σ. 3, 1938-1939, σ. 450). Όταν τα νήπια ήταν χωρισμένα σε δύο τμήματα κατά την ώρα της διδασκαλίας του ενός, το άλλο τμήμα απασχολούνταν με σιωπηρές εργασίες, (9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 25).

²⁹⁶ 9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 25.

²⁹⁷ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 449.

²⁹⁸ 9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 25.

²⁹⁹ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σσ. 449-450.

³⁰⁰ 11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933, σ. 22.

³⁰¹ Βλ. συγκριτικά το Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 135 και το Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεώρησης Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 450.

Παράλληλα, στις Εκθέσεις γίνονται αναφορές στις μεθοδεύσεις των επιθεωρητών, ώστε να ομιλείται η ελληνική. Η νηπιαγωγός, στο πλαίσιο των καθηκόντων της που αφορούσαν στην εξωσχολική της δράση, παροτρύνεται να συναναστρέφεται με τους γονείς και να τους συστήνει να μιλούν ελληνικά στην οικογένεια, με σκοπό να επηρεαστεί και η γλωσσική συμπεριφορά των παιδιών, τα οποία βέβαια εκτός της οικίας έκαναν σε μεγάλο βαθμό χρήση της³⁰². Αλλά και εντός του νηπιαγωγείου ο Επιθεωρητής συνιστούσε στη νηπιαγωγό να δημιουργεί με κάθε τρόπο ευχάριστες προσδοκίες και να τα προσελκύει στο νηπιαγωγείο, να καταβάλλει κάθε προσπάθεια για την κανονικότητα της φοίτησής τους, να τα οδηγεί σε συχνούς αλλά όχι μακρινούς διδακτικούς περιπάτους, όπου θα διδάσκει από το βιβλίο της φύσης³⁰³.

Τέλος, η νηπιαγωγός επιφορτιζόταν συχνά με πρόσθετα διδακτικά καθήκοντα. Αποτελούσε συνήθη τακτική την εποχή αυτή να διδάσκουν οι νηπιαγωγοί στις δύο κατώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου, ακόμα και σε όλες, όμως, όταν ασθενούσε ο δάσκαλος. Ειδικά το νηπιαγωγείο Ανατολής τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του, λόγω ανεπάρκειας των διδακτηρίων και του πλήθους των μαθητών, η πρώτη τάξη διέμενε στην αίθουσα του νηπιαγωγείου και διδασκόταν από τη νηπιαγωγό³⁰⁴. Επίσης, το σχολικό έτος 1930-1931 και πιο συγκεκριμένα μέχρι τις 5 Φεβρουαρίου 1931, εξαιτίας της έλλειψης διδασκάλου, η νηπιαγωγός εκτός από τα νήπια δίδασκε και στις τέσσερις κατώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου³⁰⁵.

Το δημοτικό σχολείο, το οποίο στέγαζε και το νηπιαγωγείο, αργότερα και το Δημαρχείο, υπήρξε το πρώτο δημόσιο κτήριο της κοινότητας και σήμερα αποτελεί σημαντικό στοιχείο μνήμης, αλλά και σύμβολο ταυτότητας των προσφύγων. Αποτελεί σημείο αναφοράς της περιοχής, ενώ τα τελευταία χρόνια ο χώρος

³⁰² 11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933, σ. 23.

³⁰³ Το μεγαλύτερο πρόβλημα με την άτακτη φοίτηση παρουσιαζόταν κατά την περίοδο της καπνοκαλλιέργειας. Έτσι, λοιπόν, κατά την επιθεώρηση της 15^{ης} Απριλίου 1931 στο νηπιαγωγείο ήταν παρόντα μόνο 21 νήπια από τα 50. «Τα πλείστα απουσιάζουσιν εις τους αγρούς μετά των γονέων των ασχολουμένων ήδη εις την καπνοφυτεϊάν, άλλα δε ανεπιτήρητα παραμείναντα περιφέρονται εις τας οδούς του χωρίου» (9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 25).

³⁰⁴ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 137, 11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933, σ. 9.

³⁰⁵ 9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 25.

χρησιμοποιείται για την πραγματοποίηση εκδηλώσεων σχετικών με τη μνήμη της κοινότητας. Σήμερα στην περιοχή της Ανατολής λειτουργούν δύο νηπιαγωγεία, τρία δημοτικά σχολεία, ένα γυμνάσιο και ένα λύκειο. Φαίνεται, όμως, ότι υπάρχει επιτακτική η ανάγκη κατασκευής και τέταρτου δημοτικού σχολείου, καθώς υπάρχει στεγαστικό πρόβλημα, το οποίο έχει συνέπειες στην παιδαγωγική λειτουργία των υφιστάμενων σχολείων, όπου συνωστίζεται μεγάλος αριθμός μαθητών.

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Πρόκειται περί προσφυγικού συνοικισμού, ούτινος οι κάτοικοι καταγόμενοι από την Καισάρειαν, αγνοούσιν τελείως την Ελληνικήν. Μικροί και μεγάλοι ομιλούσιν την Τουρκικήν, ελάχιστοι δε γνωρίζουσι Ελληνικάς τινάς λέξεις. Αλλά και η προφορά των είναι τοιαύτη ώστε μετά δυσκολίας προφέρουσι τας ελληνικάς λέξεις αίτινες προσφέρονται προς εκμάθησιν... Παρίσταται όμως ανάγκη και ιδρύσεως νηπιαγωγείου διότι εις την οικογένειαν μόνον η Τουρκική ακούεται. Επίσης ενδείκνυται και η ίδρυσις νυχτερινής σχολής διά τους ενήλικας³⁰⁶.

1. Το διδακτήριο του δημοτικού σχολείου

Η πρώτη αναφορά για την ίδρυση δημοτικού σχολείου στη Νεοκαισάρεια καταγράφεται στη συνεδρίαση του Εποπτικού Συμβουλίου της 12^{ης} Νοεμβρίου 1926. Στη συνεδρίαση αυτή το συμβούλιο γνωμοδότησε να ιδρυθεί μονοτάξιο μεικτό δημοτικό σχολείο στον προσφυγικό συνοικισμό της Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων «*υπό τον απαράβατον όρον τότε μόνο να διορισθή διδάσκαλος εις αυτό, όταν ο συνοικισμός εξεύρη και ίδια δαπάνη διαρρυθμίση, εξοπλίση και προετοιμάση κατάλληλον οίκημα προς εγκατάστασιν του ιδρυθησομένου σχολείου εν αυτώ και διά κατοικίαν του διδασκάλου*». Είχε προηγηθεί σχετική εισήγηση του Επιθεωρητή, ο οποίος ανακοίνωσε στο συμβούλιο ότι μετά από συνεννόηση με το Εποικιστικό Γραφείο Ιωαννίνων είχε επισκεφτεί τον προσφυγικό συνοικισμό της Νεοκαισάρειας, προκειμένου να εξετάσει από κοντά εάν είναι δυνατόν να ιδρυθεί εκεί δημοτικό σχολείο, το οποίο είχε απόλυτη ανάγκη «*ο τουρκόφωνος ούτος συνοικισμός*». Ο Επιθεωρητής συναντήθηκε με τον πρόεδρο της κοινότητας και κάποιους από τους πρόσφυγες και τους παρακάλεσε να τον βοηθήσουν στην εξεύρεση κατάλληλου οικήματος για την εγκατάσταση του σχολείου και του δασκάλου. Ο πρόεδρος και οι παρόντες πρόσφυγες υποσχέθηκαν στον Επιθεωρητή ότι θα έρχονταν σε επαφή με το

³⁰⁶ Απόσπασμα από την πρώτη επιθεώρηση στο νεοσύστατο δημοτικό σχολείο Νεοκαισάρειας στις 4 Δεκεμβρίου 1929 στο 8ο Βιβλίο *Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 99.

Γραφείο του Εποικισμού για να τους παραχωρήσει ένα από τα οικήματα, το οποίο στη συνέχεια θα διαρρυθμιζόταν και θα προετοιμαζόταν για την εγκατάσταση του σχολείου και του δασκάλου με δαπάνες του συνοικισμού³⁰⁷.

Ωστόσο, οι προσπάθειες ίδρυσης σχολείου δεν είχαν γρήγορα αποτελέσματα και έτσι το αίτημα ανέγερσής του επανέρχεται. Στη συνεδρίαση της 19^{ης} Απριλίου 1927 ο Επιθεωρητής ανακοινώνει στο Εποπτικό Συμβούλιο ότι στον προσφυγικό συνοικισμό Νεοκαισάρειας υπήρχαν 35 μαθητές που είχαν τη νόμιμη ηλικία φοίτησης. Επίσης το Γραφείο Εποικισμού διαβεβαίωνε ότι το διδακτήριο είχε ήδη ετοιμαστεί και τα απαραίτητα σχολικά είδη θα παρασχεθούν «εν καιρώ». Με βάση τις διαβεβαιώσεις αυτές ο Επιθεωρητής πρότεινε και το Εποπτικό Συμβούλιο γνωμοδότησε για την ίδρυση μονοτάξιου μεικτού δημοτικού σχολείου στο συνοικισμό της Νεοκαισάρειας³⁰⁸.

Τελικά, το δημοτικό σχολείο Νεοκαισάρειας άρχισε να λειτουργεί από το 1929 και η πρώτη επιθεώρηση έγινε στις 4 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους³⁰⁹. Σε μία έκταση περίπου δύο στρεμμάτων, στο κέντρο της πλατείας του οικισμού, το πρώτο διδακτήριο στεγάστηκε σε οίκημα το οποίο είχε κτιστεί προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως διπλοκατοικία³¹⁰ για τη στέγαση των προσφυγικών οικογενειών το 1925. Μετά τη στέγαση, όμως, των οικογενειών περίσσεψε μία κατοικία και δεδομένου ότι δεν υπήρχε διδακτήριο, το κτήριο χρησιμοποιήθηκε ως σχολείο³¹¹. Το διδακτήριο της Νεοκαισάρειας, όπως συνέβη και με τα άλλα προσφυγικά σχολεία των Ιωαννίνων, δεν εντάχθηκε στο ευρύ πρόγραμμα κατασκευής σχολικών κτηρίων σε

³⁰⁷ Πράξις 238 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*, σσ. 66-67.

³⁰⁸ Πράξις 246 της 19^{ης} Απριλίου 1927 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

³⁰⁹ Αριθ. 8. *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 100.

³¹⁰ Η διπλοκατοικία διέθετε τέσσερα δωμάτια και παραχωρούνταν σε οικογένειες που είχαν πάνω από πέντε μέλη. Όταν υπήρχε ανάγκη όμως δινόταν και σε δύο οικογένειες (βλ. Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 98 και 156).

³¹¹ *Κτηματολόγιον και Βιβλίο Υλικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας*, σ. 1 και έγγραφο με τίτλο «Κατάστασις διδακτηρίων σχολείου-Κτίριον δεύτερον (νηπ/γωγείον)», φάκ. *Τοπογραφικόν διάγραμμα οικοπέδου-νέου διδακτηρίου*. Το οίκημα του σχολείου ήταν δωρεά του Εποικισμού Ιωαννίνων (βλ. τον αύξοντα αριθμό 1 στο *Βιβλίο Περιουσίας Δημοτ. Σχολείου Νεοκαισάρειας*, σ. 1). Το 1954 άρχισαν οι εργασίες για την ανέγερση νέου διδακτηρίου το οποίο αποπερατώθηκε το 1967. Το παλαιό σχολείο χρησιμοποιήθηκε ως διδακτήριο του νηπιαγωγείου (βλ. φάκ. *Διδακτηριακών Στοιχείων- Περιουσίας του σχολείου*).

όλη τη χώρα που υλοποίησε ο υπουργός παιδείας Γεώργιος Παπανδρέου στην τελευταία περίοδο διακυβέρνησης του Βενιζέλου. Τα καινούρια σχολικά κτήρια χτίστηκαν κυρίως στην Αθήνα όπου υπήρχε και μεγαλύτερη ανάγκη.

Το διδακτήριο που χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει τις ανάγκες του σχολείου ήταν ισόγειο, εντελώς ανεπαρκές και ακατάλληλο, είχε κατασκευαστεί χωρίς σχέδιο και χωρίς προσανατολισμό³¹², δεν ανταποκρινόταν σε κανέναν παιδαγωγικό όρο, ούτε στις στοιχειώδεις απαιτήσεις της σχολικής υγιεινής³¹³. «*Συνήθης προσφυγικός οικίσκος*»³¹⁴, όπως τον χαρακτηρίζουν οι επιθεωρητές, ο οποίος περιελάμβανε τρία δωμάτια: μία αίθουσα διδασκαλίας, ένα γραφείο και ένα διάδρομο. Η αίθουσα διδασκαλίας ήταν ένα στενόχωρο διαμέρισμα (23 τ.μ.), που κάλυπτε το μισό περίπου από το διαθέσιμο χώρο του διδακτηρίου. Σε ένα τέτοιο χώρο με ανεπαρκή αερισμό και φωτισμό, συνωστίζονταν οι μαθητές, ο αριθμός των οποίων συνεχώς αυξανόταν. Τα άλλα δύο μικρότερα δωμάτια χρησιμοποιούνταν ως κατοικία της διδασκάλισσας³¹⁵. Κοντά στο διδακτήριο υπήρχε επίσης σχολικός κήπος ξερικός, περίπου 1,5 στρέμμα³¹⁶, περιφραγμένος με σύρμα³¹⁷ και χωρισμένος σε συμμετρικά

³¹² Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1949-1950, σ. 105. Λεπτομερή στοιχεία για τις ακριβείς διαστάσεις της αίθουσας διδασκαλίας και γενικότερα για την αρχιτεκτονική του κτηρίου βλ. έγγραφο με τίτλο «Κατάσταση διδακτηρίων σχολείου-Κτίριον δεύτερον (νηπ/γωγειόν)», φάκ. *Τοπογραφικόν διάγραμμα οικοπέδου-νέου διδακτηρίου*.

³¹³ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το σχολείο απέκτησε ένα τριθέσιο αποχωρητήριο το 1947, το οποίο κατασκευάστηκε από την Αμερικανική Αποστολή (βλ. έγγραφο με τίτλο «Κατάσταση διδακτηρίων...», ό.π., φάκ. *Τοπογραφικόν διάγραμμα οικοπέδου-νέου διδακτηρίου*).

³¹⁴ Αριθ. 8. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 101.

³¹⁵ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 196. Την εποχή αυτή δεν υπήρχε τακτική συγκοινωνία με την πόλη των Ιωαννίνων, οι μετακινήσεις ήταν δύσκολες και τα οικονομικά περιορισμένα, οπότε αναγκαστικά ο δάσκαλος έμενε στο χωριό (βλ. και Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 386).

³¹⁶ *Κτηματολόγιον και Βιβλίον Υλικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας*, σ. 1.

³¹⁷ Βλ. το 10^ο πρακτικό της 8^{ης} Φεβρουαρίου 1930, οπότε η σχολική επιτροπή ενέκρινε το ποσό των 75 δραχμών για την επιδιόρθωση του συρματοπλέγματος του σχολικού κήπου στο Βιβλίου Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935], σ. 12.

τιμήματα, όπου καλλιεργούνταν άνθη, λαχανικά και ποικιλίες σιτηρών, τα οποία απέφεραν έσοδα στο σχολείο, καθώς πωλούνταν υπέρ του σχολικού ταμείου³¹⁸.

Το σχολείο, όμως, κάλυπτε και άλλες ανάγκες. Ειδικότερα, χρησίμευε ως χώρος συνεδριάσεων των μελών του κοινοτικού συμβουλίου³¹⁹, αλλά και ως εκκλησία για την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων των κατοίκων³²⁰. Οι πρόσφυγες της Νεοκαισάρειας από όταν εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο συγκεκριμένο μέρος δεν μπόρεσαν να κατασκευάσουν για διάφορους λόγους μία εκκλησία. Για τον εκκλησιασμό τους χρησιμοποιούσαν το σχολείο, παρά τις συνεχείς διαμαρτυρίες της δασκάλας ότι η χρήση αυτή προκαλούσε φθορές στο κτήριο και στα έπιπλά του. Ο πρόεδρος της σχολικής εφορείας προσπαθούσε να εξισορροπήσει την κατάσταση με την επιβολή κάποιων όρων στην εκκλησιαστική επιτροπή κάθε φορά που παραχωρούνταν το σχολείο. Αναλυτικά, απαιτούσε: 1) το κτήριο να χρησιμοποιείται ως εκκλησία μόνο κατά τις επίσημες εορτές, όταν το σχολείο δηλαδή δε λειτουργούσε, 2) μετά την τέλεση της λειτουργίας η εκκλησιαστική επιτροπή να λαμβάνει την ευθύνη, ώστε το κτήριο να παραδίδεται την μεθεπόμενη καθαρό και χωρίς καμιά βλάβη³²¹.

Η κακή κατάσταση του διδακτηρίου³²² δεν άφηνε αδιάφορη τη σχολική επιτροπή, η οποία έκανε ενέργειες, προκειμένου να εξοικονομηθεί η χρηματική αρωγή του κράτους³²³ για την ανέγερση νέου διδακτηρίου που να πληροί τους όρους

³¹⁸ Βλ. ενδεικτικά *11^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 101, *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 17 και *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 196.

³¹⁹ Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 154.

³²⁰ *Βιβλίου πράξεων Σχολικής Εφορείας Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (13 Δεκεμβρίου 1935-22 Νοεμβρίου 1943)*, πράξις 10^η της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1936.

³²¹ *Βιβλίου Πράξεων Σχολικής Εφορείας...1935-1943*, ό.π., πράξις 16^η της 22^{ης} Δεκεμβρίου 1936.

³²² Βλ. Έκθεση της 12-3-1930 στο *9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 10.

³²³ Βλ. εισήγηση του προέδρου της Σχολικής Επιτροπής Νεοκαισάρειας, Αθανασίου Τουρμούσογλου, προς τον Επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων για εξοικονόμηση χρηματικής αρωγής εκ μέρους του κράτους, ώστε να ανεγερθεί σχολείο. Ο πρόεδρος επισημαίνει την έλλειψη επαρκών πόρων του σχολικού ταμείου, ώστε να επιχειρήσει μόνο του την πραγματοποίηση της ανέγερσης, αλλά και την αδυναμία της κοινότητας, η οποία δεν μπορούσε να προσφέρει ποσό μεγαλύτερο των 1000 δραχμών. Για τους λόγους αυτούς ο πρόεδρος έκρινε δίκαιο και αναγκαίοτατο, να υποβάλει η σχολική επιτροπή αίτηση προς το υπουργείο παιδείας, με την οποία θα ζητείται το ποσό των 5000 δρχ. για την ανέγερση νέου διδακτηρίου του σχολείου. Το σχολικό ταμείο διέθετε το ποσό των 3000 δρχ. περίπου από το

της υγιεινής και της σχολικής αρχιτεκτονικής. Όμως ούτε το σχολικό ταμείο ούτε η κοινότητα διέθεταν επαρκείς πόρους για να επιχειρηθεί η πραγματοποίηση της ανέγερσης. Αιτία φυσικά η δυσμενής οικονομική συγκυρία, τη στιγμή μάλιστα που η κοινότητα έπρεπε να καλύψει στοιχειώδεις ανάγκες των προσφύγων. Από το 1936, πάντως, είχε αρχίσει η συγκέντρωση των απαραίτητων υλικών οικοδομής, είχε επιβληθεί υποχρεωτικός έρανος και προσωπική εργασία στους κατοίκους³²⁴. Ακόμη η κοινότητα παραχωρούσε δωρεάν κατάλληλο γήπεδο 4-5 στρεμμάτων για την ανέγερση νέου διτάξιου σχολείου, το οποίο θα στέγαζε και το νηπιαγωγείο³²⁵.

Στο τέλος, όμως, του ίδιου έτους (1936) η σχολική εφορεία επανήλθε με το ίδιο θέμα και ζητούσε την έγκριση του Επιθεωρητή για την επιβολή υποχρεωτικού εράνου και προσωπικής εργασίας στους κατοίκους. Τα δεδομένα σχετικά με το διδακτήριο ήταν όπως περιγράφηκαν παραπάνω, απλώς οι μαθητές ήταν πλέον 54. Τώρα, ωστόσο, ο πρόεδρος ήταν σαφέστερος. Ζητούσε να επιβληθεί στους κατοίκους της κοινότητας προσωπική εργασία, δηλαδή όσοι είχαν ηλικία 22-55 ετών να εργαστούν 10 ημέρες δωρεάν μαζί με τα υποζύγια τους ως οχήματα για την εκσκαφή θεμελίων, τη μεταφορά λίθων, άμμου, ασβέστης, κεράμων, ξυλείας και την απόρριψη εκσκαμμένων χωμάτων. Όσοι από τους υπόχρεους σε προσωπική εργασία επιθυμούσαν να εξαγοράσουν την υποχρέωσή τους, έπρεπε να πληρώνουν 50 δρχ. ημερησίως. Επιπρόσθετα, καθένας θα προσέφερε και χρηματικό ποσό ανάλογο με την οικονομική του αντοχή, δηλαδή κατά μέσο όρο 20 χιλιάδες δραχμές εντός δύο ετών και σε δύο δόσεις. Τέλος, ο πρόεδρος υπενθύμιζε ότι η κοινότητα παραχωρούσε δωρεάν κατάλληλο γήπεδο για την ανέγερση του σχολείου³²⁶.

Τον Ιανουάριο του 1937 υπήρχε στο ταμείο της Εθνικής Τράπεζας μικρό χρηματικό ποσό από κρατική αρωγή για την ανέγερση του διδακτηρίου. Δεδομένου ότι το σχολικό ταμείο διέθετε το ποσό από το ετήσιο εισόδημα της ακίνητης περιουσίας, η Σχολική Εφορεία έκανε ενέργειες και για τη συγκέντρωση υλικών και

ετήσιο εισόδημα της ακίνητης περιουσίας (*Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (13 Δεκεμβρίου 1935-22 Νοεμβρίου 1943)*, πράξις 10^η της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1936).

³²⁴ Για την επιβολή της υποχρεωτικής εργασίας και του εράνου βλ. τις διατάξεις του Νομοθετικού Διατάγματος, 29 Νοεμβρίου 1926, «Περί του τρόπου της επιβολής εράνων και υποχρεωτικής εργασίας διά την ανέγερσιν κλπ. διδακτηρίων εν ταις Ν. Χώραις», αριθ. φύλλου 420, τ. Α'.

³²⁵ *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 17.

³²⁶ *Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*, ό.π., πράξις 16^η της 22^{ης} Δεκεμβρίου 1936.

τον ίδιο μήνα προκήρυξε μειοδοτική δημοπρασία για την εξαγωγή πέτρας³²⁷. Υποχρεωτικός έρανος τελικά δεν επιβλήθηκε, επειδή οι κάτοικοι είχαν υποσχεθεί ότι καθένας κατά την πληρωμή από την πώληση των καπνών θα κατέβαλε 1, 50 δραχμές κατά οκά υπέρ του σχολικού ταμείου. Ωστόσο, καμία είσπραξη δεν πραγματοποιήθηκε μετά την πώληση των καπνών, επειδή τα καπνά είχαν πωληθεί τμηματικά και έτσι επήλθε αταξία στις πληρωμές. Επιπλέον, οι κάτοικοι δεν μπορούσαν να καταβάλλουν ό,τι τους αναλογούσε λόγω της μεγάλης οικονομικής δυσχέρειας. Επειδή, λοιπόν, δεν υπήρχαν πόροι ούτε προσωπική εργασία είχε επιβληθεί, οι συνθήκες δεν επέτρεπαν την ανέγερση νέου διδακτηρίου. Οι ελπίδες τότε εναποτέθηκαν στη χορηγία μακροπρόθεσμου δανείου, 150.000 δρχ, από την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας³²⁸.

Ωστόσο, την άνοιξη του 1939, παρόλο που από τους κατοίκους καταβάλλονταν προσπάθειες, οι εργασίες για το διδακτήριο βρίσκονταν ακόμη σε αρχικό στάδιο³²⁹. Σε έκτακτη συνεδρία την 29^η Ιανουαρίου 1940 τέθηκαν εκ νέου τα ίδια ζητήματα και τα ίδια προβλήματα για τη λύση τους. Ήταν ξεκάθαρο ότι η ανέγερση δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί, επειδή δεν υπήρχαν χρήματα από καμία πηγή. Προκειμένου να βρεθεί λύση στη θεραπεία της οικτρής διδακτηριακής κατάστασης της κοινότητας, η Σχολική Εφορεία προσέφυγε στον Πρόεδρο του *Ταμείου Ανταλλαξιμών και Κοινοφελών Περιουσιών* Αγίας Φιλοθέης στην Αθήνα³³⁰.

Σημαντική βοήθεια στη λειτουργία του σχολείου, αλλά και στις προσπάθειες ανέγερσης νέου διδακτηρίου προσέφερε η αξιοποίηση των εσόδων της σχολικής περιουσίας. Με την οριστική διανομή του αγροκτήματος Νεοκαισάρειας το 1934 καταχωρήθηκε στην ακίνητη περιουσία του σχολείου ένα λιβάδι, «χορτολείβαδο», στη θέση «Καλλιόπη» έκτασης 19 ½ στρεμμάτων και ένας αγρός στη θέση «Σκαφίδα - Παλαιοχώρι» 7 ½ στρεμμάτων³³¹. Ο Γεωργικός Σχολικός κλήρος των 7 ½

³²⁷ *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*, ό.π., πράξις 18^η της 24^{ης} Ιανουαρίου 1937.

³²⁸ *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*, ό.π., πράξις Α^η της 13 Φεβρουαρίου 1938.

³²⁹ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 196.

³³⁰ *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*, πράξις 2^α της 29^{ης} Ιανουαρίου 1940.

³³¹ *Κτηματολόγιον και Βιβλίων Υλικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας*, σ. 1. Βλ. επίσης τους αύξοντες αριθμούς 2 και 3 στο *Βιβλίων Περιουσίας Δημοτ. Σχολείου Νεοκαισάρειας*, σ. 1.

στρεμμάτων ήταν καλλιεργήσιμη έκταση και τα 19 ½ στρέμματα ήταν βοσκήσιμη. Τα δύο μαζί απέφεραν ετήσιο έσοδο πάνω από 5.000 δρχ και νοικιάστηκαν για πρώτη φορά τον Οκτώβρη του 1934. Το πλεόνασμα από το ανωτέρω ετήσιο έσοδο, ενισχυμένο με μικρή εισφορά της κοινότητας³³², διαφυλασσόταν για την ανέγερση του διδακτηρίου³³³. Υπήρχε ο όρος τα μισθώματα από αυτά να καταβάλλονται στο σχολικό ταμείο³³⁴. Στις επιθεωρήσεις ο Επιθεωρητής έκανε υποδείξεις για κάποιες επισκευές στο διδακτήριο, καθώς και κατάλληλη εκμετάλλευση της ακίνητης περιουσίας του σχολείου³³⁵.

Οι προσπάθειες των κατοίκων για την ανέγερση νέου σχολικού κτηρίου θα γίνουν πράξη μετά τον πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, στον ίδιο χώρο που βρισκόταν το παλαιό σχολείο, το 1946 άρχισε να κατασκευάζεται καινούριο διδακτήριο τύπου μονοταξίου με προσωπική εργασία και εισφορές των κατοίκων. Το κτήριο αυτό περατώθηκε το 1950 και χρησιμοποιούνταν ως διδακτήριο μαζί με το παλαιότερο κτήριο, ενώ από το 1968 μετατράπηκε σε εστιατόριο και χρησιμοποιήθηκε για τη σίτιση των μαθητών³³⁶. Το ίδιο έτος το παλαιό διδακτήριο διαρρυθμίστηκε και χρησιμοποιήθηκε για τη λειτουργία του νηπιαγωγείου. Τελικά, το 1953 η κοινότητα παραχώρησε δωρεάν νέο οικοπέδο στη θέση της κοινοτικής πλατείας έκτασης 4 στρεμμάτων, όπου και χτίστηκε νέο τριτάξιο διδακτήριο, το χρονικό διάστημα 1954-1967, με δαπάνες της κοινότητας, του Τοσίτσειου Κληροδοτήματος και του ελληνικού δημοσίου³³⁷. Τέλος, με διαπιστωτική απόφαση του Νομάρχη Νικόλαου Ζαρμπαλά στις 13 Σεπτεμβρίου 1999 η κινητή και ακίνητη περιουσία του δημοτικού σχολείου και νηπιαγωγείου Νεοκαισάρειας μεταβιβάστηκε στο Δήμο Ανατολής³³⁸. Το κτήριο μέχρι πριν από μια δεκαετία περίπου εξακολουθούσε να στεγάζει το

³³² Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 17.

³³³ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 197.

³³⁴ Βλ. «πρακτικόν καταχωρήσεως σχολικού κλήρου υπέρ σχολείου Νεοκαισάρειας» της 29^{ης} Απριλίου 1935 στο Βιβλίου Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935].

³³⁵ Αριθ. 8. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 103.

³³⁶ Κτηματολόγιον και Βιβλίου Υλικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας, σ. 1 και έγγραφο με τίτλο «Κατάστασις διδακτηρίων σχολείου-Κτίριον τρίτον (εστιατόριον)», φάκ. Τοπογραφικόν διάγραμμα οικοπέδου-νέου διδακτηρίου.

³³⁷ Κτηματολόγιον και Βιβλίου Υλικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας, σ. 1. Πρβλ. Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, Κοινωνική ενσωμάτωση..., ό.π., σ. 157.

³³⁸ Βλ. φάκ. Διδακτηριακών Στοιχείων- Περιουσίας του σχολείου.

Δημοτικό Σχολείο Νεοκαισάρειας, ενώ σήμερα στεγάζει το Λαογραφικό Μουσείο της περιοχής. Από τον Σεπτέμβριο του 2009 το 6/θέσιο δημοτικό σχολείο Μπάφρας και το 3/θέσιο δημοτικό σχολείο της Νεοκαισάρειας συγχωνεύτηκαν στο νεόδμητο διδακτήριο στην Μπάφρα.

2. Οι δάσκαλοι

Πρώτος δάσκαλος του σχολείου ήταν ο Αθανάσιος Μαντζίλας, διορισμένος για πρώτη φορά στο δημοτικό σχολείο της Νεοκαισάρειας. Σύμφωνα με την Έκθεση του Επιθεωρητή, κατέβαλε προσπάθειες για να εξυπηρετήσει το σχολείο. Ειδικά για τους μαθητές, οι οποίοι δεν ήταν καταρτισμένοι και αγνοούσαν τελείως την ελληνική, προσπάθησε χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα να καλλιεργήσει προπαντός τη γλώσσα. Μετά την επιθεώρηση ο επιθεωρητής έκανε υποδείξεις στον δάσκαλο που αφορούσαν τους «προσφορωτέρους τρόπους εργασίας» και επέμενε κυρίως στην ανάπτυξη και εφαρμογή συγκεκριμένων αντικειμένων από τους μαθητές, στην περιγραφή εικόνων, στις λεκτικές ασκήσεις, στις γυμναστικές παιδιές, στις διδακτικές εκδρομές, τις απαγγελίες και τις διηγήσεις. Για την καλύτερη διδασκαλία των μαθημάτων, επίσης, ο επιθεωρητής πρότεινε να χωριστεί η πρώτη τάξη σε δύο τμήματα, δεδομένου ότι το σχολείο είχε λίγες τάξεις³³⁹.

Τον Νοέμβριο του 1930, όμως, ο Μαντζίλας περιήλθε σε έριδα με τους πρόσφυγες χωρικούς και αργότερα αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη θέση του³⁴⁰. Επόμενος δάσκαλος, για ένα μόνο σχολικό έτος (1931-1932), ήταν ο Δ. Παπαϊωάννου, για τον οποίο ο Επιθεωρητής είχε παράπονα, γιατί είχε προαγάγει μαθητές που αγνοούσαν εντελώς την ελληνική στη Β' τάξη. Το επόμενο σχολικό έτος (1932-1933), πάντως, και μέχρι το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε, στο σχολείο υπηρετούσε η διδασκάλισσα Βασιλική Μπούρμπου³⁴¹.

³³⁹ Αριθ. 8. *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 103.

³⁴⁰ Για τις αναφορές των κατοίκων κατά του δασκάλου, τις ανακρίσεις και την προσπάθεια του Επιθεωρητή για συμφιλίωση βλ. *9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 10 και Πράξις 6η της 28^{ης} Απριλίου 1931 στο *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

³⁴¹ *11^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 102. Το σχολικό έτος 1931-1932 η Βασιλική Μπούρμπου υπηρετούσε στο μονοτάξιο δημοτικό σχολείο Σκλίβανης (Θεοτόκος) (βλ. *10^{ον} Εκθέσεις επιθεωρήσεως Δημοτ. Σχολείων Ιωαννίνων 1931-1932*, σ. 33). Βλ. επίσης *Στον Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1934-1935*, σ. 20.

Ξεχωριστή αναφορά πρέπει να γίνει για το ρόλο του παιδαγωγού και το περιεχόμενο της παιδείας κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά. Κριτήρια επαγγελματικής επάρκειας, όπως αποτυπώνονται στις Εκθέσεις, ήταν η φροντίδα των δασκάλων να εμπνεύσουν το θρησκευτικό συναίσθημα στους μαθητές και στους κατοίκους, «αγάπην προς την νέαν Πατρίδα, και πίστιν προς τας υγιείς αρχάς και τας κατευθύνσεις του Κράτους»³⁴². Θετικά στοιχεία αξιολόγησης ήταν ακόμη οι προσπάθειες για την ανέγερση διδακτηρίου, η περιφρούρηση των συμφερόντων της σχολικής παρουσίας, η μέριμνα για την καθαριότητα και το φρόνημα των μαθητών μέσω της οργάνωσης εθνικών-θρησκευτικών εορτών, αλλά και γενικά με το παράδειγμα³⁴³. Οι δάσκαλοι που διακρίνονταν για την επιμέλεια και την αφοσίωση στο καθήκον, απολάμβαναν την εκτίμηση των κατοίκων. Τέλος, ο Επιθεωρητής συνυπολόγιζε την εκπολιτιστική επίδραση που είχε ο δάσκαλος μέσω της επαφής του με τον πληθυσμό του χωριού, ενώ για την τελική κρίση των αποτελεσμάτων της εργασίας λάμβανε υπόψη το γεγονός ότι οι μαθητές ήταν ξενόφωνοι³⁴⁴.

α/α	Σχολικά έτη	Όνοματεπώνυμο δασκάλου	Καταγωγή	Σπουδές
1	1929-1931	Αθανάσιος Μαντζίλας	Ιωάννινα	Πτυχιούχος μονοτάξιου Διδασκαλείου (1929)
2	1931-1932	Δημήτριος Παπαϊωάννου	Μάρμαρα Ιωαννίνων	«Εξ αναγνωρίσεως», Ενδεικτικό Γ' τάξεως 4/ταξίου Γυμνασίου (1898)
3	1932-1941	Βασιλική Μπούρμπου	Ιωάννινα	Πτυχιούχος μονοτάξιου

³⁴² Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σσ. 18-19.

³⁴³ Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 19.

³⁴⁴ Για παράδειγμα, η δασκάλα Βασιλική Μπούρμπου, «ερχομένη εις επαφήν προς τον θήλυ πληθυσμόν του χωριού ασκεί την εκπολιτιστικήν της επίδρασιν και εκτός του σχολείου παρ' όλον ότι λόγω του φύλου της στερείται της ευστροφίας και της δραστηριότητος εκείνης δι' ης θα κατώρθωνε να επιβληθή εις τους κατοίκους και να προαγάγη την λύσιν των σχολικών ζητημάτων» (Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σσ. 197-198).

				Διδασκαλείου Ιωαννίνων (1927)
--	--	--	--	----------------------------------

Πίνακας 2: ονομαστικός των δασκάλων, που δίδαξαν στο σχολείο από την αρχή της λειτουργίας του μέχρι το 1941³⁴⁵

3. Οι μαθητές

Όταν πρωτολειτούργησε το σχολείο, δε φοιτούσαν μαθητές σε όλες τις τάξεις. Την πρώτη χρονιά φοιτούσαν 24 μαθητές, από τους οποίους όλοι σχεδόν ανήκαν στην Α΄ τάξη, εκτός από τρεις που ανήκαν στη Β΄ και ένας στη Γ΄. Αυτό συνέβαινε γιατί το σχολείο ήταν νεοσύστατο και κανένας σχεδόν από τους μαθητές του δεν είχε φοιτήσει σε σχολείο πριν από την ίδρυσή του³⁴⁶. Τα επόμενα χρόνια, όμως, η φοίτηση ήταν κανονική. Οι μαθητές απουσίαζαν μόνο εξαιτίας της εμφάνισης επιδημιών είτε λόγω καπνοφυτείας³⁴⁷, που αποτελούσε και την κύρια ασχολία των κατοίκων. Επιδημίες που έπληξαν το μαθητικό πληθυσμό της Νεοκαισάρειας και καταγράφονται στις Εκθέσεις ήταν η γρίπη³⁴⁸, η ελονοσία και η παρωτίτιδα³⁴⁹. Πρόκειται για επιδημίες που είχαν επιπτώσεις στην υγεία των μαθητών και που στην εξάπλωσή τους συντελούσαν κοινωνικές αιτίες, όπως ανεπαρκής διατροφή, κακές συνθήκες υγιεινής στην κατοικία³⁵⁰, έλλειψη ατομικής υγιεινής και χαμηλά εισοδήματα.

Σε ό,τι αφορά την υλικοτεχνική υποδομή και στον εξοπλισμό που παρείχε το σχολείο -αυτονόητη προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του- ήταν σχεδόν

³⁴⁵ Τα στοιχεία προκύπτουν από το σχετικό πίνακα που υπάρχει στο αρχείο του σχολείου: φάκ. *Διδακτηριακών Στοιχείων-Περιουσίας, Βιβλίων Πράξεων Προσωπικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας αρχόμενον από της 24^{ης} Ιουνίου 1953 και Βιβλίων Πράξεων και Αποφάσεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων αρχόμενον από της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1972.*

³⁴⁶ Αριθ. 8. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 101.

³⁴⁷ Στην επιθεώρηση του Μαΐου του 1931, παραδείγματος χάριν, προσήλθαν μόνο 10 μαθητές από τους 25, καθώς οι υπόλοιποι κατά δήλωση του δασκάλου απουσίαζαν λόγω καπνοφυτείας (*9^{ον} Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 43).

³⁴⁸ *9^{ον} Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 11.

³⁴⁹ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 197.

³⁵⁰ Στην Ελλάδα οι λαϊκές κατοικίες ελάχιστα ήταν πρακτικές και υγιεινές. «Το καλυβόσπιτο του χωριού», μπορεί να ήταν στερεό κατασκεύασμα και να διακρινόταν για την αισθητική του, όμως, «μέσα στην σκοτεινή και γεμάτη από καπνούς ατμόσφαιρα ... το μεγαλύτερο μέρος του αγροτικού πληθυσμού συναγελάζεται μέρα νύχτα με τα ζώα και τα προϊόντα του» (βλ. Βασίλειος Βαλαώρας, *Η Υγιεινή του χωριού*, Αθήναι 1945, σ. 44 κ.ε.).

ανύπαρκτη. Τα πρώτα χρόνια περιελάμβανε μερικά δίδρα θρανία, μία έδρα, έναν μαυροπίνακα, τρία καθίσματα, ένα μαγκάλι, μία αρχαιοθήκη, έναν χάρτη και ένα δοχείο ύδατος³⁵¹. Δεδομένου ότι τα χρήματα του σχολικού ταμείου ήταν λίγα, χορήγηση σχολικών ειδών γινόταν και από το Γραφείο της ΕΑΠ³⁵². Κατά τη μεταξική περίοδο προστέθηκαν 4 γεωγραφικοί χάρτες και 2 ψάθινα καθίσματα. Ιδιαίτερη έμφαση, όμως, δινόταν στην προσθήκη συμβόλων: εθνική σημαία, εικόνα του Χριστού, εικόνες του Βασιλιά και του Πρωθυπουργού³⁵³. Πρόκειται για το γνωστό αμυντικό σχήμα, θρησκεία, οικογένεια, έθνος, απέναντι στην κατασκευασμένη απειλή του κομμουνιστικού κινδύνου³⁵⁴. Το ίδιο διάστημα, επίσης, διαμορφώθηκε υποτυπώδης σχολική βιβλιοθήκη με ελάχιστα παιδαγωγικά βιβλία και κάποια τεύχη παιδαγωγικών περιοδικών από το σχολικό έτος 1937-1938. Η ενίσχυσή της δεν ήταν εύκολη υπόθεση, γιατί η ανέγερση του διδακτηρίου αποτελούσε άμεση προτεραιότητα³⁵⁵, ενώ το σχολικό ταμείο δε διέθετε χρήματα³⁵⁶.

Σύμφωνα με τον Επιθεωρητή, οι κάτοικοι του χωριού αγνοούσαν εντελώς την ελληνική, μικροί και μεγάλοι είχαν ως μητρική τους γλώσσα και μιλούσαν την τουρκική, ενώ ελάχιστοι γνώριζαν κάποιες ελληνικές λέξεις. Επειδή, λοιπόν, ήταν τουρκόφωνοι, ο Επιθεωρητής ήταν δύσκολο να συνεννοηθεί μαζί τους. Αλλά και η προφορά τους ήταν τέτοια ώστε με δυσχέρεια πρόφεραν τις ελληνικές λέξεις οι οποίες προσφέρονταν προς εκμάθησή³⁵⁷. Λόγω της ξενοφωνίας των μαθητών γινόταν

³⁵¹ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 101. Στις 18 Απριλίου 1929 το υλικό που ανήκε στο σχολείο ήταν 15 θρανία, ένας μαυροπίνακας και δύο καθίσματα κοινά (βλ. *Βιβλίο Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*, σ. 6).

³⁵² *Βιβλίο Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*, σ. 7 και 9.

³⁵³ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 17.

³⁵⁴ Ευαγγελία Καλεράντε, «Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου της δικτατορίας, 1936-1940» στο Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης...*, ό.π., σ. 198.

³⁵⁵ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 17. Στην επιθεώρηση της 2ας Μαρτίου 1939 5 παιδαγωγικά βιβλία και 20 εγχειρίδια διαφόρων μαθημάτων βρισκόνταν στο σχολείο και χρησιμοποιούνταν κυρίως από τη διδασκάλισσα (βλ. *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 197).

³⁵⁶ *11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 101.

³⁵⁷ Αριθ. 8. *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 100, *9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 43, *11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 102.

τροποποίηση του αναλυτικού προγράμματος και οι μαθητές δηλαδή διδάσκονταν λιγότερη ύλη³⁵⁸. Μάθαιναν πάντως στο σχολείο χειροτεχνικές εργασίες, όπως χαρτοκολλητική και κέντημα³⁵⁹. Ο Επιθεωρητής εξέταζε τη μαθησιακή κατάσταση των μαθητών και όταν διαπίστωνε ελλείψεις έκανε παρατηρήσεις στον δάσκαλο³⁶⁰ ή συζητούσε μαζί του για αποδοτικότερους τρόπους εργασίας³⁶¹. Οι μαθητές πάντως μιλούσαν τουρκικά ακόμη και το 1950, παρόλο που αυτοί αποτελούσαν τη δεύτερη γενιά των προσφύγων, καθώς οι γονείς τους είχαν εγκατασταθεί στη Νεοκαισάρεια από το 1923³⁶².

Ένας από τους βασικούς παράγοντες που δυσχέραινε τη σχολική ένταξη των μαθητών και επηρέαζε τη μαθησιακή τους πορεία ήταν σίγουρα η ομιλία της τουρκικής γλώσσας στα σπίτια τους. Επιπλέον, οι πρόσφυγες μαθητές ήταν αναγκασμένοι να διδάσκονται στο σχολείο τα ίδια μαθήματα και στην ίδια γλώσσα με όλους τους άλλους μαθητές στην ελληνική επικράτεια. Οι γλωσσικές παραστάσεις, όμως, που είχαν από το άμεσο περιβάλλον τους και η αδυναμία των γονέων να βοηθήσουν στο σπίτι τα παιδιά, δεν τους επέτρεπαν να έχουν τον ίδιο βαθμό κατανόησης και συμμετοχής σε όλα τα μαθήματα. Από την άλλη η παρέμβαση του σχολείου είχε ως βασική προτεραιότητα να απαλείψει τη φυσική γλώσσα των μαθητών, γεγονός φυσικά που δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την κατάσταση.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζουμε τον αριθμό των μαθητών από την ίδρυση του σχολείου (1929) μέχρι και το 1940. Από την εξέταση των αριθμητικών

³⁵⁸ *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 198.

³⁵⁹ *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 197.

³⁶⁰ Βλ. για παράδειγμα τις παρατηρήσεις του Επιθεωρητή στο δάσκαλο για το εάν είχε διδάξει ποτέ το μάθημα των λεκτικών ασκήσεων και τα αποτελέσματα της διδασκαλίας του στο *9^ο Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 11.

³⁶¹ Ο Επιθεωρητής επέμεινε κυρίως στην ανάπτυξη και περιγραφή συγκεκριμένων αντικειμένων από τους μαθητές, στην περιγραφή εικόνων με άφθονες λεκτικές ασκήσεις, στις γυμναστικές παιδιές, στις διδακτικές εκδρομές, στις απαγγελίες και στις διηγήσεις. Υπέδειξε ακόμη να χωριστεί η α΄ τάξη σε δύο τμήματα, εφόσον το σχολείο είχε λίγες τάξεις, με σκοπό την πιο ευχερή διδασκαλία της ανάγνωσης, της γραφής και της αριθμητικής (βλ. Αριθ. 8. *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 103. Σε άλλη επιθεώρηση, το 1933, ο Επιθεωρητής υπέδειξε στη δασκάλα να καταβάλει κάθε προσπάθεια ώστε οι μαθητές να μιλούν την ελληνική και εκτός σχολείου, «καταρτίζουσα προς τούτο κέντρα παιδιών» (*11^ο Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1932-1933*, σ. 103).

³⁶² *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1949-1950*, σ. 105.

στοιχείων προκύπτει μια σταδιακή αύξηση του μαθητικού δυναμικού του σχολείου την πρώτη δεκαετία λειτουργίας του, καθώς δεν είχε αρχίσει ακόμη η μετανάστευση και η αστυφιλία των κατοίκων.

Σχολικό έτος	Μαθητές
1929-1930	24
1930-1931	25
1932-1933	32
1935-1936	47
1936-1937	54
1937-1938	57
1938-1939	63
1939-1940	65

Πίνακας 3: Αριθμός μαθητών του δημοτικού σχολείου Νεοκαισάρειας την περίοδο 1929-1940

4. Το Νηπιαγωγείο Νεοκαισάρειας

Όπως και στις άλλες προσφυγικές κοινότητες, η ίδρυση νηπιαγωγείου στη Νεοκαισάρεια εξυπηρετούσε πρωτίστως εθνικούς λόγους. Ένα από τα βασικά προβλήματα για τους μαθητές που καταγράφεται στις Εκθέσεις ήταν το θέμα της γλώσσας και η δυσκολία επικοινωνίας Επιθεωρητή και μαθητών, καθώς στην οικογένεια των παιδιών ακουγόταν μόνο τουρκικά. Για το λόγο αυτό ο Επιθεωρητής θεωρούσε αναγκαία την ίδρυση νυχτερινής σχολής, η οποία, όμως, δε λειτούργησε λόγω έλλειψης πόρων και διδακτηρίου³⁶³. Οι συνθήκες αυτές απαιτούσαν, επομένως, τη σύσταση νηπιαγωγείου. Επειδή, ωστόσο, αρχικά ο αριθμός των νηπίων δεν ήταν επαρκής, διατυπώθηκε η γνώμη να ιδρυθεί κοινό νηπιαγωγείο στο μέσο των δύο προσφυγικών συνοικισμών Νεοκαισάρειας και Μπάφρας. Προϋπόθεση, ωστόσο, αποτελούσε η ανέγερση κατάλληλου οικήματος, στόχος που απαιτούσε τη συνδρομή του τοπικού Γραφείου Εποικισμού³⁶⁴.

Τελικά, νηπιαγωγείο άρχισε να λειτουργεί από το σχολικό έτος 1937-1938, αρχικά με 28 νήπια χωρισμένα σε δύο τμήματα³⁶⁵, παρόλο που δεν υπήρχε διδακτήριο. Βέβαια και πριν από την ίδρυσή του επιτρεπόταν η φοίτηση των νηπίων

³⁶³ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 19.

³⁶⁴ Αριθ. 8. Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 101.

³⁶⁵ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 21.

στο δημοτικό σχολείο. Το επόμενο σχολικό έτος, 1938-1939, εγγράφηκαν 31 νήπια, τα οποία παρακολουθούσαν το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου μαζί με 10 μαθητές της Α΄ Δημοτικού, που αγνοούσαν την ελληνική³⁶⁶.

Η πρώτη νηπιαγωγός που υπηρέτησε στο νηπιαγωγείο Νεοκαισάρειας ήταν η Βαρβάρα Τσίλη, πτυχιούχος του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Καλλιθέας³⁶⁷, αλλά και της Σχολής Γυμναστών. Καταγόταν από τα Ιωάννινα και τοποθετήθηκε στο νηπιαγωγείο Νεοκαισάρειας στις αρχές του Οκτώβρη του σχολικού έτους 1937-1938 ύστερα από μετάθεσή της από την περιφέρεια της Κόνιτσας. Ο Επιθεωρητής τη θεωρούσε από τις ικανότερες νηπιαγωγούς, λόγω, όμως, της προβληματικής κατάστασης από την έλλειψη διδακτηρίου, ήταν αδύνατη η λειτουργία του νηπιαγωγείου στη Νεοκαισάρεια³⁶⁸.

Η έλλειψη σχολικής στέγης αντιμετωπίστηκε από τη νηπιαγωγό με τη συγκέντρωση των νηπίων στο υπαίθρο ή στο περιορισμένο δωμάτιο της κατοικίας της. Εποπτικό υλικό για τις ασκήσεις και τα παιχνίδια και έπιπλα φυσικά δεν υπήρχαν, χειροτεχνικές εργασίες δε γίνονταν, ενώ τα νήπια κάθονταν «οκλαδόν επί του δαπέδου»³⁶⁹. Το επόμενο σχολικό έτος, 1938-1939, το νηπιαγωγείο λειτούργησε σε ιδιωτικό οίκημα, που είχε επισκευαστεί με δαπάνες του σχολικού ταμείου, στενόχωρο βέβαια και ακατάλληλο, το μόνο, ωστόσο, το οποίο υπήρχε στο χωριό την εποχή αυτή³⁷⁰. Το σχολικό ταμείο είχε διαθέσει για το σκοπό αυτό το ποσό των 3.000

³⁶⁶ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 194.

³⁶⁷ Πρόκειται για τη Σχολή που ίδρυσε η παιδαγωγός Αικατερίνη Λασκαρίδου το 1897 στην Αθήνα και η οποία από το 1912 είχε μεταφερθεί στην Καλλιθέα και συντηρούνταν από την Ένωση Ελληνίδων.

³⁶⁸ Εξαιτίας των παραπάνω δυσκολιών ο Επιθεωρητής επιθυμούσε την απόσπασή της στο μονοτάξιο Α΄ νηπιαγωγείο Ιωαννίνων (Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 21). Η παραμονή της πάντως στη Νεοκαισάρεια έγινε ύστερα από πίεση της υπηρεσίας της. Οι θετικές παρατηρήσεις όμως δεν καταγράφονται και το επόμενο σχολικό έτος, οπότε ο Επιθεωρητής εκφράζει τη δυσαρέσκειά του για την εργασία της νηπιαγωγού, αλλά και για το γεγονός ότι δεν είχε καταβάλει καμία φροντίδα για την εξεύρεση διδακτηρίου (Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 195).

³⁶⁹ Είχαν εξοικονομηθεί βέβαια κάποια πρόχειρα που δεν ήταν όμως από τα καταλληλότερα. Ειδικά τα τεμάχια των λεπτών εύθραυστων καλάμων τα οποία παρέχονταν για τις αριθμητικές ασκήσεις και τα παιχνίδια, εύκολα συντρίβονταν στα χέρια και κατέκλυζαν με τα συντρίμματα το πάτωμα της αίθουσας (Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 193-194 και Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 20.).

³⁷⁰ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 193. Για τις προσπάθειες των κατοίκων και του προέδρου της κοινότητας σχετικά με την ανεύρεση οικήματος για τη στέγαση

δρχ., αλλά μετά την έναρξη της λειτουργίας του δεν καταβλήθηκε καμία αξιόλογη προσπάθεια για τον εφοδιασμό και την πρόοδο των τροφίμων του³⁷¹.

5. Η Σχολική Εφορεία: «τίνι τρόπω θα εξοικονομηθή χρηματικόν ποσόν διά τας απολύτους ανάγκας του σχολείου»

Σημαντικές πληροφορίες για το σχολείο της Νεοκαισάρειας αντλούμε από το *Βιβλίο Πράξεων της Σχολικής Εφορείας*, η οποία συγκροτήθηκε στις 16 Απριλίου 1929³⁷². Η σχολική εφορεία διέθετε δική της σφραγίδα, αλλά και αρχείο που αποτελούνταν από το βιβλίο πράξεων, το βιβλίο ταμείου, το πρωτόκολλο αλληλογραφίας, το διπλότυπο εισπράξεων, το βιβλίο γονέων και κηδεμόνων, το βιβλίο παρουσίας σχολείου και το βιβλίο καταθέσεων και αναλήψεων. Από όλα αυτά έχουν διασωθεί μόνο τα *Βιβλία Πράξεων*, από τη μελέτη των οποίων προκύπτουν συμπεράσματα για τις προτεραιότητες των επιθεωρητών, τα πρόσωπα δηλαδή που καλούνταν να εφαρμόσουν τις κατευθύνσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Σύμφωνα με το νόμο 452 του 1914 οι σχολικές επιτροπές και τα σχολικά ταμεία είχαν θεμελιώδη ρόλο στη διοίκηση των σχολείων. Ειδικότερα, στα καθήκοντα των επιτροπών ήταν η μέριμνα για την καθαριότητα, τη θέρμανση, την επισκευή και τη συντήρηση του διδακτηρίου, η προμήθεια των απαραίτητων επίπλων

του νηπιαγωγείου, καθώς και τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν (βλ. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 20).

³⁷¹ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ.194- 195. Στις δαπάνες του προϋπολογισμού για το 1939 υπήρχε δαπάνη 3.000 δρχ. για την επισκευή της αίθουσας στην οποία επρόκειτο να στεγαστεί το νηπιαγωγείο (βλ. πρακτικόν 6^{ον} την 13^{ην} Νοεμβρίου 1938 και πράξις 7^η με την ίδια ημερομηνία στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*). Επίσης, το σχολικό έτος 1939-1940 δαπανήθηκαν 1.000 δρχ. για το νηπιαγωγείο (βλ. πράξις 4^η της 29^{ης} Ιουνίου 1940, ό.π.).

³⁷² Οι πρώτες δαπάνες της Σχολικής Εφορείας έγιναν για την προμήθεια των παρακάτω ειδών: μία ψήκτρα επιχρίσματος, δύο μελανοδοχεία, ένα κουτί κιμωλίες, 100 φύλλων χαρτί αιτήσεων, δύο κονδυλοφόρους, ένα μολυβδοκόνδυλο, δύο οκάδες ασβέστη, ένα σάρωθρο, ένα μαθητολόγιο και ένα πρωτόκολλο, μία κονδυλοθήκη, τρία μέτρα χαρτί πεπιεσμένο, ένα κουτί πινέζες, μία υδρία από λευκοσίδηρο και καύσιμη ύλη (βλ. *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*, σ. 4). Το ταμείο του σχολείου όμως ήταν «κενόν χρημάτων» και έτσι η σχολική επιτροπή προέβη στη διενέργεια εράνου μεταξύ των κατοίκων. Το προίον του εράνου ανήλθε στο ποσό των 400 δραχμών (Ο.π., σ. 5).

και οργάνων διδασκαλίας, η παροχή βιβλίων, γραφικής ύλης, υποδημάτων και ενδυμάτων στους άπορους μαθητές και η λήψη μέτρων για την υγεία τους³⁷³.

Πόροι του σχολικού ταμείου ήταν: α) οι ετήσιες αναγραφόμενες πιστώσεις στους προϋπολογισμούς των δήμων, των κοινοτήτων ή των ενοριακών ναών. Οι πιστώσεις των κοινοτήτων ήταν ανώτερες των πενήντα δραχμών για κάθε σχολείο και των ενοριακών ναών ανώτερες των πενήντα δραχμών για κάθε σχολείο της ενορίας. β) Τα κληροδοτήματα και οι κάθε είδους εισφορές. γ) Τα ποσά που εισπράττονταν από την πώληση προϊόντων του σχολικού κήπου. δ) Τα πρόστιμα που επιβάλλονταν στους γονείς και κηδεμόνες των μαθητών του σχολείου από τις διατάξεις του νόμου για την υποχρεωτική φοίτηση. ε) Τα ποσά που εισπράττονταν από τους εράνους και τη διοργάνωση αγορών, εορτών κλπ. Το κράτος, για να συμμετέχει στο σχολικό ταμείο, έπρεπε να προηγηθεί αίτηση του Επιθεωρητή και σχετική έγκριση του νομάρχη. Στην πράξη, βέβαια, παρά το ότι τα παραπάνω ποσά είχαν αναμφίβολα θετική συμβολή στην κάλυψη των αναγκών του σχολείου, οι σχετικές διατάξεις παρέμειναν ανεφάρμοστες και η περιουσία των ταμείων ήταν πενιχρή³⁷⁴.

Η νομοθεσία παρείχε στον Επιθεωρητή πλήρη δικαιοδοσία σε ό,τι αφορά τον έλεγχο των οικονομικών των σχολείων. Κάθε δαπάνη του σχολικού ταμείου γινόταν μετά από προηγούμενη έγγραφη έγκρισή του³⁷⁵. Ο Επιθεωρητής πρότεινε στον οικείο νομάρχη τα κατάλληλα πρόσωπα για να αποτελέσουν τις επιτροπές των δημοτικών σχολείων. Πρότεινε ακόμη στο Εποπτικό Συμβούλιο την αντικατάσταση των μελών των επιτροπών αυτών, η οποία έπρεπε να είναι «*αποχρώντως ητιολογημένη*». Αποφάσιζε, επίσης, για την έγκριση των δαπανών των σχολικών ταμείων που προτεινόταν από τις οικείες επιτροπές και ήταν συνυπεύθυνος μαζί με τα άλλα μέλη των σχολικών επιτροπών για κάθε παρατηρούμενη ανωμαλία σχετικά με τη διαχείριση των σχολικών ταμείων³⁷⁶.

Το 1931 ψηφίστηκε ο νόμος 5019 «Περί ιδρύσεως Σχολικών Ταμείων και Σχολικών Εφορειών», σύμφωνα με τον οποίο εγκαταστάθηκαν Σχολικές Εφορείες σε

³⁷³ Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως...*, ό.π., σσ. 473-474. Αναλυτικά για τις αρμοδιότητες και την εν γένει λειτουργία των σχολικών επιτροπών βλ. το Νόμο 452 «Περί συστάσεως σχολικών επιτροπών και σχολικών ταμείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 367, τ. Α', 9 Δεκεμβρίου 1914, σσ. 1984-1985.

³⁷⁴ Βλ. το άρθρο 3 του Νόμου 452 «Περί συστάσεως σχολικών επιτροπών...», ό.π.

³⁷⁵ *Ο.π.*, άρθρο 4.

³⁷⁶ Β.Δ., 5 Μαΐου 1915, «Περί των έργων των διευθυντών, επιθεωρητών και ιατρών των σχολείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 168, τ. Α'.

όλα τα σχολεία της περιφέρειας. Η αύξηση των πόρων των ταμείων προβλεπόταν να γίνει από τη διάθεση του ενσήμου εκπαιδευτικής πρόνοιας, τους υποχρεωτικούς εράνους στους κατοίκους και την τοπική ειδική φορολογία. Στους σκοπούς των σχολικών ταμείων περιλαμβάνονταν η ανέγερση και η συντήρηση διδακτηρίου, ο εφοδιασμός του με εποπτικά μέσα, καθώς και η μέριμνα για την υγεία και την ηθική και πνευματική πρόοδο των μαθητών³⁷⁷.

Ο νέος θεσμός, όμως, αρχικά τουλάχιστον, είχε προβλήματα και μόνο το ένα τρίτο των σχολικών ταμείων λειτούργησε ικανοποιητικά. Βασική αιτία αποτελούσε η απορία των περισσότερων κοινοτήτων της περιφέρειας, η οποία επιδεινώθηκε από τη γενική κρίση και τη συνακόλουθη αδυναμία επιβολής εράνων. Τοπική φορολογία ήταν επίσης αδύνατο να επιβληθεί, καθόσον η περιφέρεια την περίοδο 1930–1932 είχε πληγεί από πρωτοφανή αφορία. Έτσι, τα κονδύλια πολλών κοινοτικών προϋπολογισμών υπέρ των σχολικών ταμείων δεν εισπράττονταν, επειδή δεν καταβάλλονταν στο οικείο ταμείο οι κοινοτικοί φόροι από τους υπόχρεους. Λόγω, λοιπόν, της έλλειψης φόρων στάθηκε αδύνατη η λειτουργία πολλών σχολικών ταμείων. Επιπρόσθετα, εξαιτίας της κρίσης ο προϋπολογισμός για πολλά από αυτά υπήρξε ισχνότατος³⁷⁸, ιδιαίτερα στις κατεξοχήν ορεινές περιοχές. Υπήρχαν, επομένως, σοβαροί λόγοι που τα ποσά που αναγράφονταν στους κοινοτικούς προϋπολογισμούς ήταν ασήμαντα και ανεπαρκή, για να καλύψουν τα σοβαρά προβλήματα των σχολείων.

Κάποιες φορές πάλι οι δημόσιες αρωγές προς τις σχολικές εφορείες δεν γίνονταν ανάλογα με τις ανάγκες του σχολείου. Αυτό συνέβαινε επειδή η χορήγηση των χρημάτων δε γινόταν σύμφωνα με τη γνωμοδότηση των οικείων επιθεωρητών και της τεχνικής υπηρεσίας, αλλά με απλή αίτηση των σχολικών εφορειών που ενισχυόταν από βουλευτές. Έτσι, χορηγούνταν συνδρομή σε σχολεία, τα οποία δεν την χρειαζόταν απαραίτητως³⁷⁹. Όπως συνέβαινε και σε άλλες περιπτώσεις, επρόκειτο για περίπτωση λήψης αποφάσεων από τα γραφεία χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι κατεξοχήν γνώστες της εκπαιδευτικής πράξης, δηλαδή οι επιθεωρητές, οι οποίοι

³⁷⁷ Λέφας, *ό.π.*, σσ. 475-476. Βλ. την εισηγητική έκθεση του παραπάνω νόμου και τις διευκρινιστικές εγκυκλίους του Υπουργείου Παιδείας για την εφαρμογή του στο Σήφης Μπουζάκης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου ...*, *ό.π.*, σ. 49 και τεκμήρια 24, 25, 26, σσ. 250 – 256.

³⁷⁸ *Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως... το σχολικόν έτος 1931-1932*, *ό.π.*, σσ. 11-12.

³⁷⁹ *Έκθεσις... 1931-1932*, *ό.π.*, σ. 32.

ζητούσαν να έχουν λόγο, προκειμένου να ικανοποιούνται οι πραγματικές ανάγκες των σχολείων³⁸⁰.

Κατά τη διενέργεια, λοιπόν, της πρώτης ψηφοφορίας πρόεδρος αναδείχθηκε ο Αντώνιος Ευτυχιάδης και ταμίας ο Αναστάσιος Τουτουντζόγλου³⁸¹. Σύμφωνα με τον νόμο, η πράξη διορισμού των μελών της γινόταν από τον νομάρχη ύστερα από πρόταση του Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας. Μέλη της επιτροπής διορίζονταν μόνο γονείς ή κηδεμόνες μαθητών του σχολείου, οι οποίοι υπηρετούσαν αμισθί επί μία πλήρη τριετία. Σε κάθε επιτροπή καθήκοντα γραμματέα εκτελούσε υποχρεωτικά ο δάσκαλος/α που διηύθυνε το σχολείο³⁸².

Ο Επιθεωρητής, ο οποίος είχε και διοικητικά καθήκοντα, αποφάσιζε την έγκριση των πράξεων της Σχολικής Εφορείας. Οι ανάγκες λειτουργίας του σχολείου γίνονταν γνωστές στη σχολική επιτροπή ύστερα από εισήγηση του δασκάλου. Στη συνέχεια η σχολική επιτροπή ενέκρινε την αγορά των σχετικών ειδών από το εμπόριο. Από τον πίνακα που ακολουθεί διαπιστώνουμε ότι, εκτός από το πρώτο έτος σύστασης της Εφορείας, οι περισσότερες συνεδριάσεις κατ' έτος έγιναν κατά την περίοδο του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου.

Έτη	Αριθμός Πράξεων
1929	8
1930	4
1931	3
1932	5
1933	7
1934	3
1935	7
1936	12

³⁸⁰ Έκθεσις περί της εν γένει καταστάσεως της εκπαιδεύσεως εν τη εκπαιδευτική περιφέρειά Ζαγορίου-Μετσόβου, ως αύτη εξειλίχθη κατά το πρώτον τρίμηνον του σχολικού έτους 1931-1932, ό.π., σ. 5.

³⁸¹ Βλ. Βιβλίον Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935], σ. 3. Μέχρι το 1940 διετέλεσαν πρόεδροι της Σχολικής Επιτροπής οι Τρύφων Σταύρου, Ιωάννης Μισαήλογλου, Ελευθέριος Γεωργιάδης και Αθανάσιος Τουρμούσογλου.

³⁸² Βλ. άρθρο 1 του Νόμο 452, 9 Δεκεμβρίου 1914, «Περί συστάσεως σχολικών επιτροπών και σχολικών ταμείων», ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 367, τεύχος Α'.

1937	11
1938	8
1939	8
1940	5

Πίνακας 4: Αριθμός συνεδριάσεων της Σχολικής Εφορείας (1929-1940)

Από τα *Βιβλία Πράξεων* της Σχολικής Επιτροπής που έχουν διασωθεί φαίνεται πάντως ότι οι δαπάνες γίνονταν με φειδώ και η διαχείριση ήταν ανάλογη με τα οικονομικά δεδομένα κάθε σχολικού έτους. Η επιτροπή προσπαθούσε να έχει έστω και λίγα χρήματα ως αποθεματικό, καθώς κάποιες χρονιές δεν μπορούσε να εισπράξει τίποτε λόγω της οικονομικής κρίσης. Στους απολογισμούς όλων των οικονομικών ετών, εκτός του 1932-1933, υπήρχε απόθεμα. Κάθε χρόνο βέβαια καταρτιζόταν προϋπολογισμός, ο οποίος στην πράξη, όμως, ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί.

Έτσι, συχνά η Σχολική Επιτροπή βρισκόταν σε πολύ δυσχερή θέση προκειμένου να καλύψει τις απόλυτες ανάγκες του σχολείου. Ένας παράγοντας δυσχέρειας αποτελούσε η αδυναμία του κοινοτικού ταμείου να καταβάλει το ποσό που είχε προβλεφτεί στον προϋπολογισμό υπέρ της σχολικής εφορείας. Όταν τα καπνά έμεναν αζήτητα και δεν μπορούσαν να πωληθούν, η σχολική επιτροπή δεν μπορούσε να εισπράξει κανένα ποσό από το κοινοτικό ταμείο, αν και προβλεπόταν από τον προϋπολογισμό της. Στον απολογισμό του οικονομικού έτους 1931-1932, για παράδειγμα, ο ταμίας Αναστάσιος Τουτουντζόγλου ανέφερε στη συνεδρίαση της σχολικής επιτροπής ότι δεν είχε εισπράξει τίποτε λόγω της οικονομικής δυσχέρειας των κατοίκων. Το συγκεκριμένο οικονομικό έτος δεν έγινε καμία δαπάνη επειδή τα καπνά της κοινότητας δεν είχαν πουληθεί και συνεπώς η σχολική επιτροπή δεν μπόρεσε να λάβει από το κοινοτικό ταμείο το ποσό των 1000 δραχμών που υπήρχε στον προϋπολογισμό της³⁸³. Σε τέτοιες δύσκολες περιπτώσεις ο πρόεδρος αναζητούσε λύσεις από τους κατοίκους και πρότεινε να προσέρχεται κάθε γονιός «προθύμως εις προσωπικήν εργασία, όπως λ.χ. εις την ίδρυσιν σχολικού κήπου, επισκευήν διδακτηρίου και άλλα»³⁸⁴, όπως η προσφορά αραβόσιτου³⁸⁵.

³⁸³ Πρακτικό 15^{ον} της 16^{ης} Απριλίου 1932 στο *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*.

³⁸⁴ Βλ. πράξις 3^η της 6^{ης} Νοεμβρίου 1932 *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*. Στη συνεδρίαση αυτή το θέμα συζήτησης ήταν «τίνι τρόπω θα εξοικονομηθή χρηματικών ποσόν διά τας απολύτους ανάγκας του σχολείου».

Τα σχέδια προϋπολογισμού που καταρτίζονταν προέβλεπαν έσοδα από τις εξής πηγές: την ενοικίαση των ακινήτων του σχολείου, τον προαιρετικό έρανο των γονέων, την εκποίηση των προϊόντων του σχολικού κήπου και τις εισφορές της κοινότητας. Κάποιες φορές υπήρχαν και έκτακτα έσοδα που προέρχονταν από τη διοργάνωση εορτών ή από το ταμείο του συνεταιρισμού. Έσοδα, επίσης, προέρχονταν από ένσημα Εκπαιδευτικής Πρόνοιας, από υπόλοιπο προηγούμενης διαχείρισης (αποθεματικό κεφάλαιο προηγούμενων ετών), από τόκους καταθέσεων και από κρατική αρωγή για την ανέγερση του διδακτηρίου.

Από το 1934-1935 βασική πηγή εσόδων ήταν τα ενοίκια που εισέπραττε το σχολείο από την ακίνητη περιουσία του³⁸⁶. Τα μισθώματα που προέρχονταν από τα κτήματα της ακίνητης περιουσίας του σχολείου καταβάλλονταν στο σχολικό ταμείο³⁸⁷. Ο αγρός στη θέση «Παλαιοχώρι» και το λιβάδι στη θέση «Καλλιόπη» ήταν καταγραμμένα στο *Βιβλίο Περιουσίας* του σχολείου και νοικιάστηκαν για πρώτη φορά τον Οκτώβρη του 1934. Η εκμίσθωση των κτημάτων γινόταν με προκήρυξη δημοπρασίας και σχετική έγκριση του Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων³⁸⁸.

Στη δημοπρασία της 13^{ης} Οκτωβρίου 1935 πλειοδότης ανακηρύχθηκε ο Αθανάσιος Τουρμούσογλου³⁸⁹. Στην πλειοδοτική δημοπρασία της 21^{ης} Μαρτίου 1937 πλειοδότης για το λιβάδι στη θέση «Καλλιόπη» αναδείχθηκε ο Κωνσταντίνος

³⁸⁵ Βλ. πράξις 8 της 23^{ης} Οκτωβρίου 1933 *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*.

³⁸⁶ Το συγκεκριμένο έτος για παράδειγμα, αντί των 4.400 δραχμών που ήταν να εισπράξει από την ακίνητη περιουσία το σχολείο είχε εισπράξει μόνο 1600 δρχ. (Βλ. πράξις Β΄ της 21^{ης} Μαρτίου 1935 *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*).

³⁸⁷ Βλ. «πρακτικόν καταχωρήσεως σχολικού κλήρου υπέρ σχολείου Νεοκαισάρειας» της 29^{ης} Απριλίου 1935 στο *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*.

³⁸⁸ Βλ. «πρακτικόν Αον Σχολικής Εφορείας Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας περί εκμίσθωσης ακινήτου περιουσίας αυτής» της 13^{ης} Οκτωβρίου 1935 στο *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*.

³⁸⁹ Πρακτικόν 3ον «πλειοδοτικής δημοπρασίας» στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*. Η πλειοδοτική δημοπρασία αφορούσε στην εκμίσθωση του σχολικού κλήρου για ένα έτος. Ο πρόεδρος της σχολικής εφορείας όριζε με λεπτομέρεια τους όρους της συμφωνίας (βλ. ενδεικτικά την υπ. αριθμ. 15^η πράξη της 19 Οκτωβρίου 1936 στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*).

Μητροκόστας και για τον αγρό στη θέση «Παλαιοχώρι» ο Γεώργιος Καραπέτρου³⁹⁰. Το γεωργικό έτος 1937-1938, ενώ προκηρύχτηκε κανονικά πλειοδοτική δημοπρασία, με εισήγηση του προέδρου και έγκριση της σχολικής εφορείας, ο σχολικός κλήρος παραχωρήθηκε στον τελευταίο πλειοδότη χρήσης 1936-1937, δηλαδή στον Κωνσταντίνο Μητροκόστα³⁹¹.

Τα ενοίκια, όμως, των κτημάτων δε φαίνεται ότι αποτελούσαν σταθερή πηγή εισοδήματος του σχολείου, γιατί δεν καταβάλλονταν πάντα κανονικά και σύμφωνα με τους όρους του συμφωνητικού. Από τη συνεδρίαση της 12^{ης} Ιανουαρίου 1936 πληροφορούμαστε ότι, ενώ ο πρώτος ενοικιαστής του αγρού στη θέση «Παλαιοχώρι», Βασίλειος Καραπέτρος, είχε νοικιάσει τον αγρό αντί 1500 δραχμών, τελικά κατέβαλε μόνο το 1/3 του ενοικίου. Ο συγκεκριμένος αγρός ήταν κατάλληλος μόνο για καπνοφυτεία, εξαιτίας, όμως, της ανομβρίας έμεινε ακαλλιέργητος με αποτέλεσμα ο εκμισθωτής να μην έχει εισπράξεις. Η Σχολική Εφορεία αντιμετώπισε το θέμα με επιείκεια και δεν ενήργησε τα νόμιμα λόγω καθυστέρησης, αλλά εισηγήθηκε στον Επιθεωρητή να χαριστεί το υπόλοιπο χρέος των καθυστερημένων ενοικίων του Καραπέτρου, γιατί πολλές φορές με προθυμία εκτελούσε μικροεπισκευές στο σχολείο³⁹².

Επίσης, από τα ενοίκια των ετών 1937-1938 και 1938-1939 ο ενοικιαστής Μητροκόστας είχε πληρώσει μόνο 3.000 δρχ³⁹³. Το γεγονός αυτό οδήγησε τη Σχολική Εφορεία να αναθέσει την υπόθεση σε δικηγόρο, προκειμένου να ασκήσει

³⁹⁰ Βλ. προκήρυξις πλειοδοτικής δημοπρασίας της 21^{ης} Μαρτίου 1937 και πρακτικόν 22^{ον} στο *Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*, σ. 41. Πριν γίνουν οι προσφορές «κήρυξ διαταχθείς διελάλησεν επ' αρκετόν ως ανά παν το χωρίον την έκτασιν την προκειμένην δημοπρασίαν καλών τους βουλομένους να πλειοδοτήσουν».

³⁹¹ Πρακτικόν 27^{ον} της 25^{ης} Νοεμβρίου 1937 (*Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*). Ο Μητροκόστας ήταν μεγαλοτσέλιγκας με καταγωγή από την Κράνη. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, επρόκειτο για γνωστή οικογένεια διέθετε δύο χιλιάδες πρόβατα και πενήντα βοσκούς στη δούλεψή της (Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 135). Ο Μητροκόστας από την πρώτη στιγμή είχε αντιδράσει έντονα, χωρίς αποτέλεσμα, «ωστόσο», στην εγκατάσταση των προσφύγων στην Νεοκαισάρεια, γιατί ο ίδιος εκμεταλλευόταν την έκταση για τη βοσκή των κοπαδιών του (βλ. *Αρχείο του Ποντιακού...*, ό.π., σ. 53 και Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 151).

³⁹² Πράξις 4^η της 12^{ης} Ιανουαρίου 1936 στο *Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*.

³⁹³ Πράξις 11^η της 31^{ης} Μαΐου 1939 (*Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*).

αγωγή κατά του ενοικιαστή απαιτώντας την έξωσή του από τη βοσκή λόγω της καθυστέρησης των μισθωμάτων³⁹⁴. Οι ενέργειες αυτές φαίνεται ότι είχαν κάποιο αποτέλεσμα, καθώς στο επόμενο χρονικό διάστημα μπήκε στα ταμεία της Σχολικής Επιτροπής ένα μέρος από τα οφειλόμενα χρήματα³⁹⁵.

Αναφορικά με τα έξοδα της Σχολικής Εφορείας, δηλαδή τις πληρωμές που πραγματοποιούσε κατά τη διάρκεια του ημερολογιακού έτους, αφορούσαν στη συντήρηση και επισκευή του διδακτηρίου, στην προμήθεια επίπλων, στην αγορά βιβλίων για το αρχείο του σχολείου (Γενικός Έλεγχος, Βιβλίο Ταμείου, Βιβλίο Υλικού, Βιβλίο Πρακτικών Σχολικής Επιτροπής, Βιβλίο Αλληλογραφίας, Βιβλίο Γονέων και Κηδεμόνων, Βιβλίο Πιστοποιητικών Σπουδών και Βιβλίου Δαμαλισμού), στην αγορά αναλώσιμων για το σχολείο (κιμωλίες, σφραγίδες, μελάνες, φύλλα χαρτιού), στην αγορά εποπτικού υλικού, στη θέρμανση (ξυλάνθρακες, δαδί), στην αγορά υλικών καθαριότητας (σάρωθρο), στο φωτισμό, στη συντήρηση του σχολικού κήπου, στον πλουτισμό της σχολικής βιβλιοθήκης, στα μέτρα που συντελούσαν στην υγεία των μαθητών³⁹⁶, στη διενέργεια εκδρομών, στο μορφωτικό κινηματογράφο³⁹⁷ και στη λειτουργία του νηπιαγωγείου. Κατά τη μεταξική περίοδο αξιοσημείωτα έξοδα ήταν τα κονδύλια που διατίθεντο για την κατασκευή κορνίζας και εικόνας του βασιλιά, αλλά και για την αγορά εικόνας του Προέδρου της Κυβερνήσεως.

Ξεχωριστή αναφορά πρέπει να γίνει στη στήριξη των απόρων μαθητών οι οποίοι δεν μπορούσαν να καλύψουν βασικές ανάγκες τους. Στον προϋπολογισμό εντάσσονταν δαπάνες που αφορούσαν την προσφορά δωρεάν βιβλίων, γραφικής

³⁹⁴ Έκτακτη συνεδρίαση της Σχολικής Εφορείας, πράξις 12^η της 15^{ης} Αυγούστου 1939 στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοικαισάρειας...1935-1943*.

³⁹⁵ Βλ. για το θέμα αυτό πράξις 1^η της 21^{ης} Ιανουαρίου 1940 και πράξις 4^η της 29^{ης} Ιουνίου 1940 στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοικαισάρειας...1935-1943*.

³⁹⁶ Στα ποσά αυτά συμπεριλαμβάνονταν έξοδα όπως η αγορά κουρευτικής μηχανής (βλ. πράξις 3^η της 26^{ης} Απριλίου 1934) και σχολικού φαρμακείου από το τμήμα του Ερυθρού Σταυρού (πράξις 14^η της 3^{ης} Μαΐου 1936). Η κατάλληλη χρησιμοποίηση του σχολικού φαρμακείου αποτελούσε βασικό εποπτικό μέσο για τη διδασκαλία της υγιεινής. Το Υπουργείο Παιδείας εξάλλου υποδείκνυε με εγκύκλιό του προς τις εκπαιδευτικές αρχές την αγορά του από όλα τα σχολεία, με την προϋπόθεση ότι η τιμή του ήταν προσιτή στα σχολικά ταμεία. Εκτός από την αναγνώριση της χρησιμότητάς του επεσήμαινε την κατάλληλη εκπαίδευση των μαθητών στη σύνθεση και τη χρήση του σχολικού φαρμακείου (Σήφης Μπουζάκης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου...*, τόμ. Α', ό.π., τεκμήριο 36, σ. 271).

³⁹⁷ Πράξις Β^η της 27^{ης} Φεβρουαρίου 1938 στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοικαισάρειας...1935-1943*.

ύλης, ενδυμάτων και τροφής³⁹⁸. Πρόκειται για μέτρα που στόχο είχαν την προσαρμογή του σχολείου στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και την ανταπόκρισή του στη λειτουργία της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Αναλυτικά τα έσοδα, τα έξοδα, το αποθεματικό κεφάλαιο, καθώς και τα χρέη, που είχε η σχολική επιτροπή της Νεοκαισάρειας από την ίδρυσή της μέχρι και το 1940 καταγράφονται στον παρακάτω πίνακα:

Έτη	Έσοδα (δρχ.)	Έξοδα (δρχ.)	Αποθεματικό Κεφάλαιο (δρχ.)	Χρέος (δρχ.)
1929-1930	1081, 40	869	212, 40	
1930-1931	212, 40	167	45, 40	
1931-1932	-	-	-	
1932-1933	710	755		45
1933-1934	1865	1633, 80	231,20	
1934-1935	1981, 20	1972, 90	8, 30	
1935-1936	5.108, 30	2. 687, 70	2. 420, 60	
1936-1937	34.420, 60	21.036, 70	13.383, 50	
1937-1938	19.883, 50	1.102, 50	18.781	
1938-1939	21. 503	5. 291	16. 402	

³⁹⁸ Οι νομοθετικές ρυθμίσεις για τέτοιες ενέργειες υπήρχαν ήδη από το 1914 με το νόμο 450 και το νόμο 5019 «περί σχολικών εφορειών». Στην πράξη όμως έμειναν ανεφάρμοστες, διότι οι υποχρεώσεις των σχολικών ταμείων ήταν μεγάλες και δεν μπορούσαν ούτε στο ελάχιστο να καλύψουν τις ανάγκες των απόρων μαθητών (Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδευσεως...*, ό.π., σ. 59). Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης τη συνεδρίαση της 23^{ης} Οκτωβρίου 1939, κατά την οποία η διδασκάλισσα Βασιλική Μπούρμπου ανέπτυξε στα μέλη της Σχολικής Εφορείας τις ρυθμίσεις του Αν. Νόμου 1805/1939 «Περί αναδιοργάνωσης της σχολιατρικής υπηρεσίας και δή τα περί εισπράξεως εισφοράς των μαθητών υπέρ της Σχολικής υγιεινής και ιατρικής αντιλήψεως των μαθητών». Η σχολική εφορεία αφού άκουσε τη δασκάλα, με σύμφωνη γνώμη αποφάσισε από την υποχρεωτική εισφορά να απαλλαγούν 12 άποροι μαθητές του σχολείου (βλ. πράξις 13^η της 23^{ης} Οκτωβρίου 1939 στο *Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*). Επίσης, στην ίδια συνεδρίαση αποφασίστηκε να απαλλαγούν οι ίδιοι μαθητές από ό,τι προέβλεπε ο Αναγκαστικός Νόμος 1787/1939 «Περί οργανώσεως των μαθητικών συσσιτίων» και κυρίως τα «περί εισπράξεως εισφοράς» (βλ. Πράξις 14^η της 23^{ης} Οκτωβρίου 1939, ό.π.).

1939-1940	20.674	3.597	17.077	
-----------	--------	-------	--------	--

Πίνακας 5: Απολογισμοί του Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (1929-1940)

Η κοινότητα της Νεοκαισάρειας βρισκόταν σε πολύ δύσκολη οικονομική κατάσταση σε όλη τη δεκαετία του '30. Η κύρια ασχολία των κατοίκων ήταν ο καπνός και κατά την περίοδο που υπήρχε μεγάλη ανάγκη εργασίας προσλάμβαναν ως βοηθούς τα παιδιά τους. Λόγω, λοιπόν, της κρίσιμης οικονομικής θέσης των παραγωγών και επειδή δεν μπορούσαν να προσλάβουν εργάτες με ημερομίσθιο, στις 23 Απριλίου 1936 η σχολική εφορεία εξουσιοδότησε τον πρόεδρο να υποβάλει αίτηση στον Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων προκειμένου να εγκρίνει το κλείσιμο του σχολείου για ένα δεκαήμερο, δηλαδή από 6 μέχρι 16 Μαΐου³⁹⁹.

Κατά τη μελέτη του βιβλίου της Σχολικής Εφορείας εντοπίσαμε και παιδαγωγικά περιοδικά που είχε συνδρομή το σχολείο. Τα περιοδικά αυτά μας αποκαλύπτουν τις παιδαγωγικές τάσεις και τις εκπαιδευτικές αντιλήψεις με τις οποίες έρχονταν σε επαφή οι εκπαιδευτικοί. Παράλληλα, αποτυπώνουν τις ιδεολογικές κατευθύνσεις και αναζητήσεις μιας εποχής για τον εθνικοφρονηματιστικό ρόλο του σχολείου. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται συνδρομές για τα περιοδικά «Ζωή» (20 δρχ)⁴⁰⁰, «Ελληνική Νεολαία»⁴⁰¹ (150 δρχ.), «Αεροχημική Άμυνα» (100 δρχ.) και «Σχολική Υγιεινή» (50 δρχ.)⁴⁰². Δεν υπάρχουν πάντως μαρτυρίες για την απήχηση αυτών των περιοδικών στον μαθητικό πληθυσμό. Πρόκειται σίγουρα για έντυπα που

³⁹⁹ Πράξις 11^η της 23^{ης} Απριλίου 1936 στο *Βιβλίων πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*.

⁴⁰⁰ Πράξις 3^η της 26^{ης} Απριλίου 1934 στο *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας [16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935]*.

⁴⁰¹ Πρόκειται για προπαγανδιστικό περιοδικό με βραχύβιο εκδοτικό βίο που κυκλοφόρησε την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά στο πλαίσιο ιδεολογικής χειραγώγησης της νεολαίας και κατ' επέκταση της οικογένειας και της κοινωνίας (βλ. στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.istoria.gr/index.php?mod=articles&action=disArcArt&issue=98&id=1230>, ημερομηνία ανάκτησης: 25 Δεκεμβρίου 2013). Βλ., επίσης, Αθανασία Μπαλτά, «Το περιοδικό της ΕΟΝ *Η Νεολαία...*», *ό.π.*, σσ. 631-639.

⁴⁰² Πρακτικόν 25^{ον} της 12^{ης} Ιουλίου 1937. Ειδικά για τα περιοδικά της εποχής αυτής βλ. Αγγελική Πανοπούλου, Κώστας Τσιγκάκης, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1936-1941). Καταγραφή*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1992.

επιβάλλονταν άνωθεν στα παιδιά, είναι, όμως, αμφίβολο αν το περιεχόμενό τους αποτελούσε αντικείμενο ανάγνωσης⁴⁰³.

Σε μία φτωχή κοινότητα, λοιπόν, όπως ήταν αυτή της Νεοκαισάρειας συγκίνηση προκαλεί ότι η σχολική εφορεία σε συνεδρίασή της την 6^η Δεκεμβρίου 1940, ύστερα από την υπ' αριθμ. 3042 διαταγή του Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων αποφάσισε να εγκρίνει τη διάθεση από το σχολικό ταμείο του ποσού των 1.000 δρχ. «*υπέρ αγοράς νημάτων και ερίων διά την κατασκευήν πλεκτών ειδών διά τον εθνικόν στρατόν*»⁴⁰⁴.

Από τη μελέτη, επομένως, των βιβλίων της Σχολικής Εφορείας προκύπτει ότι οι επιθεωρητές είχαν βασική προτεραιότητα το ζήτημα της ανέγερσης νέου διδακτηρίου στη Νεοκαισάρεια. Τα διδακτήρια εξάλλου αποτέλεσαν και έναν από τους βασικούς άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής της τελευταίας κυβέρνησης του Βενιζέλου. Η οικονομική, όμως, συγκυρία της εποχής και η έλλειψη επαρκών πόρων της σχολικής επιτροπής δεν επέτρεψε την υλοποίηση του παραπάνω στόχου στην περίπτωση της Νεοκαισάρειας. Όπως και το ζήτημα του εξοπλισμού των σχολείων, η ευθύνη του κράτους μεταβιβάστηκε στους κατοίκους της κοινότητας.

Επίσης, όλες οι δαπάνες που γίνονταν από τη σχολική εφορεία εντάσσονται στο πλαίσιο της εφαρμογής στην πράξη του γενικότερου σκοπού των δημοτικών σχολείων, όπως αυτός διατυπώθηκε με το νόμο 4397 το 1929, δηλαδή η «*στοιχειώδης προπαρασκευή των μαθητών διά την ζωήν και η παροχή εις αυτούς των απαιτητών προς μόρφωσιν χρηστού πολίτου στοιχείων*». Για πρώτη φορά δε γίνεται λόγος για εθνική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση. Προτεραιότητα πλέον αποτελεί η προσαρμογή του σχολείου στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Οι επιθεωρητές προσπαθούν να υλοποιήσουν στην πράξη τη σχετική νομοθεσία και φροντίζουν για την υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών, την ίδρυση σχολείων, τη συντήρηση των σχολικών κήπων, τη μικτή φοίτηση και την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού.

Εν κατακλείδι, από τη μελέτη των προϋπολογισμών και των απολογισμών για τα σχολικά έτη από το 1929 μέχρι το 1940 προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων προβλεπόταν από το κοινοτικό ταμείο και τους προαιρετικούς εράνους των κατοίκων. Σημαντικό ποσό προερχόταν, επίσης, από το ταμείο του συνεταιρισμού και

⁴⁰³ Αθανασία Μπαλά, «Το περιοδικό της ΕΟΝ *Η Νεολαία...*», *ό.π.*, σ. 637.

⁴⁰⁴ Πράξις 5^η της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1940 στο *Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας...1935-1943*.

την ακίνητη περιουσία του σχολείου. Ακολουθούσαν τα έσοδα από την εκποίηση των προϊόντων του σχολικού κήπου, από τόκους καταθέσεων και από αποθεματικό κεφάλαιο. Μόνο το οικονομικό έτος 1937-1938 εκταμιεύθηκε ένα μεγάλο ποσό, 30.000 δραχ, από κρατική αρωγή για την ανέγερση διδακτηρίου.

Τα έξοδα του σχολείου περιορίζονταν στα απολύτως απαραίτητα, όπως προκύπτει από τους προϋπολογισμούς και απολογισμούς της Σχολικής Εφορείας: επισκευή και συντήρηση του διδακτηρίου, θέρμανση, καθαριότητα και φωτισμός, συντήρηση του σχολικού κήπου. Μετά το 1937 προτεραιότητα είχαν τα έξοδα για την ανέγερση του διδακτηρίου. Μικρότερα ποσά δαπανήθηκαν για προμήθεια γραφικής ύλης, τη λειτουργία του νηπιαγωγείου, τον πλουτισμό της βιβλιοθήκης, τη συντήρηση ή την προμήθεια επίπλων και τη λειτουργία μαθητικών συσσιτίων (1940-1941).

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΠΑΦΡΑΣ

Και η Μπάφρα αποτελεί προσφυγικόν συνοικισμόν, εις ον λειτουργεί σχολείον από τινων ετών, οι μαθηταί του οποίου ομιλούσι και εννοούσι ευχερέστερον την ελληνικήν⁴⁰⁵.

1. Ίδρυση του δημοτικού σχολείου - Το διδακτήριον

Το δημοτικό σχολείο Μπάφρας ιδρύθηκε το 1925 στο ίδιο ΦΕΚ με το δημοτικό σχολείο και νηπιαγωγείο Ανατολής⁴⁰⁶. Είχαν προηγηθεί φυσικά οι ενέργειες του Εποπτικού Συμβουλίου από τα τέλη Μαΐου του 1925, οπότε γνωμοδότησε για την ίδρυση μονοτάξιου μεικτού δημοτικού σχολείου στην Μπάφρα⁴⁰⁷. Ο νομοθέτης λάμβανε υπόψη του ότι η Μπάφρα ήταν αρτισύστατος προσφυγικός συνοικισμός που περιελάμβανε περίπου 50 οικογένειες. Όπως και στους προσφυγικούς συνοικισμούς της Ανατολής και της Ασφάκας, οι κάτοικοι *«ήρχισαν ήδη από τούδε να εργάζονται προς ανέγερσιν διδακτηρίων, ώστε τα σχολεία να λειτουργήσωσιν από της αρχής του επομένου σχολικού έτους»⁴⁰⁸.*

Από τα σωζόμενα έγγραφα του αρχείου του σχολείου ως σχολικό έτος έναρξης λειτουργίας του αναφέρεται το 1925-1926⁴⁰⁹. Στις 5 Οκτωβρίου 1925 ο Επιθεωρητής πρότεινε τον διορισμό της Αρτεμησίας Χριστοδούλου στο αρτισύστατο μονοτάξιο μεικτό δημοτικό σχολείο του προσφυγικού συνοικισμού Μπάφρας, του οποίου οι μαθητές *«δύνανται να στεγάζονται προσωρινώς και μέχρις αποκτήσεως ιδίου διδακτηρίου εις εν των πολλών δωματίων της ενταύθα πλησίον κειμένης Μονής του*

⁴⁰⁵ Απόσπασμα από την επιθεώρηση στο δημοτικό σχολείο Μπάφρας στις 5 Δεκεμβρίου 1929 στο 8ο Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 103.

⁴⁰⁶ Διάταγμα, 22 Σεπτεμβρίου 1925, «Περί ιδρύσεως δημοτικών σχολείων», ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 262, τ. Α΄.

⁴⁰⁷ Βλ. πράξις 220 στο Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931.

⁴⁰⁸ Διάταγμα «Περί ιδρύσεως δημοτικών σχολείων», 22 Σεπτεμβρίου 1925, ό.π.

⁴⁰⁹ «Ετήσιον Δελτίον Στατιστικής της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως (δημοσίας ή μη) σχολικού έτους 1954-1955», φάκ. Αρχείο Εγγράφων από 1955, Αταξινόμητο Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας.

Αγίου Ιωάννου Μπουνίλας, όπου θέλουσι εγκατασταθή και τα σχολεία του ετέρου συνοικισμού Ανατολής»⁴¹⁰. Επειδή, λοιπόν, ο προσφυγικός συνοικισμός Μπάφρας στερούνταν διδακτηρίου, ο Επιθεωρητής Γ. Ξυδιάς διέταξε τη διδασκάλισσα να μετακινηθεί στη Μπουνίλα⁴¹¹. Ωστόσο, και τον Νοέμβριο του 1927, παρόλο που οι προσφυγικοί συνοικισμοί της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας είχαν προς φοίτηση 45 μαθητές, δεν είχαν δασκάλους, γιατί η Αρτεμισία Χριστοδούλου είχε λάβει άδεια για μετεκπαίδευση, ενώ στη Νεοκαισάρεια δεν είχε ιδρυθεί σχολείο παρόλο που είχαν γίνει οι σχετικές ενέργειες⁴¹².

Το σχολικό έτος 1927-1928 το σχολείο δε λειτούργησε. Παρά το γεγονός ότι το συμβούλιο είχε αποφασίσει την απόσπαση του διδασκάλου Αρ. Κασαγιάννη από το σχολείο Ραψαίων στο σχολείο του προσφυγικού συνοικισμού Μπάφρας, η απόσπαση δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς ο Κασαγιάννης απολύθηκε από την υπηρεσία και εγκατέλειψε τη θέση του. Στη θέση του τοποθετήθηκε ως προσωρινός διδάσκαλος ο Ευ. Καρκαμπούνας, τον οποίο ο Επιθεωρητής παρομοίως πρότεινε να αποσπαστεί από το σχολείο των Ραψαίων στο σχολείο της Μπάφρας⁴¹³. Όμως, και ο Καρκαμπούνας απολύθηκε, γιατί έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας ανακοίνωνε στον Επιθεωρητή ότι στο σχολείο Ραψαίων μετατέθηκε από την Τσατάλτζα Δράμας η μόνιμη διδασκάλισσα Βασιλική Μπούρμπου, για την οποία ο Επιθεωρητής πρότεινε

⁴¹⁰ Βλ. πράξις 229 *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

⁴¹¹ Πράξις 232 στο *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*. Ο Επιθεωρητής όμως που τον αντικατέστησε, Αριστοτέλης Γκιόλμας, με εισήγησή του στο εποπτικό συμβούλιο πρότεινε την προσωρινή απόσπαση της διδασκάλισσας του δημοτικού σχολείου του προσφυγικού συνοικισμού Μπάφρας, Αρτεμισίας Χριστοδούλου, στο μονοτάξιο μεικτό δημοτικό σχολείο Μελιγγών, μέχρι την ανέγερση κατάλληλου διδακτηρίου στην Μπάφρα. Ο Επιθεωρητής και το εποπτικό συμβούλιο στην απόφασή τους έλαβαν υπόψη τους ότι υπήρχε απόλυτη ανάγκη να λειτουργήσουν τα δημοτικά σχολεία Μελιγγών και Μπαουσιών που ήταν σε αργία. Στηρίχτηκε επίσης στις διατάξεις του εδαφίου 3 του μόνου άρθρου του νόμου 2348 (Πράξις 234 στο *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*).

⁴¹² Πράξις 252 της 21^{ης} Νοεμβρίου 1927 στο *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*. Την περίοδο που δε λειτουργούσε το δημοτικό σχολείο της Νεοκαισάρειας οι μαθητές της κοινότητας πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο Μπάφρας (βλ. προφορική μαρτυρία στο Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 363).

⁴¹³ Πράξις 256 της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1928 στο *Βιβλίου Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

επίσης να αποσπαστεί στο σχολείο της Μπάφρας⁴¹⁴. Από τις σωζόμενες πηγές, πάντως, προκύπτει ότι το σχολικό έτος 1929-1930 στο σχολείο είχε τοποθετηθεί η διδασκάλισσα Ευγενία Λαΐου, πτυχιούχος τριταξίου Διδασκαλείου έτους 1927, με καταγωγή από τα Ιωάννινα⁴¹⁵. Γνωρίζουμε ακόμη ότι το 1935-1936 στο σχολείο υπηρετούσε η Ελένη Γεωργιάκη⁴¹⁶, διδασκάλισσα «εξ αναγνωρίσεως»⁴¹⁷ και το διάστημα 1937-1939 ο Κωνσταντίνος Τσίκος με καταγωγή από τα Πράμαντα⁴¹⁸.

Αυτό, όμως, που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι οι μαθητές στεγάζονταν σε ακατάλληλο διδακτήριο, προσφυγικό οίκημα, χωρίς προσανατολισμό και ανεπαρκές από κάθε άποψη⁴¹⁹, το οποίο οικοδομήθηκε τα 1925⁴²⁰. Ο Επιθεωρητής χαρακτηρίζει την κατάστασή του «μετρία» τον Μάιο του 1931. Αποτελούνταν από δύο μικρά δωμάτια, που χρησιμοποιούνταν ως κατοικία του διδασκάλου⁴²¹ και από μία πολύ στενόχωρη αίθουσα διδασκαλίας, που χρησιμοποιούνταν ως ναός κατά τις εορτές⁴²². Όταν αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών χρησιμοποιούνταν και οι δύο χώροι ως αίθουσες διδασκαλίας. Η συνολική επιφάνεια των δύο αιθουσών ήταν 50 τ.μ. Το διδακτήριο, όμως, δεν διέθετε βοηθητικές αίθουσες (εργαστήρια φυσικής-

⁴¹⁴ Πράξις 261 της 20^{ης} Οκτωβρίου 1928 και 268 της 28^{ης} Ιουνίου 1929 στο *Βιβλίων Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

⁴¹⁵ Αριθ. 8. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 105. Η Λαΐου μετατέθηκε στο σχολείο της Μπάφρας από το δημοτικό σχολείο Παλαιοχωρίου Συρράκου στη θέση της Αρτεμισίας Χριστοδούλου, η οποία είχε μετατεθεί σε άλλο σχολείο (βλ. και Πράξις 267 της 20^{ης} Μαΐου 1929 στο *Βιβλίων Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*).

⁴¹⁶ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936*, σ. 150.

⁴¹⁷ Πρόκειται για δασκάλους που δεν είχαν φοιτήσει στο Διδασκαλείο και η υπηρεσία τους αναγνωριζόταν από μάρτυρες (βλ. για το θέμα αυτό Χρ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδευσεως...*, ό.π., σ. 187-188).

⁴¹⁸ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 24.

⁴¹⁹ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1949-1950*, σ. 107.

⁴²⁰ Βλ. «Ετήσιον Δελτίον Στατιστικής της Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως (δημοσίας ή μη) σχολικού έτους 1954-1955», φάκ. *Αρχείο Εγγράφων από 1955*, Αταξινόμητο Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας.

⁴²¹ Σύμφωνα με την Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, οι δάσκαλοι αρχικά φιλοξενούνταν στα σπίτια των μαθητών τους (ό.π., σ. 133).

⁴²² 9^{ον} *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 52, Πράξις 7^η της 30^{ης} Μαΐου 1931 στο *Βιβλίων Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931* και *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 22.

χημείας, αίθουσα προβολής κινηματογράφου, υπόστεγο) ούτε αποχωρητήρια. Χαρακτηριστικό του ήταν επίσης η μεγάλη έκταση της αυλής (3.000 τ.μ.)⁴²³.

Προκειμένου να ανεγερθούν νέα διδακτήρια οι επιθεωρητές έκαναν αναφορές προς το υπουργείο παιδείας. Στις 9 Ιουνίου 1937 ο υπουργός παιδείας Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος με έγγραφο του προς τον Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Ιωαννίνων τον ενημερώνει ότι ενέκρινε την έναρξη των εργασιών ανέγερσης νέων διδακτηρίων στους συνοικισμούς Νεοκαισάρειας και Μπάφρας «*διά των υπάρχόντων πόρων*»⁴²⁴. Έγιναν, έτσι, οι προκαταρκτικές εργασίες για την ανέγερση του διτάξιου διδακτηρίου, το οποίο θα στέγαζε και το νηπιαγωγείο: συγκεντρώθηκαν τα υλικά, επιβλήθηκε υποχρεωτικός έρανος και προσωπική εργασία, ενώ είχε εξασφαλιστεί η αρωγή και του σχολικού ταμείου⁴²⁵.

Η πρόοδος, όμως, των εργασιών μάλλον δεν ήταν ικανοποιητική, γι' αυτό και το θέμα της βελτίωσης της άθλιας διδακτηριακής κατάστασης επανέρχεται στη συνεδρίαση της Σχολικής Εφορείας στις 9 Φεβρουαρίου 1938. Στην εν λόγω συζήτηση ο πρόεδρος ανέπτυξε λεπτομερώς την ανάγκη ανοικοδόμησης διδακτηρίου, ώστε να εκπληρώνει τους όρους της υγιεινής, προκειμένου σε αυτό να στεγαστεί το δημοτικό σχολείο και το νεοσυσταθέν νηπιαγωγείο. Μετά από σχετική συζήτηση η Σχολική Εφορεία αποφάνθηκε «*εν ομοφωνία πάντων και προς το συμφέρον του σχολείου*» για τη δυνατότητα συνδρομής των κατοίκων ως εξής: μεταφορά οικοδομικών υλικών με προσωπική εργασία, συγκέντρωση χρηματικού ποσού από το σχολικό ταμείο και από χρέη των μισθωτών που εκμεταλλεύονταν σχολικούς κλήρους, «*υποχρεωτικός έρανος εκουσίας εισφοράς*» 500 δρχ. σε κάθε κάτοικο, ενίσχυση του σχολικού ταμείου για την ανέγερση του διδακτηρίου από το κοινοτικό συμβούλιο. Στο μεταξύ το σχολικό έτος 1937-1938 είχε επιβληθεί προσωπική εργασία υπέρ του διδακτηρίου 10 ημερών για κάθε άτομο μαζί με τα μέσα μεταφοράς και τα οχήματα, η οποία, όμως, «*δεν εξετελέσθη*». Προσωπική εργασία 5 ημερών, επίσης, είχε επιβληθεί από τον Οκτώβριο του 1936 μέχρι τον Μάρτιο του 1937, η

⁴²³ «Ετήσιον Δελτίον Στατιστικής...», *ό.π.*

⁴²⁴ Σχολικός εργοδηγός ήταν ο Ιωάννης Αναγνωστόπουλος (βλ. έγγραφο με ημερομηνία 9 Ιουνίου 1937 στο *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων, Μον-Μυτ, Α/Α 382-398, 1925-1953, 32, 3.392 Μπάφρα Δωδώνης (1937, 1941, 1951).*

⁴²⁵ Βλ. επιθεώρηση της 21^{ης} και 22^{ης} Οκτωβρίου 1937, όπου η κατάσταση του διδακτηρίου χαρακτηρίζεται «μόλις ανεκτή» (*Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 22).*

οποία πραγματοποιήθηκε «εν μέρει» και αφορούσε τη διάλυση ασβέστη, το σκάψιμο του λάκκου και το κτίσιμο της ασβεστοκάμινου. Εν συνόλω, τα μέλη της Σχολικής Εφορείας υπόσχονταν ότι θα μεριμνήσουν για την όσο το δυνατόν καλύτερη περισυλλογή των υλικών και παρακαλούσαν τον Επιθεωρητή να μεριμνήσει για τη χορηγούμενη κρατική αρωγή⁴²⁶.

Ωστόσο, το ίδιο ανεπαρκές διαμέρισμα χρησιμοποιούνταν ως αίθουσα διδασκαλίας και ως κατοικία του δασκάλου και στην επιθεώρηση της 3^{ης} Μαρτίου 1939⁴²⁷. Ο Επιθεωρητής επισημαίνει στην ανωτέρω Έκθεση ότι στο σχολείο βρήκε «μετρίαν καθαριότητα και τάξιν». Ο ίδιος, όμως, δίνει και εξήγηση γράφοντας ότι «η περιορισμένη έκτασις της αιθούσης καθιστά προβληματική την ομαλήν διεξαγωγήν της εργασίας και την κυκλοφορίαν των μαθητών»⁴²⁸.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1940 ο Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων Ιωαννίνων με επιστολή του προς τον σχολικό αρχιτέκτονα Ιωαννίνων ζητάει τον προϋπολογισμό της δαπάνης για την ανέγερση του διτάξιου διδακτηρίου στην Μπάφρα. Το άθροισμα των συνολικών δαπανών ανερχόταν στις 340.000 δραχμές⁴²⁹. Ο πόλεμος φυσικά δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση των σχεδιαζόμενων εργασιών. Έτσι, από επιστολή του δασκάλου Μπάφρας προς τον Σχολικό Αρχιτέκτονα στις 23

⁴²⁶ Βλ. ακριβές αντίγραφο, πρακτικόν αριθ. 5, προφανώς από το Βιβλίο της Σχολικής Εφορείας που δεν έχει διασωθεί στο *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων, Μον-Μυτ, Α/Α 382-398, 1925-1953, 32, 3.392 Μπάφρα Δωδώνης (1937, 1941, 1951)*. Η πράξη υπογράφεται από τον πρόεδρο της σχολικής εφορείας Σωτήριο Τατσιόγλου, τον γραμματέα και διευθυντή του σχολείου και τα μέλη της σχολικής εφορείας Θεόφιλο Ναυρόζογλου, Χαράλαμπο Τατσιμερίδη και Κωνσταντίνος Τσίγκο. Ο Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων Ιωαννίνων, Νικόλαος Παπακόστας, με έγγραφό του (αριθ. 667/22.2.1938) στέλνει την πράξη αυτή στο Σχολικό Αρχιτέκτονα και τον παρακαλεί «διά τα περαιτέρω» (βλ. Παράρτημα).

⁴²⁷ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 199.

⁴²⁸ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 200. Ο καθαρισμός των αιθουσών γινόταν από τις μαθήτριες του σχολείου. Τον Οκτώβριο του 1964 ύστερα από πρόταση του διευθυντή του σχολείου η Σχολική Εφορεία ενέκρινε τον διορισμό καθαρίστριας του διδακτηρίου, «*ίνα μη κουράζονται αι μικραί μαθήτριαι και προς περισσοτέραν καθαριότητα*» (βλ. πράξις 17/18-10-1964 στο *Βιβλίων Πράξεων Σχολικής Εφορείας Δημοτ. Σχολείου Μπάφρας αρχόμενο από 10-5-1963*).

⁴²⁹ Έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου 417 και ημερομηνία 20 Φεβρουαρίου 1940 και την απάντηση του σχολικού αρχιτέκτονα, όπου είναι συνημμένος και ο προϋπολογισμός της δαπάνης, με ημερομηνία 6 Μαρτίου 1940, φάκ. *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων, Μον-Μυτ, Α/Α 382-398, 1925-1953, 32, 3.392 Μπάφρα Δωδώνης (1937, 1941, 1951)*. Στον ίδιο φάκ. βλ. επίσης διάγραμμα του διτάξιου διδακτηρίου Μπάφρας. (Βλ. Παράρτημα).

Ιουνίου 1941 πληροφορούμαστε ότι το πάτωμα της αίθουσας του σχολείου είχε καταστραφεί τελείως εξαιτίας της χρησιμοποίησης του διδακτηρίου από τον στρατό. Επιπλέον, εξαιτίας των βροχών είχαν καταστραφεί και τα παράθυρα του σχολείου και χρειάζονταν εκ νέου κατασκευή. Ο δάσκαλος επισημαίνει ακόμη την ανάγκη διάνοιξης άλλων δύο παραθύρων λόγω του ανεπαρκούς φωτισμού του σχολείου. Τέλος, τα διαμερίσματα του σχολείου χρειάζονταν κατάλληλη διαρρύθμιση, ώστε να κατασκευαστούν μόνο δύο ως αίθουσες, προκειμένου το σχολείο να λειτουργήσει από το προσεχές σχολικό έτος ως διτάξιο⁴³⁰.

Ανάλογη με το διδακτήριο ήταν και η εικόνα για την επίπλωση, το υλικό του σχολείου και τη βιβλιοθήκη: λίγα δίδρα θρανία, τέσσερις παλαιοί γεωγραφικοί χάρτες σε φύλλα, ένας μαυροπίνακας, ένα αριθμητήριο, ένα τραπέζι και ένα ψάθινο κάθισμα⁴³¹. Όπως και σε άλλα σχολεία, την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, το υλικό του σχολείου πλουτίστηκε με μία εθνική σημαία, με εικόνες του Ιησού που ευλογούσε τα παιδιά, του βασιλιά Γεωργίου του Β΄ και του πρωθυπουργού⁴³², αλλά και ηρώων της ελληνικής επανάστασης⁴³³. Παρομοίως, η βιβλιοθήκη χαρακτηρίζεται από τον Επιθεωρητή «αναξία λόγου». Σε ένα ερμάριο φυλάσσονταν 56 βιβλία, 15 παιδαγωγικά και βοηθητικά για τον δάσκαλο και 41 αναγνωστικά και βοηθητικά για τους μαθητές, τα οποία μάλιστα δε χρησιμοποιούσαν. Η οικονομική δυσπραγία

⁴³⁰ Βλ. έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου 98 και ημερομηνία 23 Ιουνίου 1941 στο *Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Μον-Μυτ, Α/Α 382-398, 1925-1953, 32, 3.392 Μπάφρα Δωδώνης (1937, 1941, 1951). Πάντως ο πρόεδρος της σχολικής εφορείας σε συνεδρίαση της 2ας Ιανουαρίου 1949 επισημαίνει την ανάγκη κατασκευής του δαπέδου, «καθόσον είνε ανθυγιεινόν εν μέσω χειμώνος οι μικροί μαθηταί του Δημοτ. Σχολείου, το οποίον στερείται και αναλόγου αριθμού θρανίων να κάθωνται οκλαδόν στο χώμα» (βλ. *Βιβλίον πράξεων Σχολικής Εφορείας Μπάφρας [2 Ιανουαρίου 1949-4 Νοεμβρίου 1951]*).

⁴³¹ Αριθ. 8. *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 105 και 9^{ον} *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931*, σ. 52. Είκοσι πέντε περίπου χρόνια αργότερα οι αλλαγές ήταν μικρές και υπαγορεύονταν κυρίως από την αύξηση του αριθμού των μαθητών. Έτσι, το σχολικό έτος 1954-1955 υπήρχε σχολική βιβλιοθήκη με 4 βιβλία για τον δάσκαλο και 40 για τους μαθητές, 35 δίδρα θρανία και καθόλου όργανα εργαστηρίου φυσικής και χημείας ούτε σχολικός κινηματογράφος (βλ. «Ετήσιον Δελτίον Στατιστικής...», *ό.π.*).

⁴³² *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 22.

⁴³³ *Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 199.

εξάλλου σε συνδυασμό με το γεγονός ότι προείχε η ανέγερση του διδακτηρίου, δεν επέτρεπαν την περαιτέρω ενίσχυσή της⁴³⁴.

Τέλος, όπως όλα τα σχολεία της εποχής, το δημοτικό σχολείο Μπάφρας διέθετε σχολικό κήπο έκτασης δύο στρεμμάτων⁴³⁵ σε χώρο γύρω από το σχολείο, ο οποίος είχε περιφραχθεί με δαπάνες του Γραφείου Εποικισμού⁴³⁶. Με βάση και τις υποδείξεις του Επιθεωρητή από το σχολικό έτος 1930-1931 ένα μέρος της χερσαίας έκτασης γύρω από το διδακτήριο, «δι' οδοντωτού σύρματος περιφραγμένης εκ τριών στρεμμάτων», είχε καλλιεργηθεί ως λαχανόκηπος και ανθόκηπος⁴³⁷. Αργότερα καλλιεργήθηκαν και διάφορα όσπρια και λαχανικά, χωρίς, όμως, σαφές και συστηματικό πρόγραμμα⁴³⁸. Υπήρχαν βέβαια και δυσκολίες, καθώς ο κήπος ήταν ξερικός⁴³⁹.

Σε μικρή απόσταση από το σχολείο βρισκόταν η ακίνητη περιουσία, η οποία περιελάμβανε γεωργικό σχολικό κλήρο 80 στρεμμάτων σε τέσσερις διαφορετικές θέσεις⁴⁴⁰. Η μισή έκταση ήταν βοσκήσιμη γη και η άλλη μισή καλλιεργήσιμη⁴⁴¹. Η εκμετάλλευση της περιουσίας γινόταν με ενοικίαση των ακινήτων, τα οποία απέφεραν στο σχολικό ταμείο σημαντικό ετήσιο εισόδημα, που έφτανε μέχρι τις

⁴³⁴ Για τη βιβλιοθήκη του δημοτικού σχολείου Μπάφρας βλ. 9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 52, Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 23 και Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 199.

⁴³⁵ Βλ. πράξη 1^η της 12^{ης} Ιανουαρίου 1950 στο Βιβλίου πράξεων Σχολικής Εφορείας Μπάφρας [2 Ιανουαρίου 1949-4 Νοεμβρίου 1951].

⁴³⁶ Αριθ. 8. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 105.

⁴³⁷ 9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 52.

⁴³⁸ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 199.

⁴³⁹ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 23.

⁴⁴⁰ Η περιουσία του σχολείου περιελάμβανε ένα λιβάδι 16 στρεμμάτων στη θέση «Τριμερόν», ένα λιβάδι ίδιας έκτασης στη θέση «Κλαριά», έναν αγρό 18 στρεμμάτων στη θέση «Μπούφο» και έναν αγρό 30 στρεμμάτων στη θέση «Βρυσόκα» (βλ. πράξη 1^η της 12^{ης} Ιανουαρίου 1950 στο Βιβλίου πράξεων Σχολικής Εφορείας Μπάφρας [2 Ιανουαρίου 1949-4 Νοεμβρίου 1951]).

⁴⁴¹ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 22. Από την αξιοποίηση της ανωτέρω περιουσίας το ταμείο του σχολείου είχε σε καταθέσεις και μετρητά το ποσό των 23.000 δρχ. (ό.π., σ. 23).

7.000 δρχ.⁴⁴², ποσό το οποίο ενισχυόταν και με 1.000 δραχμές περίπου από την κοινότητα ως ετήσια εισφορά⁴⁴³.

Τελικά, η ανέγερση του νέου διδακτηρίου έγινε το 1953 με δαπάνη του Μιχαήλ Τοσίτσα, του δημοσίου και προσωπικής εργασίας των κατοίκων. Το νέο διδακτήριο ήταν ισόγειο, διέθετε τρεις αίθουσες διδασκαλίας, μεγάλη σχολική αυλή και κήπο. Απέκτησε, επίσης, υδραυλική και ηλεκτρική εγκατάσταση, εκτός από το χώρο των αποχωρητηρίων, η κατάσταση των οποίων χαρακτηριζόταν κακή⁴⁴⁴. Την 9^η Ιανουαρίου 1961 αποφασίστηκε η παραχώρηση του παλαιού διδακτηρίου στον Αθανάσιο Ρέζο, τυροκόμο, για τη συγκέντρωση και παραλαβή του γάλατος της κοινότητας με εφάπαξ μίσθωμα ενός τόνου καυσόξυλων για τη θέρμανση του σχολείου μέχρι τον Ιούνιο του ίδιου έτους⁴⁴⁵.

Τον Σεπτέμβριο του 1961 η Σχολική Εφορεία ενέκρινε την κατεδάφιση του παλαιού ερειπωμένου διδακτηρίου, το οποίο βρισκόταν μπροστά από το νέο, καθώς θεωρήθηκε τελείως άχρηστο και επιζήμιο για το σχολείο. Επειδή μάλιστα το νέο σχολείο είχε ανάγκη βοηθητικών χώρων (αποθήκης και μαγειρείου), αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν τα υλικά της κατεδάφισης για την ανέγερση βοηθητικού χώρου σε άλλη θέση και συγκεκριμένα εν συνεχεία της αίθουσας όπου στεγαζόταν ήδη το νηπιαγωγείο⁴⁴⁶. Στο κτήριο έγιναν προσθήκες μαγειρείου και εστιατορίου, η αίθουσα του οποίου χρησιμοποιήθηκε αργότερα για τη στέγαση του νηπιαγωγείου⁴⁴⁷. Σήμερα,

⁴⁴² Ωστόσο, κατά την επιθεώρηση που ενήργησε ο Επιθεωρητής στις 3 Μαρτίου 1939 διαπίστωσε καθυστερήσεις στην είσπραξη ποσού των ενοικίων που υπερέβαινε τις 8.000 δρχ. Ανησυχίες ακόμη εκφράζονται για τη διαχείριση των σχολικών εσόδων, γιατί «δεν παρετηρείτο πνεύμα φειδούς και ανιδιοτελείας. Διετάξαμεν όπως επισπευσθή η είσπραξις τούτων και διατίθενται ταύτα κατόπιν αποχρόντος λόγου και εντός των ορίων των εγκρινομένων πιστώσεων» (*Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 200).

⁴⁴³ *Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σσ. 22-23.

⁴⁴⁴ «Στατιστικό έντυπο για το διδακτήριο», φάκ. *Στατιστικών Στοιχείων και Εξερχόμενων από 1978-1988*, Αταξινόμητο Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας. Η συνολική επιφάνεια του οικοπέδου που οικοδομήθηκε το κτήριο ήταν 2.726 τ.μ., του υπαίθριου χώρου 1.300 τ.μ. και του σχολικού κήπου 400 τ.μ. (βλ. «Δελτίο Στατιστικής της Δημοτικής Εκπαιδευσεως Σχολικό Έτος 1980-1981» στον ίδιο φάκ., ό.π.). Βλ. επίσης Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Η κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 133.

⁴⁴⁵ Πράξις 10^η της 9^{ης} Ιανουαρίου 1961 στο *Βιβλίου Πράξεων Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας αρχόμενον από 31^η Δεκεμβρίου 1957*.

⁴⁴⁶ Ο.π. πράξις 11^η/29.9.1961 και πράξις 25^η/13.12.1961.

⁴⁴⁷ Βλ. «Στατιστικό έντυπο για το διδακτήριο», φάκ. *Στατιστικών Στοιχείων και Εξερχόμενων από 1978-1988*, Αταξινόμητο Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας.

όπως αναφέραμε και στο κεφάλαιο για το δημοτικό σχολείο της Νεοκαισάρειας, οι μαθητές της περιοχής στεγάζονται στο νέο διδακτήριο που βρίσκεται στην Μπάφρα.

2. Οι μαθητές

Η φοίτηση των μαθητών στο σχολείο πολλές φορές ήταν ατελής και ανώμαλη εξαιτίας διαφόρων αιτιών. Ο βασικότερος λόγος ήταν η έλλειψη χρημάτων που δεν επέτρεπε στους γονείς να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα εφόδια στα παιδιά τους, ώστε να μπορούν να παρακολουθήσουν απρόσκοπτα τα μαθήματα του σχολείου. Οι μαθητές δεν είχαν τη δυνατότητα να έχουν όλοι δικά τους βιβλία, καθώς έπρεπε να τα αγοράσουν, ενώ θεωρούσαν πολυτέλεια ακόμη και την απόκτηση ενός κοντυλιού⁴⁴⁸.

Ολόκληρη την περίοδο που εξετάζουμε το σχολείο λειτουργούσε ως μονοτάξιο. Στην επιθεώρηση της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1929 το σχολείο είχε έξι τάξεις και φοιτούσαν 26 μαθητές, από τους οποίους οι 3 ήταν μεγαλύτερης ηλικίας. Ο επιθεωρητής τους χαρακτηρίζει ευφυείς και τακτικούς, όσοι, όμως, παρακολουθούσαν τις κατώτερες τάξεις δυσκολεύονταν στη γλώσσα, «διότι μητρική και τούτων είναι η Τουρκική»⁴⁴⁹. Εντυπωσιακή, πάντως, είναι η αύξηση του αριθμού των μαθητών μέσα σε μία δεκαετία. Ειδικότερα, το σχολικό έτος 1935-1936 φοιτούσαν στο σχολείο 55 μαθητές⁴⁵⁰, το 1937-1938 φοιτούσαν 59 μαθητές στις πέντε τάξεις (Α'-Ε')⁴⁵¹ και το σχολικό έτος 1938-1939 φοιτούσαν 81 μαθητές⁴⁵².

Το σχολικό έτος 1930-1931 είχαν εγγραφεί όλοι οι υπόχρεοι για φοίτηση και είχαν βελτιώσει την υγιεινή τους κατάσταση με τη συχνή χρήση της κινίνης, η οποία χορηγούνταν όταν υπήρχαν κρούσματα ελονοσίας. Οι μαθητές, όμως, απουσίαζαν όταν έπρεπε να ασχοληθούν με την καλλιέργεια των χωραφιών, προκειμένου να καλύψουν απόλυτες γεωργικές ανάγκες, όπως συνέβη το συγκεκριμένο σχολικό έτος λόγω κακοκαιρίας. Ειδικότερα, οι μαθητές ασχολούνταν με την καπνοφυτεία, γι'

⁴⁴⁸ Βλ. σχετική αφήγηση στο Ελισάβετ Σ. Παναγιωτοπούλου, *Κοινωνική ενσωμάτωση...*, ό.π., σ. 133.

⁴⁴⁹ 8ο Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σ. 105. Αξίζει να αναφερθεί ότι ειδικά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του σχολείου, η ηλικία των μαθητών δε συμβάδιζε πάντα με την τάξη που φοιτούσαν και υπήρχε ηλικιακή ανομοιογένεια. Έτσι, το σχολικό έτος 1930-1931 οι μαθητές των ανώτερων τάξεων είχαν ηλικία μεγαλύτερη των δεκαπέντε ετών (9^ο Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 52).

⁴⁵⁰ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1935-1936, σ. 150.

⁴⁵¹ Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 23.

⁴⁵² Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 200.

αυτό και ο Επιθεωρητής αποφάσισε την παράταση των μαθημάτων για 15 ημέρες περίπου⁴⁵³.

Η ελλιπής φοίτηση, σε συνδυασμό με τη γλώσσα ομιλίας των μαθητών, οι οποίοι στις οικογένειές τους μιλούσαν τουρκικά⁴⁵⁴, είχε συνέπειες στο γνωστικό επίπεδο των παιδιών⁴⁵⁵, ειδικά όσων φοιτούσαν στις κατώτερες τάξεις⁴⁵⁶. Τα πρώτα χρόνια, που δεν υπήρχε ακόμη νηπιαγωγείο, δεδομένου ότι οι μαθητές ήταν «τουρκόφωνοι», ο Επιθεωρητής θεωρούσε αναγκαία τη φοίτησή τους και δεύτερη χρονιά στην Α΄ τάξη⁴⁵⁷. Επέρριπτε μάλιστα ευθύνες στους δασκάλους όταν προήγαγαν «παρ' αξίαν τους πάντας»⁴⁵⁸. Παρόμοια προβλήματα, όμως, υπήρξαν και στα επόμενα χρόνια. Έτσι, το σχολικό έτος 1938-1939, στις Εκθέσεις υπάρχουν πάλι αναφορές για πλημμελή φοίτηση των μαθητών, ειδικά της Α΄ τάξης, τα 2/3 της οποίας παραπέμφθηκαν στο νηπιαγωγείο. Για να δικαιολογήσει την παραπομπή των μαθητών αυτών ο δάσκαλος επικαλέστηκε την ανεπάρκεια του διαθέσιμου χώρου στην αίθουσα και την ξενοφωνία τους⁴⁵⁹. Αλλά και οι υπόλοιποι μαθητές προσέρχονταν «ατάκτως» στο σχολείο. Την ημέρα μάλιστα της επιθεώρησης συγκεντρώθηκαν οι μισοί μαθητές, παρότι ο δάσκαλος το είχε πληροφορηθεί από την προηγούμενη ημέρα⁴⁶⁰.

⁴⁵³ 9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 52.

⁴⁵⁴ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1949-1950, σ. 107.

⁴⁵⁵ Βλ. διαπιστώσεις του Επιθεωρητή για τους μαθητές στο Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σσ. 23-24.

⁴⁵⁶ Αριθ. 8. Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930, σσ. 103-105.

⁴⁵⁷ 9^{ον} Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1930-1931, σ. 52.

⁴⁵⁸ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 24.

⁴⁵⁹ Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 200. Δάσκαλος ήταν ο Κωνσταντίνος Τσίκος, ο οποίος είχε τοποθετηθεί στο σχολείο στις 20 Σεπτεμβρίου 1937 (Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 24). Ο δάσκαλος δικαιολογούσε τις ελλείψεις που είχε το σχολείο του, επικαλούμενος είτε την ξενοφωνία των μαθητών και άλλοτε τη στενότητα του χώρου και την πενία των κατοίκων (Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 201).

⁴⁶⁰ Ο Επιθεωρητής περιγράφει πολύ παραστατικά το γεγονός: «κατά την ημέρα της επιθεωρήσεως μόλις το ¼ του αριθμού των μαθητών ευρίσκετο εις το σχολείον περί ώραν 9^{ην} π.μ. εδέησε δε να αποσταλώσιν αγγελιαφόροι μαθηταί προς όλας τας κατευθύνσεις διά να καταστή δυνατόν περί ώρα 9.30 να συγκεντρωθή αριθμός μαθητών, επιτρέπων την έναρξιν των μαθημάτων και ανερχόμενος εις το ήμισυ του συνόλου των εγγεγραμμένων» (Βιβλίου Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 201).

Ο Επιθεωρητής έδινε ιδιαίτερη σημασία στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και παρείχε στους δασκάλους λεπτομερείς οδηγίες για τη διδασκαλία των μαθημάτων, για την τήρηση των προγραμμάτων και την επίμονη γλωσσική άσκηση των μαθητών⁴⁶¹. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η ίδρυση νυχτερινής σχολής, που αποτελούσε δεύτερη προτεραιότητα μετά την ανέγερση του διδακτηρίου. Αξιοσημείωτη, ακόμη, είναι η υπόδειξη προς τον δάσκαλο να ορίσει τοποθεσία όπου θα παίζουν ομαδικά οι μαθητές και θα κάνουν χρήση της ελληνικής γλώσσας⁴⁶². Στο ίδιο πνεύμα, τέλος, εντάσσονται οι κρίσεις των επιθεωρητών για την εξωσχολική δράση και την εκπολιτιστική επίδραση των δασκάλων στους κατοίκους, ειδικά κατά τη μεταξική περίοδο⁴⁶³. Ανώτερος στόχος του αυστηρού ελέγχου ήταν η ιδεολογική χειραγώγηση τόσο των δασκάλων όσο και της ευρύτερης κοινωνίας. Από τη μελέτη πάντως των στατιστικών στοιχείων που αφορούν στο σχολείο και στο πρόσφατο σχετικά παρελθόν προκύπτει ότι οι δάσκαλοι έδιναν ιδιαίτερη σημασία στα γλωσσικά μαθήματα, γιατί λόγω της τουρκικής γλώσσας, που μιλούσαν οι μεγάλοι, οι μαθητές δυσκολεύονταν στην προφορική και γραπτή έκφραση⁴⁶⁴.

3. Το Νηπιαγωγείο Μπάφρας

Αναφορές για την αναγκαιότητα ίδρυσης νηπιαγωγείου στην Μπάφρα υπάρχουν ήδη από το 1927 σε έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, η οποία έκανε γνωστό στο Εποπτικό Συμβούλιο ότι πριν από την ίδρυση δημοτικών σχολείων στους προσφυγικούς συνοικισμούς Μπάφρας και Νέας Σαμψούντας έπρεπε να προηγηθεί η λειτουργία νηπιαγωγείων. Το σκεπτικό ήταν ότι στους ξενόφωνους συνοικισμούς δεν ήταν δυνατόν να λειτουργήσουν δημοτικά σχολεία πριν από την καλλιέργεια της γλώσσας. Ο Επιθεωρητής πρότεινε την ίδρυση νηπιαγωγείου στο συνοικισμό Μπάφρας, καθόσον η Ν. Σαμψούντα υπαγόταν στην περιφέρεια Πρέβεζας, έχοντας βέβαια υπόψη του ότι μετά την έγκριση της ίδρυσης θα βοηθηθεί από το Γραφείο Εποικισμού Ιωαννίνων σχετικά με την εξασφάλιση των απαραίτητων προϋποθέσεων για τη λειτουργία, δηλαδή διδακτηρίου και επίπλων. Το συμβούλιο έλαβε υπόψη τα παραπάνω και επιφυλάχτηκε να λάβει οριστική απόφαση μετά από

⁴⁶¹ Αριθ. 8. *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σ. 107.

⁴⁶² *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 24.

⁴⁶³ *Βιβλίων Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 202.

⁴⁶⁴ «Στατιστικά στοιχεία 1982-1983», φάκ. *Στατιστικών Στοιχείων και Εξερχόμενων από 1978-1988*, Αταξινόμητο Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας.

επιτόπια εξέταση των επιθεωρητών⁴⁶⁵. Βέβαια, δεν υπήρχε επαρκής αριθμός νηπίων στις 5 Δεκεμβρίου 1929 για ίδρυση νηπιαγωγείου. Ο Επιθεωρητής, όμως, πρότεινε την ίδρυση κοινού νηπιαγωγείου και για τους δύο προσφυγικούς συνοικισμούς, Μπάφρας και Νεοκαισάρειας⁴⁶⁶.

Έπρεπε, όμως, να περάσει μία δεκαετία για να λειτουργήσει τελικά το νηπιαγωγείο Μπάφρας τον Οκτώβριο του 1937⁴⁶⁷ σε συνθήκες δυσμενείς. Επειδή δεν υπήρχε άλλο κτήριο, το νηπιαγωγείο στεγάστηκε εντός ενός ιδιωτικού στενόχωρου δωματίου, το οποίο είχε επισκευαστεί με κοινοτική δαπάνη⁴⁶⁸. Το οίκημα ήταν τελείως ακατάλληλο για διδακτήριο, σκοτεινό και ανθυγιεινό, «πραγματική καλύβη», με περιορισμένη και ανεπαρκή αυλή, για το οποίο το σχολικό ταμείο κατέβαλλε κάθε μήνα ενοίκιο 50 δρχ⁴⁶⁹.

Εκτός, ωστόσο, από το άθλιο διδακτήριο, στο νεοσύστατο νηπιαγωγείο δεν υπήρχαν έπιπλα, εποπτικά μέσα και βιβλιοθήκη, παρά τις συστάσεις και τις υποδείξεις του Επιθεωρητή στη σχολική εφορεία⁴⁷⁰. Τα νήπια κάθονταν οκλαδόν στο πάτωμα, ενώ για τις ασκήσεις τους χρησιμοποιούσαν όσπρια και ξυλάρια, απλά μέσα, καθώς και αντικείμενα που κατασκεύαζαν από χρωματιστό χαρτί κατά τις χειροτεχνικές τους εργασίες. Τα υλικά αυτά αγοράζονταν με την επιχορήγηση του σχολικού ταμείου του δημοτικού σχολείου, 1000 δρχ. ετησίως⁴⁷¹, γιατί το νηπιαγωγείο δεν διέθετε σχολική περιουσία⁴⁷².

⁴⁶⁵ Πράξις 243 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1927 στο *Βιβλίο Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Ε. Π. Ιωαννίνων 1924-1931*.

⁴⁶⁶ Αριθ. 8. *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1929-1930*, σσ. 103-105.

⁴⁶⁷ Ο Επιθεωρητής γράφει την πρώτη έκθεσή του για το αρτισύστατο νηπιαγωγείο Μπάφρας στις 21 Οκτωβρίου 1937.

⁴⁶⁸ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 25. Με έγγραφο του προς τον Σχολικό Αρχιτέκτονα Δημοτικών Σχολείων Ιωαννίνων ο Διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας ζητά την εκπόνηση μελέτης ανέγερσης νηπιαγωγείου, γιατί ο ιδιοκτήτης της οικίας στην οποία στεγαζόταν, ήθελε να τη χρησιμοποιήσει για οικογενειακή του χρήση. [Βλ. έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου 107 και ημερομηνία 25 Σεπτεμβρίου 1941 στο *Αρχειό Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου (ΣΑΗ), Διδακτήρια Κοινοτήτων Πόλεων*, Μον-Μντ, Α/Α 382-398, 1925-1953, 32, 3.392 Μπάφρα Δωδώνης (1937, 1941, 1951)].

⁴⁶⁹ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 448.

⁴⁷⁰ *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σ. 26.

⁴⁷¹ Παρά όμως τις δύσκολες αυτές συνθήκες, ο Επιθεωρητής διαπιστώνει στο νηπιαγωγείο «καθαριότητα και φιλοκαλία, διά της οποίας φαιδρύνεται το πενιχρόν και γυμνόν περιβάλλον» (*Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σ. 448).

Το πρώτο έτος λειτουργίας του νηπιαγωγείου εγγράφηκαν συνολικά 52 ορθόδοξα, τουρκόφωνα νήπια, τα οποία είχαν ως μητρική τους γλώσσα την τουρκική και χωρίστηκαν σε δύο τμήματα. Οι δύσκολες συνθήκες στο σχολείο πάντως επιβαρύνονταν από την ανεπαρκή ατομική υγιεινή στο σπίτι, καθώς και από ασθένειες, όπως η ελονοσία⁴⁷³. Το σχολικό έτος 1938-1939 ήταν εγγεγραμμένα 41 νήπια, αλλά και 20 μαθητές του δημοτικού σχολείου, οι οποίοι φοιτούσαν στο νηπιαγωγείο για την εκμάθηση της γλώσσας⁴⁷⁴.

Η πρώτη νηπιαγωγός που τοποθετήθηκε στο νηπιαγωγείο Μπάφρας στις αρχές Οκτωβρίου του 1937 ήταν η Αικατερίνη Γευματίδου με καταγωγή από το Λεσκοβίκι της Βορείου Ηπείρου. Η Γευματίδου ήταν πτυχιούχος του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Ιωαννίνων (1920) και είχε μετατεθεί στο νηπιαγωγείο Μπάφρας από την Παραμυθιά. Όμως, στο νέο της σχολείο «και λόγω της ελλείψεως καταλλήλου διδακτηρίου και λόγω του ότι ευρίσκεται εις χωρίον, άτε εθισμένη εκ της Παραμυθίας, φαίνεται ψυχικώς βεβαρυσμένη και εν αποκαρδιώσει διατελούσα».

Τον Επιθεωρητή πάντως τον ενδιέφερε πρωτίστως να μάθουν τα νήπια την ελληνική γλώσσα. Γι' αυτό συνέστησε στη νηπιαγωγό να ορίσει μέρος στο οποίο να συγκεντρώνονται τα νήπια για να παίζουν ομαδικά και με την παρακολούθηση της ίδιας να κάνουν χρήση της ελληνικής⁴⁷⁵. Παράλληλα, η νηπιαγωγός έπρεπε να έχει και κοινωνική δράση. Ο Επιθεωρητής της υποδείκνυε να επισκέπτεται συχνά τις μητέρες των νηπίων και να έρχεται σε επαφή μαζί τους με τρόπο ώστε να μπορέσει, στο μέτρο του δυνατού, να εισαγάγει την ελληνική στην οικογένεια. Εξάλλου, οι νεότερες μητέρες μολονότι γνώριζαν την ελληνική, μόνο στην ανάγκη και εκτός της οικίας έκαναν χρήση της⁴⁷⁶. Επιπρόσθετα, της συνιστούσε να αναλάβει και τη

⁴⁷² Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 26.

⁴⁷³ Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σ. 26. Μεγάλο ποσοστό ελονοσιόπληκτων υπήρχε επίσης και το σχολικό έτος 1938-1939 (βλ. το Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ.448).

⁴⁷⁴ Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σ. 448.

⁴⁷⁵ Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938, σσ. 26-27.

⁴⁷⁶ Οι υποδείξεις φαίνεται ότι είχαν αποτέλεσμα, με βάση τις παρατηρήσεις του Επιθεωρητή το επόμενο σχολικό έτος: «σεμνή και μεμετρημένην την κοινωνικήν εμφάνισιν, έρχεται εις τακτικήν επαφήν με τας γυναίκας και τας νεάνιδας ίδια του χωρίου, αι οποία την περιβάλλουν με αγάπην και εμπιστοσύνην και επιδρά εκπολιτιστικώς επ' αυτών, καθοδηγούσα αυτάς εις την καθαριότητα και την φιλόκαλον διευθέτησιν του οίκου των» (Βιβλίον Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939, σσ. 448-449).

διδασκαλία της Α΄ τάξης του δημοτικού σχολείου, γιατί τα παιδιά αγνοούσαν σχεδόν την ελληνική. Έτσι θα ανακουφιζόταν κάπως και ο διδάσκαλος και θα επιτυγχανόταν προαγωγή των μαθητών του δημοτικού σχολείου στα μαθήματα⁴⁷⁷. Τέλος, γίνονταν συστάσεις προς τη νηπιαγωγό να καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για τον εφοδιασμό του νηπιαγωγείου της με έπιπλα και διδακτικά μέσα, καθώς και να εθίσει τα νήπια περισσότερο στην τάξη⁴⁷⁸.

⁴⁷⁷ Βιβλίου *Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1937-1938*, σσ. 26-27.

⁴⁷⁸ Βιβλίου *Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Ε.Π. Ιωαννίνων 1938-1939*, σσ. 448-449.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα τεκμήρια από τα τοπικά εκπαιδευτικά αρχεία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου μας επέτρεψαν να συνθέσουμε την εικόνα των προσφυγικών δημοτικών σχολείων την εποχή αυτή. Παράλληλα, εξετάστηκαν οι τοπικές συνθήκες και ιδιαιτερότητες σε συνδυασμό με το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο και την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής την περίοδο 1922-1940. Οι βασικοί στόχοι που επιδιώκει να πετύχει το σχολείο θα μπορούσαν να συνοψιστούν στη μείωση του αναλφαβητισμού, τη γενίκευση της φοίτησης, τη σύνδεση των γνώσεων του σχολείου με την καθημερινή ζωή και στην «ελληνοποίηση» των «ξενόφωνων» μαθητών.

Μία πρώτη, λοιπόν, διαπίστωση είναι ότι οι πρόσφυγες, παράλληλα με την προσπάθεια προσαρμογής τους και την αντιμετώπιση των σοβαρών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν, από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής τους δεν αμέλησαν για τη μόρφωση των παιδιών τους. Και στους τρεις προσφυγικούς συνοικισμούς του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων ιδρύθηκαν σχολεία την πρώτη πενταετία εγκατάστασης των προσφύγων. Αρχικά λειτούργησαν με υποτυπώδεις συνθήκες από άποψη διδακτηρίων και υλικοτεχνικής υποδομής, παράμετροι, όμως, οι οποίοι, προϊόντος του χρόνου, βελτιώθηκαν σημαντικά.

Οι επιθεωρητές υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων και στις Εκθέσεις τους έχουμε απεικόνιση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Δεν πρόκειται, όμως, για απλή καταγραφή και αποτύπωση της κατάστασης, καθώς οι ίδιοι ήταν και φορείς εφαρμογής των κατευθυντήριων γραμμών της εκπαιδευτικής πολιτικής, την οποία επιχειρούν να σχεδιάσουν, να εφαρμόσουν και να ελέγξουν.

Ένα από τα κυρίαρχα ζητήματα που αναδείκνυαν στις Εκθέσεις τους ήταν η γλωσσική εξέλιξη των νηπίων και των μαθητών. Το ενδιαφέρον της πολιτείας για την προσχολική εκπαίδευση περιορίζεται στα ξενόφωνα νηπιαγωγεία. Η ίδρυσή τους γίνονταν για να καλύψει περισσότερο την εθνική ανάγκη και λιγότερο την κοινωνική. Από τους προσφυγικούς συνοικισμούς, όμως, που αποτελούν αντικείμενο της παρούσας έρευνας, μόνο στην Ανατολή ιδρύθηκε νηπιαγωγείο παράλληλα με την ίδρυση του δημοτικού σχολείου. Στην Μπάφρα και τη Νεοκαισάρεια, παρά τις προσπάθειες που γίνονταν από τους κατοίκους και τον επιθεωρητή, νηπιαγωγεία

λειτούργησαν από το σχολικό έτος 1937-1938. Η έλλειψη των βασικών προϋποθέσεων, όπως η εξασφάλιση σχολικής στέγης και επίπλων, υπήρξε και ο κύριος λόγος καθυστέρησης της λειτουργίας τους.

Το σχολείο είχε εθνική αποστολή και ακολουθούσε αφομοιωτική προσέγγιση με στόχο την εκμάθηση της ελληνικής από όλα τα προσφυγόπουλα, ώστε να επιτευχθεί η εθνική ενσωμάτωση. Τα ελληνικά ήταν για τους πρόσφυγες δεύτερη γλώσσα, που έπρεπε, όμως, να μάθουν, ώστε να είναι πιο εύκολη η μετάβασή τους στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Δυσκολίες φυσικά υπήρχαν, δεδομένου ότι στο οικογενειακό περιβάλλον και στη γειτονιά τους μιλούσαν τούρκικα, το σχολείο έπρεπε να διακόψει αυτή τη συνέχεια και να μάθει στα παιδιά την ελληνική γλώσσα. Ο Επιθεωρητής έκανε ιδιαίτερες συστάσεις και καθοδηγούσε ανάλογα τους εκπαιδευτικούς προκειμένου να προσαρμόσουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στις ιδιαιτερότητες των προσφύγων μαθητών, αλλά και να έχουν ενεργό ρόλο στο θέμα της γλώσσας στην τοπική κοινωνία. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και το ενδιαφέρον για την κανονικότητα της φοίτησης των μαθητών, που παρακωλύοταν ιδιαίτερα κατά την περίοδο της καπνοφυτείας, αλλά και από ασθένειες.

Η εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών λειτουργίας του σχολείου απαιτούσε και την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή (διδακτήρια, σχολική επίπλωση). Η ανέγερση διδακτηρίων κατάλληλων και υγιεινών αποτελούσε προτεραιότητα για τους επιθεωρητές και τη Σχολική Εφορεία. Το βάρος, όμως, για την κάλυψη των διδακτηριακών αναγκών είχε ανατεθεί από το κράτος στους δήμους και τις κοινότητες. Οι κρατικές πιστώσεις έρχονταν επικουρικά, ήταν περιορισμένες και χορηγούνταν μόνο εφόσον εξασφαλιζόνταν οι κατάλληλες προϋποθέσεις από την πλευρά των κοινοτήτων, όπως η εξεύρεση γηπέδου και η κάλυψη μεγάλου μέρους των σχετικών δαπανών. Σε πολλές περιπτώσεις, ακόμη, η νομοθεσία προέβλεπε την επιβολή υποχρεωτικής εργασίας και υποχρεωτικού ή προαιρετικού εράνου. Στην πράξη, βέβαια, η έλλειψη χρημάτων καθιστούσε δύσκολη την επιβολή υποχρεωτικών εράνων, ενώ ευκολότερα γινόταν επιβολή υποχρεωτικής προσωπικής εργασίας.

Το θέμα της χρηματοδότησης αποτελούσε μείζον πρόβλημα και για τον εξοπλισμό του σχολείου με τα κατάλληλα σχολικά έπιπλα. Ο Επιθεωρητής κατέφευγε στις γνωστές τακτικές, όπως οι έρανοι και τα κοινοτικά κονδύλια. Οι ανάγκες, όμως, δεν καλύπτονταν με αυτόν τον τρόπο, με αποτέλεσμα να επισημαίνονται συνεχώς στις Εκθέσεις οι ελλείψεις και να αναζητούνται χρήματα για την εξασφάλιση της στοιχειώδους υποδομής και την προστασία της υγείας των μαθητών. Βέβαια, η

οικονομική στενότητα που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος δεν επέτρεπε τη χορήγηση γενναίων κρατικών πιστώσεων και την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Όμως, οι προσφυγικές κοινότητες, που αποτελούνταν από φτωχές οικογένειες, δεν μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους και να αναγράψουν στους προϋπολογισμούς επαρκή ποσά για τη βελτίωση των σχολικών συνθηκών. Η εξεύρεση άλλων πόρων ήταν αδύνατη, δεδομένου ότι η γεωργική και η κτηνοτροφική παραγωγή ήταν μηδαμινή, ενώ υπήρχε έλλειψη εργασίας. Η φτώχεια που μαστιζε τους κατοίκους είχε αντίκτυπο και στη σχολική ζωή, καθώς υπήρχαν μαθητές, οι οποίοι δεν μπορούσαν να αγοράσουν τα στοιχειώδη σχολικά είδη. Γενικά, ο οικονομικός παράγοντας είχε καθοριστική σημασία στην εκπαιδευτική λειτουργία και λειτουργούσε απαγορευτικά στις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις του Επιθεωρητή, ο οποίος μάταια πολλές φορές προσπαθούσε να εξασφαλίσει την κρατική αρωγή.

Ο επιθεωρητικός έλεγχος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη των στόχων του σχολείου και επιδίωκε την εφαρμογή των κατευθύνσεων της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι Επιθεωρητές φυσικά υιοθετούσαν τις κυρίαρχες αντιλήψεις των αστικών δυνάμεων εξουσίας και τους στόχους του σχολείου. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής πολιτικής τα χρόνια του Μεσοπολέμου είναι η αφομοίωση των προσφύγων μέσω της καταπολέμησης του αναλφαβητισμού στο πλαίσιο της αστικής εθνικής ολοκλήρωσης. Οι διαπιστώσεις των Επιθεωρητών δεν έμεναν σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά αξιοποιούνταν για την ανάληψη δράσης. Ο Επιθεωρητής, αφού αποτιμούσε την κατάσταση, κατέγραφε τις ελλείψεις, διατύπωνε προτάσεις βελτίωσης, υποδείκνυε τις επισκευές, έδινε λύσεις και αναλάμβανε ο ίδιος πρωτοβουλίες. Επιπλέον, αποδέκτες των Εκθέσεων ήταν αρμόδιοι φορείς, όπως η ΓΔΗ και το Υπουργείο Παιδείας, οι οποίοι είχαν πλήρη εικόνα της κατάστασης των σχολείων. Είχαν στη διάθεσή τους, επομένως, ένα σύνολο επαρκών πληροφοριών για τη χάραξη της πολιτικής τους και την κατανομή των σχετικών κονδυλίων.

Σε περιόδους πολιτικών μεταβολών, όπως με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, οι Επιθεωρητές προσάρμοζαν το λόγο και τις πρακτικές τους στην πολιτική συγκυρία που δημιουργούνταν. Σε αυτή την περίοδο βέβαια είναι εντονότερο το εθνικιστικό στοιχείο στον προσανατολισμό της εκπαίδευσης. Αναφέρουμε ενδεικτικά την έμφαση στη χρήση των συμβόλων, όπως την παρουσία σε κάθε σχολείο της εικόνας του προέδρου της κυβερνήσεως, του βασιλιά και του Χριστού. Οι Επιθεωρητές θέτουν ως προτεραιότητα την προώθηση των ιδεολογικών αρχών του «Νέου Κράτους», προκρίνουν στις επιθεωρήσεις τους την εθνική ενσωμάτωση των μαθητών και την

εξωσχολική δράση του δασκάλου, ώστε να μπορούν να ελέγχουν απόλυτα την εκπαιδευτική διαδικασία.

Η εποπτεία του Επιθεωρητή ήταν καθολική και ασκούσε την εξουσία και τον έλεγχο του -περισσότερο διοικητικό είναι η αλήθεια και λιγότερο παιδαγωγικό και επιστημονικό- με συγκεντρωτικό τρόπο. Στην αρμοδιότητά του ανήκαν τα πάντα: κτήρια, επίπλωση, μαθητές, δάσκαλοι, πρόγραμμα. Οι ελλείψεις σε άλλες υπηρεσίες τον υποχρέωναν να λαμβάνει αποφάσεις ακόμη και για θέματα που ανήκαν στη δικαιοδοσία του σχολικού ιατρού ή του αρχιτέκτονα. Το πλαίσιο των καθηκόντων του αφορούσε όλες τις πτυχές της σχολικής ζωής και τις ανάγκες του σχολείου. Μέρειντά του ήταν ακόμη και η εύρεση των απαραίτητων κονδυλίων για τον εξοπλισμό και την υλικοτεχνική υποδομή.

Σημαντικό ρόλο στη βελτίωση των ενδοσχολικών και των εξωσχολικών συνθηκών είχαν και οι δάσκαλοι, οι οποίοι αναπλήρωναν υποδειγματικά τις όποιες ελλείψεις σε εποπτικό υλικό και αναλάμβαναν πρωτοβουλίες για την ανέγερση, επισκευή και συντήρηση των διδακτηρίων. Η σύνταξη των Εκθέσεων ήταν το βασικό μέσο πίεσης και ελέγχου των εκπαιδευτικών, καθώς η θετική κρίση του Επιθεωρητή λειτουργούσε ως κίνητρο για την ενδοσχολική εργασία, όπως και για την επίδειξη αξιολογής εξωσχολικής δράσης. Όλοι οι δάσκαλοι που υπηρέτησαν στα προσφυγικά σχολεία προσέφεραν σημαντικό εκπαιδευτικό έργο, αυτός, όμως, που ξεχώρισε για την εκπαιδευτική και κοινωνική προσφορά του στο δημοτικό σχολείο Ανατολής ήταν ο Γεώργιος Ζάγκλης.

Επιπλέον, ένα από τα βασικά καθήκοντα που οι δάσκαλοι έπρεπε να δίνουν μεγάλη προσοχή ήταν η επίβλεψη της καθαριότητας των μαθητών και της αίθουσας. Ο αυστηρός έλεγχος και η αρνητική αξιολόγηση, εξάλλου, όπου διαπιστωνόταν έλλειψη καθαριότητας των μαθητών ή των αιθουσών, δεν άφηνε πολλά περιθώρια για παρεκκλίσεις. Η καθαριότητα, η πειθαρχία και η τάξη αποτελούσαν αρετές που καταγράφονταν πάντα στις Εκθέσεις και πρέπει να εξεταστούν στο πλαίσιο ενός δασκαλοκεντρικού και φρονηματιστικού σχολείου που επιδίωκε παθητικούς και υποταγμένους πολίτες. Έστω, όμως, και έτσι, η επιδίωξη της εξασφάλισης υγιεινών όρων ατομικά για κάθε μαθητή είχε αναμφίβολα θετική επίδραση στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης.

Συνοπτικά, λοιπόν, το ελληνικό κράτος την περίοδο του Μεσοπολέμου αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα για τη λειτουργία των σχολείων, όπως έλλειψη κατάλληλων σχολικών κτηρίων και διδακτικού προσωπικού. Παρόλα αυτά δεν έθεσε

σε δεύτερη μοίρα τις εκπαιδευτικές ανάγκες των προσφύγων, τις οποίες προσπάθησε να αντιμετωπίσει από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής τους στους νέους τόπους.

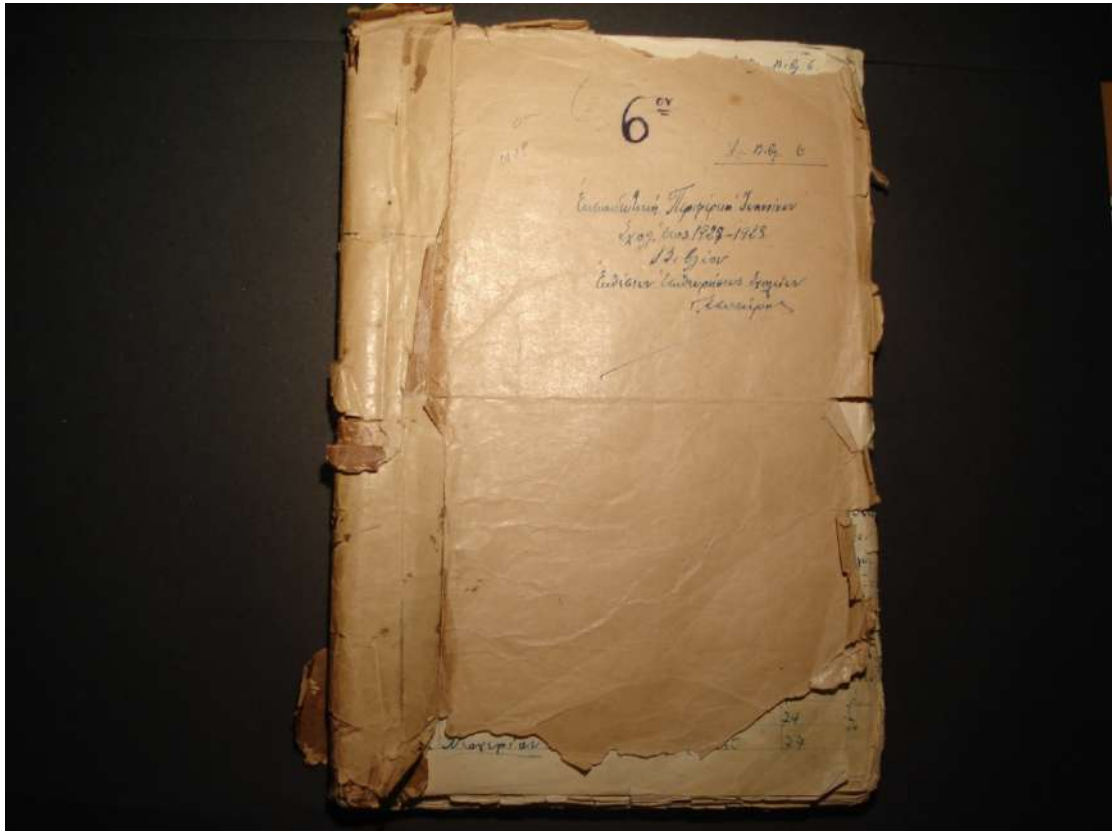
Αρκετά, πάντως, από τα ζητήματα που απασχολούσαν την εκπαιδευτική κοινότητα είναι επίκαιρα και στη σημερινή εκπαιδευτική πραγματικότητα. Προφανώς αυτό συμβαίνει, γιατί πολλά από αυτά δεν πραγματοποιήθηκαν. Έχουν, επομένως, την αξία τους από τη στιγμή που μας βοηθούν να συνειδητοποιήσουμε προβλήματα του παρόντος και να αποφύγουμε λάθη του παρελθόντος. Έτσι, και σήμερα είναι επιστημονικά αποδεκτό ότι η ποιότητα των σχολικών κτηρίων συναρτάται άμεσα με την ποιότητα της παιδείας και τα «υγιή» σχολικά κτήρια επηρεάζουν σημαντικά την υγεία των μαθητών. Η άρση τέτοιων εμποδίων, βέβαια, δεν εξασφαλίζει την κοινωνική δικαιοσύνη που πρέπει να αποτελεί διαρκή στόχο της εκπαιδευτικής διαδικασίας με τρόπο ώστε η προσφορά να είναι ανάλογη με τις ανάγκες που επιχειρεί να καλύψει.

Επιπρόσθετα, παρά τις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες της εποχής μας, υπάρχουν συσχετίσεις με την περίοδο του Μεσοπολέμου. Αναφέρουμε ενδεικτικά: οικονομική κρίση, κρατική υποχρηματοδότηση για την παιδεία, την υγεία και την πρόνοια των μαθητών, αδυναμία των σχολικών επιτροπών να ανταποκριθούν οικονομικά στις απαιτήσεις του σχολείου για καθαριότητα και υγιεινή, ανυπαρξία χώρων εστίασης και μαθητών στα ολόήμερα σχολεία, ελλιπή και αποσπασματική πρόληψη και φροντίδα για την υγεία των μαθητών, απουσία οργανωμένης σχολιατρικής υπηρεσίας με εξειδικευμένο προσωπικό και υγειονομικού ελέγχου σε ευαίσθητους χώρους του σχολείου (τουαλέτες, κυλικεία, χώροι σίτισης).

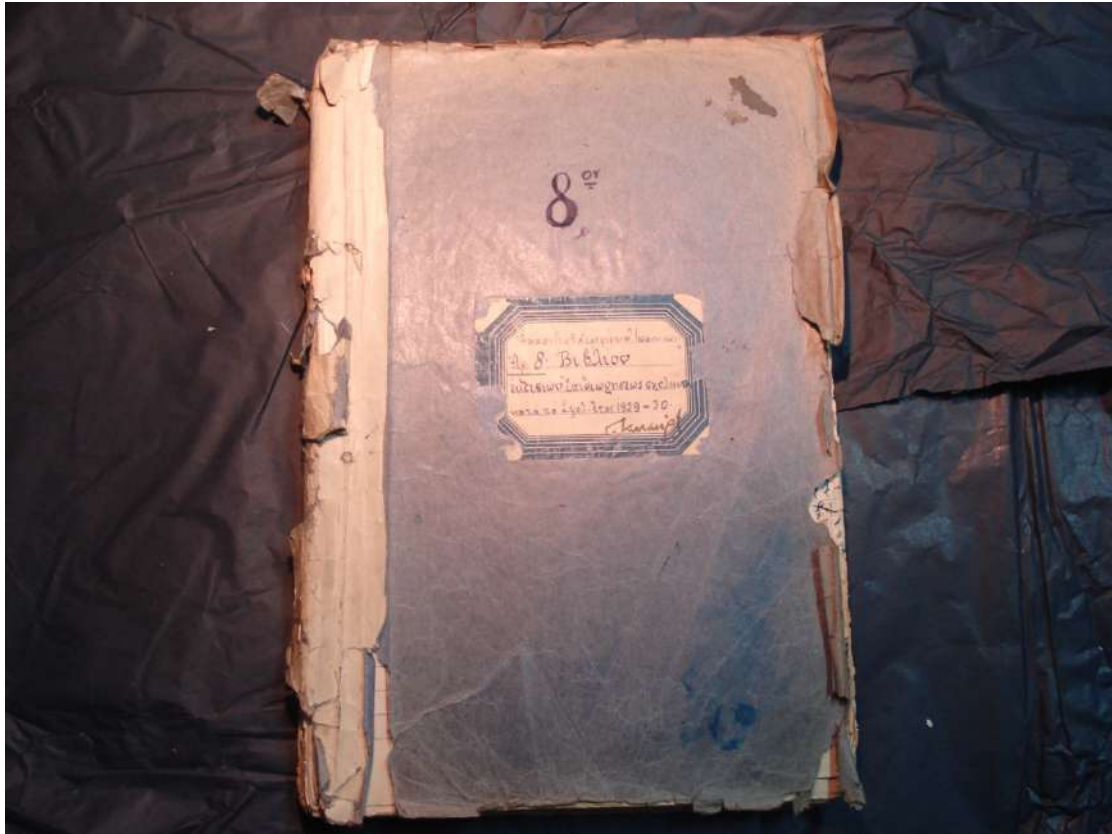
Θεωρούμε ότι η γνώση έχει αξία όταν έχει αντίκρισμα στην εποχή την οποία ζούμε. Γι' αυτό και το ζήτημα είναι, ξέροντας τι συνέβη στο παρελθόν, εφεξής να υπερβούμε τις αρνητικές εμπειρίες, να υπάρξει ένα νέο ξεκίνημα και ένας αποτελεσματικότερος τρόπος αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων.

ΤΕΚΜΗΡΙΑ - ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

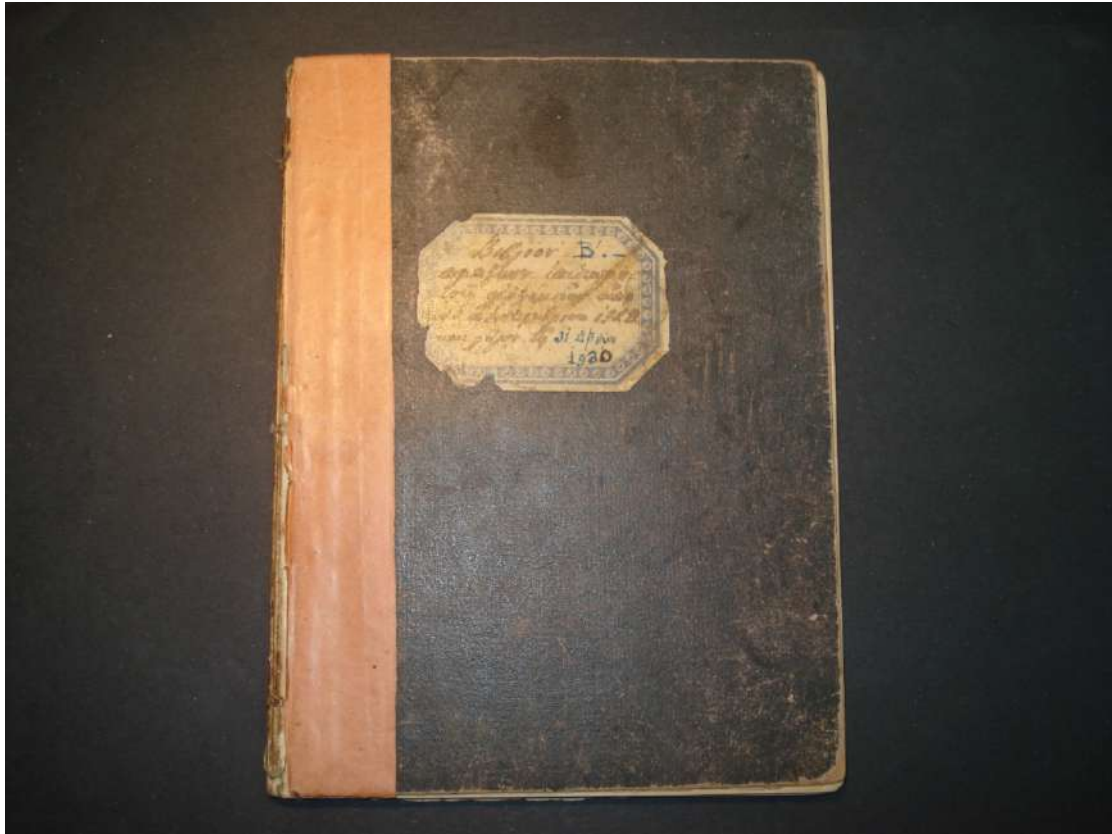
Α. ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΩΝ

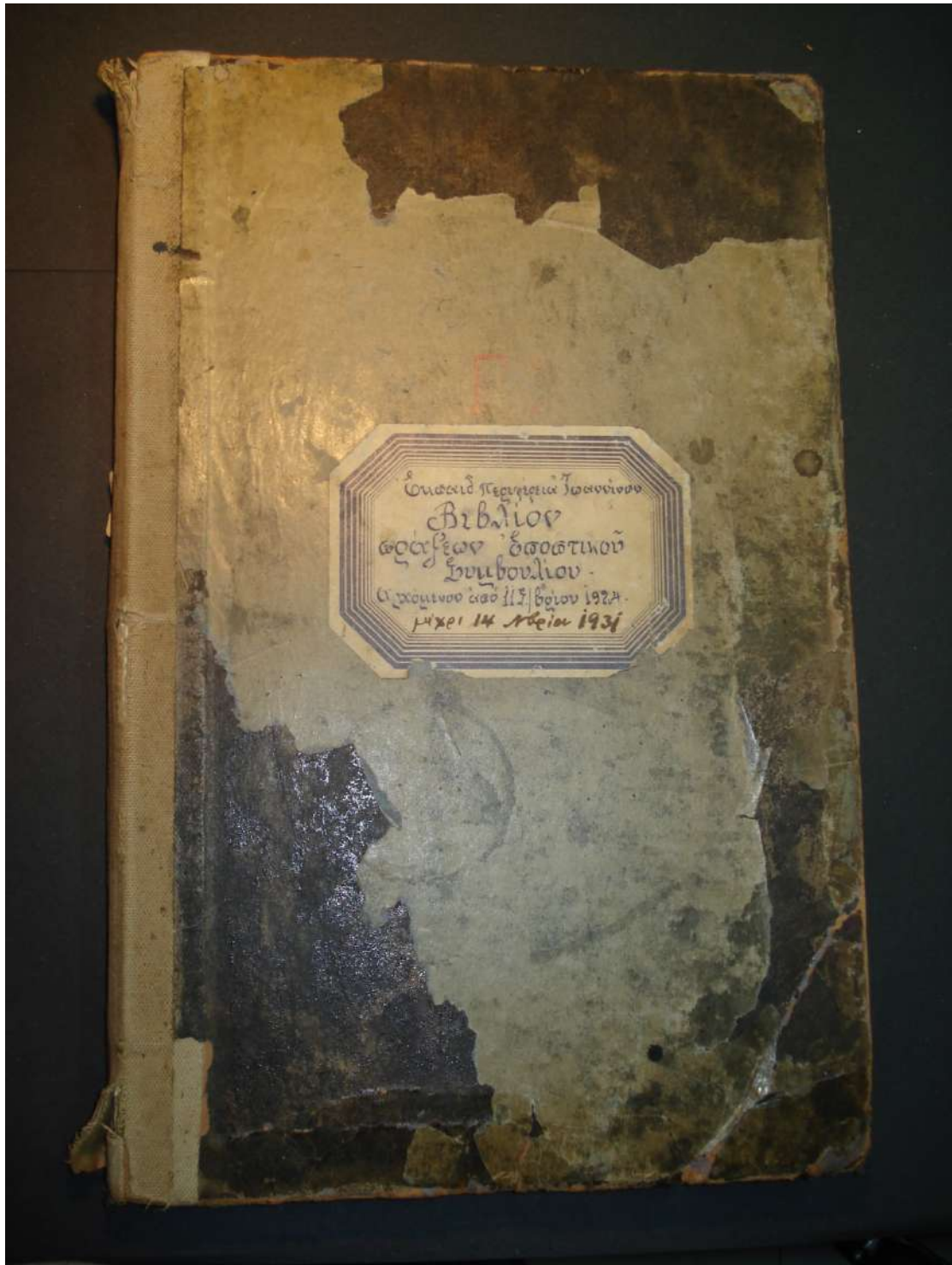
1. 6^ο Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων. Σχολικό έτος 1927-1928. Επιθεωρητής: Γεράσιμος Σπετσιέρης.

2. 8^{ογ} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων. Σχολικό έτος 1929-1930. Επιθεωρητής: Γεράσιμος Σπετσιέρης.

3. Β'. Βιβλίον Πράξεων Επιθεωρητού αρχόμενον από 15 Σεπτεμβρίου 1920 και λήγον τη 31^η Δεκεμβρίου 1930. Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ιωαννίνων.

4. Γ'. Βιβλίον Πράξεων Εποπτικοῦ Συμβουλίου ἀρχόμενον ἀπὸ 11 Σεπτεμβρίου 1924 μέχρι 14 Νοεμβρίου 1931. Εκπαιδευτικὴ Περιφέρεια Ἰωαννίνων.

B. ΤΟ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Πίνακες με τα διδασκόμενα μαθήματα στο ρουμανικό σχολείο (σχολικό έτος 1931-1932).

α) Νήπια- Α΄ τάξη

	Μαθήματα στη ρουμανική γλώσσα
Νήπια	Μύθοι, παιχνίδια, ποιήματα
Α΄ τάξη	1. Θρησκευτικά, Προσευχές, Ιστορίες της Καινής Διαθήκης
	2. Μύθοι, ποιήματα, διάλογοι, ανάγνωση αλφαβηταρίου, αντιγραφή στο αβάκιο
	3. Πραγματογνωσία
	4. Αριθμητική, οι τέσσερις πράξεις των ακεραίων από το 1-50
	5. Ιχνογραφία (ζωγραφική αντικειμένων στο αβάκιο ως απασχόληση)
	6. Ωδική: Σχολικά άσματα
	7. Παιδιές στην αυλή

β) Β΄ τάξη

Μαθήματα στη ρουμανική γλώσσα	Μαθήματα στην ελληνική γλώσσα
1. Θρησκευτικά: προσευχές και ιστορίες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη	1. Ποιήματα και διάλογοι όχι εθνικού περιεχομένου
2. Μύθοι, ποιήματα, διάλογοι, ανάγνωση το β΄ τεύχος, ερμηνεία αυτής, ορθογραφία, γραφή στο τετράδιο	2. Ανάγνωση από το β΄ τεύχος εγκεκριμένου Αλφαβηταρίου καθημερινά για μισή ώρα. Ερμηνεία του κειμένου στη ρουμανική γλώσσα. Αντιγραφή μέχρι τρεις στίχους.
3. Πατριδογνωσία: η πόλη, τα πέριξ, ο νομός του σχολείου (Ιωαννίνων)	
4. Ιστορία ρουμανική (μυθολογία, πρώτη εμφάνιση της ρουμανικής πατρίδας)	
5. Αριθμητική: 1-100 οι τέσσερις πράξεις των ακεραίων	
6. Ιχνογραφία (όπως στην Α΄ τάξη)	
7. Καλλιγραφία στο τετράδιο	
8. Χειροτεχνία (μόνο τα θήλεα)	
9. Ωδική (όπως η Α΄ τάξη)	
10. Παιδιές (όπως η Α΄ τάξη)	

γ) Γ' τάξη

Μαθήματα στη ρουμανική γλώσσα	Μαθήματα στην ελληνική γλώσσα
1. Θρησκευτικά: Κυριακή προσευχή και ιστορίες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (κύκλος α')	1. Ποιήματα και διάλογοι όχι εθνικού περιεχομένου
2. Ανάγνωση, Ερμηνεία, Γραμματική, Ορθογραφία, Αντιγραφή στο τετράδιο, Ποιήματα, Διάλογοι	2. Ανάγνωση από εγκεκριμένο αναγνωστικό βιβλίο «Ο καλός δρόμος» καθημερινά για μισή ώρα. Ερμηνεία του κειμένου στη ρουμανική γλώσσα. Αντιγραφή μέχρι τρεις στίχους στο τετράδιο. Ορθογραφία κάθε Σάββατο.
3. Ιστορία ρουμανική: αρχαία-νεότερη (σε δύο κύκλους) ανάμικτα	
4. Γεωγραφία: ο νομός του σχολείου, το ρουμανικό Βασίλειο	
5. Φυσική Ιστορία: ζώα, φυτά, ορυκτά (κύκλος α')	
6. Αριθμητική: οι τέσσερις πράξεις των ακεραίων 1-1000	
7. Ιχνογραφία (από αντιγραφή σχεδίων αντικειμένων)	
8. Καλλιγραφία και η κεφαλαία αλφάβητος	
9. Χειροτεχνία (δαντέλα τα θήλεα)	
10. Ωδική: σχολικά ασμάτια	
11. Γυμναστική: παιδιές	

Δ' τάξη

Μαθήματα στη ρουμανική γλώσσα	Μαθήματα στην ελληνική γλώσσα
1. Θρησκευτικά: όπως η Γ' τάξη σε δύο κύκλους	1. Ποιήματα και διάλογοι όχι εθνικού περιεχομένου
2. Γλωσσικά: όπως στη Γ' τάξη	2. Ανάγνωση από εγχειρίδιο ελληνικής
3. Ιστορία ρουμανική: αρχαία-μέση-Σταυροφόροι (α' κύκλος)	Ιστορίας Αρχαίας Ελλάδας «Ηρωικοί Χρόνοι» καθημερινά για μισή ώρα.
4. Γεωγραφία: Ρουμανία, Ελλάδα, κράτη Αίμου, Ευρώπη	Ερμηνεία του κειμένου στη ρουμανική γλώσσα. Αντιγραφή μέχρι τρεις στίχους στο τετράδιο Ορθογραφίας κάθε Σάββατο.
5. Φυσική Ιστορία: ζώα, φυτά, ορυκτά (κύκλος β')	
6. Αριθμητική: οι τέσσερις πράξεις των ακεραίων 1-1.000.000. Οι δεκαδικοί με συντομία.	
7. Γεωμετρία: μέτρηση επίπεδων επιφανειών (τετράγωνο, ορθογώνιο, παραλληλόγραμμο)	
8. Ιχνογραφία: αντιγραφή στο τετράδιο από σχέδια αντικειμένων	
9. Χειροτεχνία τα θήλεα: πλέξιμο κάλτσας, δαντέλας.	
10. Ωδική: σχολικά άσματα	
11. Γυμναστική: παιδιές	

Ε΄ τάξη

Μαθήματα στη ρουμανική γλώσσα	Μαθήματα στην ελληνική γλώσσα
1. Θρησκευτικά: σύγκριση Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, ηθογραφία από το περιεχόμενο των Ευαγγελίων (π.χ. επί του όρουσ ομιλία)	1. Ποιήματα και διάλογοι όχι εθνικού περιεχομένου
2. Γλωσσικά: όπως στη Δ΄ από το οικείο Αναγνωστικό. Ερμηνεία, Αντιγραφή στο τετράδιο, Ορθογραφία, Γραμματική, Ποιήματα, Διάλογοι, Συνθέσεις.	2. Ανάγνωση από εγχειρίδιο ελληνικής Ιστορίας Αρχαίας Ελλάδας συνέχεια από τη Δ΄ τάξη καθημερινά για μισή ώρα. Ερμηνεία του κειμένου στη ρουμανική γλώσσα. Αντιγραφή μέχρι τρεις στίχους στο τετράδιο. Ορθογραφία κάθε Σάββατο.
3. Ιστορία ρουμανική: αρχαία - μέση- νεότερη (β΄ κύκλος)	
4. Γεωγραφία: Ρουμανία, Ελλάδα, Ευρώπη, οι άλλες Ήπειροι, Μαθηματική Γεωγραφία, Χαρτογραφία	
5. Φυσική Ιστορία: ζώα, φυτά, ορυκτά (κύκλος γ΄)	
6. Αριθμητική: οι μέθοδοι, κλάσματα	
7. Γεωμετρία: ο κύβος. Μέτρηση επιφανειών και όγκου.	
8. Ίχνογραφία: αντιγραφή αντικειμένων από σχήματα	
9. Καλλιγραφία πλάγιας γραφής	
10.Ωδική: σχολικά ασμάτια	
11. Γυμναστική: παιδιές	

Γ. ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

5. Η μονή του Αγίου Ιωάννη της Μπουνίλας (Ανατολή), στα κελιά του οποίου λειτούργησε τα πρώτα χρόνια το προσφυγικό σχολείο της περιοχής. Από δεξιά διακρίνεται ο δάσκαλος Γεώργιος Ζάγκλης με τη σύζυγό του Βασιλική Κέκεση (νηπιαγωγό).

6. Φωτογραφίες από την ανέγερση του σχολείου Ανατολής.

7. Προσωπική εργασία των κατοίκων για την ανέγερση του σχολείου.

8. Το σχολείο μετά την αποπεράτωσή του. Η δημιουργία του σχολικού κήπου.

9. Τμήμα του σχολικού κήπου.

10. Τμήμα του σχολικού κήπου με τα σπυροφόρα και τον ανθόκηπο.

11. Η παρουσία των μαθητών και των δασκάλων στην αυλή του σχολείου συμπληρώνεται με κάποια από τα πτηνά του σχολικού κήπου.

12. Σε άλλο τμήμα της αυλής ο δάσκαλος Γ. Ζάγκλης γυμνάζει τους μαθητές του.

13. Φωτογραφίες με δασκάλους και μαθητές στην αυλή του σχολείου.

14. Στιγμές ξεγνοιασιάς... Μαθητές και δάσκαλοι σε σχολική εκδρομή.

15. Συνέδριο διδασκάλων στην Ανατολή το 1938.

16. Ο δάσκαλος Γεώργιος Κ. Ζάγκλης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Αριθμ. Πρωτ. 11550

Εν Ἀθήναις τῇ 15ῃ Δεκεμβρίου 1938

Π Ρ Ο Σ

Τὸν κ. Γεώργιον Ζάγκλην

Δημοδιδάσκαλον

Ἀνατολῆν - Ἰωαννίνων

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσωμεν ὑμῖν ὅτι κατὰ τὴν προσεχῇ Πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1938, ἡμέρᾳ Πέμπτῃ καὶ ὥρᾳ 5 μ.μ. θέλουσιν ἀνακοινωθῆ τὰ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ἀπονερόμενα βραβεῖα.

Μεταξὺ τῶν βραβευομένων τυγχάνετε καὶ ὑμεῖς διὰ τὴν περὶ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν σχολικῶν κήπων προσπάθειαν ὑρῶν.

Ἦθεν παρακαλοῦμεν ὅπως παραστήτε εἰς τὴν συνεδρίαν ταύτην, ἐν ἣ δὲ περιπτώσει καλύεσθε, ὀρίσητε ἐγγράφως ἀντιπρόσωπον, ὅστις θὰ παραστή κατὰ τὴν εἰρημένην συνεδρίαν πρὸς παραλαβὴν τῶν τίτλων.

Μετὰ τιμῆς

Ὁ Πρόεδρος

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

Α. Κεραμοπούλου

Γ. Μονωτη

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

18. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Γεώργιο Ζάγκλη γιὰ τὶς ἐργασίες του στὸν σχολικὸ κήπο τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ἀνατολῆς (15 Δεκεμβρίου 1938).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Α Π Ο Σ Π Α Σ Μ Α

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
ἀναγνωσθείσης κατὰ τὴν Πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς 29ης
Δεκεμβρίου 1938

.....
Μετὰ γνώμην τῆς Α' Τάξεως καὶ ἀπόφασιν τῆς Ὑλομελείας
.....

2. Τὰ ὀκτὲ βραβεῖα Ἑρμανουὴλ Μπενάκη ἐκ 2.500 δραχμῶν ἕκαστον τὰ προωρι-
σμένα διὰ τοὺς ἀρίστους σχολικοὺς κήπους ἐν Θεσσαλίᾳ, Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ, Θρά-
κη καὶ Κρήτῃ ἕως καὶ τὰ ἰσάριθρα βραβεῖα Ἑρμανουὴλ Μπενάκη ἐκ 2.000 δραχμῶν
ἕκαστον διὰ τοὺς ἐπόπτας τῶν βραβευομένων κήπων δημοδιδασκάλους ἀπονέρονται
ἕως ἐξῆς:

α') Βραβεῖον 2.500 δραχμῶν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Ἀνατολῆς τῆς ἐπαρ-
χίας Ἰωαννίνων διὰ τὸν ἀριστα κατηρτισμένον καὶ γνωστὸν εἰς ὅλην τὴν περι-
φέρειαν σχολικὸν τοῦ κήπου, ἕως καὶ βραβεῖον 2.000 δραχμῶν εἰς τὸν δημιουργήσαν-
τα τὸν κήπον τοῦτον διδάσκαλον κ. Γεώργιον Ζάγκλην.

.....
Ἀκριβὲς ἀπόσπασμα

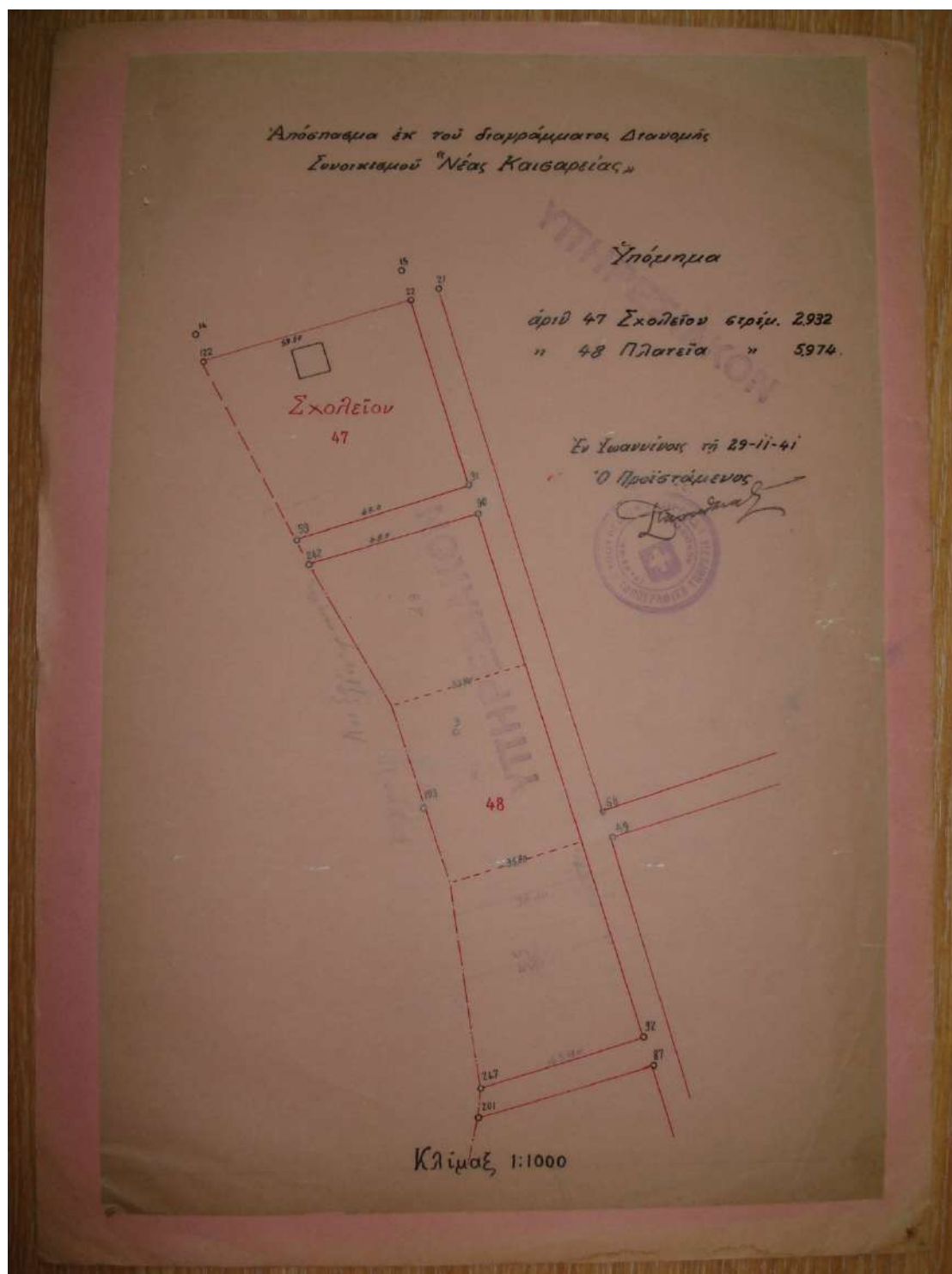
Ἐν Ἀθήναις τῇ 29ῃ Δεκεμβρίου 1938

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

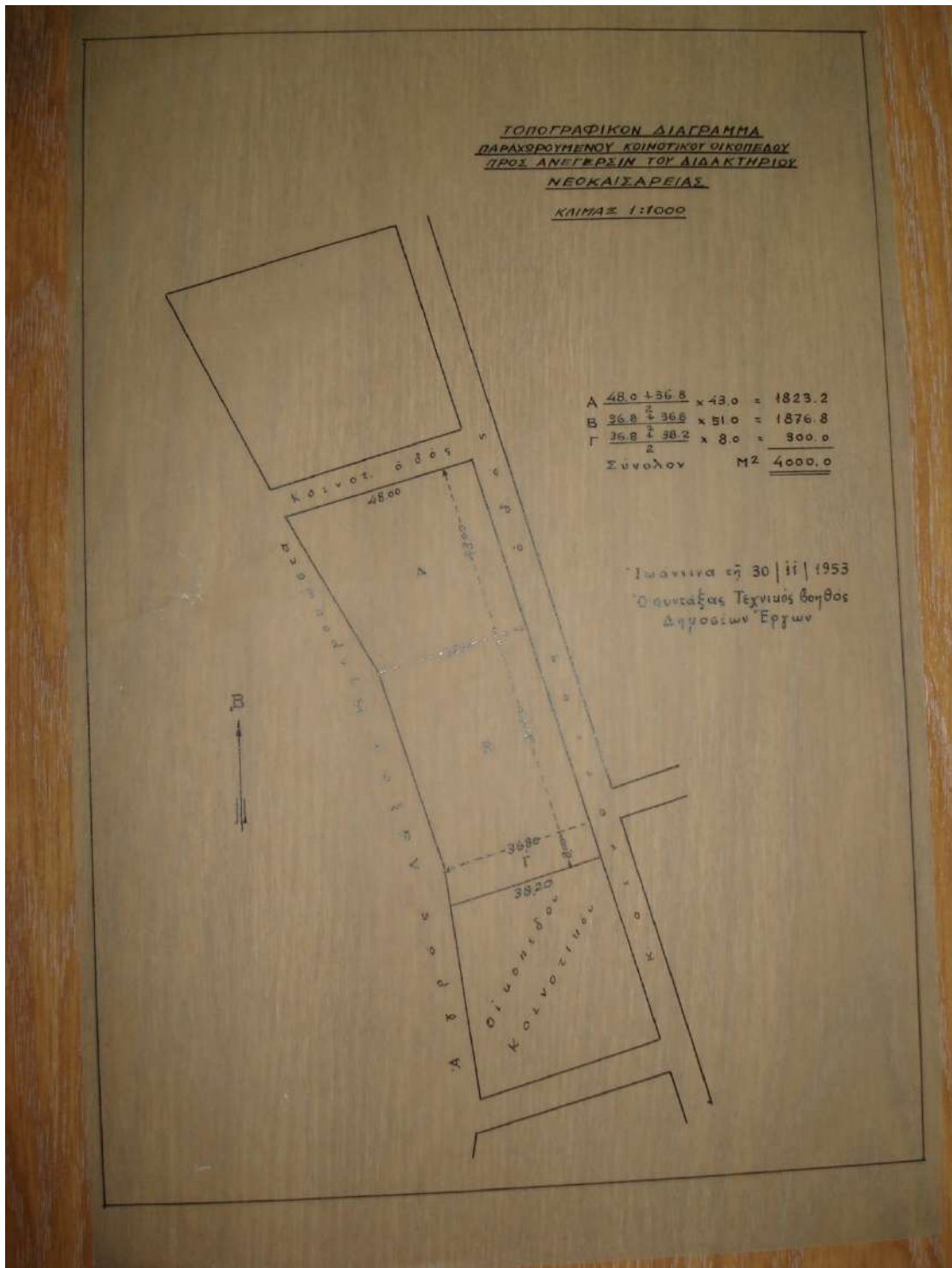
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

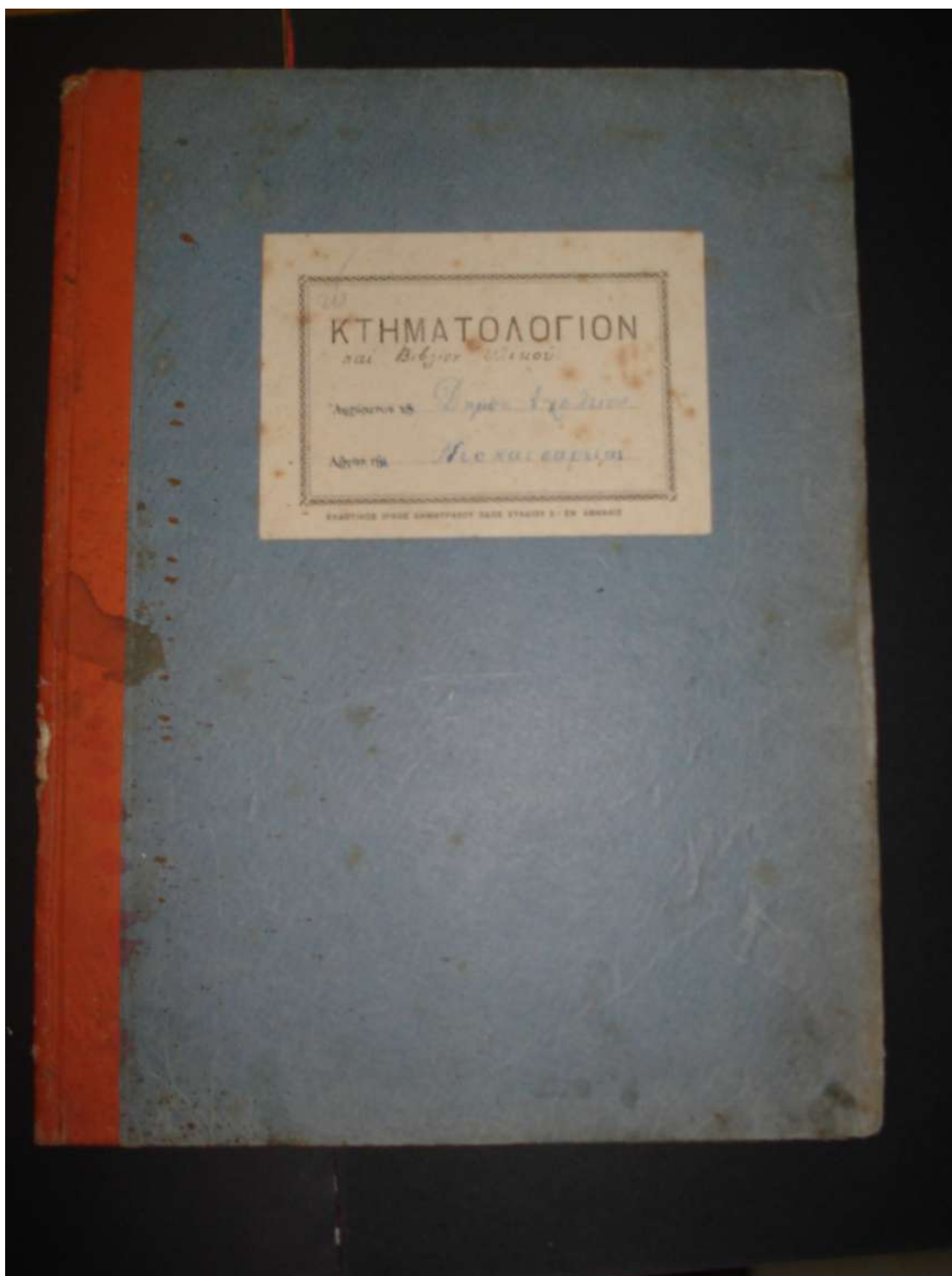
19. Απόσπασμα από την έκθεση του Γενικού Γραμματέα της Ακαδημίας Αθηνών για τον σχολικό κήπο του Δημοτικού Σχολείου Ανατολῆς (29 Δεκεμβρίου 1938).

21. Απόσπασμα τοπογραφικού διαγράμματος συνοικισμού «Νέας Καισαρείας», όπου φαίνεται η θέση του σχολείου (29-11-1941).

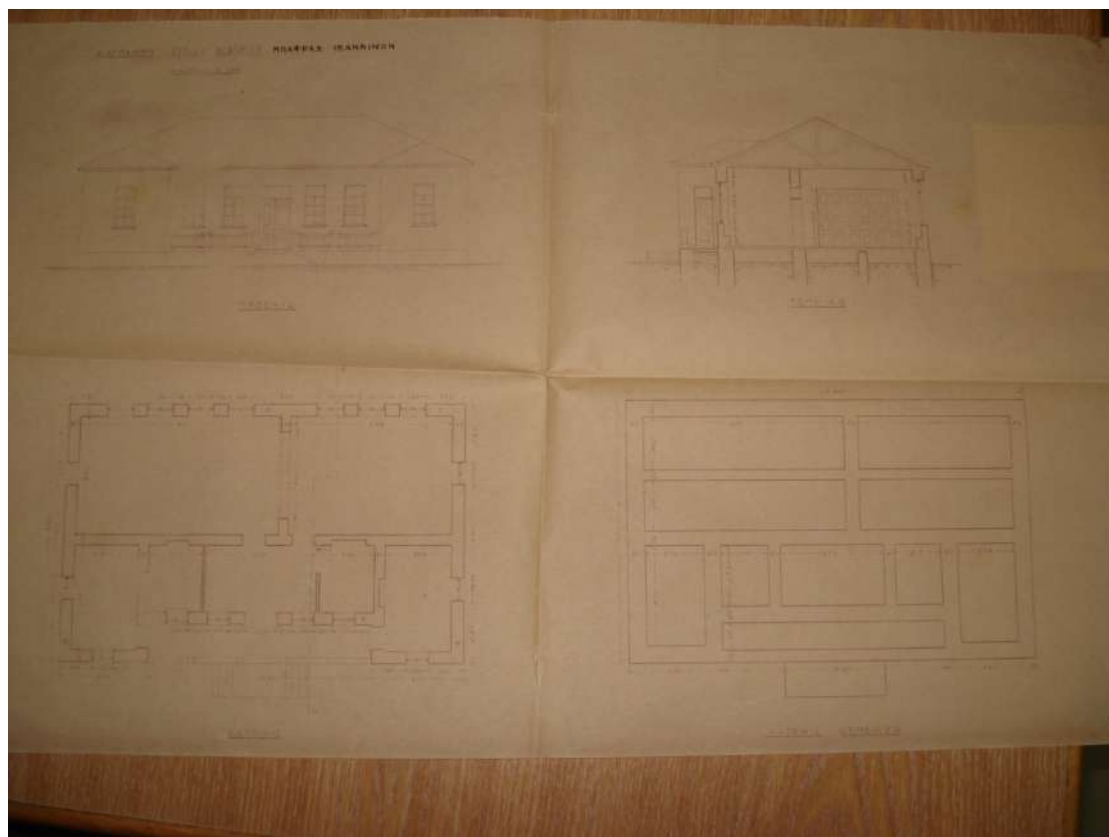

22. Τοπογραφικό διάγραμμα παραχώρησης κοινοτικού οικοπέδου για ανέγερση του διδακτηρίου Νεοκαισάρειας (30-11-1953).

23. Κτηματολόγιο και Βιβλίο Υλικού του Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (17 Οκτωβρίου 1946).

Ε. ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΠΑΦΡΑΣ

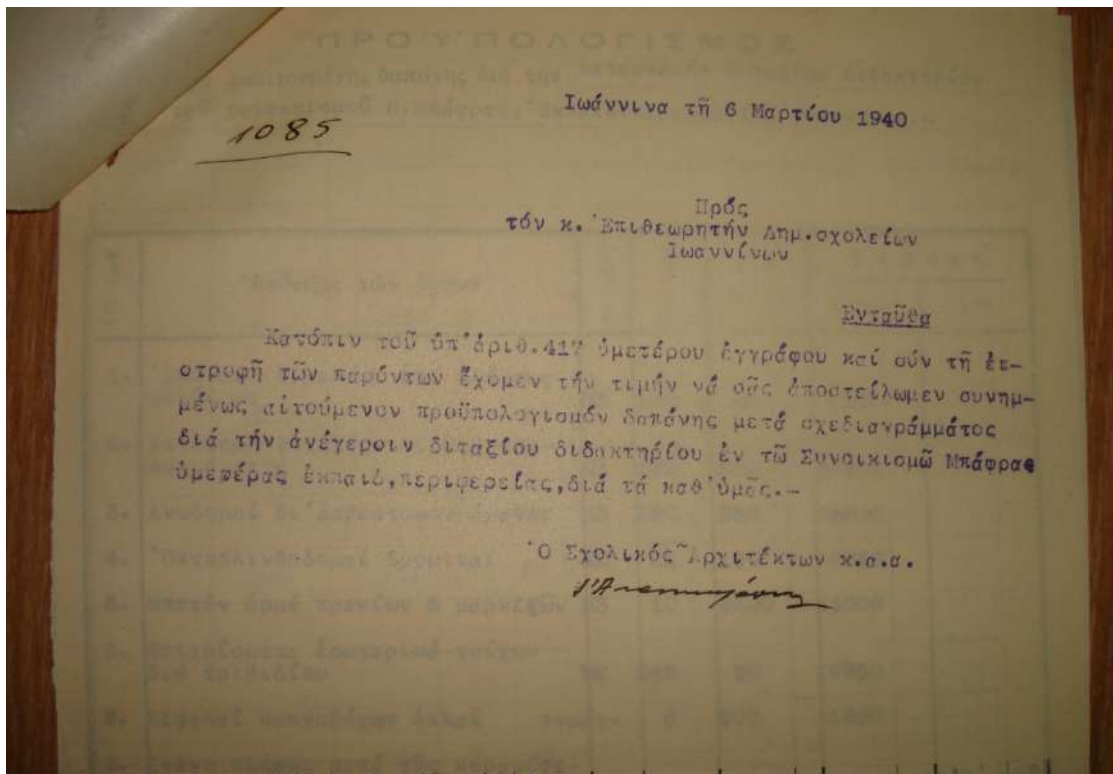
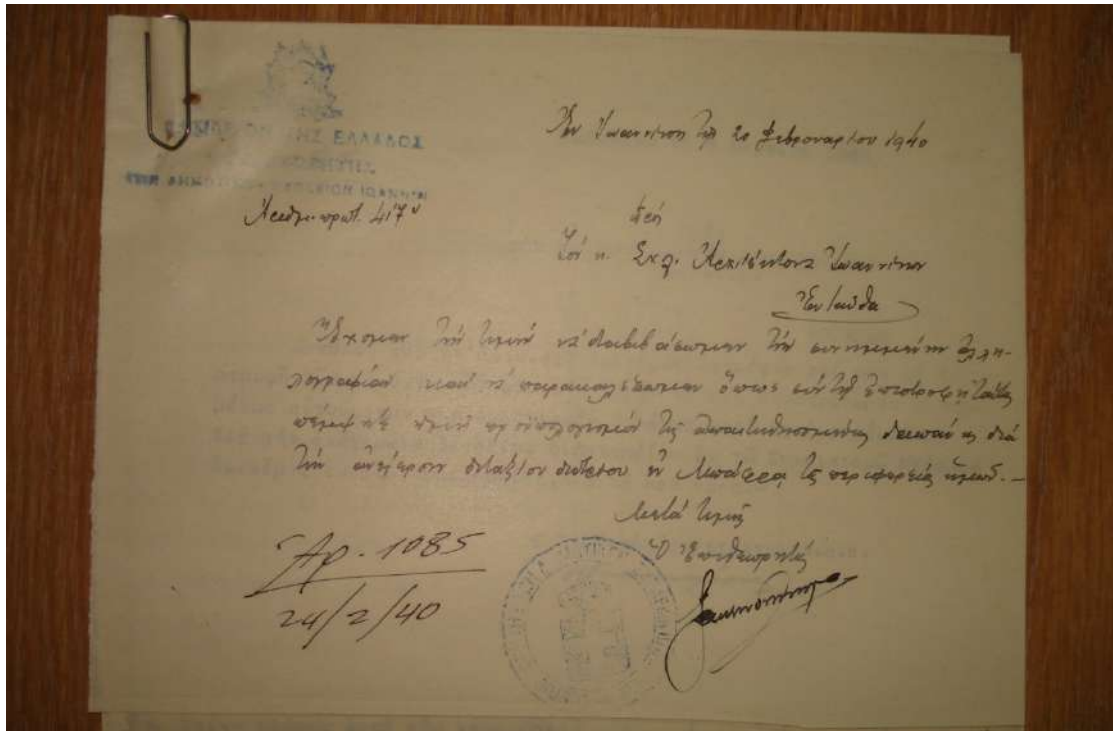

24. Διάγραμμα 2/θέσιου διδακτηρίου Μπάφρας Ιωαννίνων – Κλίμαξ 1:100.

1^r

25. Πρακτικό της Σχολικής Εφορείας Μπάφρας (πράξη 5 της 9^{ης} Φεβρουαρίου 1938) προς τον Σχολικό Αρχιτέκτονα μέσω του Επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων.

26. Αλληλογραφία Επιθεωρητή – Σχολικού Αρχιτέκτονα σχετικά με τις δαπάνες ανέγερσης του Δημοτικού Σχολείου Μάφρας (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1940).

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

της απαιτούμενης δαπάνης διά την κατασκευήν διταξίου διδαστηρίου
 του Συνοικισμού Ν. Μπάφρας, Έκπαιδ. περιφέρειας Ίωαννίνων.-

Α/Α έργου	Ένδειξις τών έργων	Αρ. υπολογ.	Ποσότητες	Τιμή μον. δοξ.	Δαπάνη	
					Μικτή	Όλη
1.	Έκκαψη θεμελίων επί έδάφους γαιώδους	M3	100	25	2500	
2.	Λιθοδομή θεμελίων δι' άσβεστοκονιάματος	M3	170	280	47600	
3.	Ανωδομαί δι' άσβεστοκονιάματος	M3	220	330	72600	
4.	Όπτοκλινοδομαί δρομικαί	M2	22	130	2860	
5.	Μπετόν άρμέ πρεκίων & μαρκίζων	M3	10	2400	24000	
6.	Επιχρίσματα έσωτερικά τείχων διά τριβιδίου	M2	565	30	16950	
7.	Κεφαλαί καπνοδόχων άπλαϊ τεμάχ.		6	300	1800	
8.	Ετέγη πλήρης μετά τής κεραμάσεως καί άπάντων τών αναγκασιούτων σιδηρών, καρφικής ύλης κλπ. μετρουμένη έν όριζοντία πρόβολή	M2	105	350	36750	
9.	Υελοστάσια πλήρη μετ' έλαιοχρωματισμού καί άπάντων τών αναγκασιούτων σιδηρικών, ύελοπινάκων κλπ. έν ξυλείας πεύκης έγχωρίας	M2	40	650	26000	
10.	Θύραι έσωτερικάι περαστάι πλήρεις, κατά τά λοιπά ως άνωτέρω	M2	10.60	500	5300	
11.	Κεΰθουραι κορνιζωταί, κατά τά λοιπά ως άνωτέρω, πλήρεις	M2	11.40	600	6840	
12.	Πατώματα μετά τών δοκων καί σανίδων έν έγχωρίας ξυλείας πεύκης, μετά τών περιθωρίων, πλήρη, μετά τής καρφικής ύλης	M2	176	210	36960	
13.	Οροφή δι' όροφοσανίδων, πλήρης	M2	172,6	130	22438	
14.	Ερμάρια έντετειχιμένα περαστάι πλήρη μετά τών αναγκασιούτων έσωτ. θέσεων α) διαστ. 1.00X1.50X0.40 τεμάχ.		1	800	800	
	β) διαστ. 1.20X1.50	"	1	900	900	
	γ) διαστ. 1.50X1.80X0.40 προς μεταφοράν	"	1	1400	1400	
			εις μεταφοράν		305.698	

./.

1^r

27. Ο προϋπολογισμός κατασκευής του διταξίου διδαστηρίου Μπάφρας, όπως συντάχθηκε από τον Σχολικό Αρχιτέκτονα (6 Μαρτίου 1940).

Α/Α έργου	Ένδειξις τών έργων	Α/Α τιμολόγ.	Ποσότης	Τμή μον. δοσ	Δ α π ά ν	
					Μικρή	Όλη
	Έκ μεταφοράς					305698
15.	Πολύφυλλος θύρα περαστή μετά τών αναγκαίουσων κασσών, πρεσβ-ζών, κλειθρών καί έλαιοχρωματισμού, πλήρης λειτουργούσα καλώς	M2	28	500		14000
16.	Σιδηρά κιγκλιδώματα πλήρη τοποθετημένα, μετ' έλαιοχρωματισμού διά μινίου καί χρώματος χιλιάγρ.		150	35		5250
17.	Βαθμίδες έξ έγχωρίου μαρμάρου πλήρεις, τοποθετημέναί	M-M.	16	300		4800
18.	Πλακοστρωσις έξώστου δι' έγχωρίων πλακών τετραγώνων, μετά του διά σιμεντοκονίας αρμολογήματος	M2	22	120		2640
19.	Επιπρόσθετος τιμή κατά μ2 πραγματικής όρατής έπιφανείας επί πλέον τών τιμών διά τήν διαμόρφωσιν ήμιέξστου λιθοδομής διά λίθων καί γωνιολίθων κατά τό ίσοδομικόν σύστημα, μετά του διά σιμεντοκονίας αρμολογήματος	M2	15	160		2400
20.	Υδροχρωματισμοί έσωτερικοί έγχρωμοί εις 3 στρώσεις	M2	565	3		1695
				έν άλλω δρχ.		336485
	Απρόβλεπται δαπάναι			"		3517
				Αθροισμα δρχ.		340.000.-

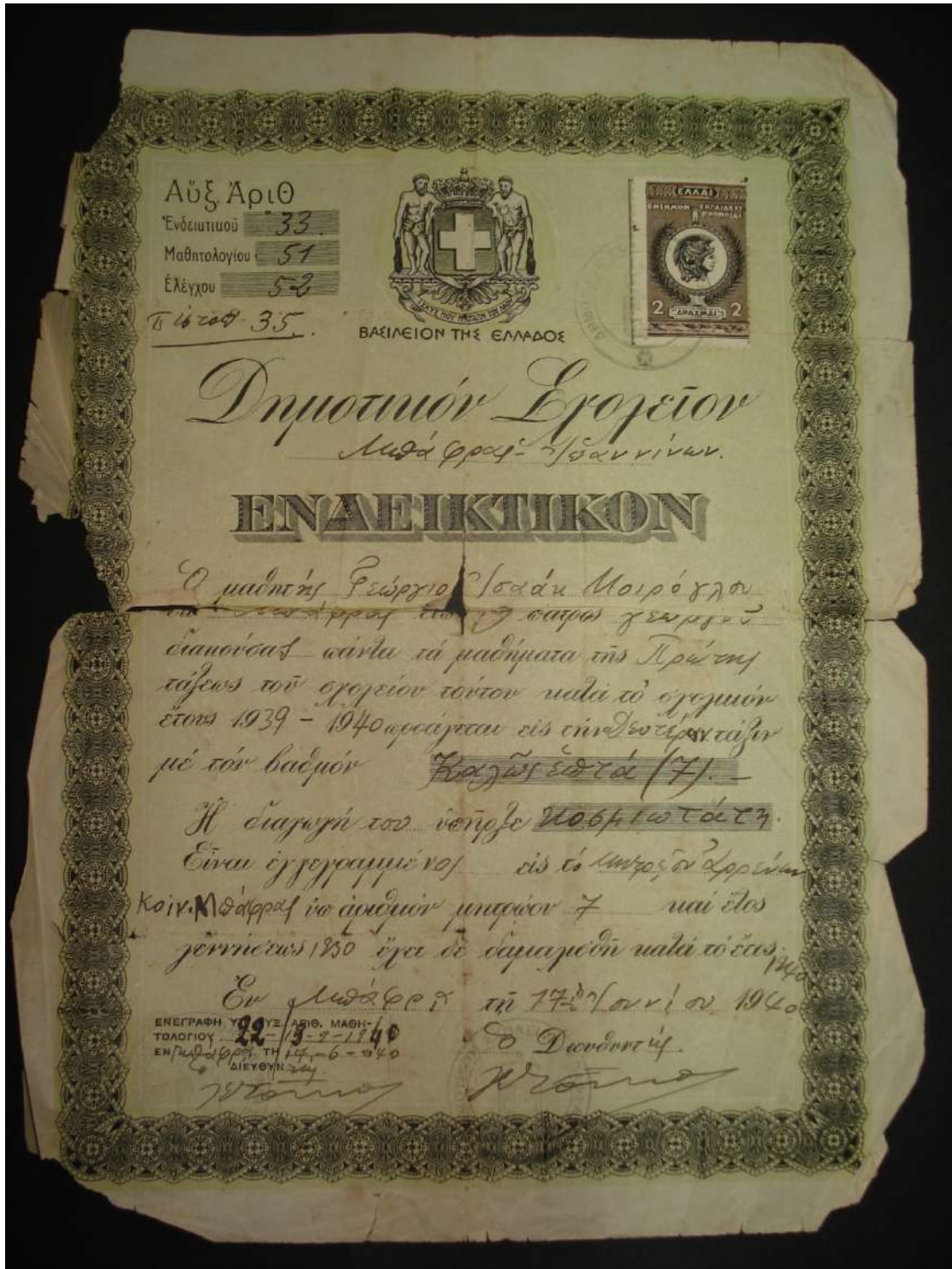
Ιωάννινα τή 6 Μαρτίου 1940

Ο Σχολικός Έργοληγός
Π. Α. Παπαγιαννίου

Πρός μεταφοράν

Ένδειξις τών έργων

Έκ μετ

Αὐξ. Αριθ. 33
Ἐνδεικτιοῦ 51
Μαθητολογίου 52
Ἐλέγχου 35

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Δημοτικῶν Ἐργεῖων

Μπάφρας - Ἰωάννινων.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ὁ μαθητὴς Γεωργίου Ἰωάννου Μοιρόγλου
ἐπί τῶν ἔργων τῆς 1^{ης} τάξεως
διαποῖσας πάντα τὰ μαθήματα τῆς Πρώτης
τάξεως τῶν ἔργεῖων τούτων κατὰ τὸν ὅρον
ἐτοῦ 1939 - 1940 προάγεται εἰς τὴν δευτέραν τάξιν
μὲ τὸν βαθμὸν Βαξῶς ἐξ ἑτά (7).

Ἡ διάταξις τοῦ νόμου Νο. 611 τ. 27.
Εἶναι ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ ὑποχρεωτικὸν
κοιν. Μπάφρας ἰσοσυνεῶν μισθῶν 7 καὶ ἐτος
γεννηθεὶς 1930 ἔχει τὸν ἀριθμὸν κατὰ τὸ ἔτος 1940
Ἐν Μπάφρῃ τῇ 17^ῃ Ἰουνίου 1940

ΕΠΕΓΡΑΦΗ ΤῶΝ ἘΛΕΓΧ. ΜΑΘΗ-
ΤΟΛΟΓΙΟΥ 22/3-9-1940
ΕΝ/ΜΠΑΦΡΑΣ Τῆ 17-6-1940
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Ὁ Διευθυντὴς
Κ. Γεωργίου

28. Ενδεικτικό του μαθητή της Α' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας, Γεωργίου Μοιρόγλου (σχολικό έτος 1939-1940).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ

ΕΚΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Τῆς Κοινότητος Καυμ-Καβίου τῆς Εκκλ. Ἐπαρχίας
Καυσαρίου

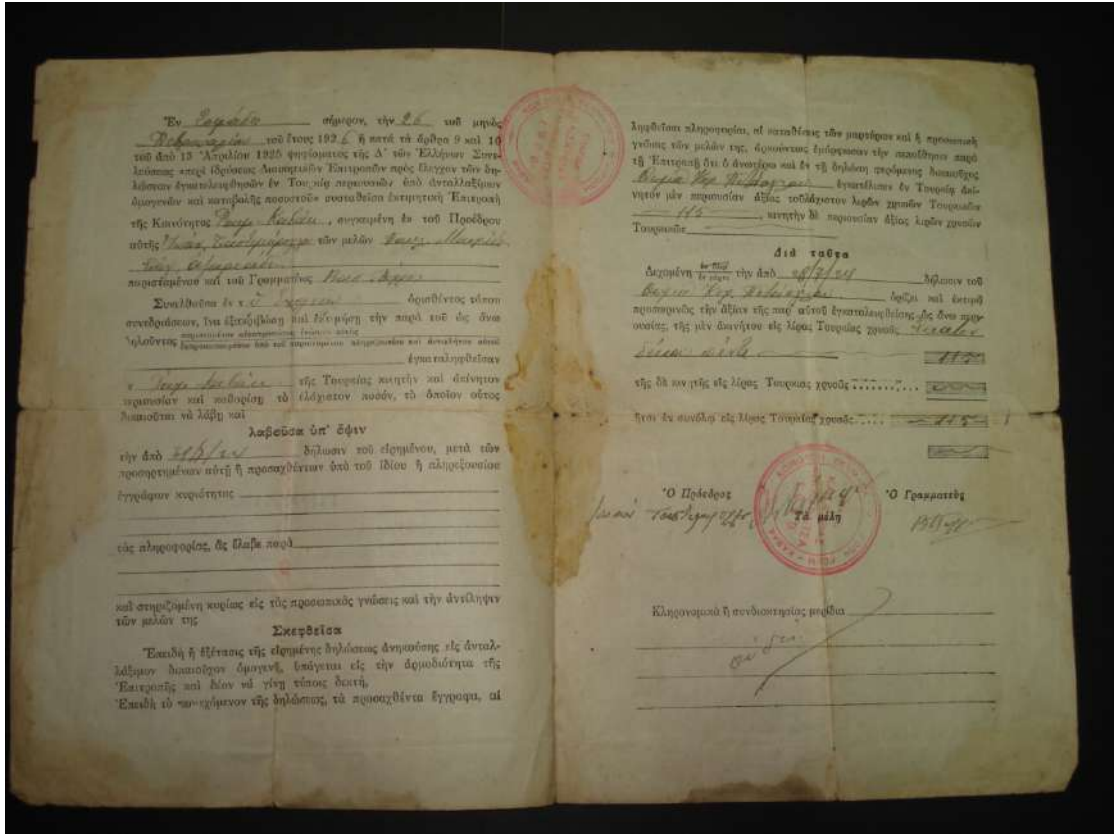
ΠΡΑΞΙΣ

Ἄριθ. πρωτ. Δηλώσεως 3325 Ἄριθ. πράξεως 117
Χρονολογία πρωτ. Δηλώσεως 26/2/26

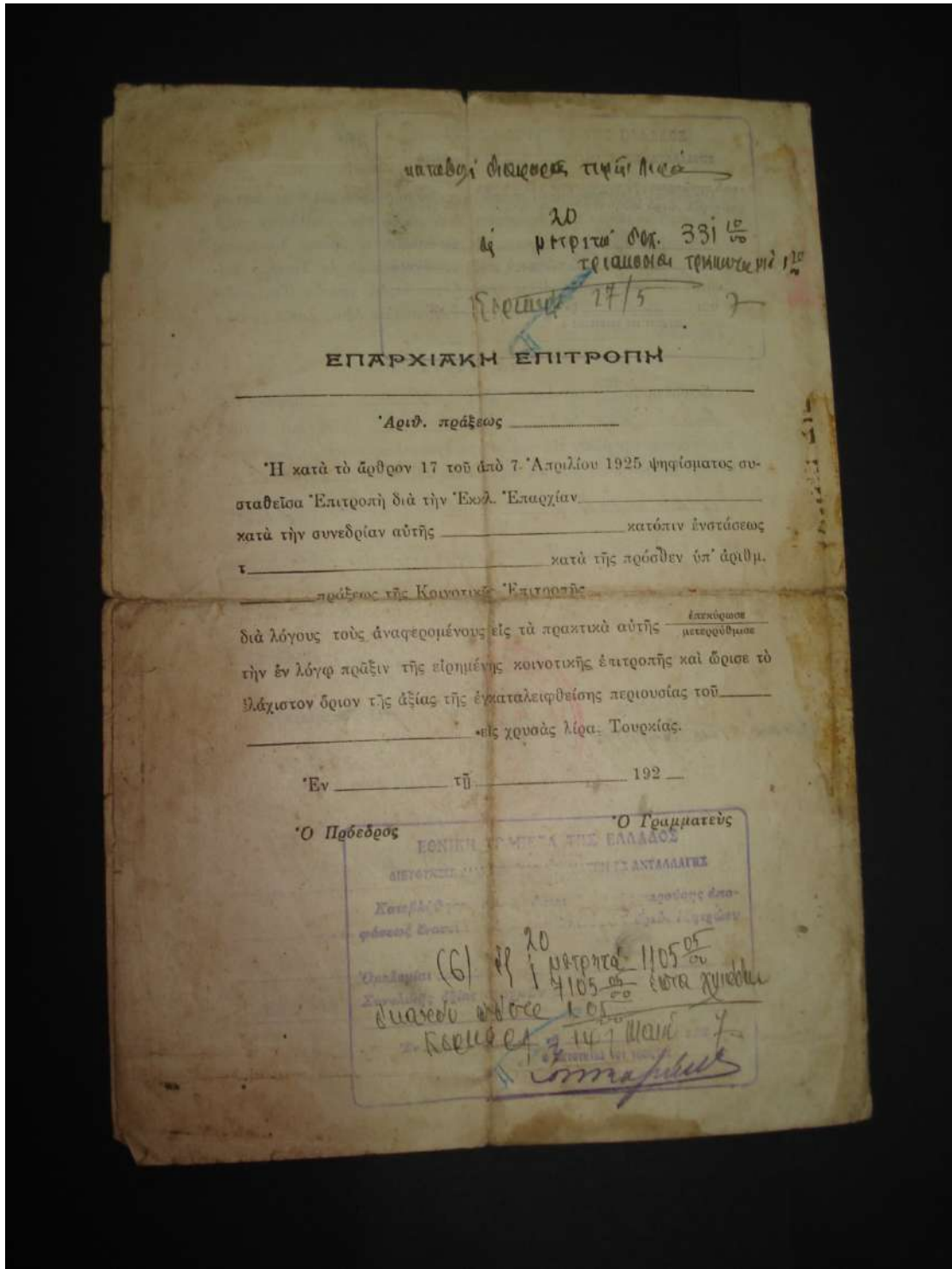
Ὄνοματεπώνυμον δηλοῦντος Θωμά Πεντάογλου

Τόπος καταγωγῆς του καὶ ἐπάγγελμα ὅπερ ἴσκει αὐτόθι,
Γαργαῖο

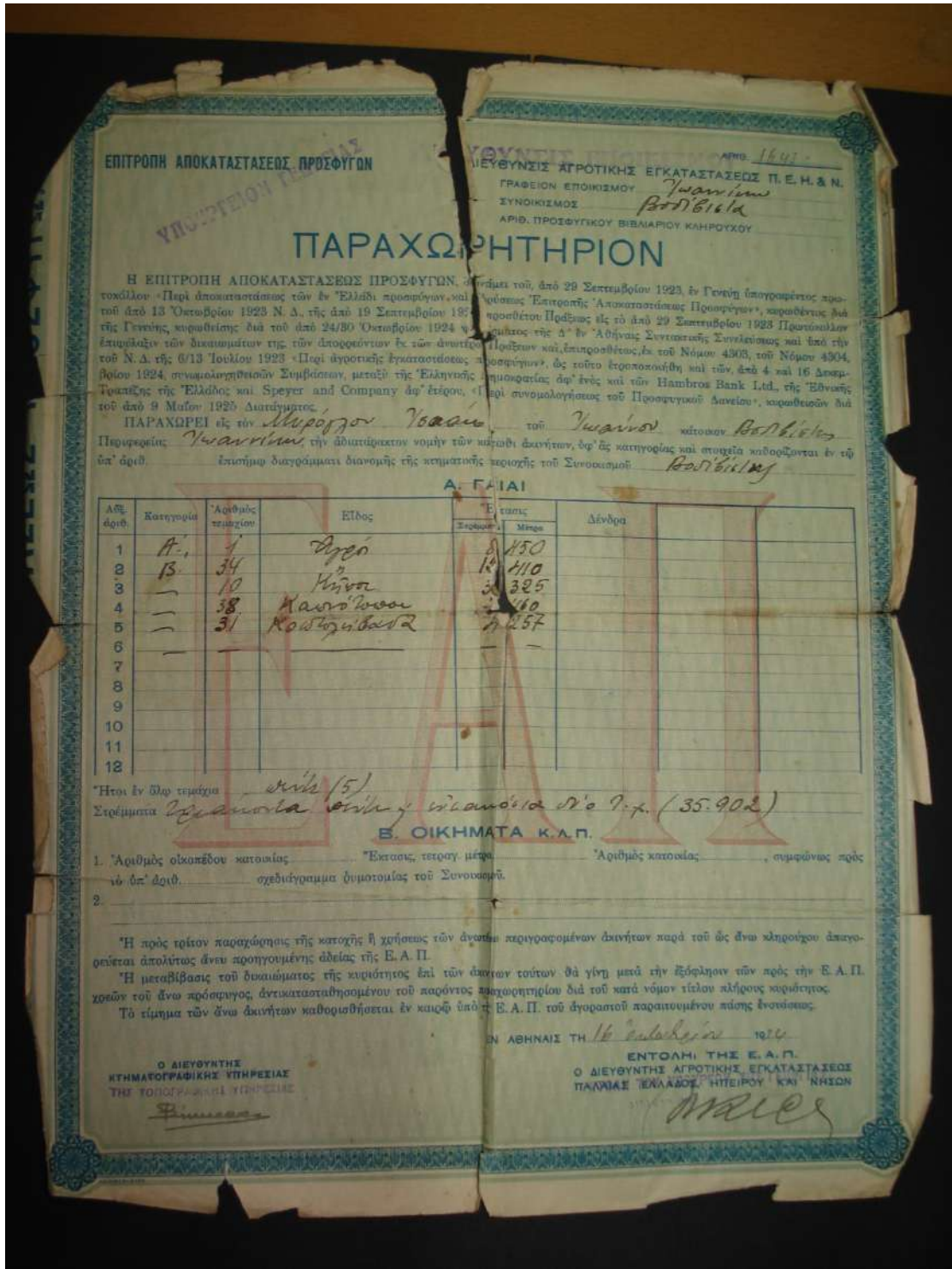
29. Πράξη της Εκτιμητικής Επιτροπῆς της περιουσίας του Θωμά Πεντάογλου (26 Φεβρουαρίου 1926) (Αρχεῖο Βασιλικῆς Παπαϊωάννου).

Η δεύτερη και τρίτη σελίδα της πράξης της Εκτιμητικής Επιτροπής.

Η τελευταία σελίδα της πράξης της Εκτιμητικής Επιτροπής.

30. Το Παραχωρητήριο της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων προς τον Ισαάκ Μυρόγλου (16 Οκτωβρίου 1937).

31. Απολυτήριο του μαθητή Συμεών Μυρόγλου του Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας (23 Ιουνίου 1952).

32. Το Δημοτικό Σχολείο Μπάφρας που κατασκευάστηκε το 1953.

33. Το Δημοτικό Σχολείο Νεοκαισάρειας-Μπάφρας όπως είναι σήμερα.

34. Όψη του παλαιού Δημοτικού Σχολείου Ανατολής όπως είναι σήμερα.

ΠΗΓΕΣ – ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Δημοτικό Σχολείο Νεοκαισάρειας

- Κτηματολόγιον και Βιβλίον Υλικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (1946).
- Βιβλίον Περιουσίας Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (1957).
- Φάκελος «Εξερχόμενη Αλληλογραφία και Σχέδια. Σχολ. Έτος 1969-1970».
- Φάκελος «Τοπογραφικόν διάγραμμα οικοπέδου-νέου διδακτηρίου».
- Φάκελος Διδακτηριακών Στοιχείων- Περιουσίας του σχολείου.
- Βιβλίον Πράξεων Σχολικής Επιτροπής Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (16 Απριλίου 1929-13 Οκτωβρίου 1935).
- Βιβλίον Πράξεων Σχολικής Εφορείας Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (13 Οκτωβρίου 1935-22 Νοεμβρίου 1943).
- Βιβλίον Πράξεων Προσωπικού Δημοτικού Σχολείου Νεοκαισάρειας (24 Ιουνίου 1953-21 Ιουνίου 1969).
- Βιβλίον Πράξεων και Αποφάσεων Σχολικής Εφορείας Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων (20 Δεκεμβρίου 1972-28 Αυγούστου 1978).

2. ΓΑΚ Ιωαννίνων

«Αρχείο Γενικής Διοίκησης Ηπείρου»

Φ. 211: υποφ. Ι, Α/Ιοά, αρ. εγγρ. 87, αριθμός προσφύγων στο νομό Ιωαννίνων στις 14 Ιουλίου 1923.

Φ. 211: αριθ. εγγρ. 128, επιτροπή εράνων υπέρ των προσφύγων για την αγορά βιβλίων των προσφυγοπαίδων.

Φ. 211: αριθ. εγγρ. 71 και 72: χορήγηση χρηματικών ποσών για τη μόρφωση των προσφύγων.

Φ. 178: αριθ. εγγρ. 721, φιλοξενία προσφύγων στον ιερό ναό Αγίου Ιωάννη Ανατολής.

Φ. 178: αριθ. εγγρ. 100 και 101: έρανος της διδασκαλικής κοινότητας Ζαγορίου.

Εκθέσεις Επιθεωρήσεως του Γενικού Επιθεωρητή της 12^{ης} Εκπαιδευτικής Περιφέρειας (σχολικά έτη 1936-1937 και 1937-1938).

3. Προσωπικό Αρχείο Γεωργίου Ζάγκλη

- Φάκελος *Ηθικαί Αμοιβαί*

4. Προσωπικό αρχείο Βασιλικής Παπαϊωάννου

- Ενδεικτικό Δημοτικού Σχολείου Μπάφρας Σχολικού Έτους 1939-1940.
- Πράξις Εκτιμητικής Επιτροπής εγκαταλειφθείσης περιουσίας εν Τουρκία (26 Φεβρουαρίου 1926).
- Παραχωρητήριο Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (16 Οκτωβρίου 1934).

5. Αρχείο Μητρόπολης Ιωαννίνων

- Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου, Διδασκτρία Κοινοτήτων Πόλεων, Αη-Ανω, Α/Α 29-50, 1925-1954, 3.
- Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου, Μον-Μυτ, Α/Α 382-398.
- Αρχείο Σχολικού Αρχιτέκτονα Ηπείρου, Ν-Ο, Α/Α 399-420.
- Διοικητικό. Μητροπολίτες Ιωαννίνων. Σπυρίδων, Μητροπολίτης Ιωαννίνων.

5. Ψηφιοποιημένο Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου Μουσείου Μπενάκη:

- Φ 117 ~ 19, «Εκθεση της Ιεράς Μητρόπολης Ιωαννίνων προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με το διδακτηριακό πρόβλημα στην Ήπειρο».
- Φ. 117 ~ 25, «Υπόμνημα του Γενικού Διοικητή Ηπείρου προς το Υπουργείο Παιδείας σχετικά με τα δικαιώματά του επί της λειτουργίας της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης»

6. Αρχείο Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων

Βιβλία Εκθέσεων

- *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως των Σχολείων [Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου] 1919-1923.*

- *Εκθέσεις Επιθεωρήσεως των Σχολείων της Στοιχ. Εκπαιδεύσεως Ζαγορίου Σχολ. έτους 1924-25.*
- *6^{ον}. Εκθέσεις Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1927-1928.*
- *Αριθ. 8. Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1929-1930.*
- *Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής καταστάσεως της ως άνω εκπαιδευτικής περιφέρειας [Ζαγορίου – Μετσόβου] κατά τους τρεις μήνας ήτοι Οκτώβριον, Νοέμβριον και Δεκέμβριον ε.έ. 1930-1931.*
- *9^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1930-1931.*
- *10^{ον} Εκθέσεις επιθεωρήσεως Δημοτ. Σχολείων Ιωαννίνων 1931-1932.*
- *11^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1932-1933.*
- *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1933-1934.*
- *13^{ον} Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1934-1935.*
- *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1935-1936.*
- *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1937-1938.*
- *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1938-1939.*
- *Βιβλίο Εκθέσεων Επιθεωρήσεως Σχολείων Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1949-1950.*

Φάκελλος Ετησίων Γενικών Εκθέσεων 1930-1950

- *Έκθεσις περί της εξελίξεως της όλης εκπαιδευτικής καταστάσεως δι' ολόκληρον το διαρρέυσαν σχολικόν έτος 1930-1931.*
- *Έκθεσις περί της εν γένει καταστάσεως της εκπαιδεύσεως εν τη εκπαιδευτική περιφερεία Ζαγορίου-Μετσόβου, ως αύτη εξειλίχθη κατά το πρώτον τρίμηνον του σχολικού έτους 1931-1932.*

- Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της εκπαιδευτικής περιφέρειας Ζαγορίου –Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1931-1932.
- Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939, Έκθεσις περί της εκπαιδευτικής εν γένει καταστάσεως της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ζαγορίου – Μετσόβου κατά το σχολικόν έτος 1938-1939.

Βιβλία Πράξεων

- Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1914-1922.
- Β' Βιβλίον Πράξεων Επιθεωρητού 1920-1930 [Εκπαιδευτική Περιφέρεια Ιωαννίνων].
- Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1922-1924.
- Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1924-1931.
- 3^{ον} Βιβλίον Πράξεων Επιθεωρητού έτους 1931.
- Στον Βιβλίον Πράξεων Εποπτικού Συμβουλίου Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Ιωαννίνων 1934-1935.

B. ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Νόμος ΓΩΚΗ, 18 Ιουλίου 1911, «Περί Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της δημοτ. Εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 185.

Νόμος 452, 9 Δεκεμβρίου 1914, «Περί συστάσεως σχολικών επιτροπών και σχολικών ταμείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 367, τ. Α'.

Νόμος 240, 16 Απριλίου 1914, «Περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 97.

Β.Δ. «Περί των έργων των διευθυντών, επιθεωρητών και ιατρών των σχολείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 168, 5 Μαΐου 1915, τ. Α'.

Νόμος 567, 12 Ιανουαρίου 1915, «Περί τροποποιήσεως του νόμου 240 περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 15.

- Νόμος 568, 12 Ιανουαρίου 1915, «Περί διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας εν Οθωμανικούς και Ισραηλιτικούς σχολείους των νέων χωρών», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 15.
- Νόμος 826, 5 Σεπτεμβρίου 1917, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του αναγκαστικού Διατάγματος της 29 Ιουνίου 1917 «περί συμπληρώσεως κλπ. του νόμου 567 περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 188, τ. Α΄.
- Νόμος 2442, 11 Αυγούστου 1920, «Περί ιδρύσεως Ταμείων εκπαιδευτικής προνοίας προς κατασκευήν διδακτηρίων καθ' άπαν το Κράτος και προμήθειαν σχολικών επίπλων και διδακτικών οργάνων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 181, τ. Α΄.
- Νόμος 2857, 1 Αυγούστου 1922, «Περί προσόντων, διαβαθμίσεως και αποδοχών των Επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 133, τ. Α΄.
- Διάταγμα «Περί ιδρύσεως δημοτικών σχολείων», 22 Σεπτεμβρίου 1925, *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 262, τ. Α΄, [Ίδρυση δημοτικού σχολείου Ανατολής και Μπάφρας].
- Νομοθετικό Διάταγμα, 29 Νοεμβρίου 1926, «Περί του τρόπου της επιβολής εράνων και υποχρεωτικής εργασίας διά την ανέγερσιν κλπ. διδακτηρίων εν ταις Ν. Χώραις», αριθ. φύλλου 420, τ. Α΄.
- Νόμος 3600, 11 Ιουλίου 1928, «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του από 7 Οκτωβρίου 1927 Ν.Δ. «περί στοιχειώδους γεωργικής εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 121, τ. Α΄.
- Νόμος 4178, 28 Ιουνίου 1929, «Περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου ε.έ. Ν. Διατάγματος «περί των επιθεωρητών δημοτικής εκπαιδεύσεως και των βοηθών αυτών», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 211, τ. Α΄.
- Νόμος 4229, 25 Ιουλίου 1929, «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 245, τ. Α΄.
- Νόμος 4397, 24 Αυγούστου 1929, «Περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 309, τ. Α΄.
- Νόμος 5019, 15 Ιουνίου 1931, «Περί ιδρύσεως Σχολικών Ταμείων και Σχολικών Εφορειών», αριθ. φύλλου 160, τ. Α΄.
- Διάταγμα, «Περί αναγνωρίσεως κοινότητος Ανατολής εν τω νομώ Ιωαννίνων», *ΦΕΚ*, αριθ. φύλλου 174, 30 Ιουνίου 1931, τ. Α΄.

Εγκύκλιος με αριθ. πρωτ. 72996: «Περί της εις το Εκπαιδευτικόν Διοικητικόν Συμβούλιον της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως υποβαλλομένης Γενικής Εκθέσεως», της 25^{ης} Νοεμβρίου 1931.

Διάταγμα «Περί ιδρύσεως και προαγωγής δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων», ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 377, 1 Νοεμβρίου 1934, τ. Α΄. [Προαγωγή του δημοτικού σχολείου Ανατολής].

Αναγκαστικός Νόμος 252, 17 Οκτωβρίου 1936, «Περί αυξήσεως των θέσεων των Επιθεωρητών της Δημοτικής εκπαιδύσεως», ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 460, τ. Α΄.

Αναγκαστικός Νόμος 767, 5 Ιουλίου 1937, «Περί Διοικήσεως της Εκπαιδύσεως», ΦΕΚ, αριθ. φύλλου 255, τ. Α΄.

Γ. ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

Δημαράς Αλέξης (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, τόμ. δεύτερος 1895 – 1967, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1986.

Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (ΚΕΕ), (εποπτεία: Αλέξης Δημαράς, επιμέλεια: Κώστας Καρακαλάκης), *Τα Εκπαιδευτικά Συνέδρια του 1930, Η Συνέδριον Διευθυντών και Υποδιευθυντών Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδύσεως και των Νηπιαγωγών*, Αθήνα 2004.

Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση, Κείμενα: Εισηγητικές εκθέσεις εκπαιδευτικών νομοσχεδίων. Συζητήσεις στη Βουλή – Σχόλια, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1913-1929*, τόμ. Α΄, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994.

Μπουζάκης Σήφης, *Γεώργιος Α. Παπανδρέου (1888 – 1968). Ο πολιτικός της παιδείας*, τόμ. Α΄: 1888 – 1932, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.

Δ. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αγροτική Ηχώ (Ιωάννινα), έτη 1928 έως 1930.

Ελευθερία (Ιωάννινα), έτη 1920 έως 1936.

Εστία Ποντίων και Μικρασιατών (φύλλα 8, 9 και 10): πληροφορίες για το σχολείο Ανατολής, φύλλο 1, σ. 2: πληροφορίες για τις αντιδράσεις του Μητροκόστα, φύλλο 2:, σ. 2 και 6: άρθρο για το χωριό της Μπάφρας.

Ηπειρος (Ιωάννινα), έτη 1914 έως 1938.

Ηπειρωτικός Αγών (Ιωάννινα), έτη 1929 έως 1940.

Ε. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, εκδ. Ίδρυμα Ευάγγελου Αβέρωφ – Τοσίτσα, Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.) Τρικάλων, Τρίκαλα 1992.
- Αθανασίου Λεωνίδας, «Η αξιολόγηση του διδακτικού και εκπαιδευτικού έργου στο σχολείο: Από τον Επιθεωρητή στο σχολικό σύμβουλο», στο ‘‘ΔΩΔΩΝΗ’’ Επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τόμ. ΙΘ΄, Ιωάννινα 1990, σσ. 83 – 130.
- Ανωγιάτης – Ρελέ Δημήτρης, Μαρσέλου Αδαμαντία, «Ιατρικές υπηρεσίες στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. Γεωγραφική κατανομή σύμφωνα με μια αναλυτική καταγραφή του 1926», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τ. 104 (2007), σσ. 10 - 17.
- Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού. Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*, Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2009.
- Βαλαώρας Βασίλειος, *Η Υγιεινή του χωριού*, Αθήνα 1945.
- Βαλσαμίδης Πασχάλης, «Σφραγίδες προσφυγικών σωματείων και συλλόγων της Θεσσαλονίκης (1914-1927)», στο <http://www.ionikiestia.gr/sinedrio/3.pdf> (ημερομηνία ανάκτησης: 29 Ιουνίου 2014).
- Βλέτσα Ελένη, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων στο νομό Ιωαννίνων: Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ιωάννινα (1923-1930)*, (πτυχιακή εργασία), Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Αθήνα 2005.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία Νομού Ευβοίας, *Η τοπική ιστορία στο σχολείο. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Χαλκίδα 1995.
- Γιαννόπουλος Κωνσταντίνος, *Από το δάσκαλο στον Επιθεωρητή: Η περίπτωση του Β.Παπαγεωργίου (1914 – 1949)*, (διδακτορική διατριβή), τόμ. Α΄, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας, Τομέας Παιδαγωγικής, Ιωάννινα 2009.
- Γιαννώρου Φεβρωνία, *Εκπαίδευση και ετερότητα στα Ιωάννινα: Τα δημοτικά σχολεία της Alliance Israélite Universelle 1904-1940*, (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Ιωάννινα 2012.
- Γκλαβίνας Ιωάννης, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923). Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης. Σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο

- Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2009.
- Γκότοβος Αθανάσιος Ε., *Εκπαίδευση και ετερότητα, Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Δαμανάκης Μιχάλης, «Παιδαγωγικός Λόγος και Εθνικός Άλλος στην Περίοδο του Μεσοπολέμου» στο *Επιστήμες της Αγωγής (πρώην Σχολείο και Ζωή)*, τ. 2/2011, σσ. 197-219.
- Δαμανάκης Μιχάλης, *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005.
- Δημαράς Αλέξης, Βασιλού – Παπαγεωργίου Βάσω, *Από το κοντόλι στον υπολογιστή. 1830 -2000. Εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες*, Μεταίχμιο με τη συνεργασία του ΕΛΙΑ, Αθήνα 2008.
- Δημαράς Αλέξης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2013.
- Encyclopedie de la Pleiade, *Ιστορία και Μέθοδοί της* (Διεύθυνση Charles Samaran), τόμ. Α΄, Γενικά προβλήματα, Γ΄ Έκδοση, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1989.
- Giddens Anthony, *Κοινωνιολογία*, Δημήτρης Γ. Τσαούσης (μτφ. και επιμ.), Gutenberg, Αθήνα 2002.
- Θεοδώρου Βασιλική, Καρακατσάνη Δέσποινα, *«Υγιεινής Παραγγέλματα»: Ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, εκδ. Διόνικος, Αθήνα 2010.
- Ζάικος Νίκος, «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η διεθνής δικαιοκτική προοπτική», στο *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2009, σσ. 21-47.
- Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1821-1929). Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988.
- Καλεράντε Ευαγγελία, «Προσέγγιση του θέματος του αναλφαβητισμού από την κυβέρνηση Βενιζέλου και από τη δικτατορία Μεταξά», στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών ‘Ελευθέριος Βενιζέλος’, *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σσ. 274-283.
- Καλεράντε Ευαγγελία, «Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου της δικτατορίας, 1936-1940» στο Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της*

- Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, τόμ. Β΄, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σσ.183-200.
- Καραφύλλης Αθανάσιος, *Ο θεσμός του Επιθεωρητή Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010.
- Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (Κ.Ε.Ε.), *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991, Βιβλιογραφία 1831-1974, Α΄ Φάση*, (Εποπτεία: Αλ. Δημαράς, Εισαγωγή-επιμέλεια: Χ. Αθανασιάδης), Αθήνα 2004.
- Κουλούρη Χριστίνα, «Γλωσσικός διχασμός και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=89209> (ημερομηνία ανάκτησης: 7 Νοεμβρίου 2014).
- Κρητικός Γιώργος, «Κοινωνική δικαιοσύνη και εκπαιδευτική πολιτική στον ελληνικό χώρο (1922-1932)», 5^ο επιστημονικό συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης, *Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη*, στο <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/index.php?section=985&page706=1>, (ημερομηνία ανάκτησης: 23 Ιουλίου 1914).
- Κυπριανός Παντελής –Χουμεριανός Μανώλης, «Γεωργική εκπαίδευση και εκσυγχρονισμός του αγροτικού χώρου στην Ελλάδα, 1895-1914», *Ιστορ*, τχ. 13, 2003, σσ. 49-76.
- Λαμπιδής Γιώργος Ν., *Οι πρόσφυγες του 1922*, έκδοση «Ελληνική Φωνή», Αθήνα 1982.
- Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, εν Αθήναις 1942.
- Μαυρογορδάτος Γ. Θ., «Ο Διχασμός ως κρίση Εθνικής Ολοκλήρωσης», στο Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. «Εστία», Αθήνα 1983.
- Μήλα Δήμητρα, *Η Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης μέσα από τις εκθέσεις των Επιθεωρητών την περίοδο 1947-1974. Η περίπτωση των Α΄ και Β΄ Περιφερειών του Νομού Αχαΐας*, Σχολή Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 2008.
- Μηλίτση-Νίκα Αναστασία, Θεοφιλοπούλου – Στεφανούρη Χριστίνα, *Προσφυγικοί συνοικισμοί Καλαμάτας – Μεσσήνης*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γ.Α.Κ. – Αρχαία Νομού Μεσσηνίας, Αθήνα 2008, σ. 73, στο

- <http://gak.mes.sch.gr/Actvt/Immigr-01a.pdf> (ημερομηνία ανάκτησης: 15 Ιουλίου 2014).
- Μπαλτά Αθανασία, «Το περιοδικό της ΕΟΝ *Η Νεολαία*, Σκοποί και απήχηση», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα 1-5 Οκτώβρη 1984, τόμ. Β', εκδ. ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1986, σσ. 631-639.
- Νικολαΐδης Γιάννης Ν., *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. Ε' 1923-1924, Ιωάννινα 1993.
- Νικολαΐδης Ιωάννης Ν., *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. ΣΤ' 1925-1926, Ιωάννινα 1994.
- Ντούτσης Δημήτριος, *Η Σχολική Υγιεινή στην Ελλάδα (1864-1913)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Ιωάννινα 2008.
- Ντούτσης Δημήτριος, «Θεσμικές παρεμβάσεις για τη γλωσσική κατάρτιση των νηπίων στα ξενόφωνα νηπιαγωγεία της Ηπείρου κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1918-1940): οι πρακτικές των επιθεωρητών», στα *Πρακτικά του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης* με θέμα: «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση», www.eriande.elemedu.upatras.gr, 2011, σσ. 399-410, (ημερομηνία ανάκτησης: 11 Ιανουαρίου 2014).
- Παναγόπουλος Αθανάσιος, *Το σύστημα εποπτείας και ελέγχου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Η περίπτωση του Σχολικού Συμβούλου και οι θέσεις της Δ.Ο.Ε. για το θεσμό* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην προσχολική ηλικία, Πάτρα 2012.
- Παπαδούρης Παναγιώτης, «Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο λόγο της Διδακταλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας (1946 – 1967)», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, τχ. 8, 2009, σσ. 112-141.
- Παπαθανασίου Μαρία, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, ΙΑΕΝ/ ΓΓΝΓ, Αθήνα 2003.
- Παπαϊωάννου Απόστολος, «Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)» στο Εργαστήριο Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Σχολή Επιστημών

- Αγωγής, *Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)*, Νεάπολη Κρήτης – Ιωάννινα 2005.
- Παπαϊωάννου Γιάννης Κ., *Γεγονότα από τη νεότερη ιστορία*, Ιωάννινα 2006.
- Παυλίδου Ευθυμία, *Σχολείο και ΕΟΝ: μέσα ιδεολογικής χειραγώγησης του μεταξικού καθεστώτος*, (αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2007.
- Πολίτης Λίνος, *Οδηγός καταλόγου χειρογράφων*, Αθήναι 1961.
- Ράπτης Παναγιώτης, *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα (1917-1940)*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών, Αθήνα 1997.
- Ράπτης Παναγιώτης, «Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική κίνηση του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα: συνάψεις και αποκλίσεις στον κύκλο της θεσμικής ασυνέχειας», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, *Συνέδριο Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*, Ιωάννινα 17-20 Μαΐου 2007, Ιωάννινα 2007, διαθέσιμο στο <http://conf2007.edu.uoi.gr/Praktika/97-151.pdf>, (ημερομηνία ανάκτησης: 17 Ιουνίου 2014).
- Ρεκαλίδου Γαλήνη, Πεντέρη Ευθυμία, «Η αξιολόγηση των νηπιαγωγών: «*Το ήθος είναι καλή, συνετή, ηθική και σοβαρά...*»». Ερμηνεία έργων και λόγων του παρελθόντος μέσα από σύγχρονες θεωρήσεις και διαμόρφωση προτάσεων για τη σημερινή πραγματικότητα», *Επιστημονικό Βήμα*, τ. 12, Ιανουάριος 2010, σσ. 15-36.
- Στεφάνου Δημ., *Σχολική Υγιεινή μετά Στοιχείων Παιδολογίας*, έκδοσις πρώτη, εκδ. Ηλίας Παυλόπουλος, Αθήνα [χ.χ.].
- Τζήκας Χρήστος, «Ιστορία της Οργάνωσης και Διοίκησης της Γενικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα 1834-2000» στο Σήφης Μπουζάκης (επιμ.), *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Όψεις και Απόψεις, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, τόμ. Β', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σσ. 709-734.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1935.

- Χαρίτος Χαράλαμπος, *Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο και οι ρίζες του. Συμβολή στην Ιστορία της Προσχολικής Αγωγής*, Αθήνα 1998.
- Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940* (επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ), τόμ. Β΄, Μέρος 1^ο, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σσ. 9-57.
- Χριστοπούλου Μαριάννα, «Η ένταξη των προσφύγων στην περιοχή των Ιωαννίνων (1922-1930)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. 38, Ιωάννινα 2004, σσ. 213-237.
- Vaculic Jaroslav, “School Hygiene a hundred years ago”, *School and Health* 21, 3/2008, pp. 63-68.